

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZİ

1923-1938 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE
SANAYİ ALANINDA ÖZEL SEKTÖR-DEVLET İLİŞKİLERİNİN
TARİHİ VE EKONOMİK AÇIDAN ANALİZİ

Vehbi Emre YILDIRIM

Danışman
Prof. Dr. Mustafa ÖZATEŞLER

İZMİR – 2014

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “1923-1938 Yılları Arasında Türkiye’de Sanayi Alanında Özel Sektör-Devlet İlişkilerinin Tarihi Ve Ekonomik Açıdan Analizi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

12/12/2014

Vehbi Emre YILDIRIM

DECLARATION

I hereby declare that this doctoral thesis titled as “A History and Economic Analysis of the Industrial Relationship between the Private Sector and the State in Turkey from 1923-1938” has been written by myself in accordance with the academic rules and ethical conduct. I also declare that all materials benefited in this thesis consist of the mentioned resources in the reference list. I verify all these with my honor.

Date

12/12/2014

Vehbi Emre YILDIRIM

ÖZET

Doktora Tezi

1923-1938 Yılları Arasında Türkiye’de Sanayi Alanında Özel Sektör-Devlet

İlişkilerinin Tarihi Ve Ekonomik Açıdan Analizi

Vehbi Emre YILDIRIM

Dokuz Eylül Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi yeni kurulan Türkiye’nin ekonomi politikalarının tartışıldığı bir kongre olmuştur. Kongreye, Türkiye’nin hemen hemen her bölgesinden çiftçi, tüccar, işçi ve sanayi grupları katılmıştır. Kongre’de yeni Türkiye’nin ekonomik parametreleri belirlenmiştir. Türkiye’de 1923-1929 yılları arasında hükümet ekonomide yarı liberal yarı devletçi politikalar izlemiştir. Bu nedenle bu döneme karma ekonomik dönem denir. Hükümet, 1929 Dünya ekonomik kriziyle birlikte özel sektör eliyle Türkiye’nin sanayileşemeyeceğini fark ederek sanayi politikasında değişikliğe gitmiş ve devletçilik politikasını izlemiştir.

Türkiye, sanayileşme için önce 1931 yılında Amerikan sermaye piyasalarından kredi bulma girişiminde bulunmuşsa da Dünya ekonomik krizi ve Ermelerin karşıt propagandaları nedeniyle bu girişim başarısız kalmıştır. Başbakan İsmet İnönü’nün 1932 yılında Rusya gezisiyle sağlanan 16 milyon TL’lik kredi ile Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı yapılmıştır. Ayrıca, bu planın büyük bir kısmını Türkiye kendi ekonomik imkânlarıyla gerçekleştirmiştir.

Türkiye’de 1923-1938 yılları arasında özel sektör sanayinin gelişmemesinin en önemli nedenleri; yeterli sermayenin olmayışı, kredi faiz oranlarının yüksekliği, yetişmiş eleman eksikliği, tecrübesizlik ve yüksek vergiler olmuştur.

Bu çalışma, 1923-1938 yılları arasında sanayi alanında özel sektörün devletle ilişkilerini, devletin özel sanayi sektörünü geliştirmek için üstlendiği rolü ve başarısız olunmasıyla izlenen devletçilik politikasını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kapitülasyonlar, Gümrükler, Devletçilik, 1929 Dünya Ekonomik Krizi, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, İzmir İktisat Kongresi, Bankalar, Kredi, Vergiler, Sümerbank.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Doctor of Philosophy (PhD)

A History and Economic Analysis of the Industrial Relationship between the Private Sector and the State in Turkey from 1923-1938

Vehbi Emre YILDIRIM

Dokuz Eylul University

Principles of Atatürk and Turkish Revolution History Institute

The Izmir Economic Congress was held in 1923 with a primary focus on the economic policies of the newly founded Turkish Republic. Congress attendees included farmers, merchants, workers and industrial groups from nearly every part of the country. The economic parameters of the young Turkish Republic were determined at the Congress. Between 1923 and 1938, the Turkish government followed half-liberal, half-statist economic policies; for this reason, the period is referred to as the “mixed economy period”. Following the global economic depression of 1929, the government saw that the country could not be industrialized through the private sector, and thus began to follow a statist policy.

In 1931, Turkey applied to the American capital markets for loans to support industrialization efforts; however, these attempts were unsuccessful due to the global economic depression and counterpropaganda from the Armenian lobby. The 1st Five-Year Industrial Plan was prepared in reliance on the 16 million TL credit secured by Prime Minister Ismet Inonu during a visit to Russia in 1932. However, the plan was mainly realized using Turkey’s own resources.

The most influential factors in the Turkish private sector’s inability to effect industrial developments between 1923 and 1938 were: lack of capital, high interest loan rates, lack of qualified workers, inexperience and high taxes.

This study examines the industrial relationship between the state and the private sector between 1923 and 1938, the role that the state played in developing the private sector and the statist policy that was followed after its failure in this role.

Key words: Capitulations, Customs, Étatism, 1929 World Economic Crisis, First Five Year Industrial Plan, Second Five Year Industrial Plan, Izmir Economic Congress, Banks, Credit, Taxes, Sumerbank

ÖNSÖZ

Türkiye’de özel sanayi sektörünün durumu ve devletle olan ilişkisi hep tartışılmıştır. Avrupa’da olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu’nda sömürgecilikten kaynaklanan bir meta birikimi olmadığı için burjuva sınıfı oluşmamıştı. Sanayileşme çabaları da ne yazık ki kapitülasyonlar engeline takılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı ardından başlayan Kurtuluş Savaşı ve nihayetinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri kurtuluş savaşını kazanmakla işin bitmediğini ekonomik alanda da ikinci bir kurtuluş savaşı verilmesi gerektiğinin farkındaydılar. Bu savaş ilkinde nazaran daha uzun ve sancılı olarak geçecektir.

Ekonomik savaşın kazanılmasında özel sanayi sektörüne devletin güveni oldukça fazlaydı. Özellikle 1923-1928 döneminde özel sanayi kesimi sürekli beslenmiş, gelişimi için gerekli tedbirler alınmaktan çekinilmemiştir. Buna rağmen her şeyin tam anlamıyla gerçekleştiğini söyleyemeyiz zira özel sanayi sektörü özellikle kredi, vergiler, yetişmiş eleman bulmakta ve sermaye konularında sürekli sorunlarla ve eksikliklerle mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Bu durum da özel sanayi sektörü büyük çaplı yatırımlara girişirken hep çekingen davranmıştır. Yatırımcı, sermayesini riskli işlere sokmaktan uzak durmuştur. Durum böyle olunca sanayinin çoğunluğunu küçük imalat sanayi oluşturmuştur. Büyük sanayide çoğunlukla hızlı kâr edeceği alanları tercih etmiştir. İthalatı azaltması beklenen özel sanayi sektörü, ne yazık ki, üstüne düşün görevi yerine getirememiştir.

Dönem boyunca özel sanayi sektörü 1930 sanayi kongresinde de ifade edildiği gibi her zaman korunması gereken bir “limon çiçeği” görünümünden kurtulamamıştır.

Devletin, özel sektör eliyle ülkenin sanayileşmeyeceğini anlaması 1929 Dünya ekonomik kriziyle başlamıştır. Kriz bir nevi devletin gözünü açmasına neden olmuştur. Bundan sonradır ki hükümet, devlet eliyle sanayileşmenin yolunu aramış, özel sektöre bıraktığı bu alanı tekrar kendi kontrolü altına almak için girişimlerde bulunmuştur.

Bu girişimlerden ilki Başbakan İsmet İnönü’nün Sovyet Rusya gezisidir. O dönemde kurulacak yeni fabrikaların finansmanı için hükümet arayış içindeydi. Bunun için Başbakanın Sovyet Rusya gezisi önemli bir duraktır. Gezi sonunda Sovyetler’den 16 milyon Türk liralık bir kredi antlaşması sağlanmıştı. Ancak bu tutarda çok yetersizdi.

Geziden sonra ülkeye Sovyet uzmanlarından oluşan heyet gelerek ülkede incelemelerde bulunmuş ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının ana yapısını oluşturacak raporlarını İktisat Vekâletine sunmuşlardır.

Bu rapordan sonra Sümerbank kurularak Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında yer alan fabrikaları kurma işi bu bankaya verilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarılı olmasından sonra 1936'da kabul edilen ve uygulama dönemi olarak 1939-1943 yılları düşünülen İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı kabul edilmiştir. Ancak İkinci Dünya savaşının başlaması nedeniyle bu plan gerçekleştirilemeyecektir.

1923-1938 Yılları Arasında Türkiye'de Sanayi Alanında Özel Sektör-Devlet İlişkilerinin Tarihi Ve Ekonomik Açından Analizi adını taşıyan tezimiz. Üç bölümden oluşmaktadır.

- I. İlk bölümde 1923-1928 yılları arasında Türkiye'de özel teşebbüsler ve bunların devletle olan ilişkileri, devletin özel sanayiye destekleme çabaları, İzmir İktisat Kongresi, Lozan Barış Görüşmeleri, azınlıkların Türkiye ekonomisindeki yeri, Sanayi ve Maadin Bankası ve İş Bankası'nın kurulması, Teşvik-i Sanayi Kanunu, 1927 Sanayi Sayımı gibi konular ele alınmıştır.
- II. İkinci bölüm devletçilik öncesi bölüm olup burada Dünya ekonomik krizi, Türkiye'nin bu krize girişi, gümrük tarife kanunu, krizle mücadele, Merkez Bankası'nın kurulması, 1930 Sanayi Kongresi, Atatürk'ün üç aylık yurt gezisi, Serbest Cumhuriyet Fırkası, hükümetin ekonomi planları, 1931 buhran raporu, aferizm ve 1932-1938 Teşvik-i Sanayi Kanunundan faydalanan işletmelere ait istatistiklere değinilmiştir.
- III. Üçüncü bölüm devletçilik dönemi olup devletçiliğe geçiş, Başbakan'ın Sovyetler gezisi, Sümerbank'ın kurulması, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Etibank, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ele alınmıştır.

Tezin yazımında desteklerinden dolayı başta Annem Behiye YILDIRIM ve Babam Mehmet Can YILDIRIM'a teşekkür etmek istiyorum onların hakları hiçbir zaman ödenmeyecektir.

Beni sürekli görüş ve düşünceleriyle yönlendiren değerli hocam ve danışmanım Sayın Prof. Dr. Mustafa ÖZATEŞLER'e, tezi seçmemde yardım eden Sayın Yrd. Doç. Dr. Emin ELMACI'ya, görüşlerini aldığım hocalarım Sayın Yrd. Doç. Dr. Türkan Başyığıt ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mehmetefendioğlu'na, araştırmam sırasında bana TBMM kütüphanesinin kapılarını açan Sayın Dr. Tuncer YILMAZ'a, mesaim sırasında bana tolerans gösteren şefim Altan BALABAN'a, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Personeline, İzmir Milli Kütüphane gazete arşiv bölümü personeline gönülden teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	I
DECLARATION.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	XI
TABLolar.....	XII
ŞEKİLLER VE EKLER LİSTESİ	XVI

GİRİŞ

CUMHURİYET ÖNCESİ TÜRKİYE’NİN GENEL DURUMU.....	1
A. Nüfus	1
B. Sağlık - Beslenme ve Isınma	3
C. Azınlıkların Genel Nüfus İçerisindeki Durumları.....	4
D. Ulaşım	4
E. Cumhuriyet Öncesi Sanayi.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

İZMİR İKTİSAT KONGRESİNDEN DÜNYA EKONOMİK KRİZİNE KADAR SANAYİ ALANINDA ÖZEL SEKTÖR-DEVLET İLİŞKİLERİ..... 19

I. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ VE SONUÇLARI (17 ŞUBAT 1923 – 4 MART 1923).....	19
A. Kongre İçin Yapılan Hazırlıklar.....	20
B. Kongrenin Başlaması	21
C. Kongre Sonuçlarının Değerlendirilmesi.....	25
II. LOZAN KONFERANSI VE SANAYİ SEKTÖRÜNE ETKİLERİ	26
A. Osmanlı Borçları	27
B. Gümrükler Konusu.....	28

C. Kapitülasyonlar	29	
D. Azınlıklar Meselesi	30	
III. DEVLETİN SANAYİYİ DESTEKLEME POLİTİKALARI.....	32	
A. Fethi Bey (Okyar) Hükümetinin 5 Eylül 1923 Tarihli Programı	32	
B. İstanbul İktisat Komisyonunun 1924 Tarihli Raporu.....	35	
C. Yatırımcıların Hukuki Durumu	38	
D. Türkiye'de Anonim Şirketler	40	
E. Bankaların Kurulmasına Kadar Geçen Süreç.....	45	
F. Bankacılık ve Kredi.....	48	
G. Âli İktisat Meclisi.....	64	
H. 1927 Sanayi Sayımı ve Sonuçları.....	65	
I. Teşvik-i Sanayi Kanunu	70	
IV. 1923 – 1928 YILLARI ARASINDA ÖZEL SANAYİ SEKTÖRÜNÜN SANAYİLEŞME FAALİYETLERİ.....	76	
V. İSTANBUL TİCARET VE SANAYİ ODASININ 1926 VE 1928 TARİHLİ KONGRELERİ	91	
VI. BİRİNCİ BÖLÜMÜN DEĞERLENDİRMESİ	92	
İKİNCİ BÖLÜM		
EKONOMİK KRİZ DÖNEMİNDE ÖZEL SANAYİ SEKTÖRÜ VE DEVLET İLİŞKİLERİ		96
I. GÜMRÜK TARİFE KANUNU VE 1929 DÜNYA EKONOMİK KRİZİ.....	96	
A. 1929 Yılı Dünya Ekonomik Krizi	98	
B. 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye'ye Girişi ve Etkileri.....	100	
II. KRİZLE MÜCADELE İÇİN HAZIRLANAN RAPORLAR.....	105	
A. İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor (Şakir Kesebir Planı).....	105	
B. 1930 Ekonomi Programı	107	
C. Milli Sanayi Siyaseti ve Programı Hakkında Rapor	110	
D. Âli İktisat Meclisi'nin Ekonomik Kriz Hakkındaki 1931 Buhran Raporu	111	
III. TÜRKİYE CUMHURİYETİ MERKEZ BANKASI'NIN KURULMASI.....	113	
IV. SANAYİ ALANINDA ÖZEL SEKTÖRDE VERGİLER	116	
A. Vasıtalı Vergiler	118	
B. Vasıtasız Vergiler	120	

V. AFERİZM, SERBEST CUMHURİYET FIRKASININ KURULMASI VE ATATÜRK'ÜN ÜÇ AYLIK YURT GEZİSİ	121
A. Aferizm.....	121
B. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kurulması	125
C. Atatürk'ün Üç Aylık Yurt Gezisi	126
VI. 1929-1932 YILLARI ARASINDA SANAYİDE ÖZEL SEKTÖRÜN DURUMU	128
A. Özel Sektöre Prim Desteği ve Bütçeden 1929-1932 Yılları Arasında Sanayiye Ayırılan Paylar.....	128
B. Sanayinin Durumu ve İthal İkamesi.....	129
C. Kriz Döneminde Özel Sektör Sanayinin Durumu.....	131
D. 1929-1932 Yılları Arasında Banka Kredileri.....	132
E. Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan İşletmelere Ait İstatistikler	134
F. 1929-1932 Yılları Arasında Bazı İşletmelerin Üretim Miktarları.....	138
VII. 1929-1933 YILLARI ARASINDA SANAYİ İLE İLGİLİ YAPILAN KONGRELER	140
VIII. İKİNCİ BÖLÜMÜN DEĞERLENDİRİLMESİ	149

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVLETÇİLİK DÖNEMİNDE SANAYİ ALANINDA ÖZEL SEKTÖR

DEVLET İLİŞKİLERİ

I. TÜRKİYE'DE DEVLETÇİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI VE SOVYET UZMANLARININ TÜRKİYE'YE GELİŞİ	154
A. Devletçiliğin Ortaya Çıkışı.....	154
B. Başbakan İsmet Paşa (İnönü)'nün Rusya Gezisi.....	157
C. Başbakan İsmet Paşa (İnönü)'nün İtalya Gezisi	160
D. Üç Yıllık Sanayi Planı Hazırlanması ve Sovyet Uzmanlarının Türkiye'ye Gelişi	161
II. TÜRKİYE ŞEKER SANAYİ	164
A. Eskişehir Şeker Fabrikası	164
B. Turhal Şeker Fabrikası	165
C. Şeker Sanayi Hakkında Gustav Mikusch'ın Raporu.....	166
III. SÜMERBANK'IN KURULUŞU VE BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI	168
A. Devlet Sanayi Ofisi	168
B. Türkiye Sanayi Kredi Bankası	169
C. Celal Bayar'ın İktisat Bakanı Olması.....	173

D. Âli İktisat Meclisi'nin Sanayi Raporu.....	176
E. Sümerbank'ın Kuruluşu	178
F. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	181
IV. ETİBANK'IN KURULMASI, İKİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI VE İKTİSADİ DEVLET TEŞEKKÜLLERİ	192
A. Etibank'ın Kurulması	192
B. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	194
C. İktisadi Devlet Teşekküllerinin Kurulması	199
V. 1933-1938 YILLARI ARASINDA ÖZEL SEKTÖR.....	200
A. Türkiye'nin Sanayileşme İhtiyacı ve Özel Sektörün Durumu	200
B. Sanayiye 1933-1938 Yılları Arasında Bütçeden Ayrılan Paylar ve Banka Kredileri	203
C. 1935 Nüfus Sayımına Göre Türkiye'de Sanayi	205
VI. ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN DEĞERLENDİRMESİ	206
SONUÇ	209
KAYNAKÇA	213
EKLER	231

KISALTMALAR

ATO	: Ankara Ticaret Odası
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.g.y.	: Adı geçen yer
a.g.z.c.	: Adı geçen zabıt ceridesi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
b.y.y	: Basım Yeri Yok
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
çşt.shf.	: Çeşitli Sayfalar
DEİ	: Devlet İstatistik Enstitüsü
Der	: Derleyen
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
Ed	: Editör
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
p	: Page (sayfa)
pp	: Pages (sayfalar)
s	: sayfa
S	: Sayı
ss	: sayfalar
t.y	: Tarih Yok
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
y.y	: Yıl Yok
Yay. HZR.	: Yayına Hazırlayan

TABLolar

Tablo 1: Birinci Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun kayıpları	1
Tablo 2: 1913-1915 Sanayi Sayımı: Sanayi Müesseselerinin Çeşitli Şehirlere Göre Dağılımı.....	9
Tablo 3: 1913-1915 Sanayi Sayımı: Sanayi Gruplarının Toplam Sanayi İçerisindeki Oranları.....	10
Tablo 4: 1915 Yılında Sanayi Müesseselerin Hukuki Vasıfları.....	10
Tablo 5: 1913-1915 Sanayi Sayımı: İşletmelerin Motor Güçleri.....	11
Tablo 6: 1915'de İşletmelerin Kullandıkları Motor Çeşitleri	12
Tablo 7: 1913-1915 Sanayi Sayımı: İşletmelere Göre Çalışan Sayıları.....	13
Tablo 8: 1913-1915 Sanayi Sayımı: İşletmelerde Çalışanların Memur ve İşçi olarak Dağılımı.....	13
Tablo 9: 1913-1915 Sanayi Sayımı: Sanayinin Gruplara Göre Üretimi	14
Tablo 10: Sanayi Gruplarına Göre Üretimin Tüketimi Karşılama Oranı.....	15
Tablo 11: 1921 Sanayi Sayımı Sonuçları	16
Tablo 12: 1928 Antlaşmasına Göre Osmanlı Borçlarının Ödeme Takvimi	28
Tablo 13: Azınlıkların Sermaye Payları	31
Tablo 14: İstanbul ve Galata Gümrüklerinin 1923 Yılı İlk 6 ayına ait İthalat ve ihracat Toplamları	33
Tablo 15: 1923 Yılı'nın İthalat Rakamları (İlk 6 Ay)	34
Tablo 16: 1920-1930 Yılları Arasında İstanbul'da kurulan Türk Anonim Şirketlerin Dağılımı.....	43
Tablo 17: 1920-1930 Yılları Arasında Ankara'da kurulan Türk Anonim Şirketlerin Dağılımı.....	44
Tablo 18: 1920-1930 Yılları Arasında İzmir'de kurulan Türk Anonim Şirketlerin Dağılımı.....	44
Tablo 19:İthalat Fazlası Olan Ürünler	46
Tablo 20: 1924-1928 Yılları Arasında Bütçeden Sanayiye Teşvik İçin Ayrılan Tutarlar	47
Tablo 21: Devletin Kuruluşunda İştirak Ettiği Anonim Şirketler	47
Tablo 22: Cumhuriyet'in Başında Kurulu Olan Yerli Bankalar	49
Tablo 23: Cumhuriyet'in Başında Kurulu Olan Yabancı Bankalar	49
Tablo 24: Bankalar ve Şube Sayıları	52

Tablo 25: İş Bankası'nın 1924-1935 Yılları Arasındaki Yatırımları	53
Tablo 26: Türkiye İş Bankası'nın İştiraklerine Yatırmış Olduğu Sermayenin Yıllara Göre Gelişimi	53
Tablo 27: Türkiye İş Bankası'nın İştirakleri	54
Tablo 28: İş Bankası'nın Bilanço Özetleri	54
Tablo 29: Sanayi ve Maadin Bankası'nın Kuruluşundan Devrine Kadar Geçen Süreçte Sermaye Değişimleri	56
Tablo 30: Sanayi ve Maadin Bankası'nın 1925 Yılı Sonu İtibariyle İştirakleri.....	57
Tablo 31: Sanayi ve Maadin Bankası'nın İştiraklerine Dağıtmış Olduğu Sermaye (TL)	58
Tablo 32: 1924-1928 Yılları Arasında Milli Bankaların Kredi Dağılımları	61
Tablo 33: Milli Bankaları Toplam Teşebbüslerine Yatırdıkları Paralar ve Toplam Kredilerin Dağılımları (TL)	62
Tablo 34: Yıllara Göre Milli Bankaların Sayıları.....	63
Tablo 35: Osmanlı ve Selanik Bankalarının Kredi Dağılımları	63
Tablo 36: Toplam Banka Kredilerinin Sektörel Dağılımı	64
Tablo 37: 1927 Sanayi Sayımına Göre Türkiye'de Sanayi	66
Tablo 38: 1927 Sanayi Sayımına Göre İşletmelerde Çalışan Sayıları	67
Tablo 39: Motorların İşletmelere Göre Dağılımı	68
Tablo 40: 1932 Yılına Kadar Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Faydalanan Fabrika Sayıları	74
Tablo 41: Türkiye'deki Şeker Üretimi Ve İthalatı	77
Tablo 42: 1924 - 1933 Yılları Arasında Çimento İthalatı ve Üretimi	84
Tablo 43: Sanayi Kesimindeki Gelişme (İmalat Katma Değer).....	85
Tablo 44: Boraks Madeninin İhracat Yerleri.....	86
Tablo 45: Numaralarına Göre Türkiye'nin İthal Ettiği İplikler.....	87
Tablo 46: İthal Edilen İpliklerin Cinsleri	87
Tablo 47: 1926 Mayıs Ayı İtibariyle Türkiye'de Üretilen Kumaş.....	88
Tablo 48: El Halıcılığın Yaygın Olduğu Yerler	89
Tablo 49: Bazı Mamullerin Toplam Yurtiçi Arz Miktarı Ve Bu Arzda Yurtiçi Üretiminin Payı 1924 -1929	91
Tablo 50: 1923-1929 Yılları Arasında GSYİH İçindeki Sektör Payları % (Sabit Fiyatlarla)	95
Tablo 51: 1923-1938 Yıllarında Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon Dolar)	98

Tablo 52: Sterlinin Yıllık Kur Değişimi.....	100
Tablo 53:1925-1938 Yılları Arasında Buğdayın Fiyat Seyri TL	101
Tablo 54: Üretim Faaliyet Kollarına Göre GSMH (Cari Fiyatlarla) Milyon TL	102
Tablo 55: Çiftçi Tarafından Satın Alınan Bazı İhtiyaç Maddelerin Toptan Fiyatları (Kuruş)	103
Tablo 56: Yedi İşçi Çalıştıran Küçük Bir Fabrikanın Verdiği Vergiler.....	116
Tablo 57: Bir Tüccarın Vermekte Olduğu Vergiler	117
Tablo 58: Vasıtalı Vergilerin Sektörlere Dağılımı	120
Tablo 59:1924-1932 Yılları Arasında Bütçeden Sanayiye Teşvik İçin Ayrılan Tutarlar	129
Tablo 60: Şirketlerin 1930-1931-1932 Yıllarındaki Kâr-Zarar Durumları (TL).....	131
Tablo 61: 1930-1932 Yılları Arasında İflas Eden ve Yeniden Kurulan İşletmeler ve Sermayeleri.....	131
Tablo 62: 1930-1931-1932 Yıllarında Sanayi Kollarına Göre Şirketlerin Kâr-Zarar Durumları	132
Tablo 63: 1929-1932 Yılları Arasında Milli Bankaların Kredi Dağılımları (TL).....	132
Tablo 64: Kredilerin Sektörel Dağılımı.....	133
Tablo 65: Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan İşletmeleri Toplamları ve Kuruluş Tarihleri.....	134
Tablo 66: Teşvik-i Sanayi Kanunundan Yararlanan İşletmelerin Toplam Sayı ve Oranları.....	135
Tablo 67: Teşvik-i Sanayi Kanunundan Yararlanan İşletmelerin Tesis Tarihlerine Göre Sayıları	135
Tablo 68: 1932-1938 Yılları Arasında Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan İşletmelerin Sayıları	136
Tablo 69: 1932-1938 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan İşletmelerin Hukuki Vasıflarına Göre Sayıları.....	137
Tablo 70: Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Faydalanan İşletmeler ve Devletin Sanayi Hissesi (Oranlarla).....	137
Tablo 71: Çimento Sanayinin 1930-1932 Yılları Arasında Üretim Miktarları	138
Tablo 72: Pamuklu Mensucat Fabrikalarımızın İmalatı.....	139
Tablo 73: Pamuklu Mensucat İthalatı 1930-1931-1932.....	139
Tablo 74: 1932 Yılında İllere Göre Faiz Oranları	150

Tablo 75: Dört Şeker Fabrikasının 1926-1938 Yılları Arasında İşledikleri Pancar ve Ürettikleri Şeker Miktarı	166
Tablo 76: Sümerbank'ın Sermayesi	179
Tablo 77: Sümerbank'ın Devraldığı İşletmelerin Sermaye Durumları.....	180
Tablo 78: Sümerbank'ın Ortaklık Yaptığı Şirketler Ve Hisse Miktarları.....	180
Tablo 79: Sümerbank'ın Kuruluşundan Sonra İştirak Ettiği İşletmeler.....	181
Tablo 80: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında Kurulacak Olan Tekstil Fabrikaları ...	185
Tablo 81: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında Kurulacak Olan Fabrikaların Kuruluş Tarihleri.....	186
Tablo 82: Karabük Demir Çelik Fabrikası Ek Üniteleri Yapılış Tarihleri.....	187
Tablo 83: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Uyarınca Kurulacak Fabrikaların Maliyetleri	190
Tablo 84: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Uyarınca İş Bankası'nın Yapacağı Fabrikaların Maliyetleri.....	190
Tablo 85: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planına göre 1933'te Kurulmaya Başlanan, Kurulması Devam Eden ve 1936 Yılında Sümerbank'a Devredilen Fabrikalar.....	191
Tablo 86: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında Kurulan Bazı Fabrikaları Kuruluş ve Açılış Tarihleri.....	192
Tablo 87: 1933-1938 Yılları Arasında Bütçeden Sanayiye Teşvik İçin Ayrılan Tutarlar	203
Tablo 88:1933-1938 Yılları Arasında Milli Bankanın Kredi Dağılımları (TL).....	204
Tablo 89: 1930-1938 Yılları Arasında Kredilerin Dağılımı.....	205
Tablo 90: 1935 Nüfus Sayımına Göre Sanayi Kollarına Göre Çalışan Nüfus.....	206

ŞEKİLLER VE EKLER LİSTESİ

Şekil 1: Özel Sektör Teşebbüsleri	39
Şekil 2: 1924-1938 Yılları Arasında Devlet Bankalarının ve İş Bankası'nın Kredi Dağılımları	60
Şekil 3: Diğer Milli Bankaların 1924-1938 Yılları Arasındaki Kredi Dağılımları	61
Şekil 4: 1927 Sanayi Sayımına Göre İşletme Toplam Sayılarına Göre Çalışanların Dağılımı.....	69
Ek 1: Karabük Demir çelik fabrikası için Londra'da 29 Eylül 1936 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti temsilcileri ile Brassert Şirketi temsilcileri arasında antlaşma imzalanırken. ..	231
Ek 2: Zonguldak Sümikok Fabrikası.....	231
Ek 3: Kayseri Bez Fabrikası.....	232
Ek 4: Eskişehir Şeker Fabrikası	232
Ek 5: Alpullu Şeker Fabrikası	233
Ek 6: Uşak Şeker Fabrikası	234
Ek 7: İzmir İktisat Kongresine Katılan Gruplar	234

GİRİŞ

CUMHURİYET ÖNCESİ TÜRKİYE’NİN GENEL DURUMU

A. Nüfus

Osmanlı Devletinin 1914 yılındaki nüfusu 16,3 milyondur¹. Ancak Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu dönemde nüfus 1914 yılına göre düşmüştür. 1927 yılında yapılan sayıma göre Türkiye’nin nüfusu 13,6 milyondur. Yaklaşık üç milyonluk kayıp (2.700.000) yıllarca süren savaşlardan ileri gelmiştir. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti Savaş boyunca 2.850.000 kişiyi silâh altına almıştır. Bunların dağılımı Tablo 1’de gösterilmiştir;

Tablo 1: Birinci Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu’nun kayıpları

Şehit Olanlar:	50.000
Yaralanıp Ölenler:	35.000
Hastalıktan Ölenler:	240.000
İyileşmeyen Yaralılar:	400.000
Hasta, kaçak, kayıp vs.:	1.565.000
Toplam:	2.290.000
Kaynak: Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi , Cilt. III, Kısım IV, TTK yayınları, Ankara, 1991, s.787.	

Savaş boyunca Osmanlı Devleti’nin bazı bölgeleri nüfusunun çoğunu özellikle de Müslüman nüfusunu kaybetmiştir. Bunlar; Van %62, Erzurum %31, Bitlis %31, Bursa %10 ve Aydın %10. Buna karşın aynı dönemde Osmanlı Devleti ile karşılaştırıldığında, Sovyetler savaşta ve ihtilal de nüfuslarının yalnızca %8’ini, Fransızlar %11’ini, İngiliz ve Almanlar savaş sırasında herhangi bir nüfus azalmasıyla karşı karşıya kalmamışlardır. Osmanlı Devletinde mevcut nüfusun büyük çoğunluğunu göçmenler oluşturmaktaydı. Balkan savaşlarında 414.000, Birinci Dünya Savaşında yaklaşık 30.000 kişi Güney Kafkasya’dan özellikle Ermenistan’dan, Kurtuluş Savaşında 431.000’den fazla kişi savaş sonrasında özellikle Yunanistan’dan Türkiye’ye gelmiştir. Bundan dolayı nüfusun yaklaşık %10’u göçmen statüsündeydi. Yalnız

¹ Bu nüfus 1923 yılında Türkiye’nin sınırlarını oluşturan coğrafyanın nüfusudur. Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet, Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1944, s.97; Meir Zamir, “Population Statistics of the Ottoman Empire in 1914 and 1919”, **Middle Eastern Studies**, 17/1 January., 1981, s. 100; Stanford J. Shaw, “The Ottoman Census System and Population, 1831-1914” **International Journal of Middle East Studies**, 9/3 October 1978, p.334.

gerek göçmenler gerekse de yerli halkın durumu içler acısı idi. Savaşlardan dolayı şehirler harabeye dönmüş insanlar yıkıntılar içerisinde yaşamak zorunda kalmışlardır².

1919 yılı başında memleketine dönmekte olan yedek subay Cevat Dursunoğlu'nun yazdıkları dönemi yansıması açısından önemlidir: “...yollar Rus ordusunun çeşitli döküntüsüyle dolu idi. Köylerin çoğu boştu. Halkın pek azı yurtlarına dönebilmişlerdi. Bunlar da birer virane olan evlerine yerleşmeye çalışıyor, günlük geçim derdiyle çırpınıyorlardı. Hele Gümüşhane'den öteye kışı sertleşmeye başlayan amansız iklimde yoksul halkın durumu bir afet halini almıştı. Köylerde od yok, ocak yok. Geçen dört yılın çetin kış savaşlarında insan eti yemeğe alışan kurtlar geceleri sürülerle dolaşiyor ve insanlara saldırıyorlardı.

Biz ancak kafileler halinde ve günde on beş - yirmi kilometre yürüyebiliyorduk. İklim şiddeti, savaş sonrası musibeti yetmiyormuş gibi, bir de hükümsizlik felaketi her tarafa çökmüştü. Memleketin şirazesini ancak bu sınır vilayetleri halkının siyasi olgunluğu ve sağduyusu koruyordu. Bu kötü şartlar altında birçok günler yavan ekmek dahi bulamadan han viranelerinde ışısız ve ateşsiz geceliyerek çeşitli güçlüklerle yirmi bir günde Erzurum'a varabildik.

Çocukluğumun en mesut günlerini içinde geçirdiğim ve 1915-1916 kışında tabyalarında döğüştüğüm Erzurum şehri bir enkaz yığını olmuştu. Savaştan önce seksen bin nüfusu oldukça refahla besleyen, çarşılarda pazarlarında kalabalıktan geçilmeyen bu gösterişli sınır kentinden kocaman bir köy harabesi ortada kalmıştı.

Savaş yıllarında on binlerce insan tifüsten ve çeşitli bulaşıcı hastalıklardan ölmüş, istila öncesinde eli ayağı tutanlar muhacir olmuş, on bin kadar hemşehriyi de Ermeniler çekilirken öldürmüşlerdi. Şehirde kılıç artığı olarak üç dört bin kişi kalmıştı. Bir bu kadar da köylerden buraya göç etmişlerdi. Bu yüzden şehir köyleşmişti. Ölümlerden kurtulan hemşehrilerle, muhacirlikten dönenler yangınlardan ve patlayan cephaneliklerin depremlerinde kalan eski refahlı evlerinin, harabelerinde birer ikişer oda tamir ederek içine sığınmışlar, geri kalan enkazı yakarak kışı geçirmeye uğraşıyorlardı. Dış görünüş umut verecek gibi değildi”³.

Eski ihtişamını kaybeden sadece Erzurum değildi, Amerikalı gözlemcilerden Niles ve Sutherland'a göre Van'da bulunan Müslüman evlerinin 4'te üçü yıkılmış, Bitlis'te ise durum daha kötü olup geriye hiç bir Müslüman evi kalmamıştı. Batı Anadolu'da da durum pek farklı

² Justin Mccarthy, “Population Change And the Creation of the Turkish Republic”, **Uluslararası Konferans Atatürkçülük ve Modern Türkiye Ankara 22-23 Ekim 1998**, AÜSBF, Ankara, 1999, ss.509,510, 511.

³ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, 4. Baskı Burçak Yayınları, İstanbul, 1968, ss. 72,73.

değildi. Lausanne Barış Antlaşmasında Türk delegeleri şehirlerde 54.300, şehir dışında ise 88.000 binanın Yunanlılar tarafından yok edildiğini belirtmişlerdir⁴.

B. Sağlık - Beslenme ve Isınma

Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra İstanbul'a yoğun bir şekilde göçmen ve asker gelmişti. Askerler arasında en fazla çoğunluğu 148.000 kişiyle Beyaz Ruslar oluşturmuştur. Zira bu askerler Denikin ve Wrangel'in komutasındaki askerler olup Bolşevik'lere yenildikten sonra İstanbul'a sığınmışlardı. Ülkeye yoğun bir şekilde gelen göçmenler beraberlerinde hastalıklar da getirmişlerdir. Bunlardan Tifüs, Çiçek hastalığı ve Kolera; Batum, Trabzon ve Samsun limanlarından ülkeye göçmenlerle birlikte girmişti. Bu yüzden binlerce asker ve sivil hayatını kaybediyordu. Bunu engellemek için Osmanlı Hükümeti İstanbul'un belli başlı yerlerinde ve Karadeniz limanlarında doktorlar görevlendirmiş ancak pek başarılı olamamıştır⁵.

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İstanbul'da yoğun bir şekilde yiyecek sorunu da ortaya çıkmıştır. İstanbul'un yiyecek temin merkezleri olan Anadolu ve Trakya'da durum hiç iç açıcı değildi. Zira Trakya ve Batı Anadolu Yunan işgali altında idi. Anadolu'nun diğer taraflarında ise eşkıyalar mahsulün toplanmasına engel oluyordu. Ayrıca Boğazların da Şubat 1919'a kadar İngilizler tarafından kapatılması da yiyecek sıkıntısında etkili olmuştu. Ancak ne zaman ki İngiliz ablukası sona ermiş İstanbul gıda ithaline başlamıştır. Bu ithalat da itilaf devletlerinden değil Amerika ve Rusya'dan yapılmıştır. Kömür, petrol ve gaz kaynakları ülkeye Romanya, Batum, Musul, Kerkük, Ereğli ve Zonguldak'tan gelmekteydi. Ereğli ve Zonguldak'tan gelen kömür hariç diğer kaynaklara erişim savaşın son ayı itibariyle durmuştu⁶.

Kömür madenin işletilmesinde ve transferinde de zorluklar yaşanıyordu. Uzun çalışma saatleri ve düşük ücret nedeniyle çalışanların yaptıkları grevler nedeniyle işler aksamaktaydı. 1919 yılında bölgenin Fransızlarca işgali ve kömür idaresini ele geçirmeleri üzerine yönetim merkezi, İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri kömür komisyonuna devredilmişti⁷.

Bir diğer sorunda elektrik kesintileriydi. İstanbul ve diğer şehirlerdeki elektrik kesintileri had safhada idi. Gün içerisinde defalarca kesintiler yaşanıyordu. Petrolün yetersizliği başta ulaşım ve haberleşmeyi etkiliyordu. Özellikle telefon hatlarında sıkça kesintiler yaşanıyor santralin, telefon bağlaması saatleri alıyordu. Telefon bağlansa bile görüşme sağlıklı olmuyordu⁸.

⁴ Mccarthy, **a.g.m.**, s.512.

⁵ Stanford J Shaw, **From Empire to Republic**, Cilt. I, TTK, Ankara, 2000, p.215.

⁶ **A.g.e.**, s. 223.

⁷ **A.g.e.**, ss.223-224; <http://www.taskomuru.gov.tr/index.php?page=sayfagoster&id=8> (Erişim Tarihi: 09.06.2013).

⁸ Shaw, **a.g.e.**, s.224.

C. Azınlıkların Genel Nüfus İçerisindeki Durumları

1914 yılında Türkiye’de Kars ve Artvin illeri haricinde 15,9 milyon insan yaşamaktaydı. Bunun %80’i Müslüman’dı. Geri kalan gayri Müslümler arasında 1,7 milyon Rum, toplam nüfusun %11’ini, 1,2 milyon Ermeni’de %8’ini oluşturuyordu. Yahudiler, Süryaniler, Asuriler, Yezidiler, Nusayriler gibi başka yerli gayri Müslim topluluklar da vardı. Bunlar da nüfusun %2’lik dilimi oluşturuyorlardı. Azınlıklar, özellikle Batı Anadolu, Trakya, Orta Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde yoğun olarak bulunmaktaydılar. Batı Anadolu’nun birkaç ilçesinde Rum ahali yoktu. Ancak İzmir, Aydın, Manisa, Akhisar, Menemen, Kırkağaç, Seferihisar ve Bandırma gibi birçok yerde Rum nüfusu azımsanmayacak ölçüdeydi. Kuşadası’nda 11 bin Türk’e karşılık 9 bin Rum, Söke’de 21 bin Türk’e karşılık 16 bin Rum vardı. Urla, Ayvalık ve Erdek’te Rumlar Türklerden çok daha fazla idiler. Bu üç ilçenin 23 bin Türk nüfusuna karşılık Rum nüfusu 60 binden fazla idi. Ermenilerde Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yerli halkın güvenliğini tehdit edebilecek durumdaydılar⁹.

Rumlar ve Ermeniler daha çok şehirlerde yaşamakta ve tarım dışı alanlarda çalışmakta idiler. Bu yüzden imparatorluk içerisinde madencilik, sanayi sektörü, iç ve dış ticarete Müslümanlara göre daha fazla etkiliydiler. 1912 yılında Osmanlı topraklarında ticaretle uğraşan 18.000 kadar işyerinin %15’i Türklere, %49’u Rumlara, %23’ü Ermenilere ve %19’u Levantenlere, diğer gayri Müslimler ve diğer Müslümanlara aitti. 6.500 kadar imalathanenin %12’si Türklerin, %49’u Rumların, %30’u Ermenilerin %10’u diğerlerininindi. Doktor, mühendis, muhasebeci gibi 5.300 kadar serbest meslek sahibinin %14’ü Türk, %44’ü Rum, %22’si Ermeni’ydi. 1910’lu yıllarda İzmir’de azınlıklardan 83, Türklerden ise yalnız 7 doktor vardı. 43 eczacının bir teki bile Türk değildi. 1922 yılı İstanbul’unda dış ticaret işletmecilerinin sadece %4’ü, taşımacı firmaların %3’ü, toptancı mağazaların %15’i ve perakendeci mağazaların %25’i Müslümanlara aitti. Gerek savaşlar, salgın hastalıklar gerekse de Ermeni tehciri ve 1923 Türk–Yunan mübadelesi toplum nüfusunun azalmasına ve etnik yapının değişmesine neden olmuştur. Bu durum genellikle Türk ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir¹⁰.

D. Ulaşım

Osmanlı İmparatorluğu’nun 48.900 km’yi bulan karayolu ağının, Misak-ı Milli sınırları içinde kalan kısmı yalnızca 9.711 km’ydi. Bunun 3.477 km’si ıslaha muhtaç, 3.283 km’si sürekli bakım isteyen ve 3.026 km’sinin yeniden yapılması gerekiyordu. Bu yollar üzerinde

⁹ Zamir, **a.g.m.**, s. 101; Tezel, **a.g.e.**, s.98; Selek, **a.g.e.**, ss.61-62.

¹⁰ Tezel, **a.g.e.**, ss.98,100.

toplam 94 adet köprü bulunmaktaydı¹¹. Bu yollarda yolculuk yapmakta oldukça zahmetliydi. Örneğin, Türkiye'ye gelen bir Sovyet diplomatı Samsun'dan Ankara'ya kadar olan 400 km'lik mesafeyi yaklaşık iki hafta da alabilmişti¹². Yine aynı şekilde Amerika'nın Ankara büyükelçiliğinde görevli ticari ateşe de İstanbul'dan Ankara'ya 15 günde gelebilmişti¹³.

Deniz ulaşımının da olanakları karayolundan pek farklı değildi, 1922 yılında Türk gemilerinin toplam tonajı 22.000 tonu geçmemekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun mali bakımdan güçsüzlüğü kendi demiryollarını yapmaya yetmiyordu. Kapitülasyonların varlığı da bu konuda bağımsız hareket etmeyi engelliyordu. Zira ülke içerisinde demiryolu yapılacaksa bu hat muhakkak İngiliz, Fransız ve Rus sömürgeci veya işgalci çıkarlarıyla çatışmamalıydı. Aksi takdirde bu savaşa ya da çatışmaya kadar gidecek bir süreci beraberinde getirmişti¹⁴.

Osmanlı İmparatorluğunda ilk demiryolu imtiyazını 1856 yılında İngiltere almıştı. İzmir'den başlayarak Hindistan'a kadar uzanacak olan bu hat 56 yılda ancak 600 km yapılmıştır. Hat Aydın ve Denizli üzerinden 1912 yılında Eğridir'e varmıştı. İzmir – Aydın demiryolunun kârlılığı yeni yapımlara neden olmuş. İzmir – Afyon, İzmir – Bandırma demiryolu yapımlarına girilmişti. Birinci Dünya Savaşı öncesinde İzmir, Salihli, Alaşehir ve Afyon demiryolu ile İzmir, Manisa, Soma ve Bandırma demiryolu Ege bölgesinin ürünlerini İzmir limanına taşımaktaydı. Bursa ile Mudanya arasında yapılan demiryolu ile Bursa ve çevresi Marmara'ya bağlanmıştı. Osmanlı toprakları içerisindeki demiryollarının %31'ine devlet, %37'sine Alman, %21'ine Fransız ve %11'ine İngiliz şirketleri sahipti¹⁵.

Havacılıkta ise İkinci Meşrutiyetten sonra Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı devletinde de havacılıkla ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. Bu amaçla pilotluk eğitimi için Fransa'ya öğrenci gönderilmiştir. Ardından 1911 yılında Türk Hava Kuvvetleri kurulmuştur. 1914 yılında Türk pilotları İstanbul'dan Kahire'ye uçmayı başarırlar. Dünya savaşı esnasında da Türk pilotları aktif görev yapmışlardır¹⁶.

¹¹ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s.82; Nadir Yayla, "Ulaştırma Karayolunun Yeri Ve Gelişimi", **Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayiinin Gelişmesi Sempozyumu 23-26 Kasım 1981**, İstanbul, 1981, s.5.

¹² S. I. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları**, Çev. Hasan Ali Ediz, Birey Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s.62.

¹³ Joseph C. Grew, **Atatürk ve Yeni Türkiye**, Çev. Gülşen Ulutekin, Kamil Yüceoral, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2003, s. 22.

¹⁴ İstanbul Ticaret Odası, **Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış**, İTO yay., İstanbul 1989, s. 12; Murat Özyüksel, **Hicaz Demiryolu**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 268; Müderrisoğlu, s.85.

¹⁵ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, ss. 86,88.

¹⁶ Fatih M. Dervişoğlu, **Türkiye'nin Havacılık Efsanesi: Nuri Demirağ**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, ss.42,43,44.

E. Cumhuriyet Öncesi Sanayi

Osmanlı devletinde kurulan fabrikalar Fabrika-ı Hümayun adı altında anılmaktadırlar. Bu fabrikalar varlıklarını devlet himayesine borçlu olup kuruluşlarında Osmanlı'daki Ermeni ailelerinin bilgi birikiminden yararlanmışlardır. 1843 yılı sonrası fabrikalaşma hareketine 1836'da ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kurulan Feshane ile Çuha fabrikaları önemli ölçüde örnek oluşturdu. Zaten dönem içindeki fabrikalaşma hareketi tamamen askeri amaçlıdır. Feshane fabrikasında 1836'da yılda 12.000'den fazla fes yapılıyordu. Çuha fabrikası 1842 ve 1846 yıllarında Fransa'dan satın alınan makinelerle genişletilmiş ve üretim artırılarak kârlılığı devam etmiştir. 1843 yılına gelindiğinde Hereke'de 50 Pamuklu ve 25 ipekli tezgâhlarından oluşan bir fabrika kuruldu. Bu fabrika İstanbul'da Sirkeci-Küçükçekmece banliyösünde Bakırköy civarında 1850 yılında Basmahane ismi altında özel teşebbüslerle kurulmuştur. Başlangıçta el dokumacılığı ile el basmacılığı esas çalışma alanını oluşturmuştur. Ancak bütün bu iyi yönde yapılan hamlelere rağmen Osmanlı Devletinde gerçek anlamda temel sanayi kurulamamıştır. Bunun en büyük nedenlerinden biri 1838 yılında imzalanan İngiliz Ticaret Antlaşmasıdır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devletinin ekonomik bağımsızlığı yok edilerek İngiltere'nin isteği ile ithalata %5 ihracata %12 gümrük vergisi getirilmiştir. 1838 yılında İstanbul'da 2.750 adet kumaşçı tezgâhı bulunmakta iken 1878 yılında bu sayı 25'e bu işten geçinen sayısı 3.500'ten 40'a inmiştir. Sanayileşme hamlesini yeterince gerçekleştiremeyen Osmanlı sanayi genellikle yakın pazarlar için üretim yapmıştır¹⁷.

Kapitülasyonlara rağmen İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, Osmanlı Devleti ekonomik kalkınmada sanayileşmenin olmazsa olmaz olduğunu ve bunun da ancak Osmanlı sermayesi ile gerçekleşeceğini farkındadır. Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından hazırlanan "*Sanayinin Terakkisi Hakkında Kanun Layihası*"nda Avrupa sanayileri ile rekabet edilebilmesi için Osmanlı sanayine bazı ayrıcalıkların tanınması gerektiği belirtilmiştir. Bu amaçla Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından 1913 yılında Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı adı altında geçici bir kanun çıkarılmıştır¹⁸. Kanundan fabrikaların yararlanacakları öngörülmüş ancak fabrikanın tanımı yapılmamıştır. Bir fabrikanın 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanabilmesi için şu şartları taşıması gerekmektedir.

¹⁷ Ufuk Gülsoy, Bayram Nazır (Hazırlayan), **Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu Dersaadet Ticaret Odası (1882-1923)**, İTO, İstanbul, 2009, s.143; Türkiye Bankalar Birliği, **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, Cilt:2, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul, 1946, s.199; Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Cilt:II, Çev. Babür Kuzucu, İstanbul, 1992, s.34-35; **Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri**, (Yay. Hız. Gündüz Ökçün), Hil Yayınları, İstanbul, 1984, s.10.

¹⁸ Yılmaz Karakoyunlu, **Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci**, Diyalog Yayınları, İstanbul, 1997, s.187; Gündüz Ökçün, "Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, 1913", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:30, Sayı:1, Yıl:1972, s. 25; **Osmanlı Sanayii...**, s.26.

1. Özel nizamname uyarınca kurulmak
2. Hammaddelerin veya yarı mamul maddelerin mevcut yapısını başka bir şekilde değiştirmek
3. En az beş beygirlik motor gücü ile çalışmak
4. Fabrika ve içindekilerinin en az bin lira değerinde olması
5. Bir yıl içinde yedi yüz elli yevmiye tutarında işçi çalıştırmak¹⁹

Büyük sanayi özelliği taşımayan sanayi kuruluşları ancak sınırlı ölçüde bazı ayrıcalıklardan yararlanabilecekken Osmanlı Devletinden imtiyaz alan yabancı şirketler kanundan yararlanamayacaklardır. Böylece yerli işletmeler yabancı işletmelere karşı korunmuş olacaktır. Yabancı uyruklu gerçek kişiler kanundan belli ölçüde faydalanabilecektir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devletinin kapitülasyonları kaldırması üzerine bu madde kaldırılmıştır²⁰. Kanunun 7. Maddesine göre boş devlet arazilere parasız olarak verilir. Aynı maddeye göre işletmeler;

1. Emlak vergisi
2. Temettü vergisi
3. Binaların bulunduğu yerlere ait vergiler
4. Hükümet, vilayet, belediye tarafından konulan ek vergiler,
5. Ruhsatname harçları
6. Belediye inşaat vergilerinden muaftırlar.

Aynı maddenin 4'üncü ve 15'inci fıkralarına göre fabrikaların ihtiyaçları için yurt dışından ithal edilecek araç gereçler ve hammadde gümrük vergisinden muaf olmuştur. Kanunun 15'inci maddesine göre hükümet alımlarında mümkün olduğu ölçüde yerli sanayi ürünlerini tercih etmiştir. 8'inci maddeye göre kanunundan yararlanma süresi on beş yıl olarak tespit edilmiştir²¹.

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yasalaşmasına rağmen kapitülasyonların varlığı, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, bilgisizlik, sermayesizlik ve hükümetin sanayi ile yeterince ilgilenmemesi sebebiyle ne yazık ki sanayi alanında gelişme sağlanamamıştır. Osmanlı devletinde ülkedeki sanayinin yapısını ve sayısını tespit etmek üzere 1913-1915 yılında sayım yapılmıştır. Ancak sayım eleman eksikliği, teşkilat yetersizliği ve savaş nedeniyle yalnızca 10 ve üzeri işçi çalıştıran işletmeleri kapsayacak şekilde İstanbul, İzmir, Bursa şehirleriyle Bandırma, Manisa, Uşak ve İzmit kasabalarında yapılmıştır. Bu açıdan sayım genel değil

¹⁹ A.g.e., s.27.

²⁰ A.g.e., ss.28,29.

²¹ A.g.e., ss.30,31,32,36.

kısmidir. Bununla beraber başka kasaba ve şehirlere de sayım için sorular gönderilmişse de bunlardan yararlı cevaplar alınamamıştır²².

1915 sanayi sayımı sınırlı bir bölgeyi kapsıyorsa da ülkenin sanayi durumu hakkında bilgi verebilecek durumdadır. Sayımda el ve ev atölyeleri sayım dışı bırakılmıştır. Çünkü bu sayım, el ve ev sanayi sayımından ziyade bir fabrika ve atölye sayımı mahiyetindedir²³. 1927 sanayi sayımında da ev ve ev atölyeleri sayım dışı bırakılacaktır. Bu açıdan her iki sayım da benzerlik göstermektedir. Sayım sonucu mevcut sanayi 8 grupta toplanmıştır. Bunlar;

1. Sanayii Gıdaiye (Gıda Sanayi)
2. Sanayii Turabiye (Toprak Sanayi)
3. Sanayii Dibagiye (Deri Sanayi)
4. Sanayii Haşebiye (Kereste ve Tahta Mamulleri sanayi)
5. Sanayii Nesciye (Dokuma Sanayi)
6. Sanayii Kırtasiye (Kâğıt ve mamulleri Sanayi)
7. Sanayii Kimyeviye (Kimya Sanayi)
8. Sanayii Madeniye (Maden Sanayi)²⁴.

Bu gruptan her biri önemine göre kendi içinde gruplara ayrılmıştır. Bunlar; birinci grup 8, ikinci grup 5, üçüncü grup 2, dördüncü grup 3, beşinci grup 6, altıncı grup 2, yedinci grup 4, sekizinci grup 2 olmak üzere toplam 32 şubedir²⁵.

Sayım yapılan çeşitli sanayi grup ve şubelerinin İstanbul, İzmir ve diğer şehirlerdeki dağılımı Tablo 2’de yer almaktadır.

²² BCA, Fon No:30 10 0 0 Kutu No:166 Dosya No:154 Sıra No:4; Haluk Cillov, “Türkiye’de Sanayi Sayımları”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, 1952, Cilt:13, Sayı: 1-4, Ekim 1951 – Temmuz 1952, s.203; İsmail Hüsrev Tökin, **Rakamlarla Türkiye**, Cilt:2, Ankara, 1949, s.18

²³ Tökin, **a.g.e.**, ss.18-19.

²⁴ **A.g.e.**, s.19.

²⁵ **A.g.e.**, s.19.

Tablo 2: 1913-1915 Sanayi Sayımı: Sanayi Müesseselerinin Çeşitli Şehirlere Göre Dağılımı

Grup No	Sanayi Çeşitleri	İstanbul ve Çevresi		İzmir Şubesi		Diğer Şehirler		Tüm Sanayi Sayımı Alanı	
		Toplam		Toplam		Toplam		Toplam	
		1913	1915	1913	1915	1913	1915	1913	1915
I	Gıda Sanayi	43	45	23	23	10	10	76	78
II	Toprak Sanayi	19	20	1	1	0	0	20	21
III	Deri Sanayi	10	11	2	2	0	0	12	13
IV	Ağaç Sanayi	10	15	9	9	0	0	19	24
V	Dokuma Sanayi	14	15	6	8	55	55	75	78
VI	Kırtasiye Sanayi	44	44	11	11	0	0	55	55
VII	Kimya Sanayi	4	5	8	8	0	0	12	13
Genel Toplam		144	155	60	62	65	65	269 ²⁶	282 ²⁷
Kaynak: Osmanlı Sanayii..., ss.15,16.									

Tablo 2'ye göre 1913'te 269 olan toplam müessese sayısı 1915'te 282'ye yükselmiştir²⁸. 1915'te bütün müesseselerin %55'i İstanbul ve çevresinde kurulmuştur. Doğal olarak da İstanbul ve çevresi hem işçi sayısı bakımından hem de üretim değeri bakımından İmparatorluk topraklarında birinci sıraya sahiptir²⁹. İkinci sırada diğer şehirler gelmekte olup 1915 yılı itibariyle diğer şehirlerin toplam sanayi içindeki yeri %23'tür. Üçüncü sırada İzmir gelmektedir İzmir'in 1915 yılı itibariyle toplam sanayi içindeki yeri %22'dir. Tablo 2 ayrıca Osmanlı sanayinin çeşitlenmediğini de göstermektedir. Buna göre gıda sanayi, dokuma sanayi ve kırtasiye sanayi genel toplamda ağırlığı oluşturmaktadır. Tablo 2 esas alınarak 1915 yılında yedi grup altında toplanan müesseselerin sayısı ve bunların toplam müesseselere oranı Tablo 3'de gösterilmiştir.

²⁶ Asli (birincil) ve Tali (ikincil) işletmeler dâhil rakam.

²⁷ Asli ve Tali işletmeler dâhil rakam.

²⁸ Osmanlı Sanayii..., s.25.

²⁹ A.g.e., s.26.

Tablo 3: 1913-1915 Sanayi Sayımı: Sanayi Gruplarının Toplam Sanayi İçerisindeki Oranları

Grup No.	Sanayi Çeşitleri	1913	1915	Genel Toplamdaki % Oranı	
				1913	1915
1	Gıda Sanayi	76	78	28,3	27,7
2	Toprak Sanayi	20	21	7,4	7,4
3	Deri Sanayi	12	13	4,5	4,6
4	Ağaç Sanayi	19	24	7,1	8,5
5	Dokuma Sanayi	75	78	27,9	27,7
6	Kırtasiye Sanayi	55	55	20,4	19,5
7	Kimya Sanayi	12	13	4,5	4,6
	Genel Toplam	269 ³⁰	282 ³¹	% 100	% 100

Kaynak: **Osmanlı Sanayii...**, s.25; İsmail Hüsrev Tökin, **İktisadi ve İctimai Türkiye Rakamlarla Türkiye’de Sanayi**, Cilt: III, Ankara, 1946, s. 12.

Tablo 3'e göre 1915 yılında Gıda sanayi grubu toplam müesseselerin %27,7'sini teşkil ediyor. Bu durum Osmanlı Devletinin, buğday, ırmık, sebze, tütün gibi sanayi şubelerinden oluşan Gıda Sanayi Türk sanayisinin tarım ağırlıklı tarafını göstermektedir. Dokuma Sanayi de gıda sanayi gibi %27,7'lik bir orana sahiptir. Bu grubun alt şubelerini pamuk ipliği ve yün ipliği dokumaları, ham ipek, ipek dokumaları ve diğer dokuma imalatı oluşturmaktadır. Dokuma sanayinin oranı gıda sanayi kadar olsa da imalatın değeri ülke tüketimine olan etkisi çok düşüktür. Bu sebepten dokuma sanayini Gıda sanayinden sonra ikinci sıraya koyabiliriz. Bunlardan sonra sigara kâğıdı imalatı, matbaacılık, kâğıtçılık üretimi gibi yan şubelerden oluşan kâğıtçılık sanayi gelmektedir. Bunun da oranı %19,5'tir. Türkiye’de oldukça yaygın olması beklenen deri sanayinin toplamda düşük kalmasının sebebi el sanayinin sayıma dâhil edilmemesidir³².

Tablo 4: 1915 Yılında Sanayi Müesseselerin Hukuki Vasıfları

Grup No	Sanayi Çeşitleri	Asli Müessese Sayısı	Hükümet	Anonim Şirket	Özel Kişi
I	Gıda Sanayi	75	1	8	66
II	Toprak Sanayi	17	1	5	11
III	Deri Sanayi	13	1	1	11
IV	Ağaç Sanayi	24	0	0	24
V	Dokuma Sanayi	73	18	10	45
VI	Kırtasiye Sanayi	51	1	0	50
VII	Kimya Sanayi	11	0	4	7
Genel Toplam		264	22	28	214
Oranlar Toplam		100	8,3	10,6	81,1

Kaynak: Tökin, **Rakamlarla...**, s.13.

³⁰ Asli ve Tali işletmeler dâhil rakam.

³¹ Asli ve Tali işletmeler dâhil rakam.

³² Tökin, **a.ge.**, s.13; **Osmanlı Sanayii...**, s.26.

Tablo 4'e göre; 1915 yılında asli 264 işletmeden 214'ü (%81,1) özel kişilere aittir. Anonim şirketlerin elinde 28 işletme (%10,6) bulunmaktadır. Toprak sanayinin %29,4'ünü ve dokuma sanayinin %13,7'sini anonim şirketler teşkil etmektedir. Özellikle büyük sermayeyi gerektiren işletmelerden çimento fabrikalarının %100'ü, bira fabrikalarının %75'i ve pamuk fabrikalarının %60'ı anonim şirketler tarafından kurulmuştur. Anonim şirketlerin azlığı işletmelerin de büyüklüklerini etkilemektedir. Anonim şirket sayısının düşük olması işletmelerin küçüklüğü ile izah edilebilir. Bir diğer noktada özel kişilerin elindeki yetersiz sermaye ve bu kişilerin bir araya gelip ortaklık kuramamaları da anonim şirketlerin toplam sayısının düşük kalmasına neden olmuştur. Örneğin, 31 değirmenden sadece bir tanesi anonim şirketler tarafından kurulmuştur. Bu da değirmenlerin orta büyüklükte olduğunu göstermektedir. Devletin elinde 22 işletme (%8,3) bulunmaktadır. Bunun büyük bir kısmı yani %24,6'sı dokuma sanayine aittir³³.

Tablo 5: 1913-1915 Sanayi Sayımı: İşletmelerin Motor Güçleri

Grup No	Sanayi Çeşitleri	Asli Müesseseler			Toplam		Genel Toplam	
		Mevcut Olan	Motor gücü olan	Bilgi Veren	Sayı	Beygir Gücü	Sayı	Beygir Gücü
I	Gıda Sanayi	75	71	71	110	7893	29,4	37,6
II	Toprak Sanayi	17	16	16	22	3837	5,9	18,3
III	Deri Sanayi	13	13	13	27	961	7,2	4,6
IV	Ağaç Sanayi	24	22	22	25	513	6,7	2,4
V	Dokuma Sanayi	73	71	71	102	6247	27,2	29,8
VI	Kırtasiye Sanayi	51	46	43	75	705	20,1	3,4
VII	Kimya Sanayi	11	10	10	13	821	3,5	3,9
Genel Toplam		264	249	246	374 ³⁴	20.977 ³⁵	100	100

Kaynak: **Osmanlı Sanayii...**, s.28; Tökin, **Rakamlarla...**, s.14.

Tablo 5'e göre; 264 işletmeden 249'u yani %93,9'u motor gücü kullanmakta olup bunlardan da ancak 246'sının motor gücü hakkında bilgi alınabilmiştir. Toplam 20.977 beygir kuvvetinde 374 motor adedi mevcut olup bilgi veren 246 işletme başına ortalama %85 beygir kuvveti düşmektedir³⁶.

³³ **Osmanlı Sanayii...**, s.26.

³⁴ **Osmanlı Sanayii...**, s.28'den toplandığında rakam 379 çıkmakta. Buradaki fark Dokuma sanayinden kaynaklanmaktadır. Tablodaki rakam, Tökin, **Rakamlarla...**, s.14'e göre düzenlenmiştir.

³⁵ **Osmanlı Sanayii...**, s.28'den toplandığında rakam 20981 çıkmakta. Buradaki fark Gıda sanayinden kaynaklanmaktadır. Tablodaki rakam, Tökin, **Rakamlarla...**, s.14'e göre düzenlenmiştir.

³⁶ Tökin, **Rakamlarla...**, s.14.

Tablo 6: 1915'de İşletmelerin Kullandıkları Motor Çeşitleri

Sanayi Çeşitleri	Asli Müesseseler	Motorlar ve Beygir Kuvvetleri							
	Mevcut Olan	Buhar Makinesi		Su Tribünü ve çarkı		İçten Yanmalı motor		Elektrik motoru	
		Sayı	Beygir Gücü	Sayı	Beygir Gücü	Sayı	Beygir Gücü	Sayı	Beygir Gücü
Gıda Sanayi	75	43	6227	4	210	39	953	24	503
Toprak Sanayi	17	18	3757	1	45	3	35	0	0
Deri Sanayi	13	19	612			8	349		
Ağaç Sanayi	24	7	267	0	0	16	238	2	8
Dokuma Sanayi	73	56	4356	11	758	20	478	20	655
Kırtasiye Sanayi	51	0	0	0	0	41	529	34	176
Kimya Sanayi	11	9	727	0	0	4	94	0	0
Genel Toplam	264	152	15.946 ³⁷	16	1.013	131	2.676	80	1.342

Kaynak: **Osmanlı Sanayii...**, s.28; Tökin, **Rakamlarla...**, s.14.

Tablo 6'da gösterilen ve kullanılan motor çeşidi itibariyle birinci sırada buhar makinesi bulunmaktadır. Buhar makinesi toplam mevcut motor sayısının %40,6'sını toplam beygir kuvvetinin de ise %75,9'unu oluşturmaktadır. Toplam motor sayısının %35'ini oluşturan petrol, benzin, gaz kullanan içten yanmalı motorlar ikinci sıradadır, bunların toplam beygir kuvveti içerisindeki oranı %12,8'dir. Üçüncü sırada elektrik motorları gelmektedir. Onlarda toplam sayının %21,4'ünü oluştururken toplam beygir kuvveti içerisindeki oranı %6,4'tür. Elektrik yalnızca İstanbul'daki fabrikalarda yer almaktadır. Su tribünü motorları toplam sayının %2,9'na beygir gücü olarak da toplam beygir kuvvetinin %4,8'ine denk gelmektedir. Bu durum sanayicilerin bu güçten gerektiği gibi yararlanmadıklarını göstermektedir³⁸.

³⁷ **Osmanlı Sanayii...**, s.28'den toplandığında rakam 15950 çıkmakta. Fark Gıda sanayinden kaynaklanmaktadır. Tablodaki rakam, Tökin, **Rakamlarla...**, s.14'e göre düzenlendi.

³⁸ **Osmanlı Sanayii...**, ss.29-30; Tökin, **Rakamlarla...**, ss. 14-15.

Tablo 7: 1913-1915 Sanayi Sayımı: İşletmelere Göre Çalışan Sayıları

Sanayi Çeşitleri	Çalışanlar Adedi		Toplamda % Oranı	
	1913	1915	1913	1915
Gıda Sanayi	4.281	3.916	25,2	27,9
Toprak Sanayi	980	336	5,8	2,4
Deri Sanayi	930	1.270	5,5	9,0
Ağaç Sanayi	705	377	4,2	2,7
Dokuma Sanayi	7.765	6.763	45,7	48,1
Kırtasiye Sanayi	1.897	1.267	11,2	9,0
Kimya Sanayi	417	131	2,5	0,9
Genel Toplam	16.975	14.060	100	100

Kaynak: Tökin, **Rakamlarla...**, s.15

Sanayi işletmelerinde çalışan işçilere gelince bu sayılar, düzenli defterleri bulunan işletmelerin işçi defterlerinden her hafta çalıştırılan işçinin sayısı alınarak bir yıllık ortalaması hesap edilmiş, düzenli kayıtları olmayan fabrikalarda ise, işletme sahibi ile ustabaşının beyanatıyla yetinilmiştir.

Tablo 7'ye göre işçi sayısında 1915 yılında 1913'e göre bir azalma mevcut olup bu azalma I. Dünya savaşı nedeniyle. Ancak azalma temel ve savaş ihtiyaçları içinde yer alan gıda, dokuma, dericilik sanayinde daha düşüktür³⁹.

Tablo 8: 1913-1915 Sanayi Sayımı: İşletmelerde Çalışanların Memur ve İşçi olarak Dağılımı

Sanayi Grubu	Asli Müesseseler						Memur Adedi		Ustabaşı ve işçi adedi	
	Mevcut Olan		Faaliyette bulunan		Bilgi veren					
	1913	1915	1913	1915	1913	1915	1913	1915	1913	1915
1 Gıda Sanayi	74	75	71	57	68	56	292	265	3989	3651
2 Dokuma Sanayi	70	73	61	36	59	36	98	103	7667	6660
3 Kırtasiye Sanayi	51	51	51	49	45	43	101	94	1796	1173
4 Ağaç Sanayi	19	24	19	19	19	18	33	21	672	356
5 Toprak Sanayi	16	17	16	5	14	5	67	30	913	306
6 Deri Sanayi	12	13	11	12	11	12	44	47	886	1223
7 Kimya Sanayi	10	11	10	4	10	4	31	15	386	116
Genel Toplam	252	264	239	182	226	174	666	575	16309	13485

Kaynak: Tökin, **Rakamlarla...**, s.15

Tablo 8'e göre gıda sanayi hem mevcut sayı bakımından hem de memur adedi olarak birinci sırada yer almaktadır. Çalıştırılan ustabaşı ve işçi adedi olarak ikinci sırada yer almaktadır.

³⁹ Tökin, **Rakamlar...**, s.15.

Dokuma sanayi mevcut sayı bakımından ikinci sırada memur sayısı bakımından üçüncü sıradadır. Buna karşın ustabaşı ve işçi adedi bakımından birinci sıradadır. Kırtasiye sanayi mevcut bakımından üçüncü sırada yer almakta olup memur sayısı olarak üçüncü sıradadır. Ustabaşı ve işçi sayısı olarak 1913 yılında üçüncü sıradadır 1915 yılında dördüncü sıradadır. Ağaç sanayi mevcut bakımından dördüncü sırada yer almasına rağmen çalıştırdığı memur bakımından altıncı sırada olup ustabaşı ve işçi sayısı bakımından 1913 yılında altıncı sırada 1915 yılında beşinci sırada yer almaktadır. Toprak sanayi mevcut sayı bakımından beşinci sırada olup memur sayısı olarak dördüncü sırada ustabaşı ve işçi sayısına göre 1913 yılında dördüncü sırada 1915 yılında altıncı sıradadır. Deri sanayi de mevcut bakımından altıncı sırada yer almasına karşın memur sayısı bakımından beşinci sıradadır. Ustabaşı ve işçi sayısı olarak 1913 yılında beşinci sırada 1915 yılında üçüncü sıradadır. Kimya sanayi tüm alanlarda son sırada yer almaktadır.

Tablo 9: 1913-1915 Sanayi Sayımı: Sanayin Gruplara Göre Üretimi

Grup No.	Sanayi Çeşitleri	Üretim ve İmalat		Tüme Oranla %	
		1913 (kuruş)	1915 (kuruş)	1913	1915
1	Gıda Sanayi	459.644	531.896	68,5	70,3
2	Dokuma Sanayi	100.267	90.788	14,9	12
3	Kırtasiye Sanayi	37.541	46.185	5,6	6,1
4	Deri Sanayi	31.983	62.577	4,8	8,3
5	Kimya Sanayi	16.936	16.997	2,5	2,2
6	Toprak Sanayi	13.382	2.684	2	0,4
7	Ağaç Sanayi	11.063	5.920	1,6	0,8
	Toplam	670.817	757.047	100	100

Kaynak: Tökin, **Rakamlarla...**, s. 18; **Osmanlı Sanayii...**, s.38.

Tablo 9'e göre Gıda sanayindeki imalat oranları 1913'te %68,5 iken, 1915'te %70,3'tür. Bu da Türkiye'nin tarıma dayalı sanayisinin fazlalığından kaynaklanmaktadır. İkinci sırada dokuma sanayi gelmektedir. Tüm imalatın 1915'te %12'si 1913'te %14,9'u dokuma sanayine aittir. Ancak dokuma sanayi ülkenin ihtiyacını karşılayamadığı için ülke ihtiyacını gösteren Tablo 10'da beşinci sırada yer almaktadır. 1913'te üçüncü sırada Kırtasiye sanayi gelmektedir. Bunun da sebebi matbaalardan kaynaklanmaktadır. Daha sonra deri, kimya, toprak ve ağaç sanayi gelmektedir. 1915 yılına baktığımızda ise sıralamanın değiştiği görülmektedir. Üçüncü sırada deri sanayi, sonra sırasıyla kırtasiye, kimya, ağaç ve toprak sanayi gelmektedir. 1915

yılında deri sanayindeki yükselme savaş nedeniyle Beykoz Fabrikasındaki üretim artışı sebebiyle olmuştur⁴⁰.

İmalat ile tüketim arasındaki dağılımı Tablo 10’da gösterilmiştir;

Tablo 10: Sanayi Gruplarına Göre Üretimin Tüketimi Karşılama Oranı

Sanayi Çeşitleri	İmalatın Tüketime Oranla % si (1913)	Sanayi Çeşitleri	İmalatın Tüketime Oranla % si (1913)
Gıda Sanayi		Ağaç Sanayi	
1. Değirmencilik	59,4	1. Marangozluk	41,2
2. Makarnacılık	93	2. Kutu İmalatı	94,5
3. Şekercilik ve Tahin İmalatı	131,3	3. Sair ağaç Sanayi	0
4. Konserve İmalatı	43,9	Dokuma Sanayi	
5. Bira İmalatı	91,6	1. Yün iplik imalatı ve yün dokuma	82,5
6. Buz İmalatı	103,1	2. Pamuk ipliği imalatı ve pamuk dokuma	20,6
7. Tütün İmalatı	0	3. Ham ipek imalatı	0
Toprak Sanayi		4. İpek dokuma	4
1. Tuğlacılık	32,1	5. Sair dokuma imalatı	0
2. Kireç İmalatı	64,4	Kimya Sanayi	
3. Çimento İmalatı	69,8	1. Yağ üretimi	3,1
4. Çimento Mamulâtı	52,7	2. Sabun imalatı	18,9
5. Porselen imalatı ve elmas traşçılık	0	3. Palamut özü üretimi	97,5
Kırtasiye Sanayi		4. Sair kimyasal üretim	0
1. Sigara kâğıdı imalatı	0	Deri Sanayi	
2. Matbaa ve sair kâğıt imalatı	0	1. Debagat	40,2
Kaynak: Osmanlı Sanayii... , s. 39			

Tablo 10’daki istatistik hazırlanırken, İstanbul ve Galata, Haydarpaşa ve bağlantıları ve İzmir limanlarının ithalat ve ihracatı temel alınmıştır. Dış Ticaret İstatistiklerinin sınıflandırılmasındaki eksikliklerden dolayı bazı şubelerdeki oranlar hesap edilememiştir.

Tablo 10’na göre en büyük oran birinci grupta olan gıda sanayindedir. Buna göre gıda sanayi Türkiye’de en yaygın sanayi koludur. Gıda sanayisinin üçüncü şubesinin (şekercilik ve tahin imalatı) oranı 100’den fazla olup, bu da imalatın tüketimden fazla olduğunu göstermektedir. Bira ve makarna imalatı da %91,6 ve %93 olup oldukça yüksektir. Değirmenlerin imalatı, tüketimin ancak %59,4’ünü teşkil etmesi nedeniyle, ihtiyacın karşılanması için un ithal etmek gerektiğini ortaya koymaktadır. Pamuk ve ipek Sanayi ise en alt sıralarda yer almaktadırlar. Hammaddesinin tamamı Türkiye’de yetişen bu maddelerin tüketimi desteklememesi tarımın ve sanayinin Türkiye’deki geriliğine bir işaret olarak

⁴⁰ **Osmanlı Sanayii...**, s.37.

değerlendirilebilir. Ayrıca tüketimi karşılaması için daha fazla sanayi çeşidine ülkenin ihtiyacı olduğunu Tablo 10 ortaya koymaktadır⁴¹.

1913-1915 sayımından sonra Türkiye’de ikinci sayım 1921 yılında ekonomi bakanlığı tarafından yapılmıştır. 1921 yılında illere gönderilen tamim ile işletmelerin adedi, çalıştırdıkları işçi miktarları gibi konular soru kâğıtlarıyla öğrenilmeye çalışılmıştır. Ancak bu sayımda 1913-1915 sayımında olduğu gibi kısmidir. 1921 yılında İstanbul, Adana, İzmir, Bursa gibi şehirler milli sınırlar dışında bulunduğu için sayıma dâhil edilememiştir. Bu da sayımının kapsamını çok fazla daraltmaktadır. Ancak bu sayımda 1915 sayımının aksine işletmelerin büyüklüklerine, sahip oldukları beygir gücüne ve işçi sayılarına bakılmaksızın sayım yapılmıştır. Ülkede yapılan 3. Sanayi sayımı olması nedeniyle bu anket hükümetin iktisadi siyasetini geçerli verilere dayandırmak istediğini göstermesi bakımından önemlidir⁴².

Tablo 11: 1921 Sanayi Sayımı Sonuçları

	İşletme sayısı	İşçi sayısı	Sanayi işletmesine isabet eden işçi (% olarak)
Mensucat sanayi	20.057	35.316	46,34
Deri sanayi	5.347	17.964	23,57
Maden sanayi	3.273	8.021	10,52
Ağaç sanayi	2.067	6.007	7,88
Gıda sanayi	1.273	4.493	5,89
Toprak sanayi	704	3.612	4,74
Kimya sanayi	337	803	1,06
Toplam	33.058	76.216	%100

Kaynak: İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, **Türk Ekonomisinin 50 Yılı**, İstanbul, 1973, s.73.

Tablo 11’de 1915’ten 1921 yılına kadar sanayide pek bir gelişmenin olmadığı görülmektedir. Bunun nedeni ülkede süre gelen savaş hali ve yetersiz sermayedir⁴³. Ayrıca ülkenin tümünde atölye niteliğindeki küçük sanayi ağır basmaktadır. Sanayide genel olarak dokuma sektöründe yoğunlaşmıştır. Ancak bu da ülkenin ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Bununla ilgili olarak Maliye Bakanı Ferit Bey, 8 Mart 1921’de şunları söylemektedir “... *bize fabrika, yine fabrika lâzımdır Türkiye’nin İktisadi bağımsızlığı ancak bununla sağlanacaktır. Bu olmazsa, kazanacağımız siyasî bağımsızlık neye yarar... Türkiye çalışıyor üretiyor, fakat*

⁴¹ Osmanlı Sanayii..., ss.37,38.

⁴² Tökin, **Rakamlarla...**, s.25; İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, **a.g.e.**, s.72; Şevket Süreyya Aydemir, **Cihan İktisadiyatında Türkiye**, Ankara, 1931, s.60; Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, TTK, Ankara, 1994, s. 173.

⁴³ G. Bie, Ravndal, **Turkey Commercial and Industrial Handbook**, United States Department Of Commerce, Washington, 1926, p.162.

ürünlerinden başkaları yararlanıyor. Memleketimizde herkes çalışıyor birçok alın teri dökerek elde ettiğimiz iptidai maddeleri [hammaddeleri] bin rica ve minnetle yok pahasına harice satıyoruz. Sonra yabancılar bu maddelerin şeklini değiştirerek bize iade ediyorlar. Bir kuruşa satıyoruz, yirmi kuruşa satın alıyoruz. Kırk kuruşa bir okka yün veriyoruz, aynı yünü bin iki yüz kuruşa bir metre halinde yalvararak geri alıyoruz. Bu dünyanın neresinde görülmüş?”⁴⁴.

Ferit Bey’in bahsettiği fabrikalaşma hareketini Türkiye’de başarmak için politikacı ve askerlerin ülkede sanayileşme hamlesini gerçekleştirmek için çaba sarf ettiklerini görüyoruz. Bu çabalardan biri de Kazım Karabekir Paşa’ya aittir. Kazım Karabekir Paşa 1923’te Edirne milletvekilliği ve Şark cephesi komutanlığı yaptığı sırada, Türkiye’de hammaddeleri bol olan cam, deri, konserve, dokuma ve şeker gibi maddelerle ilgili olarak o dönem Almanya’da bulunan Ahmet Şerif (Önay)’a bir proje hazırlatmıştır⁴⁵.

Kazım Karabekir Paşa bunu şöyle anlatmaktadır, “İbtidai mevâddının [hammaddelerin] memleketimizde tedariki pek mümkün olan şeker, cam, yün ve deri... gibi eşyayı en tabii ve zarûri ihtiyaçlarımız arasında mebzûlen [bol] sarf ve istihlâk [tüketmekteyiz] etmekteyiz. Buna mukâbil de tabii servetlerimizden mühim bir kısmını ve bu ihtiyaçların tedâriki için yine çok büyük yekûnlar tutan paralarımızı mütemadiyen [sürekli] harice [dışarı] gönderiyoruz... küçük sermayelerle ve elbirliğiyle yapılmasını mümkün telakki ettiğim bazı fabrikalar hakkında mütehassıslarımızdan malumat almak istedim”⁴⁶.

İşte bu uzman olan Ahmet Şerif (Önay) Kurtuluş Savaşı sırasında Almanya’da bulunmaktadır ve ülkenin sanayileşmesi için yabancı sermayenin çözüm olmadığını savunmaktadır ona göre Türkiye içinde bulunduğu harap halden ancak büyük sermayeye ile kurtulabilir, bu da yabancı değil yerli imkânlarla başarılmalıdır. Ona göre ülke içinde sermaye iki yolla oluşturulmalıdır. Yollardan ilki gönüllü tasarrufları arttırmak ya da israfı önlemektir. İkincisi ise, vergiyi arttırmaktır⁴⁷.

Kazım Karabekir Paşa’nın istemiş olduğu plan Trabzon ve Erzurum hattını içine alan on yedi sanayinin kurulması öngörülmektedir. Bu sanayi projelerini:

1. Sahra tuğlacılığı
2. Makine tuğlacılığı

⁴⁴ Adnan Giz, “Kurtuluş Savaşı Sırasında Ankara’dan Yükselen Ses”, İstanbul Sanayi Odası Dergisi 15 Nisan 1969’dan aktaran Tunç Tayanç, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973, s.38.

⁴⁵ Kazım Karabekir, **Sanayi Projeleri –Ülkümüz Kuvvetli Bir Türkiye’dir-**, (Yayına Hazırlayan: Orhan Hülagü), Emre Yayınları, İstanbul, 2001, s.7; Eserin orijinali için bkz. Ahmet Şerif, **Mahsulat-ı Mahalliye İçin Tahmini Sanayi Projeleri**, Dersaadet Ahmet İhsan ve Şürekası, 1339 (1923).

⁴⁶ Karabekir, **a.g.e.**, s.13.

⁴⁷ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Cumhuriyet’in Harcı, Köktenci Modernitenin Doğuşu**, C.1, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul, 2010, s.309.

3. Kireç ocağı
4. Cam fabrikası
5. Seyyar testerehane
6. Ufak makine fabrikası
7. Demir dökümhanesi
8. Deri işleme yeri (tabakhane)
9. Konserve fabrikası
10. Mensucat fabrikası (bükümhane, dökümhane)
11. Şeker fabrikası
12. Süthane
13. Makine fabrikasına ilave olunmak üzere teneke kutu fabrikası
14. Ağaç sanayi
15. Balık konserve fabrikası
16. Sabun-mum fabrikası
17. Kundura fabrikası oluşturmaktadır. Bu fabrikaların kuruluşu için yaklaşık 510.500 dolar sermayeye ihtiyaç vardır. Projelerin maliyeti çıkartılırken fiyat değişimlerinden korunmak amacıyla maliyetler dolar üzerinden hesaplanmıştır⁴⁸.

Kazım Karabekir'in ülkedeki sanayi ihtiyacını görüp ona çözüm bulmak için ilk defa bir plan hazırlatması tarihimiz açısından önemlidir. Bu durum cumhuriyet öncesi ve sonrasında asker dâhil yönetici sınıfın ülkenin acil sorunu olan sanayileşme sorununu çözmek için uğraştıklarını göstermektedir. Kazım Karabekir Paşa'nın hazırlatmış olduğu sanayi projeleri devlet yatırımlarıyla yapılması düşünülen projelerdir. Ancak devlet yatırımcılığı ve işletmeciliği düşüncesi 1929 Dünya ekonomik krizine kadar kabul edilecek bir düşünce olmayacaktır.

⁴⁸ Karabekir, **a.g.e.**, ss.19-24,25,118,124.

BİRİNCİ BÖLÜM

İZMİR İKTİSAT KONGRESİNDEN DÜNYA EKONOMİK KRİZİNE KADAR SANAYİ ALANINDA ÖZEL SEKTÖR-DEVLET İLİŞKİLERİ

I. İzmir İktisat Kongresi ve Sonuçları (17 Şubat 1923 – 4 Mart 1923)

Yunanların Ege Bölgesinden sürülmesi ile ülkede savaş hali bitmişti. Artık dönem ekonomik bağımsızlığı kazanıp atılım yapma zamanıydı. Bunun için ülkenin yanmış yıkılmış, aynı zamanda Kurtuluş savaşının sembolü bir kent olan İzmir’de İktisat Vekilinin gayretleriyle bir iktisat kongresi toplanmasına karar verilmişti⁴⁹. Böylece İzmir, aynı zamanda iktisadi bağımsızlığın sembolü olmuştur.

Dönemin İktisat Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), İzmir İktisat Kongresi’nin toplanmasıyla ilgili Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey’in sözlü sualine verdiği yanıtta “...uzun yıllardır unutulmuş olan iktisadiyat hakkında” konuyla ilgili kişilerin bir araya gelerek yapılması gerekenler hakkında bir karar alarak bunu meclise ve hükümete bildirmelerini düşünmüştür. İktisat Bakanının bu düşüncesi İzmir’de iken ortaya çıkmış ve Bakan bunun üzerine İzmir’den 21 Kasım’da Atatürk’e telgraf çekmiştir. Bakan, telgrafta iktisatla ilgili kesimleri “...dinlemek ve onların dileklerine göre bir İktisat Programı vücuda getirmek” için iktisat kongresi toplanması gerektiğini düşünür ve konuyla ilgili olarak Atatürk’ün görüşünü sorarak onayını almıştır. İktisat Bakanına göre “...Türkiye'nin her tarafı bir olduğu halde mesafenin uzaklığından ve yolların fenalığından İstanbul'daki tüccarlarımız Avrupa'nın uzak memleketindeki tüccarları tanıdıkları halde, İstanbul'daki çiftçilerimiz uzak memleketlerdeki çiftçileri tanıdıkları halde, maalesef Erzurum'u, Diyarbakir'i Bitlis'i tanımayacak kadar feci bir vaziyette”dir. Bu kongre ile bir araya gelecek sanayici, tüccar, işçi ve çiftçi grupları birbirini tanıyarak karşılıklı olarak sorunlarını ve hükümetle ilgili isteklerini dile getirme şansı bulmuşlardır.⁵⁰

İktisat Bakanının, İzmir’de iktisat kongresi toplama kararından önce İstanbul’da Milli Türk Ticaret Birliği 1922 yılı Aralık ayı sonlarında “Ticaret-i Hariciye Kongresi” yapılması

⁴⁹ TBMM ZC, Devre:1, Cilt:27, İçtima:3, İnikat:187, Tarih:05.02.1339 (1923), TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.171; Feriâl Örs, Erkan Serçe, Mehmet Şakir Örs, **Yüzyıllar Köprüsü 19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi**, İzmir Ticaret Odası, İzmir, 2002, s.64.

⁵⁰ TBMM ZC, Tarih:05.02.1339, s.171.

için çalışmalarına başlamıştı. Birliğin yapmayı planladığı kongreye İstanbul'daki bütün resmi ve özel kuruluşlar ile İstanbul'da faaliyetlerini sürdüren yabancı şirketler de davet edilmişti. Milli Türk Ticaret Birliği, düzenleyecekleri kongreye başkanlık etmesi için İktisat Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt)'a bir davetiye göndermiştir. İktisat Bakanı, çeşitli meslek gruplarının katılacağı Türkiye İktisat Kongresinin Şubat ayında İzmir'de toplanacağından dolayı Milli Türk Ticaret Birliği'nin kongresini üç ay ertelemesini 2 Ocak 1923 tarihinde davete verdiği cevapta talep etmiştir. İktisat Vekilinin talebi üzerine Türk Ticaret Birliği, kongresini üç ay erteleyerek İzmir'de yapılacak kongreye katılmak için hazırlıklara girişmiştir. 1922 yılı Aralık ayında tüm vilayetlere çekilen telgraflarda 15 Şubat 1923 tarihinde Milli Mücadelenin sembol şehri İzmir'de bir iktisat kongresi yapılacağı bildirilmiştir. Kongreye her ilçeden üçü çiftçi, biri tüccar, biri sanayici veya sanatkâr, biri amele, biri şirket ve biri banka temsilcisi olacak şekilde toplam 8 kişinin gönderilmesi talep edilmiştir⁵¹.

A. Kongre İçin Yapılan Hazırlıklar

Kongrenin hazırlıklarını yapması için hazırlık komitesi oluşturulmuştur. Komite üyeleri; Osmanzade Hamdi Bey (Ertuğrul⁵²), Enver Bey (İzmit), Necati Bey (Saruhan⁵³), Vehbi Bey (Konya), Reşat Bey (Saruhan), Hacı Bekir Efendi (Konya), Posta ve Telgraf genel müdürü Sabri ve tüccardan Ali İhsan Beyler'dir. Kongreye katılacakların yeme, içme ve barınma sorunlarıyla İzmir Belediyesi ilgilenerak davetliler için otel ve restoran ayarlamaya başlamıştır. Kongrenin yapılacağı yer için önce Karataş'ta bulunan eski İttihat ve Terakki Mektebi binası düşünülmüş ancak üç bin civarında bir katılımcı beklendiği için buranın yetersiz kalacağı anlaşılmıştır. Bunun yerine Gümrük civarında ikinci Kordon'da bulunan ve daha önceleri Osmanlı bankasının deposu olarak kullanılan Aram Homparsom'un mağazaları⁵⁴ tercih edilmiştir. Binanın yedi bin kişiyi alabilecek büyüklükte olduğu söylenmektedir⁵⁵.

Kongrede tartışılacak konuların başında gümrük kanunu, devletin himaye siyaseti, şirketler, aşar vergisi, tarım ve iktisadi konular gelmektedir. Hazırlık komitesi üyesi tüccardan Ali İhsan Bey, Türkiye'nin iktisadi durumunu inceleyen ve kongrenin ele alacağı sorunları belirleyen bir rapor hazırlamıştır. Raporun hazırlanmasında İktisat vekili Mahmut Esat

⁵¹ Mustafa Hergüner, **İzmir İktisat Kongresi İçin İstanbul'da Yapılan Çalışmalar**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2006, s.44.; Erol Zeytinoğlu, Necia Pur, **İstanbul Ticaret Odasının 100 Yılı (1882-1982)**, (yayına hazırlayan), İTO yayınları, İstanbul, 1992, s.71; Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir Haberler, Belgeler, Yorumlar**, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1981, s.86.; Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s.15;

⁵² Bilecik.

⁵³ Manisa.

⁵⁴ Bina günümüzde yıkılarak otopark olarak kullanılmaktadır.

⁵⁵ Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi...**, ss.65,66.; **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923**, İBB yayınları, İzmir, 2001, s.5

(Bozkurt)'un görüşleri ağır basmaktadır. Raporda; mali kredi alt yapısının oluşturulması, sanayileşmenin önemi, devletin özel girişimlere kredi vermesi, teknisyen yardımı ve gümrüklerin artırılmasıyla sanayileşmenin hızlandırılabilmesine değinilmiştir. Buna göre raporun içerdiği başlıklar şunlardır⁵⁶;

1. Türkiye’de kredi meselesi
2. Üretimin düzenlenmesi ve artırılması
3. Gümrük meseleleri
4. Vergiler
5. Nakliye⁵⁷.

Kongre için çalışma yapan sadece hazırlık komitesi değildi. İstanbul’da da Milli Türk Ticaret Birliği kongre için raporlar düzenlemiştir. Bundaki amaç İstanbul’u kongrede temsil edecek olan delegeleri bilgilendirmek ve ne istediklerini açıkça ortaya koymaktır. Bu da onları diğer delegelere karşı üstün kılarak İstanbul delegeleri kongrede merkezi bir rol oynamışlardır⁵⁸.

B. Kongrenin Başlaması

Katılımcılar, İzmir’e Şubat ayından itibaren gelmeye başlamışlardır. 15 Şubat’ta başlaması gereken kongre Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde iki gün gecikmeli olarak 17 Şubat 1923’te saat 10.30’da Gazi Mustafa Kemal’in başkanlığında 1135 delegenin katılımıyla açılmıştır. Kongreye katılımın üç bin kişi olarak hesaplanmasına rağmen bunun 1135’te kalmasının sebebi gerek mevsimin kış olması gerekse de İzmir’in doğu bölgelerine uzaklığından kaynaklanmaktadır⁵⁹.

İzmir’e ulaşım ile ilgili olarak kongreye kâtip olarak katılan Ahmet Hamdi Başar şunları yazmaktadır; “*biz bir kafîle halinde, tarihî Gülnihal vapuruyla Bandırma’ya çıktık. Her yer yanmış, yıkılmıştı. Trene binmek için bir gece orada kalacaktık. Yatacak hiçbir yer yoktu. Güç bela bir kahve bulduk. Saç sobaya durmadan odun attırarak kahvenin peykelerinde [tahta sedir] sabaha kadar pinekledik. Bandırma’dan trenle İzmir’e giderken köprüler yıkıldığı için iki yerde aktarma yapıyordu. Nihayet İzmir’e vardık ve İzmirli üyelerimizin hazırladıkları evlere dağıldık. Kafileyi Birliğin umumi kâtibi olduğum için, ben idare ediyordum. Başkan*

⁵⁶ Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**..., s.66; Oğuz Esen, Ercan Enç, **İzmir İktisat Kongreleri ve Gelecek 10 Yıl**, İzmir İktisat Kongresi Yayınları, İzmir, 1992, s.1.

⁵⁷ Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**..., ss.67, 71, 73, 75; TBMM ZC, Tarih:05.02.1339, ss. 172, 173.

⁵⁸ **Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi**, Cilt: I, (Yayına Hız. Murat Koraltürk), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, (Başar), s.139.

⁵⁹ Aralov, **a.g.e.**, s. 244; Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi - V 1923 Türkiye Cumhuriyeti**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006, s.95; Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923**, TTK, Ankara, 1989, ss.6,12; Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**..., s.258.

Hüseyin Bey (İbrahim Paşazade Kavalalı) idi. İstanbul'dan İzmir'e, fethedilen vatanın yeniden yapılmasına katılan işçiler olarak gidiyorduk"⁶⁰.

Kongreye dört grup katılmıştır. Bunlar;

1. Sanayi grubu
2. Ticaret grubu
3. Tarım grubu
4. İşçi grubu⁶¹

Kongre başkanı olarak Kazım Karabekir Paşa 17 Şubat'ta ittifakla seçilmiştir. Karabekir Paşa, Manisa sanayi temsilcisi sıfatıyla sivil olarak kongreye katılmıştır. Ticaret, sanayi ve muhtemelen çiftçi grupları 16 Şubat akşamı birbirlerinden habersiz Bornova'ya gelerek Kazım Karabekir Paşa'ya başkanlık teklifinde bulunmuşlardır. Paşa'da bu teklifi ertesi günü Mustafa Kemal ile görüştüktan sonra kabul etmiştir⁶².

Kongrenin açılış konuşmasını yapan Gazi Mustafa Kemal şunları söylemiştir; "*Bir milletin doğrudan doğruya hayatiyle alâkadar olan, o milletin iktisadiyatıdır*". Yeni Türkiye'nin layık olduğu sağlam konuma ulaşmak için iktisada çok önem vermesi gerekmektedir. Atatürk'e göre milli egemenliği sağlamlaştırmak, büyük hedef ve amaçlara ulaşmak için güçlü bir iktisadi yapıya sahip olmak gereklidir. Bu nedenle "*siyasî ve askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun, İktisadî zaferle tetvîc [taçlandırılmadıkça] edilemezse semere [sonuç], netice pâyidâr [kalıcı] olamaz*". Konuşmasında ayrıca Atatürk, yabancı sermayeye karşı olmadığını belirterek "...bizim memleketimiz vâsi'dir [zengindir]. Çok sây [iş gücü] ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lâzım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız" diyerek yabancı sermayeye karşı olmadığını belirtmiştir. Ancak Atatürk, yabancı sermayenin Osmanlı döneminde olduğu gibi kapitülasyonlarda yer alan ayrıcalıklı durumlarına karşı çıkararak "...her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptırmayız" demiştir. Böylece Atatürk, yabancı sermayeye ayrıcalık verilmesini kesinlikle reddetmiştir⁶³.

Mustafa Kemal, askerî zaferin ekonomik zaferle taçlandırılmadığı sürece kalıcı olmayacağını çok iyi bilmektedir. Ayrıca Atatürk, dış basında yayılan yabancı sermaye ile ilgili görüşlerini açık bir sözle dile getirmektedir. Atatürk'ün yabancı sermaye ile ilgili görüşleri yeni değildir olmayıp 1919 Ekim ayında konuyla ilgili şunları söylemiştir: "*tabiidir ki hariçten*

⁶⁰ Başar, a.g.e., s.141.

⁶¹ Ahmet Necip Ünal, **Türkiye'de Ekonomik Yapı Değişmeleri 1923-1988**, TOBB, Ankara, 1989, s.6.

⁶² Boratav, **Türkiye'de...**, s.16; Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi...**, ss.271, 272; Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni Dün, Bugün, Yarın**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1968, s.168.

⁶³ Afetinan, a.g.e., ss.57, 58, 64,65.

gelecek sermayeye, irşada [doğru yol gösterilmeye], usul-i sa'ye [uygun iş gücüne] ihtiyacımız vardır. Fakat bu, vahdetimize [birliğimize], istiklâlimize [bağımsızlığımıza] nihayet [son] verecek bir vesayet [himaye] tarzı demek olamaz”⁶⁴.

Mustafa Kemal, yabancı şirketlere geçmişte olduğu gibi kapitülasyonlara varacak, ülkenin bağımsızlığını etkileyecek ayrıcalıklara da karşıdır. Gazi, ayrıca yabancı sermayenin ülke kalkınmasına nasıl bir katkı sağlayacağını da bilmektedir. Mustafa Kemal, konuşmasında devletçilik bahsine hiç değinmemiş daha çok özel teşebbüse dayalı bir ekonomi çerçevesi çizmiş ve ekonomik bağımsızlıktan söz etmiştir. Bunun nedeni Lozan Konferansından kaynaklanmaktadır. Konferansın 31 Ocak 1923 tarihinde kesintiye uğraması üzerine İsmet İnönü 4 Şubat'ta Lozan'ı terk etmiştir. Bunun nedeni ekonomik sorunlar ve kapitülasyonlar gibi ana konulardaki görüş ayrılıklarıdır⁶⁵.

İzmir İktisat Kongresi'nde Mustafa Kemal'den sonra İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) söz almıştır. Bakan, bu konuşmasında ilk kez “*karma*” ekonomik anlayışını açıklamıştır. Buna göre Türkiye; devletçilik, liberalizm, sosyalizm, komünizm ya da himayeye dayanan ekonomik sistemlere mensup değildir. İktisat Bakanına göre Türkiye, kendi iktisadi sistemini takip etmekte olup bununda adı “*yeni Türkiye iktisat mektebi*” dir. Ancak Türkiye, devletçilik, liberalizm, sosyalizm, komünizm ve himaye gibi ekonomik sistemlere dâhil olmamakla birlikte bunlardan da yararlanmayı sürdürmüştür. Örneğin, büyük sanayiye verilecek krediyi devletin üstlenmesi ve yürütmesi gerekli olup ülkenin iktisadi durumu bunu gerektirmektedir⁶⁶. Bakan'a göre Türkiye'de iktisadi kalkınmayı gerçekleştirmek için acil olarak alınması gereken tedbirler şunlardır:

- 1) Sanayi ve Ticaret odalarının kurulmalı
- 2) Kredi teşkilatının kurulmalı
- 3) Makine kullanımının yaygınlaştırılmalı
- 4) Ekonomik mücadeleyi toplu halde yürütülmeli
- 5) Türkiye'nin kendi kendisine yetmeli
- 6) Üretimi artırıp ithalatı düşürülmeli
- 7) İthalat ve ihracat arasındaki denge kurulmalı⁶⁷

⁶⁴ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1918-1937**, Cilt, III, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.17.

⁶⁵ Osman Okyar, “The Mixed Economy In Turkey 1930-1975”, **Turkey's and Other Countries' Experience With the Mixed Economy**, (Ed. Mükerrrem Hiç), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979, s.87; Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi...**, s.9; Selek, **a.g.e.**, s.710.

⁶⁶ Yaşar Aksoy, **Kurtuluş Savaşı İşığında İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat 1923)**, İzmir İktisat Kongresi, İzmir, 1991, s.42; Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi...**, s.76.

⁶⁷ Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi...**, s.78.

Mahmut Esat'a göre Türkiye'nin zengin doğal kaynaklarından yararlanabilmek için biran önce ülkede sanayi, tarım ve ticari kredi sistemi kurulmalıdır. Mahmut Esat (Bozkurt)'un konuşmasından sonra gruplar tartışmaları yapılmıştır. Bunun sonucunda her grubun önerileri “*İktisadi Esaslar*” adı altında toplanmıştır. Grup önerileri, maddelerin oylanması şeklinde olmuştur. Bir grubun maddesi ya da maddeleri çoğunluk tarafından reddedilse dahi maddenin yanına şerh konulmak suretiyle İktisadi Esasların içerisinde yer alması sağlanmıştır⁶⁸.

Tüccar Grubu'nun İktisadi Esaslarını ticaret bankasının kurulması, kambiyo ve borsa işleri, gümrük politikası oluşturmuştur. Ticaret grubuna göre; uygun bir isim altında devletin de hissesinin olduğu ana ticaret bankası kurulmalıdır. Ancak devlet, talep olması durumunda bankada ki hissesini halka satmalıdır. Kurulacak bu bankanın hızla gelişmesi için bazı ayrıcalıklara sahip olmalıdır. Tüccar grubunun bu isteği İş Bankası'nın kurulması ile gerçekleşmiştir. Tüccar grubuna göre kambiyo merkezleri ve borsalar millileştirilip buralarda Türk'e düşman siyasi akımlara izin verilmeyerek borsalar ıslah edilmelidir. Hükümetin 1924 yılında çıkarmış olduğu borsalar kanunuyla ticaret grubunun bu isteği karşılanmıştır. Yerli ürünlerin kullanımının teşviki ve sanayinin geliştirilmesi için himayeci gümrük sisteminin uygulanması gereklidir. Ayrıca Türkiye'de bulunmayan ürünler ithal edilirken gümrük vergisinden muaf tutulmalıdır. Bir diğer hususta ithal edilen hammaddeden elde edilen ürünlerin ihracatı halinde ithalat için alınan vergi iade edilmelidir. Son olarak Türkiye sanayisi için önemli yapağı gibi bazı hammaddelerin ihracı yasaklanmalıdır⁶⁹.

Sanayi Grubu'nun İktisadi Esasları, ticaret grubuyla benzerlik göstermekte olup bunlar; gümrükler, Teşvik-i Sanayi Kanunu, sanayi bankasının kurulması ve sanayi odalarının kurulmasıdır. Sanayi grubuna göre yeni bir gümrük kanunu yapılmalı ve bu kanunla sanayi kesimi korunmalıdır. Buna göre kanunun iki şekilde uygulanmalıdır. ilki: ülkede bulunan hammaddenin ithaline ağır vergiler konulmak suretiyle ve olmayan hammaddelerin ithalinin gümrükten muaf bırakılmasıdır. İkincisi de sanayi için gerekli ve Türkiye'de üretilmeyen makine ve teçhizatın gümrükten muaf tutulmasıdır. Teşvik Sanayi Kanunu hakkındaki taleplere göre devlet ihalelerinde hükümetin, %20 daha pahalı bile olsa yerli ürünleri tercih etmesi ve bu ihalelere katılacak yabancı firmalardan ürünlerinin gümrüklenmiş olma şartı talep edilmiştir. Sanayi işletmeleri için devletin beş dönüme kadar bedelsiz arazi vermesine dair kanunun da uygulanması istenmiştir. Sanayi grubu, bu kanunun ayrıcalıklarının yalnızca Türk vatandaşlarına ve sermayesinin en az %70'i Türklere ait olan işletmelere tanınmasını isteyerek Teşvik-i Sanayi Kanunu süresinin yirmi beş sene daha uzatılmasını talep etmiştir. Sanayi

⁶⁸ A.g.e., s.78; Boratav, *Türkiye'de...*, s.17.

⁶⁹ Boratav, *Türkiye'de...*, ss.32,33, 39.

grubunun bir diğerk talebi de sanayi kesimine kredi verecek güçlü sermayeli bir sanayi bankasının kurulmasıdır. Son olarak sanayi grubu, mevcut ticaret odaları içerisinde kendilerinin yeterince temsil edilemediklerini söyleyerek sanayi odalarının kurulmasını talep etmişlerdir⁷⁰.

Kongrenin son günü kongre başkanı Kazım Karabekir Paşa söz alarak şunları söylemiştir; “*Memleketimiz ecnebî sermayelerini hüsn-i kabul etmekle [yabancı sermayeyi hoş karşılamakla] beraber burada tesbit ettiğimiz esaslardır ki, memleketimiz kendi emeğiyle yapılması mümkün olan her işi bundan böyle nefaset [güzellik] ve metanetle [sağlamlıkla] rekabet meydanına atmağa kuvvetle çalışacaktır. Kendi sanayimize ehemmiyet verilmemesi ve sanatkârlarımızın himâye olunmaması şirketler yerine ferdî çalışma ve didinmelerle yıpratılması bakınız sanayimizi ne elim halde bulunduruyor? Sanayinin her şubesine ibtidâi mevâdd [hammadde] memleketimizde bol bol mevcut iken, balta girmemiş birçok ormanlar eflake ser çekmiş iken [başları göklere varmışken], elemli rakamlar her sene defter-i mahsusuna [özel defterine] kaydolup gitmektedir”⁷¹.*

İki hafta süren kongrenin sonunda Misak-ı Milli’den esinlenerek Misak-ı İktisadi kabul edilmiştir. Bu fikir doğrudan doğruya Kazım Karabekir Paşa’dan çıkmıştır. Misak-ı İktisadi, iktisadi olmaktan çok ahlaki öğütlerden oluşmuş olup İstanbul basını ve kongreye katılan bazı delegeler tarafından eleştirilmiştir⁷².

C. Kongre Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Genel olarak liberal politikaların savunulduğu ve genel nitelikleri itibariyle bir iktisat kongresi olmaktan uzak olan İzmir İktisat Kongresi’nde ülke için takip edilmesi gereken iktisadi siyasetin ana hatları çizilmeye çalışılmıştır. Böylece yeni kurulan devletin elinde bir yol haritası bulunacaktır⁷³.

İzmir İktisat Kongresinde Türkiye’de kredi meselesi, üretimin artırılması, gümrüklerin artırılarak iç piyasanın korunması, vergiler ve nakliye konuları görüşülerek tüm bu konular için tavsiye kararları alınmıştır. Bu açıdan kongre aynı zamanda yeni Türkiye’nin yeni

⁷⁰ A.g.e., ss.48,49,50.

⁷¹ A.g.e., ss.86, 87, 88.

⁷² Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi...**, s.373; Başar, a.g.e., s.150; Oktay Yenal, **Cumhuriyet’in İktisat Tarihi**, Homer Kitapevi, İstanbul, 2003, s.50; Ali Gevgili, “İktisat Kongresi Ellinci Yılında”, **Milliyet**, 22 Şubat 1973.

⁷³ Eldem, a.g.e., s.166; Stefanos Yerasimos, “Tek Parti Dönemi”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, (Ed. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Tonak), Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s.87; Tefvik Çavdar, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, (Ed. Melek Düzgüneş), Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973, s.148; Bilge Aloba Köksal, A. Rasih İlkin, **Türkiye’de İktisadi Politikanın Gelişimi (1923-1973)**, Yapı Kredi Bankası, İstanbul, 1973, s.5; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Cilt. III, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1985, s.345; Akın İlkin, “Türkiye’de Sanayi Politikası (1923-1973)”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 30, Sayı: 1-4, 1970, s.384.

ekonomisinin ana parametrelerinin belirlendiği bir yer olmuştur. 1923-1938 yılları arasında hükümetler yaptıkları ekonomik planlarda kongrede kabul edilen parametreleri göz önünde bulundurarak kongrede alınan kararları uygulamışlardır. İş Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanununun 15 yıl daha uzatılması ve aşarın kaldırılması hep İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların sonucudur.

Kongreden çıkan kararlar neticesinde 1923-1929 yılları arasında özel sektör eliyle serbest piyasa şartlarında sanayileşme hedeflenmiştir. Bu yüzdendir ki devlet Dünya ekonomik krizine kadar sanayi alanında müdahaleci olmamış yalnızca sanayinin gelişmesi için onun önündeki engelleri kaldırmaya çalışmıştır. Kurtuluş savaşında emperyalist devletlerle bağımsızlık için silahlı bir mücadele yapılmış olsa da ekonomik olarak onlarla çatışmacı bir yol izlenmeyeceği İzmir İktisat Kongresi'nde yabancı sermayeye olan yaklaşımdan dolayı anlaşılmaktadır⁷⁴. Her ne kadar kongrede yabancı sermayeye karşı olunmadığı belirtilmişse de yabancı sermayeye de Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi ayrıcalık tanınmayacağı Atatürk'ün de konuşmasında açıkça belirtilmiştir.

İzmir İktisat Kongresi'nde tüccar, sanayici ve çiftçi gruplarının taleplerinin hemen hepsi yerine getirilmiştir⁷⁵. Ancak gümrüklerin yükseltilmesi talebi 1923 Lozan Antlaşmasında yer alan gümrükler konusundaki sınırlayıcı maddeden dolayı 1929 yılına kadar bir adım atılamamıştır. Devletin %20 pahalı dahi olsa yerli ürün alması kararı 1927 yılında çıkarılacak olan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda %10'a düşürülecektir. Ticaret bankası olarak İş Bankası, sanayiye kredi vermesi içinde Sanayi ve Maadin Bankası kurulacaktır.

Kongreye bilimsellikten uzak, kongreden daha çok, bildiri ve güvence vermek isteyen halk temsilcilerinin bir toplantısı gibi eleştiriler getirilmiştir⁷⁶. Ancak, savaştan yeni çıkmış henüz bir barış antlaşması dahi imzalamamış, ülkesinde yeterli derecede aydını ve eğitimli personeli bulunmayan bir ülkenin ilk kez böyle bir iktisat kongresi düzenlemesini her şeye rağmen başarı saymakta fayda vardır.

II. Lozan Konferansı ve Sanayi Sektörüne Etkileri

Lozan Barış Konferansı, Mudanya Mütarekesi'nden 40 gün sonra müttefiklerin isteksizliği sebebiyle bir hafta gecikmeli olarak 20 Kasım 1922 tarihinde İsviçre'nin Lozan

⁷⁴ Erdoğan Teziç, "Atatürk Dönemi Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938", **Atatürk Dönemi Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu 14-16 Ocak 1977**, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği, İstanbul, 1977, s.167.

⁷⁵ Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, İmge yayınları, Ankara, 2003, s.164.

⁷⁶ Necdet Ekinci, **Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s.50.

şehrinde başlamıştır. Türkiye'yi İsmet Paşa Başkanlığında, Dr. Rıza Nur ve Eski Maliye Vekili Hasan (Saka)'dan oluşan bir heyet temsil etmiştir. Konferansa, doğrudan doğruya alakalı devletlerden İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan'dan başka Japonya, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven devletleri de katılmıştır. Sovyetler Birliği ile Bulgaristan yalnız Boğazlarla ilgili görüşmelere iştirak etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri konferansa sadece gözlemci göndermiştir. Konferans, iki oturum şeklinde gerçekleşmiştir. İlk oturum iki ay sürmüş ve tazminat meselesi, Osmanlı borçlarının taksimi gibi daha çok iktisadi konular ele alınmıştır. Şiddetli tartışmalarla geçen ilk oturum Ocak ayında kesintiye uğramış, Türk heyeti 4 Şubat'ta Lozan'dan ayrılmıştır. İlk oturumda Yunanistan ve Suriye sınırı, Boğazlar meselesi, azınlık ve ahali mübadelesi, kapitülasyonların kaldırılması kabul edilmiştir. 23 Nisan 1923'te yeniden toplanan konferansta diğer konularda da anlaşma sağlanarak 24 Temmuz 1923'te Barış Antlaşması imzalanmıştır⁷⁷.

A. Osmanlı Borçları

Osmanlı borçları antlaşmanın 46-57'inci maddelerde yer almıştır. Ancak bu maddelerde borçlar konusunda genel çerçeveyi çizmekle yetinilmiş, borçların ödeme usulleri ve taksimi 21 Ekim 1925 tarihinde tespit edilmiştir. Buna göre 5 Kasım 1914 yılına kadar ödenmemiş 139 milyon altın Osmanlı lirası tutarındaki borcun %65'ini Türkiye yüklenmiştir. Bu da 84.597.495 altın liraya tekabül etmiş ve yıllık ödemeler 5.809.312 TL şeklinde belirlenmiştir⁷⁸. Bu taksit miktarı, 1929 Dünya ekonomik kriziyle birlikte devlet ekonomisinde sarsıcı etkilere neden olması üzerine devlet, borçlarını ödemeyi durdurarak yapılandırmaya gitmiştir. Paris'te 1928

⁷⁷ Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1943, ss.38,58,194,201; Eldem, **a.g.e.**, s.220,221,222; **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, Çev, Seha L. Meray, İkinci Takım, Cilt.II, YKY, Yayınları, İstanbul, 2001, s.9.

⁷⁸ Eldem, **a.g.e.**, ss.227,229; Madde 50: Yıllık taksitlerin 47'nci Maddede öngörülen şekilde bölüştürülmesi ile, Osmanlı Devletinin yazılı olan anaparasının 49'ncü Maddeye göre paylaşımı, aşağıdaki gibi yapılacaktır: "1: 17 Ekim 1912 tarihinden önceki borçlanmalar ve onlara ilişkin yükümler, 1912-1913 Balkan Savaşlarından sonraki durumda Osmanlı İmparatorluğu ile Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak almış Balkan Devletleri ve işbu andlaşmanın 12'nci Maddesinde belirtilen adalar kendilerine verilmiş olan Devletlerarasında bölüştürülecektir; bu savaşlara son veren andlaşmaların ya da sonradan yapılan andlaşmaların yürürlüğe girişlerinden bu yana meydana gelen ülke değişiklikleri de göz önünde tutulacaktır.

2. Bu ilk bölüştürmeden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerinde kalmış borçlanmaların ve onlara ilişkin yıllık taksitleri, 17 Ekim 1912 ile 1 Kasım 1914 tarihi arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun yapmış olduğu borçlanmaların ve bunlara ilişkin taksitlerin ertelenmesiyle artmış olan geri kalan parçası [bakiyesi], Türkiye ile, bu Andlaşma uyarınca kendilerine Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak katılmış Asya'da yeni kurulmuş Devletler ve bu Andlaşmanın 46'ıncı Maddesinde belirtilen toprağın kendisine verilmiş bulunduğu Devlet arasında bölüştürülecektir.

Anaparanın bölüştürülmesi, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişi tarihinde her borçlanmanın anaparasının tutarı üzerinden yapılacaktır." Meray, **a.g.e.**, ss.15,16, diğer maddeler için bu kitabın 13-19 numaraları sayfalarına bakılabilir; Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Çev, Babür Kuzucu, Belge Yayınları, Cilt, III, İstanbul, 1992, s.68; Boratav, **Türkiye'de...**, s.10.

yılında altı ay süren görüşmeler sonucunda Osmanlı borçlarının nasıl ödeneceği belirlenmiştir. Buna göre borç, dört döneme ayrılarak ilk taksit 1929 Mayısında son taksit ise 1955 Mayısında ödenecektir. Antlaşma gereği yeni yapılandırmaya kadar ödemeler altın karşılığı Türk Lirası olarak yapılmıştır⁷⁹.

Tablo 12: 1928 Antlaşmasına Göre Osmanlı Borçlarının Ödeme Takvimi

Dönem	Süre	Ödeme tutarı TL karşılığı Altın
I	7 yıl: Haziran 1929 – 31 Mayıs 1936	2.000.000
II	6 yıl: Haziran 1936 – 31 Mayıs 1942	2.380.000
III	5 yıl: Haziran 1942 – Mayıs 1947	2.780.000
IV	5 yıl: Haziran 1947 – Mayıs 1952	3.180.000
V	1 Haziran 1952-31 Mayıs 1955 ⁸⁰	3.400.000

Kaynak: Colonel H. Woods, **Report On Economic Conditions In Turkey**, London, 1928, p.6; Biltekin Özdemir, **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara, 2009, s.118; Sıra No:226 Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Osmanlı Umum Borçları Hâmilleri Arasında İmza Edilen İtilafname ve İlişkilerinin Tasdikine Dair 1/703 Numaralı Kanun Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası içerisinde, **TBMM ZC**, Devre:4 Cilt:15 İçtima:2, İnikat:61, Tarih:28.05.1933, TBMM Matbaası, Ankara, mazbata s.2.

Ancak 1929 Dünya ekonomik krizi dolayısıyla Türkiye borçlarını ödemekte sıkıntıya düştüğü için borçlar konusunda yeniden yapılandırma talep etmiştir⁸¹. Türkiye Cumhuriyeti ile Düyunu Umumiye Hamilleri arasında gerçekleşen görüşmeler 26 Ocak 1932 tarihinde başlamış 14 Aralık 1932 tarihinde sona ererek yeni antlaşma 22 Nisan 1933'te imzalanmıştır⁸². Bu antlaşmayla birlikte Türkiye, borçlar konusunda 1928 yılına göre çok iyi bir konum kazanmıştır⁸³.

B. Gümrükler Konusu

Lozan'da anlaşmaya varılan bir diğer husus gümrükler meselesidir. Gümrükler meselesi ana sözleşmeden ayrı olarak Ticaret sözleşmesi içinde yer almıştır. Bu anlaşmaya, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven devletleri ve Türkiye imza koymuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin 6 Ağustos 1929 tarihine kadar gümrükler üzerindeki hareket alanını kısıtlayan maddeler şu şekildedir:

⁷⁹ Colonel H. Woods, **Report On Economic...**, 1928, p.6;

⁸⁰ Düyun-u Umumiye olan borcun son taksiti 25 Mayıs 1954 tarihinde ödenmiştir.

⁸¹ **Financial Times**, 11.02.1930.

⁸² Zühdü Sabit Bilimer, **4 Milyonluk Dava**, Tan Matbaası, İstanbul, 1936, ss.9,10,18; Hüsnü Himmetoğlu, **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları**, Cilt:I, Ülku Matbaası, İstanbul, 1975, ss.12,13.

⁸³ 1933 antlaşmasına göre borç, 8.578.343 Osmanlı altın lirasına indirilmiştir. Taksit ödemeleri yıllık 700.000 altın lira olarak belirlenmiştir. **TBMM ZC**, Tarih:28.05.1933, s.7; Özdemir, **a.g.e.**, s.121.

“Madde 1: İşbu sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle, öteki Bağıtlı Devletlerin ülkelerinde çıkan ve bu ülkelerden gelen, doğan ürünlerin ya da işlenmiş malların Türkiye’ye sokulmalarında uygulanabilecek tarifeler, 1 Eylül 1916 tarihinde yürürlüğe konulan ve eşyanın ağırlığını göz önünde tutan Osmanlı nesnel tarifesinde gösterilen tarifler olacaktır”. Görüldüğü gibi bu madde ile gümrük tarifeleri 1 Eylül 1916 yılındaki tarifeye göre uygulanmıştır. Madde 14’e göre; “Türkiye, işbu sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlayarak on iki aylık bir” geçiş sürecine sahip olmuştur. Madde 18’e göre gümrük sözleşmesi beş yıl geçerli olmuştur⁸⁴. Lozan Antlaşmasının ekonomik alandaki pek çok başarılarına rağmen 1920’li yıllar boyunca ülkenin ekonomik alanlarına da olumsuz etkileri olmuştur. Gümrükler konusundaki 18. madde 1929 Ağustos sonuna kadar Türkiye Cumhuriyeti’nin bağımsız ekonomik kararlar almasını ve belirli bir ekonomik politika çizgisi izlemesini engellemiştir.

Lozan Barış Antlaşması ile birlikte “*eski düşmanlar şimdi müttefik olmuşlardı*” ancak bu yeni müttefikler ekonomik destek konusunda Türkiye’ye hiçte müttefik gibi yaklaşmamışlardır. Lozan’da yabancılar için istemiş olduğu ayrıcalıklar İsmet Paşa tarafından reddedilen Lord Curzon, İsmet Paşa’ya; “*Barış antlaşması imzalandıktan sonra ne olacak? Siz tüm ülkenizi yeniden kurmak zorunda kalacaksınız bunun içinde paraya ihtiyacınız olacak. Fakat para benim ülkemde, Londra’da. Ne zaman siz görüşme yapmak isterseniz ben, reddettiğiniz bu belgeleri önünüze uzatacağım*”⁸⁵ diyerek Türk delegasyonuna gözdağı vermek istemiştir.

Bu ve benzeri görüşler ile kapitülasyonların geçmişteki etkileri yüzünden genç Cumhuriyet dış borca uzunca bir zaman soğuk yaklaşmıştır. Bundan dolayı hükümet kalkınmayı kendi kaynaklarıyla yerine getirmeye çalışmıştır. Lozan’dan sonra Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı uyruklu firmalarda bir azalma olmaya başlamışsa da yabancı sermaye tamamen ülkeyi terk etmemiştir. Ancak mevcut yabancı yatırımcı da ülkenin hızla gelişmesinde katkı yapacak düzeyde olamamıştır⁸⁶.

C. Kapitülasyonlar

Lozan’a giden Türk heyetine verilen talimatların en önemlilerinden biri kapitülasyonların kesinlikle kabul edilmemesidir. Bu durum yeni Türkiye’nin egemenliğine

⁸⁴ Tezel, **a.g.e.**, s.162; Meray, **a.g.e.**, ss.72,73,79,80.

⁸⁵ Tefik Çavdar, **Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)**, İmge Yayınları, Ankara, 1992, s.199; Z. Y. Hershlag, **Turkey The Challenge of Growth**, E.J. Brill, Netherlands, 1968, p.16; Necdet Serin, “Industrialization Policy of Turkey Since 1923”, **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt. II, Sayı:20, s.190; Falih Rıfkı Atay, “Review of Events and Trends Before and After the Turkish Revolution”, **Financial Times**, 1 Februray 1937.

⁸⁶ Haluk Cilov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1962, s.130; Z. Y. Hershlag, **Turkey An Economy In Transition**, The Hague, 1966, p.20; Serin, **a.g.m.**, s.190.

verdiği önemi açıkça göstermektedir⁸⁷. Lozan konferansında kapitülasyonlarla ilgili olarak Türk tezi üç ana esasta toplanmıştır.

1. Türkiye genel hukuka uymayan kapitülasyonların yeniden kurulmasını kabul edemez.
2. Türkiye kapitülasyon özelliği gösteren hiçbir uygulamayı kabul edemez.
3. TBMM hükümeti devletlerle karşılıklı olmak şartıyla ve devletler hukuku prensiplerine göre ticaret, ikamet, konsolosluk ve suçluları iade antlaşmaları yapmaya hazırdır⁸⁸.

Ancak Lozan'da yabancı devletler kapitülasyonların kaldırılması karşılığında Türkiye'nin yabancılara yeni uygulamalar getirmesini öne sürmüşlerdir. Bunun da temel nedeni olarak Türkiye'nin adli sisteminin bozukluğunu, hâkimlerin kalitesizliğini ve mahkemelerin yetersizliğini göstermişlerdir. Aslında bu öneriler yeni sayılmayıp yabancı devletler 1914 yılından beri aynı iddiaları tekrarlamışlardır. Tüm bunlara karşın Türkiye'nin hâkimiyetini kısıtlayıcı ve yabancılardan Türkiye'nin iç işlerine karışmasına yol açacak bir duruma mahal vermeyen Türk heyeti 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile kapitülasyonları tamamen kaldırmıştır. Böylece kapitülasyonlardan dolayı yıllarca zarar gören devlet ve halk bağımsızlığa kavuşmuştur⁸⁹.

D. Azınlıklar Meselesi

Lozan konferansında çözüme kavuşturulan diğer bir konu da azınlıkların mübadele meselesidir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkler genelde asker, memur, işçi, küçük esnaflık işlerinde yer aldıklarından yetişmiş eleman ihtiyacı ve önemli mevkilerdeki personel her zaman azınlıklardan karşılanmıştır. Azınlıkların etkisini Vehbi Koç şöyle anlatmıştır; *"...evimiz Ankara'nın güzel semtlerinden birinde, cadde üzerindeydi. Altında dört dükkân vardı. Babam bu dükkânları ticaret yapan gayr-i Müslimlere kiraya verirdi. Ankara'nın bütün ticareti Ermeni, Rum ve Musevilerin elindeydi. Müslüman Türkler, ülkenin sahibi olmakla birlikte, çoğunlukla bu üç zümrenin emrinde çalışan, basit hayat süren kimselerdi. En güzel binalar, en güzel mağazalar, en güzel yazlıklar gayri Müslimlerindi"*⁹⁰. Ülkenin sahibi Türkler olmasına rağmen Birinci Dünya Savaşı öncesinde 1914 yılında İstanbul, İzmir, Trabzon ve Adana gibi kentlerde üretim yapan imalathane ve fabrikaların hemen tümü azınlıkların elinde

⁸⁷ Mehmet Emin Elmacı, **II. Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2001, s.227.

⁸⁸ Karacan, **a.g.e.**, s.156.

⁸⁹ Elmacı, **a.g.t.**, ss.229,233,237.

⁹⁰ Vehbi Koç, **Hayat Hikayem**, İstanbul, 1973, s.1.

kalmıştır. İstanbul ve çevresindeki fabrikaların sermaye ve çalışanların milliyetlere göre dağılımı Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13: Azınlıkların Sermaye Payları

Milliyeti	Sermayedeki Payları %	Çalışanlar arasındaki paylar %
Rum	50	6
Ermeni	20	15
Musevi	5	10
Yabancı	10	-
Türk	15	15

Kaynak: Haydar Kazgan, “Cumhuriyet Döneminde Türk İmalat Sanayi”, **Cumhuriyet, Döneminde Türk Sanayiinin Gelişmesi Sempozyumu 23-26 Kasım 1981**, İTÜ Yayınları, İstanbul, 1981, s.3

Tablo 13’de görüldüğü gibi yabancılar dâhil azınlıkların sermaye içerisindeki payları %75 olup oldukça yüksektir. Türklerin oranı sadece %15’te kalmaktadır ki bu durum iktisadi pazarın azınlıkların elinde olduğunu göstermektedir.

Azınlıkların elindeki bu hâkimiyet çok fazla sürmeyererek Lozan’da varılan antlaşma ile mübadil 1,5 milyon Rum Anadolu’yu terk ederken karşılığında yerlerine 500.000 bin civarındaki Türk ise Anadolu’ya yerleşmiştir. Rum nüfusun büyük bir kısmı farklı sanayi ve ticari kollarda faaliyet gösterdiklerinden bunların etkisi bu sektörlerde oldukça yüksekti. İşte bu etkiyi araştırmak için İzmir’de, İzmir Ticaret odası başkanı Alaiyelizade Mahmut Bey bir rapor kaleme almıştır. İzmir’in iktisadi hayatında mübadele ile bölgeyi terk eden Rum ve Ermenilerin önemli rol oynadıklarını belirten Mahmut Bey, Rumlardan sonra doğacak boşluğu Türklerin dolduramayacağı söylemiştir. Bu boşluğa bağlı olarak Batı Anadolu’da üretimin ve ihracatın önemli ölçüde düşmesi ile birlikte İzmir Akdeniz limanları içerisindeki önemini kaybedeceğini Mahmut Bey belirtmiştir. Buna karşın mübadelenin olumsuz etkilerine ve ihracatta yaşanan düşüşe rağmen Türkler tarımsal üretim konusunda azınlıkların yerlerini büyük oranda doldurmayı başarmışlardır. Nüfusu 800 bin olan İstanbul’da da durum pek farklı değildir. Azınlıkların gitmesi üretim düşmesine ve şehrin küçülmesine yol açacağı konusunda fikir birliği vardır⁹¹.

⁹¹ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.174; Murat Koraltürk, “Mübadelenin İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Rapor”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt.II, Sayı:6-7, Yıl:1996-1997, ss.184,185,190; Başar, **a.g.e.**, s.180.

III. Devletin Sanayiye Destekleme Politikaları

A. Fethi Bey (Okyar) Hükümetinin 5 Eylül 1923 Tarihli Programı

İzmir İktisat Kongresi yapılmış Lozan Barış Antlaşması imzalanmış uzun yıllar süren savaş hali son bularak Türkiye Cumhuriyeti resmen kurulmuştu. Ancak ülkede yapılacak çok iş vardı. Bunların en büyüğünü de iktisadi politikalar oluşturmaktaydı. 1923 Ağustos ayında kurulan Fethi Bey (Okyar) Hükümetinin 5 Eylül tarihli hükümet programı da bu iktisadi sorunlara eğilmiştir. Hükümet programında ülkedeki iktisadi dengenin sağlanması hedeflenmiştir. Türkiye’de ithalat, ihracattan yüksek olup bu durum dış ticaret açığına neden olduğu için ülke kendinden beklenen gelişmeyi sağlayamamıştır. İktisadi dengenin sağlanması için Türkiye’de ziraat, maden ve ormanlardan elde edilen hammaddelerin üretiminin artırılması hedeflenmiştir⁹².

Fethi Bey (Okyar)’in hükümet programında mevcut işletmelerin gelişmesini sağlamak amacıyla sanayiye yardım edilmiştir. Bu amaçla sanayi ile ilgili olan meslek okullarının programları merkezi hükümetçe yapıp bu okullara maddi yardımlarda bulunulmuştur. Sanayicinin ihtiyaçlarını karşılamak için Ticaret Bankasından başka bir de Türkiye Sanayi Bankası kurulması düşünülmüştür. Görüldüğü gibi hükümet, sanayicinin içinde bulunduğu sıkıntıların farkında olup bunlar için adım atmaya hazırlanmıştır.

Türkiye’de hammaddenin bol olmasına rağmen bunu uygun şekilde işleyecek, çıkartacak işletme ve teknoloji mevcut değildi. Hammaddeyi işleyecek bir sanayi bulunmadığı içinde Türkiye’de ithalat yüksek seyretmiştir. Ayrıca ülkede sanayinin kurulmasını destekleyecek bir sanayi bankasının da bulunmayışı özel sektörün gelişmesini engellemiştir. Tarım da en ilkel şartlarda yapılmakta olup yine ilkel şartlarda ürünler pazarlara gönderilmiştir. Örneğin, 1924 yılında İç Anadolu’dan İstanbul’a bir ton buğday 8,8 Dolar’a gelirken, aynı buğday New York’tan 5 Dolar’a gelmiştir⁹³. 1923 yılının ilk altı ayına ait ve Tablo 14’te verilen İstanbul’a ait dış ticaret istatistikleri hükümetin sanayiye geliştirme konusunda hızlı hareket etmesi gerektiğini göstermiştir;

⁹² İsmail Arar, **Hükümet Programları 1920-1965**, Burçak yayınları, İstanbul, 1968, ss. 27,30;

⁹³ **Finacial Times**, 17 Temmuz 1924; Y. N. Rozaliyev, **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri 1923-1960**, Çev. Azer Yaran, Onur Yay, Ankara, 1978, s.54; Korkut Boratav, “Kemalist Economic Policies an Etatism”, **Atatürk: Founder of a Modern State** (Ed. Aykut Kazancıgil, Ergun Özbudun), C. Hurst, London, 1981, p.165.

Tablo 14: İstanbul ve Galata Gümrüklerinin 1923 Yılı İlk 6 ayına ait İthalat ve ihracat Toplamları

	Rakamlar, TL'dir
Vergiye tabi ithalat	37.865.956
Muaf	609.035
İthalat Toplamı	37.943.080 ⁹⁴
İhracat Toplamı	12.941.948
İthalat Fazlası	25.533.043
Kaynak: İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası (1. Sayısı 1923) , Çev. Zekeriya Kurşun, İTO, İstanbul, 2008, s.11.	

Tablo 14'te yer alan istatistik İstanbul milli hükümet idaresine geçtikten sonra, gümrük idaresi tarafından yapılan ilk istatistik olması itibariyle önemlidir. Rakamlardan görüldüğü gibi ithalat, ihracatımızın üç katına ulaşmıştır. Bundan önceki dönemlerde de durum pek iç açıcı değildir. Buna göre 1921 yılında ilk dokuz ayda ithalat 59 milyon, ihracat 10 milyon, 1922 yılının ilk dokuz ayında ithalat 85 milyon, ihracat 23 milyondur. Diğer yılların 9 aylık verilerine göre 1923 yılının altı aylık bir ihracatında hissedilir bir artış meydana gelmiştir. Buna İstanbul'un milli idareye geçmesinden sonra gümrük gelirlerinin kısmen artması sebep olmuştur⁹⁵.

İthalat kalemleri Tablo 15'te gösterilmiştir;

⁹⁴ Kaynakta: 38.474.991

⁹⁵ **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası...**, s.11.

Tablo 15: 1923 Yılı'nın İthalat Rakamları (İlk 6 Ay)

Pamuk ve pamuklu ürünler	9.253.221 TL	Camlar, taşlar, porselen ve züccaciye	645.646 TL
Sömürgelerden gelen erzak ve şekerlemeler	6.297.231 TL	Yakacaklar	369.381 TL
Hububat ve bunların yan ürünleri	5.645.898 TL	Hayvan derileri ve döküntüleri	362.395 TL
Yün, yün ipliği ve mensucat	2.585.812 TL	Tarifede olmayan eşyalar	347.027 TL
Madenler ve ürünleri	1.786.811 TL	Hazır elbise, moda eşyası, çamaşır	336.336 TL
Hayvansal yiyecekler ve balıklar	1.347.565 TL	Lastik, lastik ürünleri ve muşamba	286.293 TL
Canlı hayvan	1.281.877 TL	Saatçi ürünleri, müzik alet ve gereçleri	181.847 TL
Sanayi yağları, iç yağlar ve mumlar	1.175.026 TL	Makine ve teknik aletler	160.002 TL
Kâğıt ve tatbikatı	1.137.335 TL	Kereste, ağaç ürünleri sepetçi, kalburcu ve fırçacı ürünleri	152.420 TL
İşlenmiş deri, kösele ve kürkler	903.735 TL	İpek, ipek ipliği ve mensucatu	143.108 TL
Hazır boya, kimyevi ürünler, tıbbi ecza itriyat ve reçineler	874.923 TL	Araba, vagon ve gemi	115.668 TL
Bitkisel yağlar	866.208 TL	Patlayıcı maddeler	89.629 TL
Meyve ve sebze	734.016 TL	Tohum, bitki, ot ve bitki döküntüleri	67.035 TL
Keten, kenevir vb. İplik imaline ait bitkisel maddeler (pamuk hariç)	708.400 TL	İçki, ispirotolu sular, sirke ve maden suları	35.900 TL
Tömbeki ⁹⁶ ve tütün	31.624 TL	Gübreler	20.711 TL
Toplam	37.943.080 TL ⁹⁷		
Kaynak: İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası..., ss.11,12			

Tablo 15'e göre ithalatın yarından fazlasını yalnız dört kısımdan oluşan pamuk ve pamuklu eşya, sömürgelerden gelen erzak ve şekerlemeler, zahire ve hububat, yün ve yünlü eşya oluşturmuştur. Altı ayda dokuz milyon TL'den fazla tutar pamuklu eşyaya, altı milyondan

⁹⁶ Tömbeki: Nargile tütünü

⁹⁷ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası..., s.11'de toplam tutar: 38.474.991 TL'dir.

fazlası kahve ve şeker gibi sömürge ürünlerine, beş buçuk milyon TL'den fazlası da zahire ve hububata, iki buçuk milyon TL'yi aşan tutarda yünlü eşyaya ödenmiştir⁹⁸.

Yüksek ithalat nedeniyle Türkiye piyasaları yavaş yavaş işgal tarzında pamuklu eşya için geniş bir tüketim alanı haline gelmiştir. Sömürge ürünlerinin fazla miktarda ithal edilmesi ise, şeker tüketiminin artmasından kaynaklanmıştır. Şekerin milli sanayi açısından taşıdığı özel önem göz önünde tutularak, her hükümet kendi sınırları içinde şeker fabrikaları kurmayı ve bu sanayinin gelişmesi yönünde çalışmayı amaç edinmiştir. Pamuklu dokuma ile şeker ithalatını azaltmak ve Türkiye'de bu sanayi kolunun gelişmesini sağlamak mümkündür. Ayrıca altı milyona yakın ithalat gerçekleşen zahire ve hububat ithalatına son verecek tarımsal gelişmeyle Türkiye'nin ticari dengesi sağlanabilmesi planlanmıştır. Türkiye'deki ithalatı, dışa bağımlılığı ve sanayinin yokluğunu anlatması için halk arasında şöyle bir deyim yayılmıştır “*Eğer kendini asmak istersen, İngiliz ipiyle as*”⁹⁹.

B. İstanbul İktisat Komisyonun 1924 Tarihli Raporu

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, Fethi Bey (Okyar) başbakanlıktan çekilerek yerini İsmet Paşa (İnönü)'ye bırakmışsa da İstanbul milletvekili olarak mecliste çalışmalarına devam etmiştir. Fethi Bey, İstanbul milletvekilleri adına 11 Ocak 1924'te İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'na bir mektup yazarak savaş sonrasında ekonomisi gerileyen İstanbul'un ekonomik durumunun geliştirilmesi için nelerin yapılması gerektiği ve Türk unsurunun neden İstanbul'un iktisadi hayatında önemli bir yeri olmadığını araştırılmasını istemiştir. Mektup, 18 Ocak 1924'te toplanacak olan Milli Türk Ticaret Birliği kongresinden önce yazılmıştır. Bu birliğin çalışmaları ile İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın Türkleşmesi sağlanmıştır. Fethi Bey'in mektubu üzerine 27 Ocak 1924 tarihinde İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda, İstanbul İktisat Komisyonu adıyla bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun başkanlığına İttihat ve Terakkinin ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey seçilmiştir. Cavit Bey gibi İttihatçı bir kimliği olan şahsın Ankara'nın haberi olmaksızın böyle bir komisyona başkanlık etmesi düşünülemezdi. Zira Cavit Bey'in başkan olmasını Fethi Bey istemiştir¹⁰⁰.

Cavit Bey'in başkanlığındaki komisyon üyeleri, Osmanlı Bankası meclis idare azasından Hamit Bey, ekonomik politik profesörü Münir Bey, Vatan gazetesi ekonomi yazarı ve Maliye profesörü İbrahim Fazıl Bey, ikdam gazetesi sahibi ve Başyazarı Ahmet Cevdet Bey, deniz taşımacılığı Müdürü Sadullah Bey, Sanayi Umum Müdürü Nizamettin Ali Bey, Ticaret

⁹⁸ A.g.e., s.12.

⁹⁹ Boratav, “**Kemalist Economic...**”, p.165.

¹⁰⁰ Başar, a.g.e., ss.165,179;Tekeli, İlkin, **Cumhuriyet'in Harcı...**, ss.46, 47.

ve Zahir Borsası azasından Âsımzâde Nuri Bey, Ticaret ve Sanayi Odası İkinci Başkanı Kibar Sârim Bey, Ticaret ve Sanayi Odası İkinci Muavini Macit Mehmet Karakaş Bey, Ticaret ve Sanayi Odası azaları; Sofu-zâde Sûdi, Rifat Kâmil, Nemlizâde Midhat, Ekrem beyler ile Ticaret ve Sanayi Odası İstihbarat Şefi Mehmet Vehbi Bey'den oluşmuştur. Komisyon kurulduğunda duyurulan isimler bunlar olmasına karşın sonuçta yayınlanan raporda Münir, Sadullah, Rifat Kâmil, Midhat beylerin ismine rastlanmamaktadır. Bunlar herhalde seçilmiş olmalarına rağmen, çalışmalara katılmamış olanlardır. Bu isimlerin eksikliği yanı sıra nihaî raporda çalışmaya sonradan katılan iki isme rastlanmaktadır. Bunlardan biri Mütareke döneminde iki kez İstanbul hükümetlerinde Maliye Nazırlığı yapmış olan Faik Nüzhet Bey'dir. Faik Nüzhet Bey Selâniklidir ve kurucuları arasında Cavit Bey'in de bulunduğu Ulûm- ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuasında yazılar yazmıştır. İkincisi eski Maliye Heyet-i Teftişîye Müdür-i Umumîsi Kâzım Bey'dir. Her ikisinin de uzmanlıklarından yararlanmak için Cavit Bey çağırılmış olmalıdır. Bu isimlerin seçiminde de yine Fethi Bey'in onayı alınmıştır¹⁰¹.

30 Ocak 1924'te toplanan İstanbul İktisat Komisyonu 22 Mart'a kadar 20 toplantı yaparak İstanbul ekonomisine doğrudan ya da dolaylı olarak katkıda bulunan 104 kişinin fikirlerini dinlemiştir. Bundan sonra yapılan iki toplantıda da bu görüşmeler değerlendirilmiştir. Tutanakları özetlemesi için ayrı bir komisyon kurulmuş, daha sonra konulara göre daha detaylı incelemelere dayanan çeşitli raporlar yazılmıştır. Bundan sonrada komisyon, yirmi sekiz toplantı daha yaparak yaklaşık dokuz ay süren çalışmasını bitirerek raporu 26 Kasım 1924 tarihinde İsmet Paşa'dan sonra tekrar başbakan olan Fethi Bey'e sunmuştur. Komisyon raporunda, sanayinin gelişmesi için devletin yapması gerekenler, üretim, sermaye, kredi, bankalar ve şirketler konusunda görüş bildirilmiştir¹⁰².

Rapora göre devlet, özel sektöre yönelimleri engellemesi için memur kadrolarını artırmamalıdır. Ayrıca ticaret okulları açmak suretiyle sanatkâr ve tüccar gençler yetiştirmelidir¹⁰³. Bu öneri Lozan Antlaşmasından sonra yapılan mübadeleyle birlikte ortaya çıkan sektörlerdeki boşluğu kapatmak amacıyla yapılmıştır. Eğitim aracılığıyla ticari sektördeki eleman sıkıntısı giderilebilirdi.

Sanayi eğitimi de Türkiye için önemlidir. Ancak, hali hazırda okullarda sanayi ve ticaret eğitimi çok yetersizdir. Örneğin, 800 bine yakın nüfusu bulunan İstanbul'da valiliğe bırakılmış yalnız bir sanayi okulu vardır. Bu okulun da kapasitesi yetersiz olup bunun artırılması

¹⁰¹ Tekeli, İlkin, *Cumhuriyet'in Harcı...*, s.48; Başar, *a.g.e.*, ss.179,180.

¹⁰² Tekeli, İlkin, *Cumhuriyet'in Harcı...*, s.49; Başar, *a.g.e.*, s.180.

¹⁰³ İTO, *Ticaret ve Sanayi Odasında Müteşekkil İstanbul İktisat Komisyonu Raporu*, Çev. Aynur Karayılmazlar, İstanbul, 2006, ss.13,21,22.

gerekmektedir. Raporda ki bu öneri çok önemlidir. Zira Cumhuriyet sanayisinin en büyük problemlerinden biri olan yetişmiş eleman sorununa rapor 1924 yılında bir çözüm sunmaktadır. Bu sorunu çözmek için Ticaret Bakanlığının bütçesinden eğitim için pay ayrılması ancak 1926 yılından itibaren başlamıştır. 1926 yılı bütçesinden okulların masrafları için 88.580 TL ayrılmış bunun 70.790 TL'si kullanılmıştır. Yine 1926 yılından itibaren yurt içi ve yurt dışında eğitim alacak öğrenciler için bütçeden pay ayrılmaya başlanmıştır. 1926 bütçesinde 158.000 TL ödenek ayrılırken bunun 127.860 TL'si kullanılmıştır. Bu tarihte bakanlığın bütçesi 1.622.970 TL'dir¹⁰⁴.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın hazırlamış olduğu rapor, 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanununda yer alan en az 5 binlik bir mekanik güç kullanan işletmelere teşvik verilir maddesinin kaldırılmasını savunmuştur. Çünkü Türk sanayi, o dönemde ilkel olduğu için bu güçte motor gücü kullanan işletme sayısı çok az olduğu için bu durumda mağduriyetlere neden olmuştur. Türkiye'de yerli sanayinin güçlenmesi devlet teşviki ile olabilecektir. Ancak, bu teşvikin de mümkün olduğunca geniş kesimi kapsamaması gereklidir. Raporda, 1923-1938 yılları boyunca sanayi sektörünün en büyük sorunlarından birini oluşturan krediyle ilgili ilginç bir bilgi verilmektedir. Buna göre dokuma sanayi, camcılık, kunduracılık gibi iş kollarına bankalar tarafından kredi verilmediği için bu iş kolları işlerini geliştirememektedirler¹⁰⁵.

Bankalar krediyi güvendikleri kişiye ve kurumlara vermekte. Böylece sermayesini riske etmemektedir. Özellikle yabancı bankaların kredi şartları Türk firmaları için daha da ağır olmuştur. Raporda yabancı sermaye karşıtlığı olmayıp bu durum 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresinde dile getirilen düşünceyle uyumluluk göstermektedir. Ancak rapor, gerçek yatırımcı ile yatırımcı gözükmüş geçici işlerle yüksek kârlar sağlayıp ülkeyi terk eden sözde yatırımcıların birbirinden ayrılmasını isteyerek sözde yatırımcılara izin verilmemesini talep etmiştir¹⁰⁶.

Rapora göre, yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekmenin en kolay yolu anonim şirket sayılarının artırılmasıdır. Bunu sağlamak için de anonim şirketlerin önündeki yasal engeller kaldırılmalıdır. Çıkarılacak bir yasayla yabancı ortaklı anonim şirketlerin illa ki üyelerinin yarısından fazlasının Türk olmasını istemek yabancı sermayenin Türkiye'ye girişini engelleyeceği için buna karşı çıkmıştır¹⁰⁷. Ancak hükümet, yabancı ortaklı anonim şirketlerde çoğunluğun Türk olması gibi bir prensibi takip etmemiş bu yabancı sermayeli anonim şirketler

¹⁰⁴ İTO, **Ticaret ve Sanayi Odasında...**, s.22; **T.C. Resmi Gazete**, 10 Haziran 1933, Sayı:2423, s.2667.

¹⁰⁵ İTO, **Ticaret ve Sanayi Odasında...**, ss.27,161.

¹⁰⁶ **A.g.e.**, s.163.

¹⁰⁷ **A.g.e.**, s.165.

Türkiye’de kurulmuştur. Bu sayededir ki Lozan’da kapitülasyonların kaldırılmasından sonra ülkeyi terk eden yabancı sermayenin bir kısmı anonim şirketler aracılığı ile tekrar ülkeye dönmüştür.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası’nın raporuna göre, Türkiye’de sanayiciye uzun vadeli sanayi kredisi verecek bir bankaya ihtiyaç vardır. Kurulacak sanayi bankasının da kuruluşunu devlet değil özel bir banka yapmalıdır. Buna göre devlet sadece bankanın kuruluşunu kolaylaştırmalıdır. Bu düşünce, 1923-1929 yılları arasında hâkim olan ve İzmir İktisat Kongresinde şekillenen liberal ekonomi politikasının bir göstergesidir. 1923-1929 yıllarında hükümetin Sanayi ve Maadin Bankası aracılığıyla sektöre müdahale etmesi sanayicinin tepkisini çekecek ve eleştirilere neden olacaktır. Raporda da görüldüğü gibi özel sektör, devletin kendi hâkimiyet alanına rakip olarak girmesini istememektedir. Kurulacak sanayi bankası yerli ve yabancı sermaye ortaklı anonim şirket statüsünde ve sermayesi en az iki-üç milyon arasında olmalıdır¹⁰⁸.

Her ne kadar rapor bir sanayi bankasının devletin kurmasını önermiyorsa da 1925 yılında hükümet sanayiye kredi vermesi için, Sanayi ve Maadin Bankası’nı kurarak bankacılık rolünü üstlenmiştir. Burada dikkat çekici bir hususta Sanayi ve Maadin Bankası’nın sermayesinin bir milyon TL’de bırakılmış olmasıdır¹⁰⁹. Bu yapıyla banka raporda önerildiği gibi özel sektörün sorununu çözememiştir.

C. Yatırımcıların Hukuki Durumu

Piyasa ekonomisinde yatırımları büyük oranda özel sektör firmaları yerine getirmektedir. Eğer yatırımları, kamu sektörü (devlet ve yan kuruluşları genel ve katma bütçeli idareler, döner sermayeli kuruluşlar, belediyeler, il özel idareleri, KİT’ler, İktisadi Devlet Teşekkülleri) ve özel sektör (firmalar) şeklinde ikiye ayırırsak, genel olarak yatırımlar firmalar tarafından gerçekleştirilmiştir¹¹⁰. Ancak ileride görüleceği gibi incelediğimiz dönem boyunca özel sektör yani firmaların yatırımları yetersiz kalacak ve devlet büyük yatırımları kendisi yapacaktır. Özel firmalar, bireysel firmalar, ortaklıklar ve kooperatifler şeklinde kurulmuş teşebbüslerdir¹¹¹.

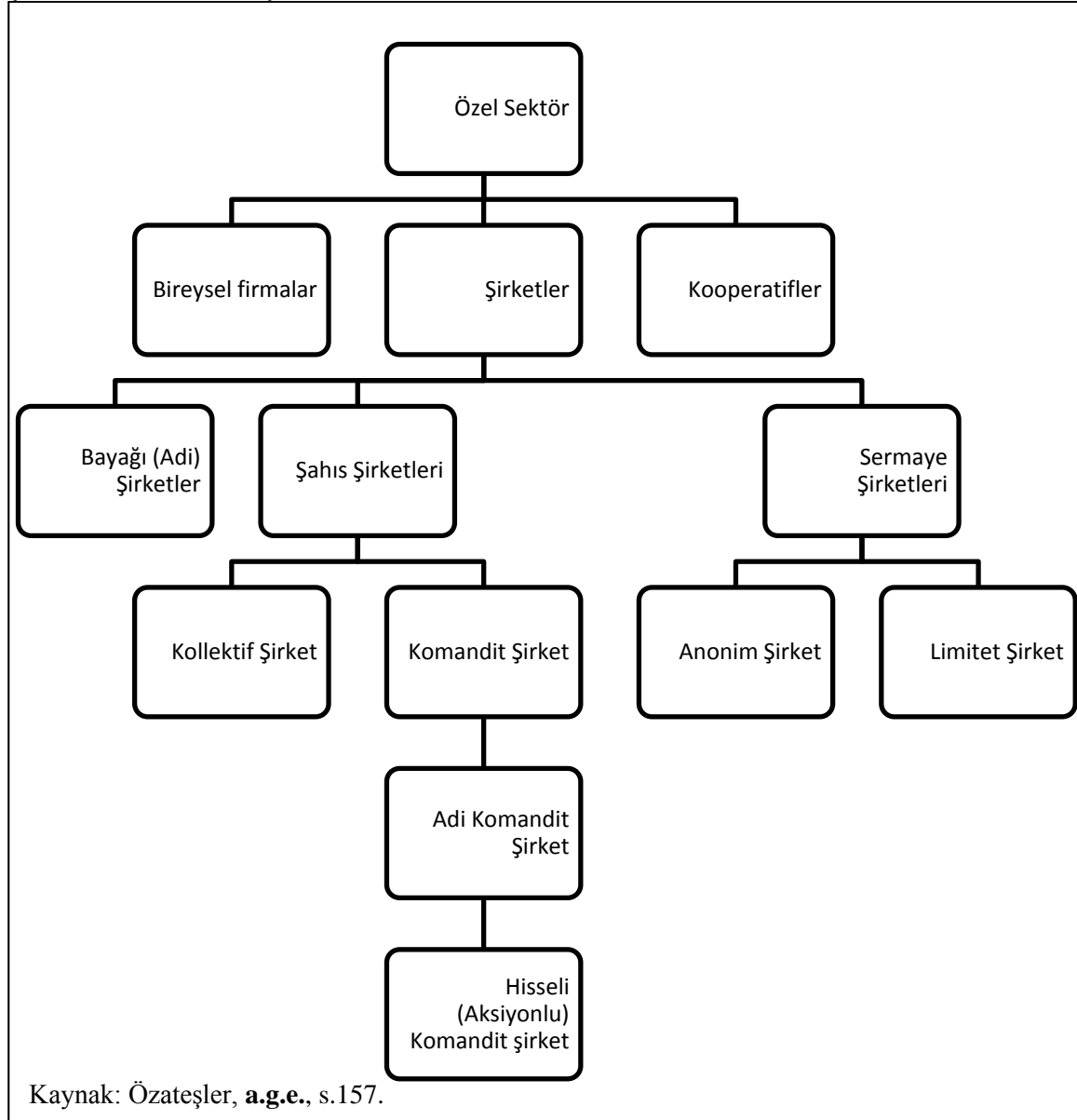
¹⁰⁸ **A.g.e.**, s.176,180,181.

¹⁰⁹ Kanun No:633, **Kanunlar Dergisi**, Cilt:3, TBMM Matbaası, Ankara, s.224.

¹¹⁰ Mustafa Özateşler, **Ekonomi Bilimi II Makro Ekonomi**, İzmir, 2013, ss.156,157.

¹¹¹ Özateşler, **a.g.e.**, s.157.

Şekil 1: Özel Sektör Teşebbüsleri

Buna göre sanayi ile ilgili olan kollektif, komandit, anonim, limitet ve kooperatiflerin ticaret kanununa göre tanımlarına ve kuruluş şekilleri şu şekilde olmuştur¹¹²:

Kollektif Şirket: 1926 tarihli Türk Ticaret Kanununun 121'inci maddesine göre kollektif şirket unvanı “*altında ticaret amacıyla kurulu bir şirket, ortaklarından hiçbirinin sorumluluğu şirket alacaklılarına karşı sınırlandırılmamış olan*” şirkettir. 146'ncı maddeye göre kollektif şirketlerin yazılı bir sözleşmesi olması zorundadır. Kollektif şirket, kuruluş mukavelenamesinin bir suretini on beş gün zarfında bulunduğu yerdeki ticaret sicil gazetesinde yayınlattırılmalıdır¹¹³.

Komandit Şirket: Bir unvan altında ticari uygulamalar amacıyla kurulan bir şirket, ortaklarından bir veya bir kaçının şirket alacaklılarına karşı sınırsız, ortak veya ortakların

¹¹² Kanun No:865, **Kanunlar Dergisi**, Cilt: 4, TBMM Matbaası, Ankara, s.795.

¹¹³ **A.g.e.**, ss.795,796,799.

sorumluluğu belli bir sermaye ile sınırlı ise o şirket Komandittir. Kanuna göre sınırlı sorumluluğa tâbi ortakların sermayesi hisselerine de taksim olunabilir. Kollektif şirketlerde yer alan özellikler komandit şirketler için de geçerlidir. Bunun için kuruluşunda şirketin komandit olduğu belirtilmelidir. Bu yapılmazsa şirket kollektif olarak adlandırılır¹¹⁴.

Limitet Şirket: Bir unvan altında kurulmuş, sermayesi ortaklara bölünmemiş ve her ortağın sorumluluğu şirkete koyduğu sermaye ile sınırlı ise bu tür şirketler limitet şirkettir. Limitet şirkette ortakların hisselerini gösteren belgeler şahıs adına düzenlenmiş olmalıdır. Ortak sayısı yirmiden fazla olan limitet şirketler anonim şirketlerin tâbi olduğu hükümlere tâbidirler¹¹⁵.

Anonim Şirket: Bir unvan altında kurulmuş ve sermaye miktarı belli, ortaklara bölünmüş, borçlar ve taahhüdü yalnız şirketin sermayesi ile güvencede ve her ortağın sorumluluğu sermaye miktarı ile sınırlı ise o şirket Anonimdir. Anonim şirketin kurulması için birbirine eşit beş kurucu üyenin bir araya gelmesi gereklidir. Anonim şirketler, kanunun 441'inci maddesinde yazan sebeplerden dolayı fesih ve tasfiye edilir. Bunu hisse sahipleri yönetim kurulu tarafından seçilen tasfiye memurları yaparlar. Murakıpların tasfiyede de görevleri devam eder¹¹⁶.

Kooperatif: Meslek, sanat veya geçinmeye ait ihtiyaç ve uygulamalarını yardım ve karşılıklı kefillik sayesinde tedarik ve yerine getirmek amacıyla kurulan şirkete kooperatif denilir. Kooperatif şirketlerin kuruluşu için en az yedi kişinin olması gereklidir. Bu şirketlerin unvanı olmayıp, özel bir isimle adlandırılırlar. Kooperatif şirketler, ortaklar veya dışarıdan atanacak bir veya birden fazla müdür/müdürler tarafından idare edilir. Müdürler, yalnız kabul ettikleri vekillikten sorumludurlar. Kooperatifler, anonim şirketler hakkında cari kanuni hükümlere tâbi olmakla beraber kendi cins ve açısından mütevellit başkaca hükümleri de vardır. Hisseler çoğunlukla şahıs adınadır. Bir ortağın 500 liradan fazla hissesi olamaz. Hisse miktarı ne olursa olsun her ortağın ancak bir oy hakkı vardır. Kâr ve zararın yarısı ortaklar arasında eşit oranda diğer yarısı da ortakların koydukları sermaye oranında paylaşılır¹¹⁷.

D. Türkiye'de Anonim Şirketler

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin yabancı sermayeye bakış açısı hep tartışma konusu olmuş, bu konu İzmir İktisat Kongresi'nde de yabancı basında çıkan haberler

¹¹⁴ **A.g.e.**, ss.796,812.

¹¹⁵ **A.g.e.**, s.796; Remzi Saka, Hamit Tahsin, **Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi**, Hüsniyat Matbaası, İstanbul, 1929, s.16.

¹¹⁶ **Kanunlar Dergisi**, C: 4, s.796,815; Saka, Tahsin, **a.g.e.**, s.15.

¹¹⁷ **Kanunlar Dergisi**, C: 4, s.796,841; Saka, Tahsin, **a.g.e.**, s.16.

nedeniyle gündeme gelmişti. Gerek Mustafa Kemal gerekse dönemin İktisat Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) hükümetin yabancı sermayeye bakış açılarını açık açık dile getirerek yerli sermaye ile aynı haklara sahip olan yabancı sermayeye karşı olmadıklarını belirtmişlerdir. Yabancı sermaye ile ilgili çekince Osmanlı Devleti döneminde kapitülasyonlar aracılığı ile yabancı şirketlere verilen ayrıcalıklardan kaynaklanmıştır. Cumhuriyet Türkiye'si bu tür ayrıcalıkları kesin kes reddetmiştir. Eski alışkanlıklarını bırakmak istemeyen bazı şirketler de yeni yapıya ayak uydurmak yerine ülkeden çekilme yoluna gitmişlerdir. Yabancı sermaye konusu İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1924 tarihli raporunda da ayrı bir başlık altında incelenmiş ve yabancı sermayenin ülkeye girmesinde rol oynayacak olan anonim şirketler için kanuni düzenlemelerin yapılması önerilmiştir¹¹⁸. Bir kısım yabancı sermayenin Türkiye'den çekilmesinin sebepleri şunlardır;

- 1) Uzun yıllar devam eden savaşların ülkenin ekonomik kaynaklarını kurutması ve bunun sonucunda devletin içinde bulunduğu borç batağı
- 2) Politik istikrarsızlık, sahip olunan mülklerin güvenliğinin olmayışı ve kapitülasyonların kaldırılması ile ayrıcalıkların kaybedilmesi
- 3) İç piyasayı yabancı yatırımcı ve sermayedarın kontrol edeceği yönünde hükümetin korkusu¹¹⁹.

İşte bu sebeplerden dolayı yabancı firmalar Türkiye'yi terk etmişlerdir. Ancak bu durumda fazla uzun sürmemiş Türkiye'deki kârlı ortamı gören ve iş yapmak isteyen bazı firmalar tekrar Türkiye'ye dönmüşlerdir. Öyle ki 1923-1929 yılları arasında sanayi şirketlerine yapılan yatırımlarda yabancı sermaye oranı yerli sermayenin tam iki katına ulaşmıştır. Yabancı sermayenin en yoğun gözlendiği yer anonim şirketlerdir. Türkiye'de 1920 ile 1930 yılları arasında 201 anonim şirket kurulmuştur. 1923-1926 yılları arasında anonim şirketleşme sayısı en yüksek düzeydedir. 1927 yılında bir düşme görülse de bu yapı 1928 yılında tekrar tersine dönerek anonim şirket kurulması yükselişe geçmiştir. Dünya ekonomik krizinin etkileriyle 1929 ve 1930 yıllarında anonim şirketleşme hareketi hızlı bir şekilde düşmüştür. Anonim şirketler kurarak güçlenme yolunu arayan yerli sermaye, burjuvallaşma sürecinin hızlı olduğu büyük şehirlerde, yabancı sermaye ile işbirliği yapmaktan çekinmemiştir¹²⁰.

¹¹⁸ Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi...**, s. 65; İTO, **Ticaret ve Sanayi Odasında...**, ss.164,165.

¹¹⁹ Arnold J. Toynbee, Kenneth P. Kirkwood, **Turkey, USA**, 1976, p.240.

¹²⁰ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s.122; Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet Ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 131; Gündüz Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, AÜSBF, Ankara, 1971, ss. 117, 126,130,161.

Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin, hukuki ayrıcalık istemeyen yabancı sermaye lehine almış olduğu kararlar, bunlara vermiş olduğu imtiyazlar ve bizzat kibrit tekelinde olduğu gibi yabancı sermaye ile yaptığı ortaklıklar devletle anonim şirketler arasında ki işbirliğinin oldukça yoğun yaşanmasına sebep olmuştur. Bu ilişkinin yoğun bir şekilde yaşanmasının bir diğer nedeni de 1924 tarihli İstanbul İktisat Komisyonu raporunda da değinildiği gibi anonim şirketlerin kuruluşlarında yerli çoğunluk hisse şartının koşulmamış olmasıdır. Dönem boyunca kurulan anonim şirketlerden 33 tanesi 1933 yılında tasfiye olmuşlardır. Bunlardan bazılarını hükümet, devletleştirme yoluyla satın almış bazıları da Dünya ekonomik krizi sebebiyle krize sürüklenip tasfiye olmuştur. 1920-1930 yılları arasında kurulan anonim şirketler İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana’da toplanmıştır. Bu şehirlerdeki toplam 201 şirketten 119’u yani %59,20’si İstanbul’da kurulmuştur. Bu da yarıdan fazla şirketin İstanbul merkezli olduğunu gösterir. Bu şirketlerin toplam sermaye tutarı 55.312.000 Türk lirasıdır bu da 201 şirketin %49,03’üne karşılık gelmiştir¹²¹.

İstanbul’da 1920-1930 yılları arasında kurulan anonim şirketler Tablo 16’da gösterilmiştir.

¹²¹ İTO, **Ticaret ve Sanayi Odasında...**, ss.160,175; Haydar Kazgan, “Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşundan Bu Yana Türkiye’de Anonim ve Limited Şirketler”, **Cumhuriyet’in 50’inci Yılında Sanayileşme ve Sorunları Semineri Ankara 28-31 Ocak 1974**, AÜSBF yayınları, Ankara, 1975, s.410; Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında...**, s.117.

Tablo 16: 1920-1930 Yılları Arasında İstanbul'da kurulan Türk Anonim Şirketlerin Dağılımı

Uğraşı Alanı	Yabancı Sermayeli Türk Şirketler	Münhasıran Yerli Sermayeli Türk Anonim Şirketleri	Genel Toplam
Dokuma Sanayi	2	4	6
Gıda Sanayi	3	8	11
Çimento Sanayi	3	1	4
Kimya Sanayi	2	2	4
Elektrik Üretimi	5	0	5
Maden Üretimi	11	7	18
Orman İşletme	1	2	3
İnşaat İşleri	2	0	2
Tekel Şirketleri	4	0	4
Bankalar	3	3	6
Sigorta Şirketleri	6	0	6
Ulaştırma (Genel)	1	3	4
Demiryolu	1	1	2
Sinema-Tiyatro	3	1	4
Ticaret	8	16	24
Otel Kaplıca	1	0	1
Deri Sanayi	0	3	3
Sair Sanayi	0	3	3
Tarım	1	1	2
Matbaacılık ve Yayın	0	2	2
Liman Hizmetleri	0	3	3
Sair Hizmetler	0	2	2
Toplam	57	62	119

Kaynak, Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında...**, s.118.

Ankara'da kurulan şirket sayısı 21 (%10,45) olup bu 21 şirketin sermayesi 43.812.654 TL'dir. Bu tutar toplam sermayenin %38,83'üne denk gelmektedir¹²².

¹²² Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında...**, s.119.

Tablo 17: 1920-1930 Yılları Arasında Ankara'da kurulan Türk Anonim Şirketlerin Dağılımı

Uğraşı Alanı	Yabancı Sermayeli Türk Şirketler	Yerli Sermayeli Türk Anonim Şirketleri	Genel Toplam
Çimento Sanayi	1	0	1
Elektrik ve Havagazı	2	0	2
Otel İşletme	1	0	1
Gıda Sanayi	0	2	2
Maden Üretimi	0	2	2
İnşaat	0	1	1
Bankalar	0	3	3
Sigorta	0	2	2
Haberleşme ve yayın	0	2	2
Ulaştırma (Genel)	0	2	2
Ticaret	0	1	1
Sair İmalat Sanayi	0	2	2
Toplam	4	17	21
Kaynak, Ökçün, 1920-1930 Yılları Arasında... , s.121.			

201 anonim şirketin 10'u (%4,97) İzmir'de kurulmuştur. Bu 10 şirketin sermayesi 4.430.400 Türk lirası olup toplam sermayeye oranı da %3,93'tür¹²³.

Tablo 18: 1920-1930 Yılları Arasında İzmir'de kurulan Türk Anonim Şirketlerin Dağılımı

Uğraşı Alanı	Yabancı Sermayeli Türk Şirketler	Yerli Sermayeli Türk Şirketleri	Genel Toplam
Dokuma Sanayi	1	0	1
Kimya Sanayi	1	0	1
İnşaat	1	0	1
Haberleşme ve Yayın	1	0	1
Bankalar	0	2	2
Ticaret	0	1	1
Matbaacılık ve Yayın	0	1	1
Liman Hizmetleri	0	1	1
Sair Hizmetler	0	1	1
Toplam	4	6	10
Kaynak, Ökçün, 1920-1930 Yılları Arasında... , s.123.			

1920-1930 yılları arasında Türkiye'de kurulan 201 Türk anonim şirketten 6'sının (%2,99) kuruluş yeri Adana'dadır. Bu 6 anonim şirketin toplam sermaye içerisindeki payı %0,32'dir¹²⁴.

¹²³ A.g.e., s.122.

¹²⁴ A.g.e., s.124.

E. Bankaların Kurulmasına Kadar Geçen Süreç

Ülke içerisindeki sanayileşmeyi örgütlemek için hükümet, 1924 yılında Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu çıkatarak ülkenin dört bir köşesinde dağınık halde bulunan kurumları bir çatı altında toplamak istemiştir. Kanunun ardından ülkede ticaret ve sanayi odaları kurulmaya başlanmıştır. Ancak, ticaret ve sanayi temsilcilerinin aynı oda çatısı altında birleşmesi sanayicinin sorunlarına yeteri kadar önem verilmediği şeklinde eleştirilere sebep olmuştur. Bu eleştirilerden en keskinini İstanbul'da sanayici olan Süreyya İlmen yapmıştır. İlmen anılarında şunlara değinmiştir: “*Ticaret odasına devama başladım. Reis Kavalalı Hüseyin Beyefendi idi, otuz kadar azası vardı. Bu otuz tüccar âzanın içinde beş kadar resmen, sözde sanayici âza bulunuyordu. Hâlbuki bu beş zattan, Eminle, Havlucu Recep Beyden başka hiçbir kimse sanayie mensup değildi. Diğer üç zattan birisi Boğaz içinde dalyanı¹²⁵ varmış. Dalyan sahibi olmak bir sanayici olmak demek değildi. Diğer iki zatın ise sanayie hiç alakası yoktu. Ticaret ve sanayi odası namını taşıyan bu odada sanayie hiç ehemmiyet verilmiyordu. Mütebaki [kalan] yirmi beş azanın içinde de liman işleri müdürü Sayın Hamdi Başar'la Ticaret müdürü Muhsin ve Ziraat Bankası müdürü gibi hükümete mensup birkaç zat istisna edilecek olursa mütebaki ekseriyeti [kalan çoğunluk] ithalat ve ihracat tüccarları teşkil ediyordu*”¹²⁶.

Sanayiye yeterince önem verilmemesinin sebebi, ithalatçıların oluşturduğu tekeldir. Zira bunlar yurt dışından işlenmiş ürünler ithal ediyorlar ve yüksek kârlarla yurt içinde satmışlardır. Türkiye’de kurulacak olan sanayi de bu kesimlerin ithalatını engelleyeceği için sanayileşmeye karşı çıkmışlardır. Buna benzer bir yaklaşım ileride şeker fabrikalarının kuruluşunda da yaşanmıştır. Bir kısım bürokratlar şeker fabrikalarının kurulması ile Türkiye’nin şekerden aldığı verginin düşeceğini ve buna bağlı olarak ülkenin gelir kaybıyla karşı karşıya kalacağını savunmuşlardır. Sanayiye sadece ithalatçılar karşı çıkmamışlardı, ihracatçılar da yurt dışına hammadde sattıkları için ülke de sanayi kurulmasına karşı gelmişlerdir. İhracatçılar da, “*Anadolu[da] yünü, halı, buğdayı, un yaptıktan sonra Avrupa'ya sevkedelim*” paramız yurt içinde kalsın fikri yoktu¹²⁷.

İlmen, ithalat ve ihracat arasındaki otuz dört milyon küsurluk dış ticaret açığına¹²⁸ değinerek Türkiye’nin millet ve hükümet olarak bu açığı kapatacak çareler araması gerektiğini belirtmiştir. Buna göre “*ithalât ve ihracat arasındaki açığı kapatmak ve bir muvazene [denge] tesis etmek memleketimiz için güç bir iş değildir; çünkü memleketimizde her türlü ham*

¹²⁵ Dalyan: Büyük balık avlama yeri.

¹²⁶ Nizamettin Ali Sav, **Sanayi İktisadı ve Türk Sanayi**, İzmit, 1950, s.144; Süreyya İlmen, **Sanayi Odası İçin Vaktile ne Kadar Çalışmıştım**, Muallim Fuad Gücüyener Yayınları, İstanbul, 1952, ss.5,6.

¹²⁷ İlmen, **a.g.e.**, ss.4,6.

¹²⁸ 1924 yılı itibarıyla.

maddeler mevcut olup hükümet...”¹²⁹ çalışarak buna çareler bulabilir. Gümrük istatistiğinden derlenen Tablo 19’e göre çözüm şu şekilde olmalıdır:

Tablo 19:İthalat Fazlası Olan Ürünler

Pamuk ve mamulâtı	Başlıklarında sadece Sanayi teşvik ederek ithalâtın önüne geçilebilir.
Şekerler	
Maadin ve mamulâtı	
Yün ve mensucatı	
Deri ve kösele	
Keten, kendir	
Kâğıt	
Nebati yağlar	
İplik ve mensucatı	
Kereste	
Zahire hububat ve pamuk	Başlıklarında dahi tarımı teşvik ederek ihracatı azaltabileceğimize ve bu suretle gümrük açığını kapattıktan sonra Türkiye zenginleşecektir.
Hazır boya ve itriyat	
Diri hayvanlar	
Yakacak (odun, kömür gibi)	
Hayvan derileri ve döküntüleri	
Meyve ve sebze	
Hayvanattan hâsıl olan yiyecekler	
Tütün	
Tohum, nebatat, ot ve döküntüleri	
Kaynak, İlmen, Sanayi Odası İçin... , ss. 10,11.	

Sanayinin geliştirilmesi için bir başka öneride prim sistemidir. Buna göre yerli sanayinin ithal ürünlerle rekabet edebilmesi için Türk sanayicisinin ürettiği ürünlere ikramiye verilerek yerli sanayi desteklenmelidir. Ancak bu destek yapılırken halka ekstra mali bir yük getirilmemelidir¹³⁰.

¹²⁹ İlmen, **Sanayi Odası İçin...**, s.10.

¹³⁰ Doktor Lütfi, **Türkiye Cumhuriyeti ve Siyaseti Milliye ve İktisadiye**, Matbaa-ı Milli, 1340 (1924), ss.29,30.

Ticaret Bakanlığının ve İktisat Bakanlığının 1924-1928 yılları arasında sanayiye teşvik için bütçeden ayırdığı rakamlar aşağıdaki gibidir.

Tablo 20: 1924-1928 Yılları Arasında Bütçeden Sanayiye Teşvik İçin Ayrılan Tutarlar

Yıllar	Bütçe Toplamı	Sanayi Teşviki	Kurulacak Fabrikalar İçin	Madenler	Demir Sanayi	Teşvik-i Sanayi Kanunu 11. Maddesi Uyarınca
1924	1.355.745,93	188.011,85				
1925	2.914.824,97	1.640.432,53	1.419,45			
1926	1.622.970,51	560.000		2.139,58	44.774,39	
1927	1.244.731,41			1.819,60	31.925,67	
1928	7.807.540,28	3.907,13		1.085,76		1.000.000

Kaynak: Vehbi Emre Yıldırım, “1933 Yılında Ali İktisat Meclisi’nin Sanayi Raporu ve Sümerbank’ın Kurulması”, **Turkish Studies**, Volume:9, Issue:7, Summer:2014, ss.566-567.

Bakanlığın 1924-1928 yılları arasındaki en yüksek bütçesi 7.807.540,28 TL ile 1928 yılında gerçekleşmiştir. 1924 yılında itibaren bütçeden sanayiye teşvik için pay ayrılmaya başlanmıştır. Bu pay Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan ayrıdır. Kurulacak fabrikalar için ilk kez ve bir defaya mahsus 1925 yılında 1.419,45 TL ayrılmıştır. 1928 yılında Teşvik-i Sanayi Kanununun 11. Maddesi uyarınca firmaların yararlanması için bütçeye 1.000.000 TL konulmuştur. Özel sektöre prim desteği olarak adlandırılacak olup hükümet bununla ilgili kanun çıkarmıştır. 1924 yılında İktisat Bakanlığı ülkenin ihtiyacı olan sanayiye geliştirmek için bütçeden ayırdığı 188.011,85 TL ile pek çok anonim şirketin kuruluşunda yer almıştır. Hükümetin hissedarı olduğu anonim şirketlerin bazıları Tablo 21’de gösterilmiştir.

Tablo 21: Devletin Kuruluşunda İştirak Ettiği Anonim Şirketler

Kayseri Bünyan iplik fabrikası TAŞ	Kütahya çini fabrikası TAŞ	Gaziantep konserve fabrikası TAŞ
Isparta İplik fabrikası TAŞ	Eskişehir lüle taşı fabrikası TAŞ	Tosya çeltik fabrikası TAŞ
Ankara Milli mensucat fabrikası TAŞ	Yalvaç deri fabrikası TAŞ	Maraş çeltik fabrikası TAŞ
Aksaray Mensucat, dakik fabrikası TAŞ	Uşak şeker fabrikası TAŞ	Malatya teşebbüsat sanayi fabrikası TAŞ
Gaziantep mensucat fabrikası TAŞ	Trabzon elektrik fabrikası TAŞ	

Kaynak: Remzi Saka, **Türkiye’de Sermaye ve Kredi Hareketi**, Tecelli Matbaası, İstanbul, 1933, s.14.

Ancak, hükümetin bu tarz şirketlerde ortaklık kurması özel sektörde endişelere yol açmıştır. Devletin ortaklıkla da olsa sanayi işletmeciliğinde bulunması özel sektör-devlet işletmeciliğinde özel sektörün aleyhine bir durum oluşturduğu iddia edilmiştir. Devletin

katkısına rağmen sanayideki gelişmeler oldukça yavaş kalmış ve Türkiye sanayisi istenen düzeye gelememiştir¹³¹.

F. Bankacılık ve Kredi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte ulusal banka sermayesinin geliştiği bir dönem başlamıştır. Bu dönemde bankalar hükümetinde desteğiyle kendi faaliyetleri için geniş olanaklar elde etmişlerdir. Bu sayede ülkede kredi olanakları artmıştır. SSCB'nin Türkiye Ticaret Temsilciliği Ticaret Bülteni 1925 yılında Türk hükümetinin ekonomik politikasını şu sözlerle özetlemiştir. Hükümet “*yalnız kendi olanaklarıyla değil, yabancı sermayeyi de, ülke ekonomisi için kabul edilebilir sınırlar koyarak [ülkeye] çekmek için*” sanayiye finansman sağlayacak ulusal kredi kurumlarını oluşturmayı ve sağlamlaştırmayı esas politika olarak belirlemiştir¹³².

Cumhuriyet'in başında Türkiye'de 19 yerli ve 12 yabancı olmak üzere toplam 31 banka faaliyet göstermekteydi. Ancak ekonominin ihtiyaç duyduğu para ve kredi miktarını düzenleme yetkisine sahip bir Merkez Bankası henüz bu dönemde kurulmamıştır. Ulusal bankaların sayıca çok olmasına rağmen sermaye bakımından yabancı bankalar, ulusal bankaların kat kat üstünde idi. Bu durumu da, Türklerin geçmişte bankacılık işleri ile uğraşmamasına bağlayabiliriz. Yabancı bankalardan olan ve merkezleri İstanbul'da bulunan Osmanlı ve Selanik Bankaları'nın toplam ödenmiş sermayeleri ulusal bankaların toplam ödenmiş sermayelerinden çok daha fazla idi. 1924 yılında yabancı bankaların toplam mevduattaki payı %78, yerli özel bankaların payı %13, devlet bankalarının¹³³ payı %10'dur. Yabancı bankaların toplam kredi payı %53 iken yerli bankaların toplam kredi oranı %47'dir¹³⁴.

¹³¹ **Ticaret Vekaleti Mecmuası**, No.4, Kasım, Aralık 1924, s.57; Colonel H. Woods, **Report On The Economic and Commercial Conditions In Turkey**, Stationery Office, London, 1925, p. 5

¹³² Rozaliyev, **a.g.e.**, s.103.

¹³³ Buradaki devlet bankası Ziraat Bankası'dır.

¹³⁴ Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin...**, s.173; Uygur Kocabaşoğlu ve diğerleri, **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, ss.25, 27; Ravndal, **a.g.e.**, p.225; Kocabaşoğlu vd, **a.g.e.**, s.27; Öztin Akgüç, **Cumhuriyet, Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler**, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul, 1975, s.14.

Tablo 22: Cumhuriyet'in Başında Kurulu Olan Yerli Bankalar

Bankanın Adı	Kuruluş Yeri	Kuruluş Tarihi	Niteliği
Adapazarı Emniyet Bankası	Adapazarı	1919	Ulusal
Adapazarı İslam Ticaret Bankası	Adapazarı	1913	Ulusal
Akhisar Tütüncüler Bankası	Akhisar	1924	Ulusal
Akşehir Bankası	Akşehir	1916	Ulusal
Bor Zürra ve Tüccar Bankası	Bor	1922	Ulusal
Çiftçiler Bankası	Eskişehir	1919	Ulusal
Dersaadet Küçük İstikraza Sandığı	İstanbul	1923	Ulusal
Emvali Gayrimenkule ve İkrizat Bankası	İstanbul	1914	Ulusal
İktisat Türk A.Ş.	İstanbul	1920	Ulusal
İstanbul Bankası	İstanbul	1911	Ulusal
İstanbul Emniyet Sandığı	İstanbul	1868	Ulusal
İtibari Milli Bankası	İstanbul	1916	Ulusal
Karaman Milli Bankası	Karaman	1912	Ulusal
Konya Ahali Bankası	Konya	1917	Ulusal
Konya İktisadi Milli Bankası	Konya	1912	Ulusal
Konya Türk Ticaret Bankası	Konya	1920	Ulusal
Külli Aydın Bankası	Aydın	1914	Ulusal
Manisa Bağcılar Bankası	Manisa	1917	Ulusal
Ziraat Bankası	Niş	1863	Ulusal
Kaynak: TC Merkez Bankası'ndan Nakleden Çavdar, Türkiye Ekonomisinin... , ss.173,174.			

Tablo 23: Cumhuriyet'in Başında Kurulu Olan Yabancı Bankalar

Bankanın Adı	Kuruluş Yeri	Kuruluş Tarihi	Niteliği
American Express Company	New York	1921	Yabancı
Banca Commerciale Italiana	Milano	1919	Yabancı
Bank Marmaros Blank ve şürekası	Bükreş	1919	Yabancı
Credit Lyonnais	Paris	1875	Yabancı
Deutsche Bank	Berlin	1909	Yabancı
Deutsche Orient Bank	Berlin	1906	Yabancı
Hollantse Bank Uni M.V.	Amsterdam	1921	Yabancı
Ionian Bank Limited	Londra	1922	Yabancı
Memaliki Şarkıye Fransız Bankası	Paris	1921	Yabancı
Osmanlı Bankası	İstanbul	1863	Yabancı
Selanik Bankası	İstanbul	1888	Yabancı
Şarki Karip Ticaret Bankası	Londra	1922	Yabancı
Kaynak: TC Merkez Bankası'ndan Nakleden Çavdar, Türkiye Ekonomisinin... , ss.173,174.			

Tablo 22 ve 23'e göre Cumhuriyet'in başında Türkiye'de 19'u milli, 12'si de yabancı olmak üzere toplam 31 banka bulunmaktaydı. Tablo 23'e göre 1923-1930 yılları arasında Türkiye'de yabancı banka kurulmamıştır. Yabancı bankaların kuruluş tarihi 1923'ten öncedir¹³⁵.

¹³⁵ Gündüz Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları**, Sermaye Piyasası Kurumu, Ankara, 1997, s.238.

Tüccar ve sanayiciler İzmir İktisat Kongresi sırasında iki alanda devlet müdahalesini talep etmişlerdir. Birincisi İç pazarın gümrük duvarlarıyla korunması, ikincisi de ticaret ve sanayi kredisi verecek büyük bankaların kurulmasıdır. İlk istek, Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşmasının Gümrüklerle ilgili maddesinden dolayı pek mümkün olamamıştır. İkinci istek ise İş Bankası ve ardından Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması ile gerçekleşmiştir.

İş Bankası, gerek İzmir İktisat Kongresi'ndeki kararlar gerekse de Ticaret Vekâleti'ne “*tahrip olmuş bölgelerin imarı için bir imar bankası kurma*” yetkisi veren kanuna istinaden çetin görevleri yerine getirmek amacıyla 26 Ağustos 1924 tarihinde kurulmuştur. İş Bankası, Fransa'daki iş bankaları (banques d'affaire) örnek alınarak özel sermaye ile kurulan ilk büyük Türk bankasıdır. Bankanın kuruluş sermayesi 1.000.000 TL olup kuruluş esnasında sermayenin dörtte biri ödenmiştir. 250.000 TL'lik sermaye cumhurbaşkanı Atatürk tarafından bankaya yatırılmıştır. Bu para Hindistan Müslümanları tarafından Kurtuluş savaşı sırasında millete ve devlete gönderilen paradan kalan miktardır¹³⁶.

İş Bankası'ndan önce CHF iki yüz bin lira ile bir yabancı bankaya hissedar olmak istemiş ancak Osmanlı Bankası “*Türkler bankacılık edemezler. Paranızı bize bırakırsanız, faizini veririz*” şeklinde cevap vermeleri üzerine bu işten vazgeçilmiştir. Paranın Osmanlı Bankasından çekilmesi üzerime Latife Hanım'ın babası yani Atatürk'ün kayınpederi Muammer Bey “*paranın verimsiz durmasının memleket için hayırlı olmayacağını*” bunun için bir ithalat ve ihracat şirketi kurulmasını önerir. Bunun üzerine Atatürk, Muammer Bey'e bu teklifi Celal Bey (Bayar)'le konuşmasını “*onun bir formül bulacağını*” söyler. Celal Bayar, Atatürk'ün de ortak olacağı bir şirketin kurulması işine sıcak bakmaz ve bunun yanlış anlaşılmalara sebebiyet vereceğini Atatürk'e izah eder. Onun yerine şirketleri destekleyecek ve onlara kredi verecek bir bankanın kurulmasının daha uygun olacağını belirtir. Atatürk'ün kurabilir miyiz? Para ve eleman durumumuz elverişli midir? Sorularına Celal Bayar “*gerçi bize yabancılar “siz banka kuramazsınız” diyorlar ama kendi çıkarları için söylüyorlar. Bizim bankacılığa atılmamızı istemiyorlar. Pekâlâ, bir banka kurulabilir ve yabancı bankalar kadar başarılı olabiliriz*” diye belirtmesi üzerine Atatürk ülkeye yatırım yapılacak olmasının heyecanıyla “*hemen çalışmalarına başlayınız. Ben nakdimin tamamını koyuyorum. Muammer Bey'de ortak olacak, iş hayatını canlandırarak bir banka kurulsun, [adı] İş Bankası olsun*” demiştir¹³⁷.

¹³⁶ Kanun No:368, **Kanunlar Dergisi**, Cilt:2, TBMM Matbaası, Ankara, , s.133; Türkiye İş Bankası, **İş Bankası 50 Yıl (1924-1974)**, b.y.y, 1974, s.31; Ökçün, **İktisat Tarihi...**, s.246; Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Bates Yayınları, İstanbul, 1984, s.457.

¹³⁷ Osmanlı Bankası, Bakınız, Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni...**, s.180; M. Akif Tural, **Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987, ss.93,94; Atay, **a.g.e.**, s.452.

İş Bankası'nın kurucuları arasında tanınmış nüfuzlu politikacılar ile tüccar ve eşraf bulunmaktadır. Bankanın kuruluşunda politikacıların bulunması ileride Türkiye'de aferizm tartışmalarını doğuracaktır. Bankanın başına İzmir Milletvekili ve eski İktisat Vekili Celal Bey (Bayar) getirilmiştir. Yönetim kurulu ise Mustafa Kemal'e yakınlığı ile tanınan kişilerden oluşmuştur. Bunlar: Başkan, Siirt Milletvekili: Mahmut (Soydan), üye, Bahriye Vekili, Cebelibereket Milletvekili İhsan; üye, Sivas Milletvekili Rasim (Başara); üye, Ticaret Vekili İzmir Milletvekili Rahmi (Köken); üye, Bozüyük Milletvekili Sâlih (Bozok); üye, Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali; üye, Ertuğrul (Bilecik) Milletvekili Dr. Fikret; üye, Rize Milletvekili Fuat (Bulca); üye, Ankara Milletvekili Kınacızâde Şâkir'dir. Bankanın kuruluş bildirgesi olan Nizamname-i Esasi 10 fasıl ve 76 maddeden oluşmaktadır¹³⁸. Nizamnamenin ikinci maddesinde bankanın amaçları, ekonomik alanda ihtiyacı karşılamak amacıyla oldukça geniş tutulmuştur. Buna göre;

- a) Bütün banka işlemlerini yapmak,
- b) Tarım, sanayi, maden ve bayındırlık işlerine katkıda bulunmak,
- c) Çeşitli eşyanın, araç ve gereçlerin üretimi ya da bulunup sağlanması için şirketler kurmak, bu işlerle uğraşan şirketlere katılmak,
- d) Çeşitli sınaî ve ticarî işlemleri gerek kendi ad ve hesabına, gerekse yerli ve yabancı kuruluşlarla ortaklaşa, ya da bu kuruluşların ad ve hesabına yapmak, yürütmek¹³⁹.

İş Bankası, Ankara'da ilk önce 2 şube ile faaliyete başlamıştır. 1929 yılında şube sayısı 28'e çıkmıştır. 1926 yılında bankanın sermayesi önce 2 milyon Türk lirasına, 1927 yılında İtibar-ı Milli Bankasıyla birleşmeden sonra sermaye 4 milyon Türk lirasına çıkartılmıştır. Birleşmeden sonra İtibar-ı Milli Bankasının bankacılıktaki özel yetkileri de İş Bankası'na geçmiştir¹⁴⁰.

¹³⁸ Konuyla ilgili olarak aferizm adı altında ayrı bir başlıkta bilgi verilecektir. Bankanın kurucular listesi şöyledir: Mahmut Celâl (Bayar), Siirt Milletvekili Mahmut, Hüseyin Beyzâde İbrahim, Mora Yenişehirizâde Ethem Haşan, Cebelibereket Milletvekili İhsan, tüccardan Hanıfzâde Ahmet, Edirneli Emin, eşraftan Sükkerizâde Tevfik Paşa, Süreyya Emir Paşa, manifatura tüccarı Hafız Halit, Trabzon Milletvekili Haşan (Saka), Kavalalı İbrahim Paşazâde Hüseyin, Attarzâde Rasim, Sivas Milletvekili Rasim, İnegöllüzâde Mehmet Saffet, Uşşakizâde Mahmut Muammer (Atatürk'ün kayın babası), tüccardan Altağzâde Mustafa, ecza-i tıbbiye tâciri Necip, Yelkencizâde Lütfi, İzmir Milletvekili Rahmi, Muhasebecizâde Rıza, Kınacızâde Şakir, Yozgat Milletvekili Salih, Nemlizâde Sıtkı, Yozgat eşrafından Âkif Paşa, Hacı Ebubekirzâde Osman, Ali Râmiz ve Şürekâsı, Remzizâde Ferit, Ertuğrul (Bilecik) Milletvekili Dr. Fikret, Rize Milletvekili Fuat, Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Avundukzâde Mahmut, Ragıp Paşazâde Şâkir. Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni...**, s.181; Türkiye İş Bankası, **Nizamname-i Esasi**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1340 (1924).

¹³⁹ Türkiye İş Bankası, **Nizamname-i Esasi**, s.3.

¹⁴⁰ Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde...**, s.143; Avni Zarakolu, **Cumhuriyetimizin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık**, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul, 1973, s.21; Kanun No:1116, **Kanunlar Dergisi**, Cilt:5, TBMM Matbaası, Ankara, s.490.

Kanun şöyledir.

"Birinci Madde: 8 Şubat 1332 (1916) tarihli kanun mucibince İtibari Milli Bankasının haiz olduğu imtiyazat ve muafiyat tamamen Türkiye İş Bankasına devredilmiştir.

1929 yılında bankanın sermayesi 5 milyon Türk lirasına çıkartılmıştır. İş Bankası'nın kısa sürede gösterdiği gelişme sayesinde yabancı bankaların Türkiye'de bankacılık sistemi içindeki yerleri süratle daralmıştır. 1924 yılında yabancı sermayeli bankalarda 5.500, yerli sermayeli bankalarda 5.000 mudi varken 1929 yılında bu sayı 6.400 karşın 53.200 olmuştur. Bankaların mevduat payı 1924 yılında %33'ten 1929 yılında %56'ya yükselmiştir. Mevduattaki genişlemeyle birlikte toplam kredi hacmi 1924 yılında 123 milyon TL'den 1929 yılında 204 milyon Türk lirasına çıkmıştır. İş Bankası'nın süratle büyümesi ile Türkiye'nin çeşitli illerinde şube açması için bankaya taleplerde bulunulmuştur. Örneğin, İzmir Ticaret ve Sanayi Odası, bankanın en uygun zamanda İzmir ve çevresinde şubeler açması yönünde banka nezdince girişimlerde bulunmuştur. Böylece banka yerellikten çıkarak ulusal bir banka statüsü kazanmıştır¹⁴¹.

Tablo 24: Bankalar ve Şube Sayıları

	1923	1928	1933
Ulusal bankalar	18	39	47
Yabancı bankalar	13	18	10
Banka toplamı	31	57	57
Şube sayısı	420	444	486

Kaynak: TC Merkez Bankası'ndan aktaran Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin...**, s. 174.

İş bankası, 1924-1929 yılları arasında farklı alanlarda 36 iştirakte bulunmuştur. İştirakleri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

- Şeker Sanayinin kurulması,
- Cam Sanayinin kurulması,
- Dokuma Sanayinin kurulması,
- Maden kömürü çıkarılması ve maden işletmeciliğinin kurulması,
- Pazarlama çalışmalarına yönelik, özellikle pamuk ve tütün ihraç eden şirketler kurulması,
- Millî sigortacılığın kurulması ve geliştirilmesi¹⁴².

İkinci Madde: 14 Şubat 1332 (1916) tarihli kanun mucibince İtibari Milli Bankası hisse senedatından devlet namına mübaya'a edilen beş yüz bin lira kıymeti itibariyesinde elli bin aded hisse senedi Türkiye İş Bankası'nın hisse senedatı ile mübadele ve mübadeleten alınacak Türkiye İş Bankası hisse senedatı hakkında da 14 Şubat 1332 (1916) tarihli kanunun ikinci maddesi ahkamı tatbik olunur. İtibari milli ve Türkiye İş Bankaları hisse senedatının mübadelesinde İtibari milli bankasının diğer hisse senedatı ahabının tabi olacakları usul ve şerait aynen caridir".

¹⁴¹ Ökçün, **İktisat Tarihi...**, s.247; Tezel, **a.g.e.**, s.124; Anadolu 9 Temmuz 1340 (1924)'den aktaran Zeki Arıkan, **İzmir Basımından Seçmeler 1923-1938**, Cilt II, I. Kitap, İBB yayınları, İzmir, 2008, s. 112; Ziya Lütfi, **İzmir Mıntakası Ticaret ve İktisadiyatı**, İzmir, t.y., s.12.

¹⁴² Kocabaşoğlu vd., **a.g.e.**, s.285; İş Bankası, **İş Bankası...**, s.122.

İş Bankası'nın 1924-1935 yılları arasındaki yatırım tutarları Tablo 25'te gösterilmiştir:

Tablo 25: İş Bankası'nın 1924-1935 Yılları Arasındaki Yatırımları

Yıllar	Ticari-Sanayi (bin TL)	Mali (bin TL)	Toplam (bin TL)
1924	954	24	978
1925	5.373	580	5.953
1930	32.336	7.280	39.616
1935	31.395	5.647	37.042
Toplam	70.058	13.531	83.589

Kaynak: İş Bankası, **İş Bankası...**, s.125.

Tablo 25'e göre bankanın ticari ve sanayi yatırımları kuruluşundan itibaren hızla artarak 1935 yılında 31.395 bin TL'ye yükselmiştir.

Bankanın bu iştiraklere yatırmış olduğu sermaye dağılımı Tablo 26'da gösterilmiştir:

Tablo 26: Türkiye İş Bankası'nın İştiraklerine Yatırmış Olduğu Sermayenin Yıllara Göre Gelişimi

Yıllar	TL	Endeks 1930 =100
1924	24.000	0,3
1925	58.034	0,8
1926	552.942	7,6
1927	1.854.478	25,5
1928	2.007.634	27,6
1929	6.106.265	83,9
1930	7.280.186	100
1931	8.065.111	110,8
1932	8.110.720	111,4
1933	11.334.492	155,7
1934	13.669.551	187,8
1935	17.695.656	243,1
1936	18.386.014	252,5
1937	19.196.240	263,7
1938	20.747.248	285,0
Toplam	135.088.571	

Kaynak: Turgut Bayar, **La Türkiye İş Bankası et L'économie de la Turquie**, Montreux, 1939, p.162; Türkiye İş Bankası, **Türkiye İş Bankası On Yılı 1924-1934**, Devlet Matbaası, Ankara, 1934, s.94.

Tablo 26'ya göre İş Bankası'nın iştiraklerine yatırdığı sermaye düzenli olarak artmıştır. 1938 yılında bu rakam 20.747.248 TL'ye yükselmiştir. Krizin şiddetlendiği 1931-1932 yıllarda iştiraklere yatırılan sermaye miktarlarında ciddi bir değişme meydana gelmemiştir. 1933'ten itibaren tekrar sermaye artışı yaşanmıştır.

İş Bankasının iştirakleri şunlardır;

Tablo 27: Türkiye İş Bankası'nın İştirakleri

Bursa Dokumacılık ve Trikotaj Türk Anonim Şirketi (İpek-iş)	Kilimli kömür işleri Türk anonim şirketi
Ankara Kumaş fabrikası (Yün-iş)	İstanbul ve Trakya şeker fabrikaları
Kutu fabrikası (Tahta-iş)	Ergani Bakır madenleri Türk anonim şirketi
İş Limited	Kunduz Şirketi (Kereste fabrikası)
Paşabahçe Şişe ve Cam Sanayi	Keçiborlu Kükürt
Kozlu kömür işleri Türk anonim şirketi	Isparta Gül yağı fabrikası
Kaynak: İTO, Türkiye'de 10 Yıl Cumhuriyetin Hayatı 1923-1933 , İstanbul Ticaret Odası Mecmuası Fevkalade Nüshası, 29 Ekim 1933, s.222; Türkiye İş Bankası, Türkiye İş Bankası... , ss.89,92,93	

İş Bankası yıllardır yokluğu hissedilen, Birinci Dünya Savaşı yılları içinde İttihat ve Terakki'nin ekonomi politikası sonucu az da olsa ortaya çıkmaya başlayan, ulusal burjuvazinin desteklenmesinde ve geliştirilmesinde “*sera*” rolü oynamıştır. İş Bankası, yıllar boyunca aynı politikayı uygulayan devletin yanında ve onun kararlarını destekleyen özel girişimcileri yetiştirme görevini üstlenmiştir¹⁴³.

Tablo 28: İş Bankası'nın Bilanço Özetleri

	Kanuni Karşılıklar Kasası (Milyon TL)	Hisse Senetleri ve Tahviller Cüzdanı (Milyon TL)	Ticari ve Sınai Plasman (Milyon TL)	Toplam (Milyon TL)
1924	0	0,024	1	1,024
1925	0	0,58	5,4	5,98
1926	0	0,55	11,4	11,95
1927	0	1	15,9	16,9
1928	0	2	25,8	27,8
1929	0	6,1	31,9	38
1930	0	7,3	32,3	39,6
1931	0	8,1	29,4	37,5
1932	0	8,1	30,1	38,2
1933	0	11,9	31,7	43,6
1934	0	14	31,4	45,4
1935	0	12,3	31,4	43,7
1936	5,6	10,4	38,4	54,4
1937	5,4	11,3	51,8	68,5
1938	8,4	13	58,5	79,9
Toplam	19,4	106,654	426,4	552,454
Kaynak: Türkiye İş Bankası, İş Bankası... , s.63.				

Tablo 28'e göre İş Bankası'nın 1924-1938 yılları arasında ticaret ve sanayiye ait yatırımlarında sürekli bir artış yaşanmıştır. Kriz ortamında yatırımlarda bir miktar düşme

¹⁴³ Çavdar, **Türkiye'de Liberalizm...**, s. 207.

meydana gelmiş olsa da bu düşünüş ciddi bir miktarda olmamıştır. Bankanın yatırımlarında 1936 yılından sonra hızlı bir şekilde artış meydana gelmiştir. Bu tarihler arasında İş Bankası, ticari ve sanayi yatırımını 38,4 milyon TL'den 51,8 milyon TL'ye yükseltmiştir.

Sanayi ve Maadin Bankası: İzmir İktisat Kongresi'nde sanayi grubu, ziraat ve köy bankalarından hariç olarak hükümetten ülkede kurulu olan imtiyazlı ve özel bankaların katılımıyla yüksek sermayeli bir sanayi bankası kurulmasını istemiştir. Devlet, Türk sanayisinin sadece 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu ile gelişemeyeceğini görerek, sanayinin bir banka ile de desteklenmesini uygun görmüştür. Bu amaçla 23.04.1925 tarih ve 633 sayılı kanunla Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Bankanın kuruluş sermayesi 1.313.441 Türk Lirasıdır. Sanayi ve Maadin Bankası 1923 yılından sonra devletin sanayi ve maden hayatına fiili müdahale amacıyla kurduğu ilk kurum olmuştur¹⁴⁴. Nasıl İş Bankası ülkedeki ticari hayatı düzenliyorsa Sanayi ve Maadin Bankasının da ülkedeki sanayi sistemini düzenlemesi bekleniyordu.

Devletin, Sanayi ve Maadin Bankasını kurmasındaki en büyük neden Türkiye'deki sanayi ve maden yatırımlarını kuracak onları teşvik edecek bir yabancı sermayeli banka kurulmasına engel olmaktır. Buna göre yabancı sermaye, ancak devlet bankasının kuracağı işletmelere ortak olabilir ya da özel sektörle ortaklık yapabilirdi. Ancak, yabancı sermaye doğrudan doğruya yurt içindeki sanayiye yönetecek bir pozisyona gelmemeliydi. Bu durum, kapitülasyonların kaldırıldığı Lozan Antlaşmasından yaklaşık 2 yıl sonra hükümetin hâlâ yabancı sermaye ile ilgili çekinceleri olduğunun göstermesi bakımından önemlidir. Yalnız hükümet yabancı sermayeye de tamamen karşı olmadığını kurulacak işletmelere yabancı ortak olmasına izin vererek göstermiştir. Buradaki amaç yabancı sermayenin Türk sanayi ve maden piyasasını yönetmesi ve kontrol etmesinin istenmemesidir. Bankanın kuruluş amacındaki devletin yeni fabrikalar kurup bunları işletmesi ve daha sonra bunları Türk işadamlarına satması modeli Prusya ve Japonya modelidir¹⁴⁵. Böylece özel sektör desteklenip güçlendirilmesi planlanmıştır. Bankanın kuruluş kanunu olan 633 numaralı kanunun 2. maddesine göre bankanın kuruluş amacı şunlardır;

¹⁴⁴ Kanun No:633, **Kanunlar Dergisi**, Cilt:3, TBMM Matbaası, Ankara, ss.224,225; Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi...**, s.50; Sav, **a.g.e.**, s.172; Kemalettin Apak, Cevdet Aydınelli ve Mehmet Akın, **Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri**, Selüloz Basımevi, İzmit, 1952, s.17., s.17; Cumhur Ferman, **Türkiye'de Sanayi Kredisi**, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, İstanbul, 1951, s.75.

¹⁴⁵ Türk Sanayi ve Maadin Bankası Hakkında Başvekaletten mevru (1/672) numaralı kanun layihası ve Ticaret ve Muvazenei Maliye Encümenleri Mazbatası içinde, **TBMM ZC.**, Devre:2, Cilt:18, İçtima: 2, İnikat:105,Tarih: 18.4.1341 (1925), TBMM Matbaası, Ankara, mazbata s.2; Yahya S. Tezel, "1934 Sanayi Programı ve Türkiye'de İktisadi Devletçilik'in Tarihindeki Yeri", **Görüş**, TÜSİAD, Yıl: Kasım 1993, Sayı:12, s.8.

- a) Bankaya devredilmiş olan sanayi müesseseleri, kurulacak olan şirketlere devredilinceye kadar bizzat idare etmek,
- b) İştirak ile sanayi tesisleri kurmak ve işletmek
- c) Bizzat veya ortaklıkla maden imtiyazı almak ve ortaklaşa maden işletmek
- d) Türk sanayi ve maden sahiplerine borç verme
- e) Her türlü bankacılık muamelesi yapmak¹⁴⁶.

Sanayi ve Maadin Bankası anonim şirket statüsünde kurulmuştur. Bundaki amaç bankanın ticari şekilde yönetilmesini sağlamaktır. Ancak, bankanın Ticaret Bakanlığı ile maliye müfettişlerinin teftişine tâbi olması ve banka iç tüzüğü'nün Bakanlar Kurulu tarafından onaylanması onun mali ve idari özgürlüğünü sınırlayıcı nitelikte olmuştur. Buna rağmen banka Sayıştay denetimine tâbi tutulmayarak bankaya özerklik sağlanmıştır¹⁴⁷. Sanayi ve Maadin Bankası'nın 1925-1932 yılları arasındaki sermayesi Tablo 29'da gösterilmiştir.

Tablo 29: Sanayi ve Maadin Bankası'nın Kuruluşundan Devrine Kadar Geçen Süreçte Sermaye Değişimleri

Yıllar	Tutar (TL)
1925	1.313.441 (Kuruluş sermayesi)
1926	4.944.370
1927	6.147.317
1928	6.178.108
1929	6.679.654
1930	6.699.782
1931	8.310.849
1932	8.970.504
Toplam Sermaye	49.244.025
Kaynak: Saim Emin Özbek, Tasarruf Ekonomi İminde Yeri Türkiye'de Tasarruf Hareketleri , Ankara, 1937, s.134.	

Tablo 29'a göre bankanın sermayesi 1932 yılında 8.970.504 TL'ye yükselmiştir. Ancak, bu rakam bankanın kuruluş amaçlarından biri olan sanayiye desteklemesine yetmemiştir. Bu işlevi gerçekleştirebilmesi için bankanın sermayesinin 60 milyon TL'ye yükseltilmesi planlanmıştır. Ne var ki bankanın kurulduğu 1925 yılından, kaldırıldığı 1932 yılına kadar bu mümkün olamamış ve banka zayıf finansal yapısını yedi yıl boyunca sürdürmüştür.

Sanayi ve Maadin Bankası kurulduktan sonra aşağıdaki fabrikaları devralmıştır.

- 1) Feshane yünlü dokuma fabrikası

¹⁴⁶ **Kanunlar Dergisi**, Cilt: 3, s.224.

¹⁴⁷ Zarakolu, **Cumhuriyetimizin...**, s.23.

- 2) Bakırköy pamuklu dokuma fabrikası
- 3) Beykoz deri ve kundura fabrikası
- 4) Hereke ipekli ve yünlü dokuma fabrikası

Sanayi ve Maadin Bankası,  zel teŖebb se geniŖleme fırsatı vermekle birlikte, dört eski askeri fabrikayı devir alarak onları iŖletmeye baŖlamıŖtır. Böylece bankanın hem sanayicilik yapması hem de onu desteklemesi d Ŗ n lm Ŗtir. Fakat bankanın özel sanayi sektörünü desteklemesi bankanın faaliyette bulunduğu süre boyunca mümkün olamamıŖtır. Bankanın esas gelirini, bankaya ait iŖletmelerden elde edilen kârlar ve hisse senetli Ŗirketlerden alınan tutarlar oluŖturmuŖtur. Eğer bankaya ait iŖletmeler zarar ederse, banka bunları diğer iŖletmelerden elde ettiği gelirlerle kapatmıŖtır. Örneğin 1926 yılında bankaya bağlı iŖletmeler 2 milyon Türk lirası dolayında k r elde etmesine rağmen Hereke fabrikası zarar ettiği için bu fabrikanın zararı elde edilen k rla kapatılmıŖtır¹⁴⁸.

1925 yılı sonu itibariyle bankanın 17 adet iŖtiraki vardır bunlar;

Tablo 30: Sanayi ve Maadin Bankası'nın 1925 Yılı Sonu İtibariyle İŖtirakleri

Ŗirket Adı	KuruluŖ sermayesi	Ŗirket Adı	KuruluŖ sermayesi
Kayseri Bünyan Halı iplik fabrikaları T.A.Ŗ	175.000	Malatya teŖebb�satu sanayie T.A.Ŗ	400.000
Isparta iplik fabrikası T.A.Ŗ	175.000	EskiŖehir l�letaŖı T.A.Ŗ	100.000
MaraŖ �eltik fabrikası T.A.Ŗ	120.000	Ergani bakır T.A.Ŗ	3.000.000
Tosya �eltik fabrikası T.A.Ŗ	120.000	Trabzon elektrik T.A.Ŗ	160.000
UŖak terakki ziraat T.A.Ŗ	1.200.000	Kilimli kömür madenleri T.A.Ŗ	400.000
Yalvaç sanayi ve ticaret T.A.Ŗ	130.000	İzmir liman iŖleri tekeli T.A.Ŗ	100.000
Kütahya �ini iŖleri T.A.Ŗ	100.000	Trabzon liman iŖleri tekeli T.A.Ŗ	50.000
İstanbul liman iŖleri tekeli T.A.Ŗ	500.000	Aksaray azmi milli T.A.Ŗ	250.000
Ankara milli mensucat T.A.Ŗ	150.000		
Kaynak: Sav, a.g.e. , s.175.			

Tablo 30'a göre Sanayi ve Maadin Bankası'nın bu Ŗirketlerdeki iŖtirak oranları farklıdır. Buna göre bankanın bu iŖletmelerde % 10, % 20 ve % 30 arasında deėiŖen katılım payları vardır. İzmir Liman İŖleri Tekel Ŗirketinde katılım oranı %50'dir. Bütün bu iŖtiraklere bankanın fiilen ödediği sermaye toplamı 456.068 TL olup  demeği taahhüt ettiği tutar 534.611 Türk lirasıdır¹⁴⁹.

¹⁴⁸ Apak vd., **a.g.e.**, s.25; Sav, **a.g.e.**, s.174; Rozaliyev, **a.g.e.**, s.133.

¹⁴⁹ Sav, **a.g.e.**, s.175.

Sanayi ve Maadin Bankası'nın kendisine bağı olan fabrikalara yıllara göre verdiği sermaye Tablo 31'de gösterilmiştir.

Tablo 31: Sanayi ve Maadin Bankası'nın İştiraklerine Dağıtmış Olduğu Sermaye (TL)

1926'da	1.870.000
1927	2.018.000
1928	2.309.000
1929	4.828.000
1930	4.511.000
1931	4.309.000
1932	7.335.000
Toplam dağıtılan sermaye	27.180.000
Kaynak: Apak vd, a.g.e., s.26.	

Tablo 31'e göre 1926-1932 yılları arasında Sanayi ve Maadin Bankası toplam 27.180.000 TL sermaye dağıtmıştır. Bu rakam sanayiye desteklemek için oldukça düşük kalmıştır.

Sanayi ve Maadin Bankası, kendine bağı işletmelere sürekli kaynak sağladığı ve sermayesini de 60.000.000 Türk lirasına çıkaramadığı için özel sektöre yeterince destek olamamış ve amaçlandığı gibi özel sanayi sektörünün kredi sorunlarını çözememiştir. Özel sanayi sektörü bu durumdan bankanın faaliyette bulunduğu 1925-1932 yılları arasında şikâyet etmiştir. Bankanın özel sektöre kredi verememesinin en önemli sebebi kendine bağı ve iştirak olarak kuruluşuna katıldığı işletmelerin zararlarını üstlenerek bunların zararlarını kapatmaya çalışmasıdır. Bu nedenle banka öz kaynaklarının büyük bir kısmını iştiraklerine vermek zorunda kalmıştır. Sanayi ve Maadin Bankası'nın yerine getiremediği bir diğer görev de kendisine bağı işletmelerin özel sektöre devri görevidir. Buna göre banka, kendine bağı işletmeleri kârlı duruma getirdikten sonra özel sektöre devretmesi planlanmıştır. Böylece özel sanayi sektörü devlet eliyle geliştirilmesi düşünülmüş ancak bu gerçekleştirilememiştir. İşte bu nedenlerle kuruluş fonksiyonlarını yerine getiremeyen Sanayi ve Maadin Bankası 1932 yılında işletmecilik fonksiyonunu 2058 numaralı kanunla Devlet Sanayi Ofisi'ne, bankacılık fonksiyonunu da 2064 numaralı kanunla Türkiye Sanayi Kredi Bankası'na devretmiştir. Ancak Sanayi Kredi Bankası da elindeki yetersiz parasal imkânlarla bir şey yapamamış ve 1933 yılında da bu kurum 2264 numaralı kanunla Sümerbank'a devredilerek zayıf devlet sanayi bankacılığı süreci ortadan kaldırılmıştır. Kurulmasının ardından Sümerbank, zamanla devletçilik

döneminin en önemli sanayi yatırım bankasına dönüşerek Türkiye’de devlet sanayinin kurulmasında ana rol oynamıştır¹⁵⁰.

Türkiye’de sanayi sektörünün en büyük problemlerinden biri de kredidir. Kredi, “*hazır, mevcut bir servetin, uzun ya da kısa bir süre sonra iadesi şartıyla ve bir menfaat karşılığı, başkasına devri*” demektir. Türkiye’de gerek ticaret kesimi gerekse de sanayi kesimi için kredi bulmak, özellikle de uzun vadeli ve düşük faizli kredi temini her zaman sorun olmuştur. Bu sorunu çözebilmek için cumhuriyet hükümetleri bankacılığın gelişmesi için gayret göstermiş bu amaçla İş Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Ne var ki bu durumda sanayicinin uygun şartlarda kredi bulmasına yardım etmemiştir. Sanayi ve Maadin Bankası kendine bağlı işletmeleri finanse ettiğinden dolayı onlar dışında sektöre kredi verememiş, İş Bankası da kredi vereceği müşterileri bankacılığın doğası gereği portföyüne göre seçmiştir. Kredi konusunda İş Bankası, büyük firmaları ve arkalarında sağlam teminat bulunan yerli ve yabancı tacirleri daha çok tercih ediyordu. Bu durumda da bu kıstasa girmeyen yerli sanayici İş Bankası’ndan her zaman kredi temin edememiştir. Krediyile ilgili bir diğer olumsuz gelişmede Sanayi ve Maadin Bankası’nın kurulmasından sonra İktisat Bakanlığının 1924 yılından beri sanayiye teşvik için bütçesinden ayırdığı destekleri kaldırmıştır. Bu durum sanayinin ihtiyaç duyduğu kredi sorununu daha da derinleştirmiştir¹⁵¹.

1923-1928 yılları arasında iki tip sanayi sektörü ortaya çıkmıştır. İlk grubu 1913 ve daha sonra kabul edilecek olan 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunlarıyla pek çok imtiyaz ve muafiyetlere sahip ama krediden tamamen mahrum bir özel sektör oluştururken, ikinci grubu imtiyaz ve muafiyetlerin dışında kredi ve finansman sorununu kısmen çözmüş, devletin iştirak ettiği sanayi sektörü oluşturmuştur. Kredi konusundaki bir diğer konuda faizlerin yüksekliği idi. Faizler bölgeden bölgeye hatta şehirden şehre de değişiklik göstermiştir. Buna göre banka faizleri %1’le %18 arasında değişmiştir. Bu durum tüccarlar ve sanayiciler arasında tartışmalara neden olmuştur. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası üyeleri yüksek kredi faizlerinden şikâyet ederek İktisat Vekâletinden telgraf çekmeye karar vermişlerdir. Türk sanayicisi için kredinin vade süresi oldukça önemli olmuştur. Ancak, Türk bankalarının sanayiye verdikleri kredi koşulları

¹⁵⁰ Remzi Saka, Hamit Tahsin, **Sermaye Hareketi**, Amedi Matbaası, İstanbul, 1930, s.88; Zarakolu, **Cumhuriyetimizin...**, s.23; Türkiye Bankalar Birliği, **50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye’de Bankacılık Sistemi 1958-2007**, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul, 2008, s.3; Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, **Türk Sanayiinin Dünü, Bugünü ve Yarını**, Ankara, 1983, s.11; Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde...**, s.144; Özbek, **a.g.e.**, ss.132,133.

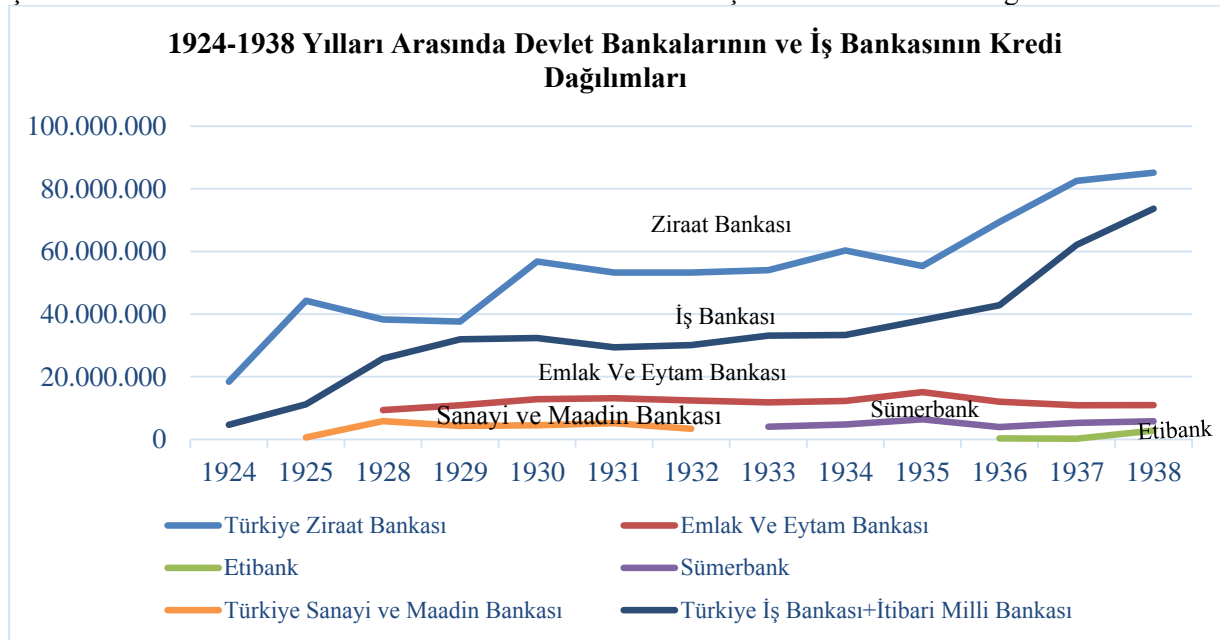
¹⁵¹ Bedri Gürsoy, “Türkiye’de Sanayileşme ve Kamusal Kredi”, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye’de Sanayileşme ve Sorunları Semineri Ankara 28-31 Ocak 1974**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1975, s.465; Kocabaşoğlu vd., **a.g.e.**, s. 179; Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde...**, s.146; Akgüç, **a.g.e.**, s. 14; İTO, **1928 Senesi Kongresi Neşriyatından Milli Sanayimizin Himayesi Hakkında Kongre Sanayi Encümeni Raporu**, Cumhuriyet, Matbaası, 1928, ss.9,10.

tüccarlara verdiğiyle aynı vade süresine sahip olmuştur. Bu durumda sanayici bu krediyi ancak döner sermaye giderlerinde kullanabiliyordu. Türk mali kurumları en çok 90 günlük ticari kredi verirken yabancı bankalar 12 aya kadar varan ve daha düşük faizde kredi vermişlerdir. Ancak, yabancıların da Türklere kredi vermesi kolay olmamıştır. İngiltere'nin İstanbul'daki ticari ataşesi olan Colonel H. Woods'un yazdığına göre krediler, geçmişte İngiliz üreticileri ile onların rakibi diğer ülkelerin üreticileriyle iyi ve uzun ilişkilerde bulunanlara kolayca verilmiştir. Eğer kredi alacak kişinin böyle bir durumu yoksa İstanbul'daki bir bankaya ticari belgeleriyle beraber %10-%25 oranında değişen bir nakit parayı teminat olarak yatırmak zorundaydılar. Yabancıların ticari faturalardaki ortalama faiz indirimi 1924 yılında %7,5 iken 1925 yılında %8,5 olmuştur¹⁵². Türkiye'nin sanayileşmesi için kredi şart olup bunun da vadeleri uzun ve faizi düşük olmalıdır. Kredinin sağlanması için üç yol vardır bunlar;

1. Devletin açacağı krediler
2. Bireysel sermayelerle sağlanacak krediler
3. Yabancı banka ve gruplar tarafından açılacak kredi¹⁵³

Bankaların 1924-1938 yıllarını kapsayan toplam kredi miktarları Şekil 2'de gösterilmiştir.

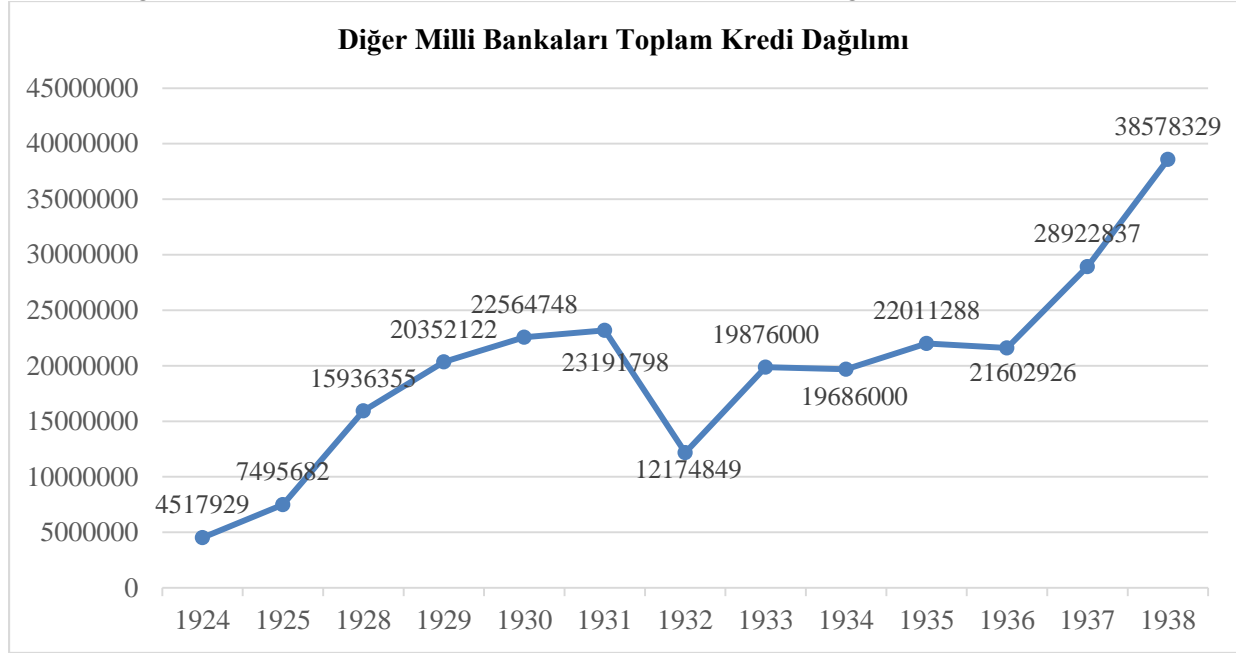
Şekil 2: 1924-1938 Yılları Arasında Devlet Bankalarının ve İş Bankası'nın Kredi Dağılımları

¹⁵² Mustafa Sönmez, "75 Yılın Sanayileşme Politikaları", **75 Yılda Çarklardan Chiplere**, (Ed. Oya Baydar), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı yayınları, İstanbul, 1999, s. 3; Fikret Yılmaz, **İzmir Ticaret Odası Meclis Karar Defterleri I-II 1922-1930**, (yayına hazırlayan), İzmir Ticaret Odası, İzmir, 2008, s.35; Walker D. Hines, vd, **Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934**, Cilt: V, Köyöğretmeni, Ankara, 1936, s.52; Oya Silier, "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığı Genel Görünümü", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar**, (Ed. Osman Okyar), Hacettepe Üniv. Yayınları, Ankara, 1975, s.499; Ferman, **a.g.e.**, s.66; Woods, **Report On The...**, 1925, pp.27,28.

¹⁵³ Mümtaz Hasan, **Türkiye'de Sanayi Kredisi**, İstanbul, 1932, ss.9,10.

Şekil 3: Diğer Milli Bankaların 1924-1938 Yılları Arasındaki Kredi Dağılımları

Şekil 3'e göre 1924-1931 yılları arasında diğer banka kredilerinde düzenli bir artış meydana gelmiştir. Dünya ekonomik kriziyle birlikte kredilerde düşmeye meydana gelmiştir. 1932 yılında kredi tutarı 1931 yılına göre 11.016.949 TL'lik düşme meydana gelmiştir. 1933 yılından itibaren kredilerde tekrar yükselme meydana gelmiştir. 1938 yılında kredi tutarı 38.578.329 TL olmuştur.

Tablo 32: 1924-1928 Yılları Arasında Milli Bankaların Kredi Dağılımları

Banka adı	1924	1925	1926	1927	1928
Türkiye Ziraat Bankası	18.396.200	44.247.792	25.995.198	33.128.377	38.278.499
Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası		632.078	3.384.924	5.192.953	5.804.452
Türkiye İş Bankası	953.897	5.372.804	11.426.080	15.912.718	25.828.082
İtibari Milli Bankası	4.020.553	5.800.214	4.504.037		
4 Bankanın Toplam Tutarı	23.370.650	56.052.888	45.310.239	54.234.048	69.911.033
Diğer Bankaların Toplam Tutarı	1.742.566	4.272.372	4.713.439	6.683.328	18.642.768
Genel Toplam	25.113.216	60.325.260	50.023.678	60.917.376	88.553.801

Kaynak: TCMB Bülteni, No:14, Ankara 1935,s.41;No:15, Ankara 1935, ss.51,53;No:19, Ankara 1936, s.33,35.

Tablo 32'ye göre en fazla kredi miktarı Ziraat Bankasına aittir. Ziraat Bankası sırasıyla 1924 yılında %73,3, 1925'te %73,3, 1926'da %52, 1927'de %54,4 ve 1928 yılında %43,2 oranında kredi vermiştir. Ziraat Bankası 1924-1928 yılları arasında toplam 160.046.066 TL kredi vermiştir. Bankanın kredi oranındaki yükseklik tarımsal kredilerden kaynaklanmaktadır. Aynı dönemde Ziraat Bankası'nı İş Bankası takip etmektedir. 1924 ve 1925 yıllarında İtibari

Milli Bankasının kredi oranı %16 ve %9,6 olarak gerçekleşmiş olup bu oranlar İş Bankası'ndan yüksektir. Bundaki sebep İş Bankası'nın henüz yeni kurulmasından kaynaklanmaktadır. İş Bankası sırayla 1924'te %3,8 1925'te %8,9, 1926'da %22,8, 1927'de %26,1, 1928 yılında %29,2 oranında kredi vermiştir. Bankanın kredisinin 1927 yılından itibaren hızla artmasındaki sebep bankanın İtibari Milli Bankası ile birleşmesidir. İş Bankası'nın 1924-1928 kredi toplamı ise 59.493.581 TL'dir. Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluşundan sonra toplam kredilerinde artışın olduğu görülmektedir. Banka, 1925-1928 yılları arasında toplam 15.014.407 TL'lik kredi vermiştir. Diğer 38 bankanın toplam kredi tutarı 36.054.473 TL'dir. Ziraat Bankası ve İş Bankası'nın toplam kredilerinden düşüktür. Dört bankanın 1924-1928 yılları arasındaki kredi toplamı 248.878.858 TL'dir. Genel toplam kredi rakamlarına baktığımızda da 1924-1928 yılları arasında toplam kredilerin arttığı görülmektedir. 1926 yılında toplamda bir düşme görülse de 1927 yılında 1925 yılı toplam kredi rakamı yakalanarak 1928 yılında 1924-1928 yılları arasındaki en yüksek rakama ulaşılmıştır.

Tablo 33: Milli Bankaları Toplam Teşebbüslerine Yatırdıkları Paralar ve Toplam Kredilerin Dağılımları (TL)

Yıllar	Milli Bankaların Vermiş Olduğu Kredilerin Toplamı	Milli Bankaların Vermiş Olduğu Kredilerin %'si
1924	25.113.216	1,57
1925	60.325.260	3,76
1926	50.023.678	3,12
1927	60.917.376	3,80
1928	88.553.801	5,53
1929	95.147.615	5,94
1930	119.904.252	7,48
1931	114.828.918	7,17
1932	111.291.452	6,94
1933	114.146.746	7,12
1934	120.617.651	7,53
1935	125.667.792	7,84
1936	139.793.823	8,72
1937	176.047.353	10,99
1938	200.186.427	12,49
Toplam	1.602.565.360	100

Kaynak: **TCMB Bülteni**, No:35, Ankara, 1940, s.60,61.

Tablo 33'e göre kredi dağılımında yıldan yıla bir artış görülmektedir. Dünya ekonomik krizinin patlak verdiği 1929 ve sonrası yıllarda da kredilerde düşme olmadığı gibi yukarı doğru bir ivme görülmektedir. Ancak kredilerde 1932 yılında bir önceki yıla göre %0,23 oranında bir azalma meydana gelmişse de bunu da ciddi bir düşüş olarak görmek doğru değildir. Kredideki

artışın en önemli sebebi Milli Bankacılık sisteminin giderek güçlenmesine ve sayılarının artmasına bağlayabiliriz. Aşağıdaki tabloda yıllara göre Milli bankaların artışını görmekteyiz. Tablo 34, Tablo 33’le karşılaştırıldığında banka sayılarının artışına paralel olarak bankaların toplam kredilerinde artış meydana gelmiştir.

Tablo 34: Yıllara Göre Milli Bankaların Sayıları

Yıllar	Milli Bankaların Sayıları	Yıllar	Milli Bankaların Sayıları
1924	19	1932	43
1925	28	1933	45
1926	24	1934	42
1927	31	1935	43
1928	39	1936	42
1929	43	1937	38
1930	43	1938	38
1931	45		
Toplam	563		

Kaynak: **TCMB Bülteni**, No:35, Ankara, 1940, s.60.

Tablo 35: Osmanlı ve Selanik Bankalarının Kredi Dağılımları

Yıllar	Selanik Bankası (Fransız Kredileri Frangı)	Osmanlı Bankası Kredileri £	Selanik Bankası Kredileri %	Osmanlı Bankası Kredileri %
1924	99.016.842 FRF	£16.048.466	8,2	7,29
1925	130.442.974 FRF	£14.576.694	10,8	6,62
1926	124.602.140 FRF	£16.524.426	10,3	7,51
1927	126.856.978 FRF	£15.988.687	10,5	7,27
1928	186.654.971 FRF	£16.073.360	15,4	7,30
1929	186.159.263 FRF	£17.043.065	15,4	7,74
1930	148.322.285 FRF	£15.225.763	12,3	6,92
1931	131.839.220 FRF	£13.278.372	10,9	6,03
1932	17.288.556 FRF	£5.608.667	1,4	2,55
1933	10.814.000 FRF	£13.703.000	0,9	6,23
1934	11.086.000 FRF	£14.499.000	0,9	6,59
1935	9.247.392 FRF	£14.114.892	0,8	6,41
1936	8.171.350 FRF	£14.655.943	0,7	6,66
1937	8.206.880 FRF	£16.642.450	0,7	7,56
1938	10.013.955 FRF	£16.091.872	0,8	7,31
Toplam	1.208.722.806FRF	£220.074.657	100	100

Kaynak: **TCMB Bülteni**, No:10, Ankara, 1933,s.31; No:14, Ankara 1935,s.41; No:15, Ankara 1935, ss.51,53; No:16, Ankara, 1932,s.51; No:19, Ankara 1936, ss.33,35,37; No:23, Ankara,1936, s.37; No:27, Ankara,1937, s.49; No.31, Ankara, 1938, s.61.

Tablo 35’e göre milli bankaların aksine yabancı bankalardan Osmanlı ve Selanik bankalarında 1930 yılından itibaren kredilerinde ciddi oranda bir düşüş meydana gelmiştir. 1933’ten itibaren Osmanlı Bankası kredilerinde bir toparlanma gözükse de Selanik Bankası’nda düşüş devam etmiştir.

Kredilerin 1924-1929 yılları arasındaki sektörel dağılımı Tablo 36’da gösterilmiştir:

Tablo 36: Toplam Banka Kredilerinin Sektörel Dağılımı

	Tarım %	Tarım dışındaki iş sektörü %	Ev halkı sektörü (mesken kredileri) %	Devlet %
1924	14	79	-	7
1924-1929	14	78	1	7

Kaynak: Tezel, **a.g.e.**, s.127.

Her ne kadar Tablo 36’da tarım dışındaki iş sektöründe kredi hacimleri yüksek görünse de buradaki yükseklik daha çok uzun vadeli sanayi kredisinden ziyade kısa vadeli ticari krediden kaynaklanmıştır. Sonuç olarak yeterli kredi imkânlarının olmaması nedeniyle ihtiyaç halinde işletme sermayesinin kalmamasından korkan sanayiciler bütün paralarını yatırım için kullanmamakta bu da sanayinin gelişmesini engellemiştir¹⁵⁴.

G. Âli İktisat Meclisi

Birinci Dünya Savaşına katılmış olan bütün ülkeler savaş sonrasında ülkelerinde azalan üretim, kredi ve para krizi gibi ekonomik sorunlarla ilgilenip çözüm bulması için Âli İktisat Meclisi benzeri yapıları ülkelerinde kurmuşlardır. Diğer ülkelerdeki örneklerinde olduğu gibi Türkiye’nin de iktisaden süratle gelişmesini sağlamak ve ülkenin iktisadi vaziyetini esaslı bir şekilde tetkik edecek uzmanlardan oluşan bir heyetin yani Âli İktisat Meclisi’nin de Türkiye’de kurulması uygun görülmüştür. Âli İktisat Meclisi kuruluş kanunu mecliste görüşmeler yapıldıktan sonra 25 Haziran 1927 tarihinde kabul edilmiştir¹⁵⁵. 1170 numaralı kanun Resmî Gazetede 24 Temmuz 1927’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Buna göre;

Madde 1: Meclis, başbakana bağlı olarak 24 üyeden oluşur.

Madde 2: Meclisin, birinci başkanı başbakan ikinci başkanı da Ticaret Bakanıdır.

Madde 4: Meclisin görevleri şunlardır:

- Ülkenin iktisadi ile ilgili olmak üzere hükümetin yayımlamış olduğu kanun, nizamname ve beyanları incelemek.
- İktisatla ilgili kanun, nizamnameleri inceledikten sonra yapılması gereken düzenlemeleri gerekçeleri ile birlikte hükümete teklif etmek
- İktisadi ihtiyaçlarımızın gerektirdiği sistemler ve düzenler konusunda incelemelerde bulunmak

¹⁵⁴ Mert Öreroğlu, **Cumhuriyet, Döneminde Türk Sanayiinin Kuruluşu ve Nazilli Basma Fabrikası**, Teknoed Yayınları, Ankara, 2004, s.30.

¹⁵⁵ **TBMM ZC**, Devre:2, Cilt:33, İçtima:IV, İnikat:82, Tarih:25.06.1927, TBMM Matbaası, Ankara, ss. 777,782.

d) Genel iktisadi doktrinleri ve onların ÷lkeye etkileri konusundaki raporları hükümete bildirmek

Madde 5: İlk dört yıl için Âli İktisat Meclisi'nin üyelerinden bir tanesi ordu subaylarından, on bir kişilik uzmanlardan oluşan ekibi bakanlar kurulu tarafından diğere on iki üyede yine bakanlar kurulunun talimatıyla iktisatla ilgili kurum ve kuruluşlarca seçilecektir.

Meclisin genel sekreteri başbakanlık tarafından atanır.

Meclise gerektiği kadar kâtip, tercüman ve diğere personel başbakanlık tarafından atanır.

Madde 6: Âli İktisat Meclisi'nin kararları istişari mahiyete olup, kararlar çoğunlukla alınır.

Madde 7: Üyelik süreci dört yıl olup, dört yılın sonunda kura sonucu eski üyeler tekrar seçilebilir.

Madde 9: Âli İktisat Meclisi yılda iki kez toplanır ve bu toplantı süresi on beş gündür. Bu toplantı sonrasında alınan kararlar takip eden on beş gün içerisinde başbakanlığa sunulmalıdır¹⁵⁶. Âli İktisat Meclisi'nin danışma mahiyetinde olması ve çalışma usulü eleştiri konusu olmuştur. Kadro yazarı Vedat Nedim (Tör) şöyle demektedir; “...bizim Ali iktisat, meclisimiz nasıl bir teşekkül olmalıdır? Türk Ali iktisat meclisi, ancak Türk iktisadiyatının bir nevi “Erkânı harbiye dairesi” [Genelkurmay başkanlığı] olduğu takdirde, bizim ihtiyaçlarımıza cevap veren bir müessese mahiyetini alabilir. Bir iktisat Erkanı Harbiye dairesinin vazifesini de şöylece formüle edebiliriz: Milli kurtuluş hareketini muvaffakiyetle başarmış olan Türkiye'nin bugünkü garp medeniyetinin içinde bocaladığı sınıf kavgaları ve iktisat anarşisi çukurlarına düşmeden, en az zaman, en az emek sarf ederek, en rasyonel bir millet iktisadiyatına varabilmesi hedefile, bütün tabiat ve iş kuvvetlerimizi planlı, muvazeneli [dengeli] ve hesaplı bir tarzda sevk ve idare etmenin esaslarını hazırlamak”. Ancak Âli İktisat Meclisi, Vedat Nedim Tör'ün istediği gibi fazla aktif bir rol üstlenememiştir. Âli İktisat Meclisi, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulamaya girmesinden sonra işlevsiz kalmış hükümetin izleyeceği iktisadi program netleştikten sonra 1935 yılı bütçe kanununun 25. Maddesi ile lağvedilmiştir¹⁵⁷.

H. 1927 Sanayi Sayımı ve Sonuçları

Cumhuriyetin ilanından sonra ki ilk sanayi sayımı 1927 yılının Aralık ayında Belçika'lı Camille Jasquart yönetiminde yapılmıştır. Sayımın dayanağı 2 Haziran 1927 tarih ve 1152

¹⁵⁶ Kanun No:1170, **Kanunlar Dergisi**, Cilt:5, TBMM Matbaası, Ankara, ss. 595, 596.

¹⁵⁷ Vedat Nedim, “Türk İktisadiyatının Erkânı Harbiye Dairesi: Âli İktisat Meclisi”, **Kadro**, Sayı:14, Yıl: Şubat 1933, Cilt:2, (yayına hazırlayan, Cem Alpar), Gazi Üniversitesi Yay, Ankara, 1982, s.13; Murat Koraltürk, “Âli İktisat Meclisi”, **Ekonomik Yaklaşım**, Sayı:23, Cilt:7, Yıl:1996, s.69; Boratav, **Türkiye**'..., s.89.

sayılı istatistik kanunudur. Her ilk sayımda olduğu gibi bu sayımda da birtakım eksiklikler olmuştur. Bu sayım dönemin sanayi ve ekonomik yapısının fotoğrafını çekmesi bakımından oldukça önemlidir. Sayım, 28 Ekim 1927 tarihli nüfus sayımının devamı niteliğindedir. Adreslerin tespitinde nüfus sayımı listeleri veri olarak kabul edilmiştir. Bu listelerde binaların kullanışları hakkında ayrı istatistikler hazırlanmıştır. Sayım, adreslerdeki değişiklikleri önlemek için acele olarak yapılmıştır. Bu yüzden sayım üretimin nispi olarak düştüğü Aralık ayına rastlamıştır. Bu mahzuru engellemek amacıyla soru kâğıdında bazı sorular elenmiş olsa da mevsimin olumsuz etkileri giderilememiştir¹⁵⁸.

Sayımda evlerdeki atölyeler sayım dışı tutulmuştur. Bundaki sebep bu atölyelere ait kayıt ve bilginin bulunmayışıdır. Ev atölyeleri yerine sayıma küçük atölyeler dâhil edilmiştir. Bu küçük atölyelerde ev atölyeleri gibidir ancak evlerden farklı olarak esnaf genellikle kasabaların ortasında toplanmış olup küçük baraka ve dükkânlarda faaliyetlerini yerine getirmektedirler. Ancak bu atölyelerde bugün anladığımız sanayi türüne göre küçük kalmaktadır. Sonuç olarak bu küçük işletmeler 1927 sanayi sayımına dâhil edilmişlerdir. Ayrıca bunlar önemli bir yekûn tutmaktadırlar. Sayıma hükümet, vilayet, belediye ve özel şirketler dâhil edilmişler ancak istatistiklerde şirketlerin hukuki yapılarının ayrımı yapılmamıştır¹⁵⁹.

Sayımin Sonuçları Tablo 37’de gösterilmiştir:

Tablo 37: 1927 Sanayi Sayımına Göre Türkiye’de Sanayi

Sanayi Sınıfları	İşletme sayısı	% Oranı	Çalışanlar sayısı	% Oranı
Maden çıkarma sanayi	556	0,85	18.932	7,37
Tarım, evcil hayvanlar, balık ve av ürünleri sanayi	28.439	43,59	110.480	43,01
Dokuma sanayi	9.353	14,34	48.025	18,70
Ağaç sanayi ve diğer bitki maddeleri sanayi	7.896	12,10	24.264	9,45
Kâğıt ve karton sanayi	348	0,53	2.792	1,09
Maden sanayi, maden işleme ve makine onarımı ve imalatı	14.752	22,61	33.866	13,18
Bina ve inşaat sanayi	2.877	4,41	12.345	4,81
Kimya sanayi	697	1,07	3.107	1,21
Karma sanayi	16	0,02	455	0,18
Elektrik sanayi	90	0,14	1.350	0,52
Çeşitli sanayi				
Diğer çeşitli	221	0,34	1.239	0,48
Toplam	65.245	100	256.855	100
Kaynak: DİE, a.g.e., s.9.				

¹⁵⁸ Tökin, **İktisadi ve İctimai...**, s. 24; Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, **Türk Sanayi...**, s.17; Çavdar, **Türkiye’de Toplumsal...**, s.152; **1927 Senesi Sanayi Tahriri Neticeleri**, Başvekâlet Merkez İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, Ankara, 1928, ss.1, 2; Orhan Tuna, “İstanbul Küçük Sanayiinin Sayıca Önemi”, **İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: III, Sayı:3-4, Yıl: 1942**, s.377; Cillov, **a.g.m.**, s.204.

¹⁵⁹ DİE, **Sanayi Sayımı 1927**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1969, ss.7,17.

Tablo 37'ye göre işletme sayısı en fazla tarım ürünleri sanayinde bulunmaktadır. Tarım sanayisindeki 28.439 işletmenin genel toplam içindeki oranı %43,59'dur. Tarım sanayiden sonra maden sanayi 14.752 işletme ile ikinci sıradadır. Maden sanayinin oranı %22,61'dir. Maden sanayini sırasıyla 9.353 işletme ile dokuma sanayi onu da 7.896 işletme ile de ağaç sanayi takip etmektedir. Her iki işletmenin genel toplamdaki oranları sırasıyla %14,34 ve %12,10'dur. Bu dört sınıfın toplam oranı %92,64 olup en büyük oranı teşkil eder¹⁶⁰. Bu da bize Türk sanayisinin çeşitlenmediğini göstermektedir. Gruplar bazında 1927 ile 1913-1915 sayımlarını karşılaştırdığımızda iki sayım arasında ki farkın düşük olduğunu görürüz. İşletmelerde çalışan sayılarına gelince; çalışanlarda aynı tabloda görülmektedir. Yalnız burada 110.480 kişi ile toplamın %43,01'ni oluşturan tarım sanayinden sonra dokuma sanayi ikinci sırayı, yani 48.025 kişi ile toplamın %18,70'ni oluşturmaktadır. Maden sanayi 33.866 kişi ile toplamın %13,18'ini, ağaç ürünleri sanayi 24.264 kişi ile genel toplamın %9,45'ni teşkil etmektedir. Bu dört sınıftaki çalışanlar sayısı, genel işletmelerde çalışanların toplam olarak %84,34'ne ulaşmaktadır. Bu oranlardan anlaşılıyor ki sanayi Türkiye'de daha çeşitlenmemiştir ve bu dört sınıfın dışında sanayinin gelişmesi çok zayıf olmakla beraber ülkenin sanayi geriliğini ortaya koymaktadır¹⁶¹.

Ekim ayında yapılan nüfus sayımında 299.369 kişi imalat sektöründe çalıştıklarını söylerken Aralık ayında yapılan sanayi sayımında sanayide çalışanların toplamı 256.855'tir, aradaki 42.514'lük fark ev atölyelerinden kaynaklanmıştır¹⁶².

Tablo 38: 1927 Sanayi Sayımına Göre İşletmelerde Çalışan Sayıları

Çalışanlar sayısına göre işletmeler	Kesin Sayılar	% Oranı
Bir kişilik işletmeler	23.316	35,74
Bir kişi ve aile üyelerince kurulu işletmeler	4.914	7,53
2 ve 3 kişilik işletmeler	23.332	35,76
4 ve 5 kişilik işletmeler	7.683	11,78
6 ve 10 kişilik işletmeler	3.940	6,04
11 ve 20 kişilik işletmeler	1.188	1,82
21 ve 50 kişilik işletmeler	551	0,84
51 ve 100 kişilik işletmeler	166	0,25
101 ve daha fazla	155	0,24
Toplam	65.245	100
Kaynak: DİE, a.g.e., s.9.		

¹⁶⁰ DİE, a.g.e., s.9.

¹⁶¹ DİE, a.g.e., s.9; Rozaliyev, s. 48.

¹⁶² Samet Ağaoğlu, **Küçük Sanat Meseleleri Türkiye'de ve Başka Yerlerde**, İstanbul, 1939, s.1.

Tablo 38'e göre sayıma dâhil edilen küçük atölyelerin sayısının çok yüksek olduğu hemen anlaşılır. Gerçekte bir kişilik müesseseler 23.316, bir kişi ile aile fertlerinden kurulu müesseseler 4.914 ve 2-3 kişilik müesseseler 23.332 olup bu birden başlayıp üç kişiye kadar olan toplam işletme sayısı 51.562'dir ki bunların genel işletme içerisindeki oranı %79,03'tür. Bu durum Türk sanayisinin genel olarak el sanayinden ve atölye tarzındaki küçük ölçekli sanayiden oluştuğunu göstermektedir. Bu da sanayisi yeni kurulmaya başlayan bir ülke için normaldir. Dört ve daha fazla çalışanı bulunan işletmelerin asıl sanayi arasına katılması kabul edilirse, bu önemdeki sanayicilerin adedi 13.983'e ulaşmış olur ki bu da sayılan işletme adedinin %20,97'si demektir. Eğer bu sınırı altı ve daha çok işçi bulunan işletmelere uygularsak sayı 6.000'iner. Eğer on bir ve daha çok işçisi olan işletmeler göz önüne alınırsa Türkiye'de asıl sanayinin ancak 2.060 olduğu sonucu çıkar. 6 ile 20 kişi çalıştıran işletmeleri küçük sanayi kabul edilirse bu bölümde 5.128 işletme mevcut olup toplamın %7,86'sını oluşturur. 21-100 kişi işçi çalıştıran işletmeleri orta sanayi kabul edilirse toplam işletme sayısı 717'ye düşerek toplamın %1,09'nu oluşturur. 101 ve daha çok çalışanı bulunan işletmeleri büyük sanayi kabul edersek toplam işletme sayısı 155 oranda %0,24'e iner ki bu da bize büyük işletmelerin sayısının düşüklüğünü gösterir¹⁶³.

Tablo 39: Motorların İşletmelere Göre Dağılımı

Sanat Sınıfları	Motorlu işletme	Motorsuz işletme
Maden çıkarma sanayi	45	511
Tarım, evcil hayvanlar av balıkçılık sanayi	1.279	27.160
Dokuma sanayi	244	9.109
Ağaç ürünleri ve diğer bitki maddesi sanayi	380	7.516
Kâğıt ve karton sanayi	117	231
Maden sanayi	427	14.325
Binalar ve inşaat sanayi	31	2.846
Kimya sanayi	94	603
Karma sanayi	10	6
Çeşitli sanayi	195	116
Toplam	2.822	62.423
Kaynak: DİE, a.g.e., s.12.		

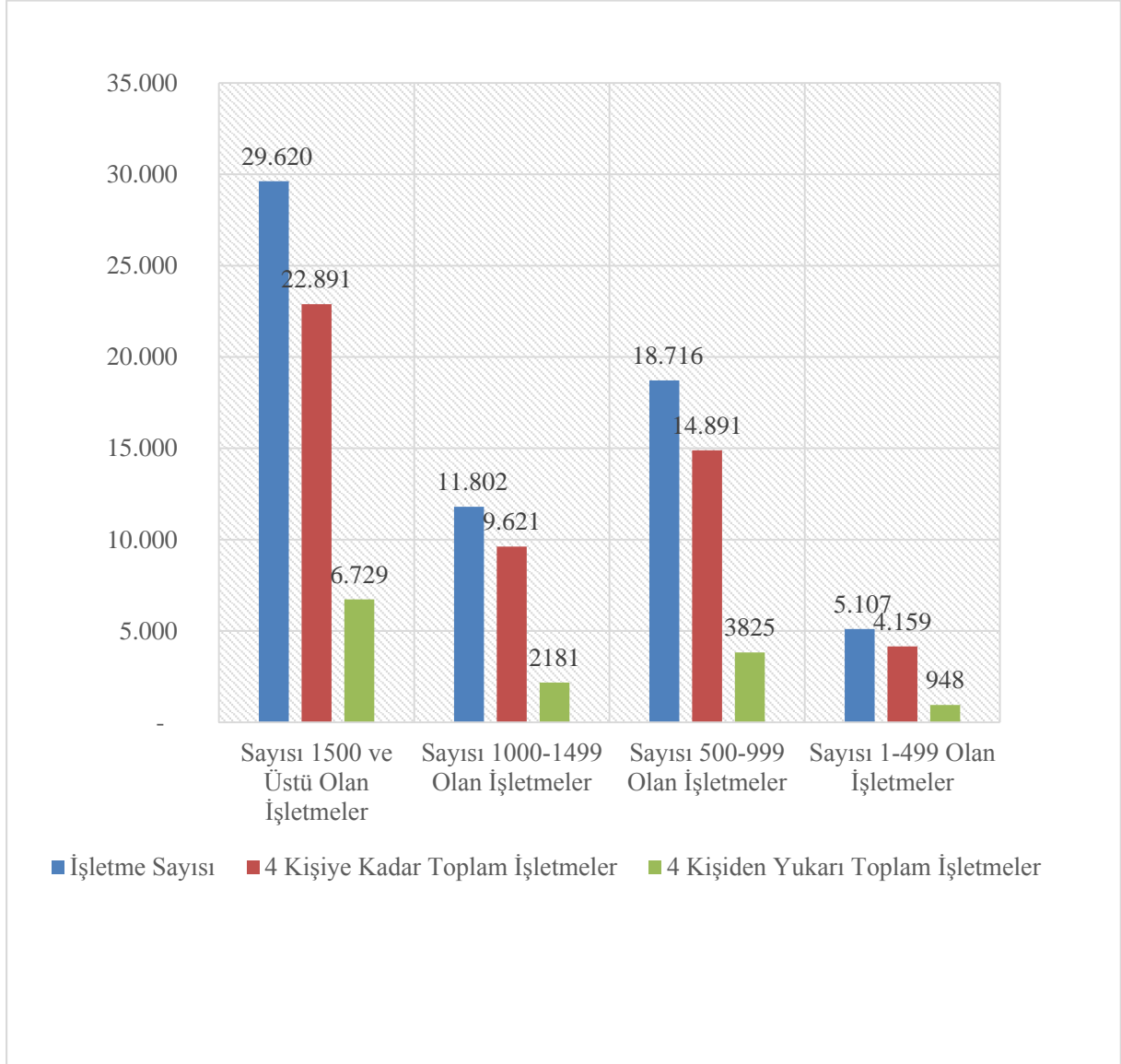
Sanayi işletmelerinin motor gücü kullanıp kullanmadıklarına Tablo 39'da gösterilmiştir. Buna göre 2.822 işletmenin yani genel işletmelerin %4,3'sinin motor kullandığı ve 62.423'ünün yani %95,7'inin motor kullanmadığı anlaşılır¹⁶⁴. Motorsuz işletmelerin

¹⁶³ Aydemir, Cihan İktisadiyatında..., s.61; DİE, a.g.e., s.10; 1927 Senesi Sanayi Tahriri Neticeleri, s.5.

¹⁶⁴ DİE, a.g.e., s.12.

çokluğunun nedenlerinden biri de vergilerdir. Motorsuz işletmeler motorlu işletmelerin aksine muamele vergisinden muaftırlar. Bu yüzden sanayici muamele vergisi ödememek için motorsuz üretime geçmek zorunda kalmıştır.

Şekil 4: 1927 Sanayi Sayımına Göre İşletme Toplam Sayılarına Göre Çalışanların Dağılımı

Şekil 4'e göre toplam işletme sayıları fark etmeksizin bakıldığında işletmelerin büyük çoğunluğu 4 kişiye kadar işçi çalıştırmaktadırlar bu da bu işletmelerin büyük oranda küçük olduklarını göstermektedir. 4 kişiye kadar işçi çalıştıran işletmelerin toplam sayısı 51.562 iken 4 ve üzeri işçi çalıştıran işletmelerin sayısı 13.683'tür.

I. Teşvik-i Sanayi Kanunu

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu hâlâ yürürlükteydi. Hatta 1923 tarihinde bu kanunun süresi sanayiye teşvik için on beş yıl daha uzatılmıştır. 1923 yılında İzmir’de toplanan İktisat Kongresi’nde sanayi grubu 1913’ten beri yürürlükte olan Teşvik-i Sanayi Kanunu için şu isteklerde bulunmuşlardı; Hükümetin %20 pahalı bile olsa yerli ürünü tercih etmesi, beş dönüme kadar olan arazinin bedelsiz verilmesi, muafiyetlerin yalnız Türk firmalarına tanınması ve kanunun yirmi yıl daha uzatılmasıdır. 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi’nde talep edilen bu istekler ancak 1927 yılının Haziran ayında yeni bir kanunla daha değişik ve gelişmiş haliyle hayata geçmiştir¹⁶⁵.

1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan 1927 yılına kadar toplam 470 fabrika yararlanmıştır. Bu fabrikaların 189 tanesi Cumhuriyet öncesi 281 tanesi de Cumhuriyet sonrasına aittir. Bu 470 işletmenin toplam beygir kuvveti 38.861’dir. Rakamlar göre; 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun etkisi oldukça sınırlı kalmıştır. Örneğin, 1925 yılında pamuk, keten, ipek ve yün dokuma ile hazır elbise ithalatı aynı dönemdeki ihracattan fazla olarak 107 milyon Türk lirasına ulaşmıştır. Yine bu dönemde şeker fabrikalarının kurulmasını desteklemek için hükümetin Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan ayrı olarak 601 sayılı kanunu çıkarması gerekmiştir¹⁶⁶.

Bu sebeplerden dolayı Ticaret Bakanlığı harekete geçerek yeni bir teşvik kanunu hazırlamaya başlamıştır. 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu, ticaret ve sanayi odalarının görüşleri, 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu uygulamasında doğan tecrübeler, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan’daki uygulamalar dikkate alınarak oluşturulmuştur. Hazırlanan kanun meclise sunularak Haziran 1927 tarihinde kabul edilmiştir¹⁶⁷. 1927 tarihli ve 1055 numaralı Teşvik-i Sanayi Kanunu toplam 8 fasıl ve 45 maddeden oluşmuştur. Buna göre;

Birinci Madde: Daima veya belli zamanlarda içerisinde bulunan makine, aletler ve tezgâhlar yardımıyla bir maddenin vasfını kısmen ya da tamamen değiştirip değerlendirmek için üretim yapılan yerler kanuna göre sanayi müessesesi sayılır. İlk kez bu kanunla sanayi işletmelerin tanımı yapılmıştır. Görüldüğü gibi tanımda ülkenin sahip olduğu sanayi kollarının büyüklüğü düşünülünce oldukça geniş tutulmuştur.

Madde 2: Bu kanunda yazılı izin ve ayrıcalıklardan yararlanmaları itibarıyla sanayi müesseseleri dört sınıfa ayrılırlar:

¹⁶⁵ Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi...**, s.49.

¹⁶⁶ Teşvik-i Sanayi Kanunu Hakkında (1/1095) Numaralı Kanun Layihası ve Ticaret ve Bütçe Encümeni Mazbataları, Sıra Numarası:2 TBMM ZC içinde, **TBMM ZC**, Devre:2, Cilt:32, İçtima:4, İnikat:73, Tarih:28.05.1927, TBMM Matbaası, Ankara, s.1.

¹⁶⁷ **A.g.z.c.**, ss.1,2,6.

Birinci Sınıf: En az on beygirlik bir güçle çalışan ve yılda en az bin beş yüz gündelik¹⁶⁸ miktarında işçi çalıştıran işletmeler;

İkinci Sınıf: Motor gücü 10 beygirden az olup ta çalıştırdığı senelik işçi gündelikleri miktarı en az bin beş yüz olan veya gündeliği bin beş yüzden az olup motor gücü en az 10 beygir olan ya da üretimde çalıştırdığı işçi sayısı günde onu bulan fakat motor gücü bulunmayan işletmeler;

Üçüncü Sınıf: Motor gücü on beygirden az olup işletmede yıllık işçi gündelikleri miktarı yedi yüz elliye bulan işletmeler;

Dördüncü Sınıf: Tezgâh veya el ile her çeşit dokumacılık, halıcılık, trikotaj, urgancılık ve benzeri işleri yapan işçileri bir bina dâhilinde toplu bir halde çalıştıran müesseseler. 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanununda yalnızca beş beygir ve üzeri işletmeler kanundan yararlanırlar maddesi bulunmaktaydı. 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanununun bu maddesi ile Türkiye’de bulunan tüm motorlu-motorsuz işletmeler kanunun kapsamına alınmaktadır. Bu sayede hem kanunun kapsama alanı genişletilmiş hem de sanayicinin bu maddeyle ilgili olan talebi gerçekleştirilmiştir.

Üçüncü Madde: Bu kanuna göre genel olarak maden ocakları da sanayi işletmelerden sayılarak izin ve muafiyetlerden yararlanmaları itibariyle iki sınıfa ayrılırlar.

Birinci Sınıf: En az beş yüz bin sermaye ile kurulan veya en az iki yüz bin lira sermaye ile kurulu olup motor kuvveti ve temizleme veya işleme, eritme tesisatına sahip maden ocakları;

İkinci sınıf: Birinci sınıfa dâhil bulunmayan diğer maden ocakları (taş ocakları hariç).

Böylece Teşvik-i Sanayi Kanunu, ülkede küçük sanayiden başlayarak büyük sanayiye doğru himayeyi teşvik altına almıştır¹⁶⁹.

Dördüncü Madde: Belediye sınırları dışında bulunan ve başka bir yere tahsis edilmemiş olan arazinin on dönüme kadar bakanlar kurulu kararı ile bedelsiz verilmesi. Eğer bu arazi bir şahsa aitse ve sahibi satışa rıza göstermiyorsa istimlak kanunu uyarınca arazinin istimlak edilmesi.

Beşinci Madde: Belediye sınırları içindeki arazinin de bedeli on sene içinde ödenmek üzere bakanlar kurulu kararınca devri.

Altıncı Madde: Sanayi işletmelerine telefon, telgraf hatları inşa edilebilir.

Yedinci Madde: Sanayi işletmeleri ve bu işletmelerde çalışanlar aşağıdaki vergilerden muaftırlar;

¹⁶⁸ Yevmiye.

¹⁶⁹ İTO, **Türkiye’de 10 Yıl...**, s.124.

- a) Müsakkafat¹⁷⁰ vergisinden
- b) Arazi vergisinden
- c) Kazanç vergisinden
- d) Bu vergilerin özel idare ve belediyelere ait küsuratı artan vergilerden
- e) Maktu¹⁷¹ vergisinden
- f) Belediyelere ait inşaat, buhar kazanları, motorlar ve imbiclerin ruhsatlanması vergisinden.

1927 Teşvik-i Sanayi Kanununun bu yedinci maddesine her ne kadar kanundan yararlanan işletmeler kazanç vergisinden muaftır denilse de bu muafiyete muvazene vergisinin konulmaması sanayiciyi zorlamıştır. Zira muvazene vergisinin oranı kazanç vergisine göre daha yüksekti.

Sekizinci Madde: Sanayi kurmak için kurulmuş şirketler damga vergisinden muaftır.

Dokuzuncu Madde: Sanayi işletmelere ait olup Türkiye’de bulunmayan veya yeteri miktarda üretilmeyen aşağıda yazılı maddeler gümrük ve dâhiliye [okturva] vergilerinden muaftır:

- a) Tesislerde kullanılacak inşaat malzemesi
- b) Bu işletmelerin üretiminde gerekli malzemeler
- c) Müesseseler için gerekli her türlü makine, alet ve bunların yedek parçaları

Türk sanayicisinin 1923-1938 yılları arasında en büyük şikâyet konularından birini oluşturan ve belediyelerce alınan okturva (dâhiliye) vergisi olacaktır. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu bu dokuzuncu maddesi ile bu düzeltilmek istenmişse de maddeye ithal veya ithal olmayan hammaddenin dâhil edilmemesi belediyelerin işletmelerden hem üretimden önce hem de üretimden sonra iki kez okturva vergisi almalarına neden olmuştur.

Onuncu Madde: Sanayi işletmelere tren ve gemi taşımacılığında yüzde otuz indirim uygulanır. Bu indirimden faydalanamayanlar içinde indirim oranında prim verilir.

Türk sanayicisinin gelişmesini ve rakipleriyle rekabetini engelleyen bir diğer konuda taşımacılık ücretlerinin yüksekliği idi. New York’tan İstanbul’ buğday 5 Dolar’a İç Anadolu’dan 8,8 Dolar’a gelmiştir. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanununun onuncu maddesi ile bu düzeltilmeye çalışılarak %30 indirim uygulaması veya prim desteği getirilmiştir.

On Üçüncü Madde: Hükümet, yurt içinde üretilen ve evsafi bakımından uygun ürünler, ithal edilen ürünlerden yüzde on daha pahalı olsa dahi yerli malını tercih etmiştir. İzmir İktisat

¹⁷⁰ Emlak vergisi.

¹⁷¹ Mükellefler arasında ayırım yapılmaksızın herkesten eşit olarak alınan vergidir. http://tr.wikipedia.org/wiki/Maktu_vergi.

Kongresi bu oran yüzde yirmi olarak talep edilmiştir¹⁷². Böylece yerli ürünlerin artırılması amaçlanmıştır¹⁷³.

Yirminci Madde: Ülkede mevcut olmayan bir sanayiye kuracak veya ülkede üretilmeyen bir ürünü üretecek işletmeye bulunduğu bölgede yirmi beş seneyi geçmemek suretiyle imtiyaz verilir.

Yirmi beş yıllık imtiyaz daha önce 5 Nisan 1925 tarihli 601 numaralı şeker fabrikalarına buldukları bölge için verilmiştir. Bu madde ile bu imtiyaz Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan tüm işletmelere tanınmıştır. Bundaki amaç işletme hangi alanda hizmet verecekse işletmeyi o alanda güçlendirmek ve büyümesini sağlamak amaçlanmıştır.

Yirmi Dördüncü Madde: Muafiyet ruhsatı alan işletme üç sene içerisinde kurulum ve imalata başlamak zorundadır.

Kırk İkinci Madde: Bu kanun yayınlanmasından önce muafiyet ruhsatı almış olan işletmeler 1 Aralık 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun bitimine kadar eski muafiyetlerden yararlanmaya devam edebilirler. Bunlardan 1927 yılı sonuna kadar müracaat eden işletmelere sınıflarına göre muafiyet ruhsatı alma hakkına sahiptirler.

Kırk Dördüncü Madde: Bu kanun 1 Haziran 1927 tarihinden başlayarak 1 Haziran 1942 yılına kadar geçerlidir. Bu tarihten sonra muafiyet ruhsatnameleri iptal olur¹⁷⁴. Türk sanayinin anayasası olduğu iddia edilen Teşvik-i Sanayi Kanununun on beş yıllık sürenin özel sanayi sektörünün güçlenmesi için yeterli bir süre olduğu düşünülmüştür. Bu sürede özel sektör elindeki sermayeyi artırarak Türkiye'nin sanayileşme hamlesini gerçekleştireceği amaçlanmıştır. Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kabulünden sonra ülkede kurulan fabrikalarda bir artış meydana gelmiştir. Buna göre 1927 yılında kurulan fabrikaların toplamı 138'i bulmuştur¹⁷⁵.

Yıllara göre dağılım Tablo 40'ta gösterilmiştir.

¹⁷² Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi...**, s.49.

¹⁷³ İTO, **Türkiye'de 10 Yıl...**, s. 124.

¹⁷⁴ Maddelerin tamamı, Kanun No:1055, **Kanunlar Dergisi**, Cilt:5, TBMM Matbaası, Ankara, ss.272, 273, 274, 275,276,277,278'den alınmıştır.

¹⁷⁵ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, **Türk Sanayi...**, s. 11; Çavdar, **Türkiye'de Toplumsal...**, s. 149; Mümtaz Hasan, **a.g.e.**, s. 4; Hüseyin Avni, Halit Gülerüz, **Türkiye'de Sanayinin İnkişafı**, İstanbul, 1937, s. 36; Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Sanayi İstatistikleri Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1939 Seneleri Faaliyeti**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1941, s.7.

Tablo 40: 1932 Yılına Kadar Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Faydalanan Fabrika Sayıları¹⁷⁶

1928 yılında	157
1929 yılında	118
1930 yılında	105
1931 yılında	141
1932 yılında	88
Kaynak: Hüseyin Avni, Halit Güteryüz, a.g.e. , s. 36; Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Sanayi İstatistikleri Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan... , s.7.	

Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan faydalanan işletmelere ait istatistikler 1932 yılından itibaren yapılmaya başlanmıştır. Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun özel sektör sanayi yatırımlarına yönelik olumlu etkilerine rağmen kanunun başarısını sınırlayan birtakım etmenler olmuştur. Bunlar;

1) Kredi sorunu

Teşvik-i Sanayi Kanunu sanayi sektörünün içinde bulunduğu kredi sorununa hiç değinmemiş bu konuda her hangi bir çözüm yolu göstermemiştir¹⁷⁷.

2) Bağımsız bir gümrük politikasının yokluğu

Türkiye, Lozan antlaşmasından doğan yükümlülüklerden dolayı 1929 yılına kadar bağımsız bir gümrük politikası izleyememiştir bu yüzden içerideki yerli sanayiye gümrük duvarları ile koruyamamıştır.

3) 1929 Dünya Ekonomik Krizi

Kanunun kabulünden iki yıl gibi kısa bir süre sonra Dünya çapında 1929 Dünya Ekonomik krizi çıkmış ve zaten zayıf olan özel sanayiye derinden etkilemiştir.

4) Ülkede yeterli ekonomik ve sosyal alt yapının olmayışı

Kanun kabul edildiği dönemde sanayi sektörünün büyük bir kısmını küçük ve ev atölyeleri oluşturmaktaydı. Bunun için mevcut sanayinin geliştirilmesi oldukça güçtü. Ayrıca sektörde yetişmiş eleman ihtiyacı da yüksek olmuştur¹⁷⁸.

5) Bürokratik engeller

Kanundan faydalanmak için sektörün pek çok bürokratik işlemin yerine getirip evrak doldurması gerekmiştir¹⁷⁹.

6) Kanunun Kabulü için uzun bir süre beklenilmiş olması

¹⁷⁶ Bu fabrikaların hukuki vasıfları belli değildir.

¹⁷⁷ Ferman, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁷⁸ İsmail Türk, "Cumhuriyet, Döneminde Teşvik Tedbirleri ve Geleceği", **Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri Ankara 28-31 Ocak 1974**, AÜSBF yayınları, Ankara, 1975, ss. 663, 664.

¹⁷⁹ Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde...**, s.78.

1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanununun değişmesi konusunda ilk olarak İzmir İktisat Kongresi'nde sanayi grubunun talepleri olmuştu¹⁸⁰. Hükümet ilk önce bu kanunun süresini uzatmakla yetinmiş, ardından 1925 yılında 601 sayılı kanunla şeker fabrikalarına imtiyaz veren kanunu çıkarmıştır. Ancak yapılan bu işlemlerin ülkedeki sanayiye yetirince teşvik edemediği görülmüş ve 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlüğe konulmuştur. 1933 yılında 2261 numaralı kanunla Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun bazı maddelerinde değişiklik yapılmıştır. Buna göre 1055 numaralı kanunun dokuzuncu maddesi değiştirilmiştir. 1055 numaralı kanunun dokuzuncu maddesine göre: sanayi işletmelere ait olup Türkiye'de bulunmayan veya yeteri miktarda üretilmeyen aşağıda yazılı maddeler gümrük ve dâhiliye [okturva] vergilerinden muaftır:

- a) Tesislerde kullanılacak inşaat malzemesi
- b) Bu işletmelerin üretiminde gerekli malzemeler
- c) Müesseseler için gerekli her türlü makine, alet ve bunların yedek parçaları

1933 yılında kabul edilen 2261 numaralı kanunun birinci maddesine göre; sanayi işletmelere ait olup ülke içerisinde bulunmayan veya yeterince üretilmeyen veya yapılmayan... maddeler gümrük vergisi ve ona ekli vergilerden muaftır. Görüldüğü gibi 1055 numaralı kanunun dokuzuncu maddesinde vergi muafiyeti gümrük ve okturva vergileri sınırlı kalırken 2261 numaralı kanunla vergi muafiyeti sınırı genişletilmiştir. Dokuzuncu madde ki a, b, c maddelerine ilave olarak bir madde daha eklenerek Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan işletmelerin kuruluşunda ve işletilmesinde gerekli tüm eşya gümrük ve ona ekli vergilerden muaf tutulmuştur. Böylece işletmelere ait tüm gerekli eşya, makine ve yedek parçaları 2261 kanunla destek altına alınmıştır. Bu kanunda dikkat çeken bir diğer ayrıntıda bu kanunun yayımlanmasından sonra kurulacak sanayi işletmelerinin sanayi teşvik belgesi verilebilmesi için,

- A. Ülkenin ihtiyaçlarına göre o alanda fazla üretimin olmaması
- B. Bu işletmelerin yurtiçinde yetişen ve ihtiyaç halinde ithal edilecek aynı tipteki ham ya da yarı mamul maddelerin sürümüne ve geliştirilmesine engel olmaması
- C. Hammaddesinin bir kısmı veya tamamı yurt dışından gelecek sanayinin ülkeye yapacağı katkı o işletmeye teşvik vermeye değer düzeyde olması gerekli görülmüştür¹⁸¹.

¹⁸⁰ Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi...**, s.49.

¹⁸¹ **Celal Bayar'ın TBMM'de Yaptığı Kanun Tekliflerinin Esbabı Mucibeleri**, (Der. Özel Şahingiray), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999, s.43,44; **Kanunlar Dergisi**, Cilt:12, TBMM Matbaası, Ankara, ss.817; **Kanunlar Dergisi**, Cilt:12, ss.817,818.

Özellikle A maddesi aynı işi yapan işletmelerin çoğalmasını ve aralarında öldürücü rekabet yapmalarını engellemek amacıyla çıkarılmıştır. Böylece bir işletme bir konuda devlet desteği ile hem büyüyecek hem de güçlenecektir. Ancak sür prodüksiyon yani rekabeti önlemek amacıyla çıkarılmış olan bu madde özel sanayinin gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Buna göre bürokratlar bu kanuna dayanarak ülkede yatırım yapmak isteyen iş adamlarına “*bu alanlarda üretim fazlalığı var*” denilerek çoğu zaman yatırım yapmaları engellenmiştir. Şevket Süreyya Aydemir’e göre; Türkiye, bir taraftan sanayileşme planları peşindeyken diğer taraftan sanayileşme hareketlerini ve yatırımları frenleyici çeşitli kanunlarla elini kolunu bağlamıştır¹⁸².

IV. 1923 – 1928 Yılları Arasında Özel Sanayi Sektörünün Sanayileşme Faaliyetleri

Şeker sanayi: Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce Türkiye’de şeker sanayi bulunmamaktadır. Meşrutiyet döneminde Almanya’dan getirilen tohumlar ziraat memurlarının bulunduğu yerlerde test edilmiştir. Ancak ülkede kapitülasyonlar dolayısıyla ülkede şeker fabrikası kurmak kârlı bir yatırım olmayacağı için şeker fabrikası kurmak mümkün olamamıştır. Bundan dolayı ülkenin şeker ihtiyacının tamamı ithalatla karşılanmıştır. Savaş öncesi Türkiye şekerini Avusturya ve Rusya’dan temin ediyordu. Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri ve Java Türkiye’nin şeker sağlayıcıları olmuştur. 1922 yılına gelindiğinde şeker şu ülkelerden ithal ediliyordu; Hollanda ve Java 34.190 ton, Amerika Birleşik Devletleri 23.660 ton, Belçika 3.170 ton, Çekoslovakya 2.425 ton, 1924 ve 1925 yıllarında ise şeker daha çok Çekoslovakya ve Hollanda’dan ithal edilmiştir¹⁸³.

Türkiye’nin 1923-1937 yılları arasındaki şeker üretimi ve ithali Tablo 41’de gösterilmiştir.

¹⁸² Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1967, s.490.

¹⁸³ İhsan Abidin, **a.g.e.**, ss. 35, 42; Ravndal, **a.g.e.**, pp, 182,183.

Tablo 41: Türkiye’deki Şeker Üretimi Ve İthalatı

Yıllar	Üretim (Ton Olarak)	İthalat (Ton Olarak)	Üretim İthalat Farkı
1923	0	46.689	-46.689
1924	0	52.699	-52.699
1925	0	67.654	-67.654
1926	5.350	62.971	-57.621
1927	5.184	61.514	-56.330
1928	5.184	63.774	-58.590
1929	8.050	68.588	-60.538
1930	13.350	63.291	-49.941
1931	22.260	44.340	-22.080
1932	27.550	29.336	-1.786
1933	65.285	17.757	47.528
1934	60.630	3.718	56.912
1935	53.827	2.170	51.657
1936	65.885	22401	43.484
1937	51.000	11.991	39.009

Kaynak: Haldun Derin, **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul, 1940, s.88; İhsan Abidin, **Şeker: Yetirmeden Bitirmeye Kadar Türkiye – Dış Memleketler**, İstanbul, 1934, s.193.

Tablo 41’e göre 1932 yılına kadar Türkiye’de şeker ithalatı üretimden yüksek olmuştur. Ancak ülkede yeni şeker fabrikalarının kurulması ile üretim iç piyasaya yetecek düzeye çıkmıştır.

Türkiye’nin en büyük ticaret açığını üç beyazlar olarak adlandırılan şeker, pamuk ve un oluşturmuştur. Bunlardan şeker açığını kapatmak ve şeker üretimini desteklemek için hükümet, “*Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyazat ve Muafiyet Hakkında Kanun*”u meclise sevk etmiştir. Kanun görüşmelerinde Besim Atalay, “*üç beyazlar: şeker, pamuk, un. Memleketimize, ziraat memleketi dediğimiz, bunun üçü de ziraata taalluk ettiği halde bu yüzden memleketimizden milyonlar çıkıyor. Diğer havayice [ihtiyaçlara] verdiğimiz paralar, bunlara verdiğimiz paraların yanında lâşey [değersiz] mesabesinde [derecede] kalır*” diyerek kanunu desteklerken aynı zamanda ülkenin dış ticaret açığına neden olan ana maddeleri de belirtmiştir. Şeker fabrikalarının kurulmasıyla ilgili 601 numaralı kanun 5 Nisan 1925 tarihinde kabul edilmiştir¹⁸⁴. Kanun on üç maddeden oluşmakta olup bazı maddeleri şu şekildedir;

Birinci Madde: Türkiye’de kurulacak olan şeker fabrikalarına Hükümet aşağıda yer alan imtiyaz ve ayrıcalıkları tamamen veya kısmen vermeye yetkilidir.

Kurulacak fabrikaların birbirlerine komşu beş ilde birbirleri ile sınırı olmaması ve fabrikanın hammaddesi olan şeker pancarının üretim için yeter miktarda araziye sahip olmak üzere Ticaret Vekâletinin tayin edeceği mntıklar dâhilinde yirmi beş sene süreyle şeker fabrikalarının kurulması ve işletilmesi hakkında imtiyaz verilir.

¹⁸⁴ **TBMM ZC**, Devre:2, Cilt:17, İçtima:2, İnikat:94, Tarih:5.04.1341 (1925), TBMM Matbaası, Ankara, s.98.

İkinci Madde: Şeker fabrikaları imtiyazın devam ettiği sürede Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan faydalanırlar ancak aynı kanunun yirmi üçüncü maddesi¹⁸⁵ şeker fabrikalarını kapsamaz.

Üçüncü Madde: Üretilen şekerler sekiz sene müddetle istihlak vergisinden muaftır.

Dördüncü Madde: Pancar ekilecek arazi on sene süreyle arazi vergisinden muaftır.

Beşinci Madde: Fabrikaların ihtiyacı için ihraç olunacak olan maden kömürü, linyit ve kireç imali için işletilecek taş ocakları imtiyaz süresince vergilerden muaftır.

Altıncı Madde: Fabrikanın kurulması için devlet arazisinden birden beş hektara kadar bedelsiz verilir.

Yedinci Madde: devlet tarafından işletilen ya da işletilecek olan taşıma şirketlerince ürünler üçte bir oranında indirimli taşınır.

Sekizinci Madde: Fabrikada çalışanlar on yıl süreyle temettü vergisinden muaftır.

Dokuzuncu Madde: Fabrikayı kuracak şirketler damga vergisinden muaftır.

On İkinci Madde: Bu kanun otuz yıl süreyle geçerlidir.

Şeker kanunundan sekiz ay sonra 25 Ocak 1926 tarihinde 724 kanun numarası ile Şeker Tekeli Hakkında kanun mecliste kabul edilmiştir. Kanunun gerekçesinde hazine için şekerden alınan istihlak vergisinin çok düşük kaldığı ve bunu da yükseltmek imkânı olmadığı için hazineye uygun miktarda gelir gelmediği iddia edilmiştir¹⁸⁶.

Bu çarpıklığın giderilmesi için şeker tekeli kurulması gerektiği yolunda Maliye bakanlığının gerekçesi sunulmuştur. Böylece kanunla hükümetin zararı giderilmesi planlanmıştır. Kanun gerekçesine göre; Türkiye'nin yıllık şeker ithali yıllık 50 milyon kiloya yaklaşmakta ve her 100 kiloda 1.880 kuruş gümrük ve istihlak vergisi alındığı için toplam hazineye giren vergi tutarı 9.400.000 TL tutmaktadır. Maliye bakanlığı, eğer şeker sanayi Türkiye'de kurulursa bu gelirin üçte birinin kaybolacağını hesap ederek ülkede şeker sanayi kurulması konusunda çekincelerini belirtmiş ve kilo başına şekerden alınması gereken vergi miktarını 27 kuruş olarak önermiştir. Ancak Dünya piyasalarındaki vergi miktarının kat kat üstünde olan bu rakam daha sonra İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın talebi doğrultusunda

¹⁸⁵ Yirmi Üçüncü Madde: Müsaade ve muafiyetlerden istifadesine karar verilen sınai müesseseler sahiplerine talimatnamede tayin edilecek numunesine tevfikân Ticaret vekâletince musaddak bir kıta muafiyet ruhsatnamesi ita olunur. Müsaade ve muafiyetlerden istifade, ruhsatname tarihinden başlar. Kanun No:1055, **Kanunlar Dergisi**, Cilt:5, TBMM Matbaası, Ankara, s.275.

¹⁸⁶ Kanun No:601, **Kanunlar Dergisi**, Cilt:3, TBMM Matbaası, Ankara, s.129; **TBMM ZC**, Devre:2, Cilt:21, İçtima:3, İnikat:45, Tarih:25.01.1926, TBMM Matbaası, Ankara, 1977, s.259; Şeker İnhisarı Hakkında Başvekâletten Gelen (1/740) Numaralı Kanun Layihası ve Ticaret, Kavanini Maliye ve Muvazenei Maliye Encümenleri Mazbataları, Sıra Numarası: 30 TBMM ZC İçinde, **TBMM ZC**, Devre:2, Cilt:21, İçtima:3, Tarih: 25.01.1926, TBMM Matbaası, Ankara, 1977, s.3; İTO, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Eylül 1923 – Mayıs 1926 Faaliyet ve Uygulamalarına Dair Genel Rapor**, Çev. Atilla Ulusoy, İTO, İstanbul, 2001, s.199.

kiloda 8 kuruşa indirilmiştir. Ancak şeker tekeli kanununa İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası karşı çıkarak şeker tekelinin devlete yeni sıkıntılar yükleyeceğini ve tekel karşılığında elde edilmesi beklenen fiyatların herhangi bir sıkıntıyı çözmeyeceğini savunmuştur. Oda'ya göre şeker tekeli serbest ticarete darbe vurarak ülkedeki nakit piyasasına zarar verecektir. Buna karşılık İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, şekerden alınan tüketim vergisinin uygun miktarda artırılmasını çözüm önerisi olarak sunmuştur¹⁸⁷. Bu itirazlara rağmen kanun yasalaşmıştır. Kanunun bazı maddeleri şu şekildedir;

Birinci Madde: Türkiye'de şeker ithali hükümetin tekelindedir. 5 Nisan 1925 tarihli kanun gereğince ülkede kurulacak şeker fabrikalarının ürünlerini Hükümet, dışarıdan getirdiği şekerin beşinci maddede yazılı maliyet fiyatıyla, satın almağa mecburdur.

İkinci Madde: Bulama, lokum, genel anlamda şekerleme ve helva, şekerli şuruplar, meşrubat dışında esas şeker olan içkiler, meyve şekerlemeleri, çikolata ve benzeri şekerli ürünlerin ülkeye dışarıdan ithali tekel idaresine aittir. Tıp için gerekli olan ve listesi Maliye ve Sağlık Bakanlıklarınca müştereken onaylanan şekerli ürünler gümrük ve istihlak vergilerine tabi olmak kaydıyla ithali serbesttir.

Üçüncü Madde: Bu kanunda mezkûr şeker tabiri arıtılmış veya ham halinde şekerlemelere ve glikoza denir.

Beşinci Madde: Birinci ve ikinci maddelere istinaden ithalatı tekel altına alınan şeker ve şekerli ürünlerin maliyet fiyatları gümrük ve istihlak vergisi ile satın alma, nakliye ve diğer masraflara göre ürünün maliyet fiyatlarına hükümetçe kiloda sekiz kuruş tekel vergisi ilavesiyle belli yerlerdeki depolarından bayilere satılır.

Altıncı Madde: Beşinci maddeye istinaden vergisi alınmış şeker ve şekerli ürünlerin Türkiye dâhilinde alım satımı tamamen serbesttir¹⁸⁸.

Kanunla kurulan tekel sistemi ülkede şeker fiyatlarının düşmesini beraberinde getirmemiştir. Buna göre 1926 yılında Türkiye'de şekerin kilosu 37,56 kuruşa satılırken 1927 yılında 34,39 kuruşa düşmüştür. Yaklaşık üç kuruşluk düşmeye rağmen şeker fiyatları Dünya piyasalarının oldukça üstünde seyretmiştir. 1920'li ve 1930'ların ilk başlarında şeker tekeli, ithalatı, üretimi ve fiyatı sürekli tartışma konusu olmuştur. Şeker fiyatlarının yüksekliği, şeker ithalatından özel tekel ortaklarının elde ettikleri kazançlar ve bu sanayinin %400'e varan gümrüklerle korunmasına rağmen zarar ve iflas edip bunun devlete doğal olarak ta halkın sırtına

¹⁸⁷ TBMM ZC, **Tarih: 25.01.1926...**, ss. 3,9; İTO, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Eylül...**, s.209.

¹⁸⁸ Kanun No:724, **Kanunlar Dergisi**, Cilt:4, TBMM Matbaası, Ankara, s.92.

yüklenmesi büyük tepkilere yol açmıştır¹⁸⁹. Halkın bu tepkisinin farkında olan Serbest Cumhuriyet Fırkası aşırı yüksek olan şeker fiyatların 5 kuruşa kadar indireceklerini seçim kampanyalarında vaat etmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkasının iddiaları üzerine başbakanlığa şekerle ilgili bir rapor sunulmuştur. Raporda Serbest Cumhuriyet Fırkasının iddiaları iki başlık altında toplanmıştır buna göre:

1. “Şekercilik gibi lüzumsuz bir sanat için birçok paralar israf edilmiştir.
2. Bir iki müessese ve birkaç şahsı zengin etmekten başka memlekete faydası dokunmayan şeker fabrikaları kurmak ve işletmek için halk şeker gibi bir gıdayı pahalı yemektedir”¹⁹⁰.

Bu iddialara karşı hükümetin savunması şu şekildedir; “Memlekette şeker yapmak yalnız bir sanatı kurma ve koruma noktasından değil aynı zamanda hatta daha ziyade ziraatı ilerletme cihetinden çok lüzumlu ve faydalıdır”. Resmi yazıda fabrikaların zarar dahi etseler korunması gerektiği şu sözlerle ifade edilmektedir “bizdeki iki fabrika [Uşak ve Alpullu] ihmal edilmeyecek, yüz üstü bırakılmayacak mühim bir servet ve sermayedir. Bilhassa şeker fabrikaları ilk teessüslerinde az verimlidir. Bunların azami hâsılası [sonucu] kendisine lâzım gelen muhiti yaptıktan sonra başlar. Alpullu ve Uşak artık bu safhaya girmiştir”. Mevcut fabrikaları desteklemenin başka nedeni de ülkenin ihtiyacını kendi kaynaklarından karşılayıp ithalattan uzak durmaktır. Bu cümle 1923-1938 döneminin sanayileşme hamlesinin ana hedefi olmuştur. Neden şeker fabrikaları sorusuna şu cevabı almaktayız “Uşak ve Alpullu fabrikaları senede bir buçuk iki milyonumuzu harice gitmesine mani olmaktadır. Bu miktarda tediye muvazenesi açığımızın [dış ticaret açığının] yüzde dördü kapanmaktadır. Şekerin hepsi memlekette çıkarıldığı takdirde ise bu açığın yüzde yirmisi kapanacak demektir”. Bu durumda “...şekeri memlekette yapmak siyaseti, tediye muvazenemiz [dış ticaret açığı]”i kapatmak için gereklidir. Bu tekel sayesinde Türk şeker sanayi ülke içinde ithal ürünlere karşı yaşama fırsatı kazanmıştır¹⁹¹.

Türkiye’de şeker kanununun kabulünden sonra özel teşebbüsler ülkede şeker fabrikaları kurma girişimine başlamışlardır. Bunlardan ilki Uşak şeker fabrikasıdır. İlk şeker fabrikasının Uşak’ta kurulması uzmanlar tarafından yapılan bir tetkik sonucu değildir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Meşrutiyet döneminde Osmanlı Türkiye’sinde pancar ekimi için çalışmalar yapılmıştı. Ancak, Uşak’ta ziraat memuru bulunmadığı için bu denemeler yapılamamıştır.

¹⁸⁹ Remzi Saka, **1927 Senesinde Anonim Say ve Sermaye**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1928, s.22; Yenal, **a.g.e.**, ss.58,59. 1932 yılında Hollanda’da şekerin fiyatı 7-9 kuruş arasındadır.

¹⁹⁰ BCA, **Fon No:30 10 0 0 Kutu No:181 Dosya No:248 Sıra No:7**.

¹⁹¹ BCA, **Fon No:30 10 0 0 Kutu No:181 Dosya No:248 Sıra No:7**; Rozaliyev, **a.g.e.**, s.64.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra İzmir'de kurulu olan Karpet Mensucat fabrikasının memurlarından biri Uşakta bulunduğu bir sırada Uşaklı Nuri Bey'e "*burada güzel pancar yetişir, bir şeker fabrikası kurulması muvafık olur*" demesi ile Nuri Bey şeker fabrikası kurmak için hareket geçmiştir. Mollazade Nuri Bey büyük olumsuzluk ve zorluklara rağmen yılmadan 19 Nisan 1923 tarihinde Uşaklı çiftçilerin katıldığı 600 bin sermayeli Uşak Terak-i Ziraat T.A.Ş adlı özel bir şirket kurmaya muvaffak olmuştur. Bu şirket Uşakta şeker fabrikası inşa etmek, şeker imal ve ticaretine ait her türlü zirai, sanayi ve ticari işlemleri yapmak ve müesseseler kurmak hükümetten şeker üretim ve ticaretine ait tekel talep etmek gibi işlemleri yapmıştır. Uşak şeker fabrikasının temeli gerek maddi imkânsızlıklardan dolayı gerekse de şeker kanununun 5 Nisan 1925 tarihinde çıkmasından dolayı ancak 6 Kasım 1925 tarihinde atılabilmiştir. Fabrikanın inşaat işi merkezi Prag'da bulunan Skoda firmasına verildi. Fabrika günde 500 ton şeker pancarı işleme kapasitesine sahip olup işleyeceği pancarları Uşak, Kapaklar, Banaz, Oturak, Dumlupınar, Yıldırım Kemal, Bal Mahmut, Afyon, Çay, Akşehir, Ilgın, Kütahya, Tavşanlı, Eskişehir, İnönü, Bozüyük, Pazarcık gibi dağınık ve uzak bir sahadan tedarik etmek zorunda kalmıştır. İlk dönemlerde fabrika çok büyük zorluklar içinde kalmıştır. Bunların en önemlisini fabrikanın yeterli suyu bulamaması oluşturmuştur. Su sorununu çözebilmek için fabrika sermayesinin yarısından fazlasını yani 350.000 TL'yi drenaj sistemi kurmak için harcamıştır. Fabrikadaki ilk şeker üretimi 14 Aralık 1926 günü yapılmıştır. Nuri Bey bunu basına çektiği telgrafla yurda duyurmuştur¹⁹². Kuruluşundan itibaren Uşak Terak-i Ziraat A.Ş işletme masraflarının yüksekliği, yeterince pancar toplayamadığı ve diğer harcamalar yüzünden bir türlü kâr edememiştir. Remzi Saka, Hasan Tahsin'e göre şirket zarardan şu şekilde kurtulabilirdi:

1. Mevcut borçlarını sermayeden ödeyerek faizden kurtulma
2. Pancar ziraatı için çiftçiye faizsiz avans ve parasız tohum verecek kadar sermaye bulmak
3. Fabrikaya su temini maksadıyla artan tesisat masrafını ortadan kaldırmak suretiyle fabrikanın değerini ve kuvvetini iktisadi hale getirmek¹⁹³.

Bunlara rağmen şirket 1925'te 7000; 1926'ta 137.000; 1927'de 529.000; 1928 senesinde 934.000; 1929 da 1.016.000; 1930 da 1.137.000 lira zarar etmiştir. Şirketin toplam zararı 3.760.000 liraya ulaştığı için ticaret kanununun "*zarar miktarı sermayenin üç mislinden*

¹⁹² Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni...**, s.185; İhsan Abidin, **a.g.e.**, ss.41,42,43; Oya Baydar (Der.) "1920'lerin Bir Müteşebbisi Mollazade Nuri Şeker", **75 Yılda Çarkları Döndürenler**, (Ed. Oya Baydar, Gülay Dinçel), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss.104,105,106; Anadolu 15 Aralık 1342 (1926)'den aktaran Zeki Arıkan, **a.g.e.**, s.166.

¹⁹³ Remzi Saka, Hamit Tahsin, **Sermaye...**, ss.130,131.

fazlasına ulaşırsa şirketin tasfiyesi gerekmektedir” şeklindeki maddeye dayanılarak şirket tasfiyeye tâbi tutulması üzerine fabrikayı Sanayi ve Maadin Bankası satın almıştır. Sanayi ve Maadin Bankası’ndan sonra fabrika Sümerbank’a geçmiştir. 1932 yılında Hasan Fehmi Bey bunu eleştirerek: “*Bundan evvel Devlet sermayelerinin uğradığı akîbetten istifade etmemiz lâzımdır. Azamî miktarda Devlet sermayesi ve cüz’i miktarda şahsa ait sermayeler konmak suretiyle bazı teşebbüsler oldu. Uşak Şeker Fabrikasında eşhasa [şahıslara] ait 20 bin lira, Devlete ait 300 - 400 bin lirayı idare ediyordu.... Bugün tasfiye etsek, acaba elimizde yüzde 10 kalır mı?*” devlet bu yüzden 250 bin lira kadar zarar etmiştir¹⁹⁴.

Alpullu şeker fabrikası Türkiye’de kurulmasına girilen ikinci şeker fabrikası olmuştur. Uşak Terak-i Ziraat T.A.Ş’den iki yıl sonra Haziran 1925 tarihinde İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları Türk A.Ş adlı bir şirket kurulmuştur. Şirketin kurucuları arasında ünlü siyasi isimler bulunmuştur. Bunlar; Şakir Kesebir (daha sonra İktisat Bakanı olmuştur), Edirne milletvekillerinden Faik Kaltakkıran, Hüseyin Rıfki Arduman, Tekirdağ milletvekili Faik Öztırak, Bilecik milletvekili İbrahim Çolak, Şeker kralı olarak bilinen ithalatçı Hayri İpar, Hayri İpar’ın bacanağı Kazım Taşkent (Yapı Kredi bankasının kurucusu), tüccardan Salim Nuri, Ahmet rüştü Zade Mehmet Hayri, fabrikatör Burhanettin, Yolageldili Kasım’dır. Şirketin kuruluşunda siyasetçilerin olması tartışmaları ve eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Siyasetçilerin desteği ile şirketin sermayesine önce İş Bankası 50.000 ile %68’ine (1926’da bu rakam %78’e çıkacaktır), %10’luk hisseye de Ziraat Bankası ortak edilmiştir. Özel teşebbüsü temsil eden ortaklar yönetimde söz hakkı kendilerinde olmak kaydıyla %22 oranında hisseye sahip olacaklardır¹⁹⁵.

Ziraat Bankası’nın ortak olma hadisesi şu şekilde gerçekleşmiştir “...*şirket temsilcileri, bankaya başvurmuşlar, para istemişlerdir Yetkili, “Şirketin hisse senetlerini veriyor musunuz?” demiş, «Hayır, borç istiyoruz» cevabıyla karşılaşmıştır. Yetkili. İsmet Paşaya gitmiş, “Tek yapsınlar da, nasıl yaparlarsa yapsınlar” talimatını almıştır. Fabrika’nın inşaatına başlanmadan evvel şirket yetkilileri Romanya, Çekoslovakya, Almanya, Belçika, Hollanda ve Fransa’daki şeker fabrikalarında incelemelerde bulunarak fabrikanın inşasına başlamışlardır. Uşak Şeker fabrikasının aksine güçlü bir sermaye ile kurulduğu için inşaat kısa sürede bitmiş ve fabrika 26 Kasım 1926 tarihinde üretime başlamıştır. Fabrika günde 500 ton pancar işleme kapasitesine sahiptir. Fabrika, İstanbul, Çatalca, Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne’de üretilecek*

¹⁹⁴ İhsan Abidin, **a.g.e.**, ss.43,46; Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni...**, s. 185; Baydar, **a.g.m.**, s.107.

¹⁹⁵ Yenal, **a.g.e.**, s. 58; Aydın Engin, “Bir Şeker Hikâyesi: Alpullu Şeker Fabrikası” **75 Yılda Çarklardan Chiplere**, Oya Baydar (Ed), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss.38,103; Türkiye Bankalar Birliği, **İktisat Ve Ticaret Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul, 1946, s.170; Kocabaşoğlu vd, **a.g.e.**, s.296; Engin, **a.g.m.**, s.39.

yılda 20.000 ton pancar işleyebilecek durumdadır. Bölge halkının pancar üretimine rağbet göstermesi üzerine fabrikanın 1927 yılında genişletilmesine karar verilmiştir. Aynı yıl şirketin sermayesi 1,5 milyon liraya çıkartılarak işletme kapasitesi de günde 750 tona çıkarılmıştır. Fabrikada 1928 yılından itibaren ispirto üretimine başlanmıştır. Kuruluşundan dört yıl sonra %22 payla işletmede tam yetkili olan Hayri İpar, Şakir Kesebir ve Kazım Taşkent hükümete müracaat ederek fabrikayı devralmasını istemeleri üzerine devlet fabrikayı almıştır. Bunun sebebi 1929 Dünya ekonomik krizi ortamında şeker ithalinin şeker üretiminden kârlı olmasıdır. Buna göre ithalatçığı ile ünlü ve aynı zamanda şeker kralı olarak bilinen Hayri İpar şeker ithalinin daha kârlı olduğunu görerek bu alana yönelmiştir. Fabrikanın diğer ortağı Kazım Taşkent'te bankacılık yapmak için sektörden ayrılmıştır. Şakir Kesebir'de bakan olacağı için bu işi bırakmıştır. Gerek Uşak şeker fabrikasının gerekse de Alpullu şeker fabrikasının devlet tarafından satın alınmasıyla özel sektör elinde şeker fabrikası kalmayarak şeker sanayinde fiilen devletçilik gerçekleşmiştir¹⁹⁶.

Çimento Sanayi: Türkiye'de ilk çimento sanayi 1910 yılında İstanbul Darıca'da yıllık 40.000 ton kapasiteli Aslan Osmanlı şirketinin kurduğu çimento fabrikası ile başlamıştır. Yine Darıca'da başka çimento fabrikaları da kurulmuş ancak bunların çoğu çok geçmeden kapanmıştır. Aslan Çimentonun dışında 1916 yılında yerli Rumların kurduğu Ay Yıldız Çimento, Cumhuriyet dönemine kadar faaliyetini sürdürmüştür. Bir diğer fabrikada Eskişehir Çimento fabrikası olup Eskişehir'da 1910 yılında kurulmuştur. Gerek Aslan Çimento ve gerekse de Eskişehir Çimento sanayi uzun soluklu ve yıpratıcı bir rekabete girişmişler ve bu rekabet 1920 yılında her iki şirketin Arslan – Eskişehir çimento Türk A.Ş. adı ile birleşmesiyle sona ermiştir. Görüldüğü gibi Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye'de Ay Yıldız çimento ve Arslan – Eskişehir çimento Türk Anonim Şirketleri bulunmaktaydı. Her iki fabrikada kaliteli Portland Çimentosu adı verilen çimento üretmekteydiler. Ancak iki fabrikanın üretimi iç tüketimi karşılamaktan uzak olup bu sebeple Türkiye, İtalya, Almanya, Avusturya, Rusya ve Belçika'dan çimento ithal etmekteydi¹⁹⁷. Bu durum 1932 yılına kadar sürmüştür. 1924-1933 yılları arasındaki çimento üretimi, ithalatı ve tüketimi Tablo 42'de gösterilmiştir.

¹⁹⁶ Türkiye Bankalar Birliği, **İktisat Ve Ticaret Ansiklopedisi**, C:1, s. 170; İhsan Abidin, **a.g.e.**, ss. 61,62; Erdiñ Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)**, İmaj Yayınları, Ankara, 2001, s.86; Avcioğlu, **Türkiye'nin Düzeni**..., s.185; Remzi Saka, Hamit Tahsin, **Sermaye...**, ss.129,130; Engin, **a.g.m.**, s.41.

¹⁹⁷ Ahmet Ali Özeken, **Türkiye Çimento Sanayi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1942, s.122,123,124; Ravndal, **a.g.e.**, p.169;

Tablo 42: 1924 - 1933 Yılları Arasında Çimento İthalatı ve Üretimi

Yıllar	İthalat (1000 ton)	Üretim (1000 ton)	Tüketim Toplam (1000 ton)
1924	7,6	24,5	32,1
1925	29,8	29,8	59,6
1926	55,4	40	95,4
1927	56,2	41,4	97,6
1928	52,6	54	106,6
1929	72,8	71	143,8
1930	60,1	104	164,1
1931	30,8	192	222,8
1932	2,3	132	134,3
1933	1,6	143	144,6

Kaynak: Ahmet Ali Özeken, "Türkiye Çimento Sanayinin İktisadi ve Mali Bünyesi", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Sayı:1, Yıl:1939, s.487.

Tablo 42'ye göre 1924-1925 yılları arasında Türkiye çimento üretiminde kendine yeter bir durumdadır. Ancak 1926 yılından 1929 yılına kadar ithalat üretimden yüksek seyretmiştir. 1930 yılından itibaren yerli üretim ithalattan fazla olmuştur. Tüketimin hızla artması ülkedeki inşaat sektörünün artmasından kaynaklanmaktadır.

1926 yılında İstanbul'da Bakırköy Çimentoları T.A.Ş tarafından yılda 14.000 ton kapasiteli Kurt fabrikası, Ankara'da da Ankara şehrinin çimento ihtiyacını karşılamak amacıyla Ankara-Eskişehir demiryolunun 8'inci km'sinde Ankara Çimento T.A.Ş tarafından yılda 18.000 ton kapasiteli Ankara Çimento fabrikası kurulmuştur. 1927 yılında dört çimento fabrikasının (Ay Yıldız, Bakırköy, Ankara ve Arslan-Eskihisar) üretimi iç üretimin ancak %65'ini karşılayabiliyordu. Ancak, hükümet 1935 yılından itibaren çimento sanayi ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Sektörle ilgili normlar 1937 yılında çıkarılan 1705 sayılı kanunla belirlenmiştir. Çimento sanayinin gelişmesinin önündeki en büyük engeli diğer sanayi sektörlerinde olduğu gibi birikmiş sermaye ve sektör üzerindeki vergi yükü oluşturmuştur. Buna göre torba başına düşen vergi oranı %33'e varmış olup çimentodan muamele vergisi, ormaniye vergisi¹⁹⁸, kazanç vergisi, bina ve evkaf vergileri alınmıştır¹⁹⁹.

Madencilik: Türkiye, büyük bir kısmı dağlık bir coğrafyaya sahip olması sebebiyle madence çok zengin olduğu fikrini vermekte ise de, maden varlığı henüz 1923-1928 yılları arasında yeterince tetkik edilememiştir. Kurşun, bakır, demir, cıva, arsenik, zımpara, krom,

¹⁹⁸ Ormaniye Vergisi: çimentonun hammaddesi genelde ormanlık veya dağlık alanlardan elde edildiği için devlet, işletmelerden çevreye verdikleri zarar nedeniyle ormaniye vergisi adı altında vergi almaktadır.

¹⁹⁹ Ayduk Çelenk, "Türkiye Çimento Sanayinin Cumhuriyet, Dönemindeki Gelişmesi", **Cumhuriyet, Döneminde Türk Sanayinin Gelişmesi Sempozyumu 23-26 Kasım 1981**, İTÜ Yayınları, İstanbul 1981, s. 3; Türkiye Bankalar Birliği, **İktisat Ve Ticaret Ansiklopedisi**, C:1, s.296; Remzi Saka, **1927 Senesinde...**, s.25; Ravndal, **a.g.e.**, p.169; Ahmet Ali Özeken, "Türkiye Çimento Sanayii Politikası", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Sayı:2, Yıl:1940-1941, s.253.

manganez, lületaşı, alçıtaşı, linyit, maden kömürü, kaya tuzu, petrol gibi madenler Türkiye’de bu dönemde bulunmuştur²⁰⁰.

Maden kömürü: Zonguldak kömür havzasında çıkarılmakta olup burası Türkiye’nin en büyük kömür havzasıdır. Havza batıda Ereğli’den başlayarak doğuda İnebolu’ya kadar uzanan 170 km’lik oldukça büyük bir alana yayılmıştır. Havzadaki kömürün dört – beş milyar ton olduğu tahmin edilmekte olup toplam kömür üretimi 1926 yılında 1.192.892 tondan 1927 yılında 1.308.600 tona yükselmesine rağmen bu miktar çok az olup 1926 yılına kadar bir milyon ton barajı geçilememiştir. Havzadaki ana kömür şirketi Zonguldak Kömür şirketi olup kömür üretimini 1926 yılında 455.000 tondan 1927 yılında 490.000 bin tona çıkarmıştır²⁰¹.

Tablo 43: Sanayi Kesimindeki Gelişme (İmalat Katma Değer)

Yıllar	Şeker (ton)	Çimento (ton)	Maden Kömürü (ton)	İmalat San. Katma Değer (1938 fiyatları)
1924	-	24.500	994.000	63.800
1925	-	29.800	958.000	79.200
1926	573	40.000	1.216.000	89.700
1927	5.162	41.400	1.324.000	109.800
1928	4.280	54.000	1.251.000	107.100
1929	7.946	71.000	1.421.000	113.300

Kaynak: Tokgöz, **a.g.e.**, ss.87,88.

Tablo 43’de görüldüğü gibi şeker, çimento ve maden kömürünün üretimlerinde sürekli bir artış görülmektedir. Üretime bağlı olarak da katma değer fiyatlarında da artış yaşanmıştır.

Linyit: Türkiye’de en sık bulunan madendir. Doğu Anadolu’dan Orta Anadolu’ya oradan Batı Anadolu ve Doğu Trakya’ya kadar uzanan bir coğrafi bölgeden çıkartılmıştır. Cumhuriyet’in başlarında Anadolu’da halk kömür kullanmayı bilmediklerinden dolayı kömür tüketimi düşük kalmıştır²⁰². Diğer maden rezervleri şunlardır;

Petrol: Doğu Anadolu’da Erzurum havalisinde petrole rastlanmıştır. Mardin Cizre hattında petrol olduğu tahmin edilmişse de 1923-1929 yılları arasında bir sondaj çalışmasına başlanamamıştır²⁰³.

Simli kurşun, Çinko: Türkiye’de, maden kömüründen sonra en çok çıkarılan simli kurşun, çinko grubu gelir. 1923-1928 yılları arasında iki yüze yakın mevkide simli kurşun bulunmuş olup bunlar dört bölgede toplanmıştır. Balıkesir, Kızılırmak, Doğu Karadeniz ve

²⁰⁰ Hamit Sadi, **İktisadi Türkiye Tabii, Beşeri ve Mevzii Coğrafya Tetkikleri**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1932, ss.123,124.

²⁰¹ Woods, **Report On Economic...**, 1928, p.8.

²⁰² Hamit Sadi, **a.g.e.**, s.126; Tokgöz, **a.g.e.**, s.89.

²⁰³ Hamit Sadi, **a.g.e.**, ss.127,128.

Toroslar mntıkasıdır. Türkiye’de kurşun üretimi 1926 yılında 6168 ton iken 1927 yılında 8053 tona yükselmiştir²⁰⁴.

Bakır: Türkiye’de değişik noktalarda bakır madenleri vardır ancak bunlardan yalnızca iki tanesi maden cevheri bakımında önemlidir. Biri Ergani havzası diğer Artvin havzasıdır. Ancak, Ergani bakır madeni ulaşım ve iletişim güçlüklerinden dolayı 1927 yılı boyunca üretimini durdurmak zorunda kalmıştır. Bir İsveç grubu tarafından inşaatı yapılan Diyarbakır-Ergani-Malatya tren hattı bu bölgenin ulaşım sorununu çözmesi planlanmıştır²⁰⁵.

Boraks: Boraks temizlemenin ana bileşikleri olan; su, oksijen, sodyum ve bordan meydana gelen doğal bir mineraldir. Bu maden Bandırmaya 62 kilometre uzaklıktaki Sultançayırı mevkiinde çıkmaktadır. 1927 yılındaki üretim 17.880 ton olup Türkiye’de sanayisi bulunmadığı için tamamı ihracat edilmektedir²⁰⁶.

Tablo 44: Boraks Madeninin İhracat Yerleri

	Ton
Londra	2.336
Hamburg	3.505
New York	6.400
Dunkirk ²⁰⁷	4.268
Viyana	1.117
Liverpool	254
Toplam	17.880

Kaynak: Woods, **Report On Economic...**, 1928, p.9.

Demir Çelik Sanayi: Türkiye’de demir sanayinin kuruluşu için çalışmalar 1925 yılında başlamıştır. Bu amaçla 786 numaralı kanun 1926 yılında kabul edilerek iktisat bakanlığı kurulacak fabrika için yetkili kılınmıştır. Buna göre kurulacak fabrikanın değeri 18.000.000 Türk lirası olarak tahmin edilerek 1926 ve 1927 yıllarında bütçeye demir sanayi için toplam 76.700 TL’lik bir kaynak ayrılmıştır²⁰⁸. Ancak, Türkiye’de demir sanayinin kurulması ancak Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile mümkün olmuştur.

Krom Madenleri: Çok yüksek erime noktası olması nedeniyle metallere sertlik sağlamada ve çelik üretiminde kullanılan krom madenleri Antalya, Denizli, Tavşanlı bölgelerinde bulunmuş olup buradaki işletmeler düzensiz şekilde faaliyet göstermişlerdir. Bölgeler içerisindeki en yüksek üretim Tavşanlı’da olup aylık üretimi 1.500 tondur²⁰⁹.

²⁰⁴ A.g.e., s.128; Woods, **Report On Economic...**,1928, p.9.

²⁰⁵ Woods, **a.g.e.**, p. 8; Hamit Sadi, **a.g.e.**, s. 129.

²⁰⁶ Woods, **Report On Economic...**, 1928, p. 9; Hamit Sadi, **a.g.e.**, s. 131; <http://www.boraks.gen.tr/boraks-nedir.html> (Erişim Tarihi: 29/10/2014).

²⁰⁷ Fransa’da olup Belçika sınırına yakın bir kenttir.

²⁰⁸ Kanun No:786, **Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete**, 29 Mart 1926, Sayı:334; Yıldırım, **a.g.m.**, s.567.

²⁰⁹ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Krom> (Erişim Tarihi:28/10/2014); Woods, **Report On Economic...**, 1928, p.9.

Tekstil Sanayi: Türkiye bir tarım ülkesi olmasına rağmen ülkede bu tarım ürünlerini işleyecek yeterli fabrikalar bulunmadığı için hammadde ihracatına karşılık mamul ürün ithal edilmekte bu durum da ülkenin dış ticaret açığını artırmıştır. Bu açığında en büyük nedenini tekstil ürünlerinin ithali oluşturmuştur. Türkiye 1923'ten 1931 yılına kadar 27,8 milyon liralık tekstil hammaddesi ihracat ederken karşılığında 83,3 milyon liralık ham ve mamul tekstil eşyası ithal etmiştir. İthal edilen ürünlerin başında iplik gelmektedir. Türkiye'de pamuk tarımının ıslahıyla birlikte Adana, İzmir, Balıkesir, Iğdır, Diyarbakır'da yetiştirilen pamuklar ülke ihtiyacının %70'ini karşılamaya elverişli bir duruma gelmesi mümkündür. Dönem itibariyle mahsulü yapılan pamuklar ancak kaba bez olarak adlandırılan kaput bezi üretiminde kullanılmaya uygundur. Ayrıca yerli pamuklardan da 28 numaraya kadar iplik üretilebilmekte olup iç piyasadaki ihtiyacı karşılamak için mevcut 72.000 iş'lik fabrikaların 351.000 işye çıkarılması gerekli görülmüştür²¹⁰.

Tablo 45: Numaralarına Göre Türkiye'nin İthal Ettiği İplikler

İthal Edilen İpliğin Kilosu	Numarası	%
1.889.000	14 numaraya kadar iplikler	52
1.483.000	14-24 numaraya kadar olan iplikler	41
271.000	24 numaradan yukarı	7
Toplam: 3.643.000		100

Kaynak: Aydemir, **Cihan İktisadiyatında...**, s.69.

Tablo 45'e göre tekstil Türk sanayisinin asıl ihtiyacı 24 numaraya kadar olan ipliklerdir. Bu da sanayi ihtiyacının %93'e tekabül etmektedir²¹¹.

Tablo 46: İthal Edilen İpliklerin Cinsleri

İpliğin Cinsi	Tutarı	%
Düz Beyaz	2.664.000	73
Bükülmüş	254.000	6
Kasarlı	166.000	4
Boyalı	288.000	10
Merserize	271.000	7
Toplam	3.643.000	100

Kaynak: Aydemir, **Cihan İktisadiyatında...**, s.70.

Tablo 46'ya göre düz beyaz iplik ithalatta %73'le en yüksek orana sahiptir. Düz beyaz ipliği boyalı iplik takip etmiştir. 1925 yılında özel sermaye tarafından İzmir'de Şark Sanayi TAŞ adı altında 600 kişinin çalıştığı bir iplik fabrikası ve 1926 yılında Isparta'da Sanayi ve Maden Bankası tarafından 400 işçinin çalıştığı bir yün iplik fabrikası kurulmuştur²¹².

²¹⁰ Aydemir, **Cihan İktisadiyatında...**, ss.69, 71; Hamit Sadi, **a.g.e.**, ss.138,141.

²¹¹ Aydemir, **Cihan İktisadiyatında...**, ss.69.

²¹² Rozaliyev, **a.g.e.**, s. 94.

Tablo 47: 1926 Mayıs Ayı İtibariyle Türkiye’de Üretilen Kumaş

Firma Adı	Üretim (Metre)
Karamürsel	120.000
Feshane	600.000
Altınyıldız	72.000
Süreyya Paşa	15.000
Hereke	240.000
Oryantal Karpet	1.000.000
Uşak’ta hacı gedik	15.000
Malatya’da Asar-ı Naim	120.000
Harput’ta Abdullatif Biraderler	36.000
Bursa’da Numune-i Terakki	24.000
Milli Mensucat şirketi yıllık tahminen	100.000
Toplam	2.342.000

Kaynak: İTO, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Eylül...**, s.175. Yukarıdaki tabloya küçük işletmeler dâhil edilmemiştir.

Türkiye’deki tekstil sanayini desteklemek için hükümet, 09 Aralık 1925 tarihinde 688 numaralı kanunu çıkararak yerli mensucat fabrikalarının desteklenmesine yardım etmiştir²¹³. Kanuna göre genel, özel ve belediyelerce bedeli ödenen elbise, ayakkabı, kumaş, sarık ve yatak malzemeleri ile memur, odacı tek tip elbise ve kundura giydiren bilcümle işletme ve şirketlerin satın alacağı veya satın alacağı bu çeşit malzemeler yerli ürünlerden tedarik edilmesi önerilmiştir²¹⁴.

İpek sanayi: Dünya savaşında, ipek böceğinin beslenmesinde gerekli olan karadut ağaçlarının yok edilmesi ve nüfus mübadelesi nedeniyle ipek böcekçiliği çok fazla zarar görmüştür. Buna karşın İstanbul ve Bursa’da ipek sanayini geliştirmek için fabrikalar kurulmuşsa da bu Türkiye’nin ihtiyacını karşılamak için yeterli olmadığından 4 milyon TL’lik ipekli mensucat ithalatı yapılmıştır. Buna karşın yıllık 2 milyon Türk Lirası ham ipek ihracatı gerçekleştirilmiştir²¹⁵.

Yün sanayi: İstanbul’da özel bir şirkete ait fabrika bulunmakta ise de bu fabrikada hem yarı zamanlı çalışmakta hem de fabrikanın makineleri oldukça eskidir. Devlete ait benzer bir fabrika İzmir’de bulunmasına rağmen bu fabrika da dört yıldır kapalıdır²¹⁶.

Keten-Kenevir: Diğer ürünlerde olduğu gibi keten – kenevirde de Türkiye, hammadde ihraç edip mamul mal ithal etmiştir. Bundan dolayı keten-kenevirle ilgili olan ithalatın büyük bir kısmını çuval ve ip²¹⁷ teşkil eder. İhracat ise ezilmiş keten ve kendirdir. 1927 yılında 2,9

²¹³ BCA, **Fon No: 30 10 0 0 Kutu No:166 Dosya No:154 Sıra No:4.**

²¹⁴ Kanun No:688, **Kanunlar Dergisi**, Cilt:4, TBMM Matbaası, Ankara, s.33.

²¹⁵ Ravndal, **a.g.e.**, p. 165; Hamit Sadi, s.142.

²¹⁶ Ravndal, **a.g.e.**, p.165.

²¹⁷ Buradaki ip urgan ve halat tipi büyük ve kalın ipliklerdir.

milyon kilo keten ve 2,2 milyon kilo kadar da kendir Türkiye’de üretilmiştir. Bunların az bir kısmı ihraç edilip geri kalan miktarı da yurt içinde işlenip ip ve halat üretilmiştir. Keten – kenevirin başlıca imalathaneleri Kastamonu, Rize, Ödemiş ve Tire’de bulunmakta olup İstanbul’da kurulan bir fabrika yeterli desteği alamadığı için kapanmak zorunda kalmıştır²¹⁸.

Halicilik ve El Sanayi: 1925 yılında İzmir’de ve 1926 yılında da Isparta’da kurulan iplik fabrikaları ürünlerini halı yapımı için evlere göndermişlerdir. Evlerde üretilen halılar tüccarlar tarafından iç veya dış pazarlarda satılmıştır. Avrupa’nın sanayi ürünleri ile rekabette zorlanan el sanayi 1929 yılında gümrük duvarları ile korunmaya başlayınca kendini toparlayarak yurt içinde tekrar yaygınlaşmaya başlamıştır. Halı üretim tezgâhları daha çok Isparta, Kula, Uşak ve diğer kentlerde yoğunlaşmıştır. Ancak, bunların çoğu da yabancı sermayenin kontrolü altında olup İngilizlerin Oriental Carpet Manufacturing Co ve Eastern Carpet Co adlı şirketleri piyasanın hâkimi olmuşlardı. Bu şirketler 1930 yılına kadar İzmir ve çevresi, Isparta, Burdur, Akşehir, İstanbul ve diğer şehirlerde faaliyette bulunarak temsilcileri ev işçilerine tezgâh, iplik boya dağıtarak onlara, yedek parça sağlayıp yüksek faizlerle borç para vermişlerdir. Buna karşın üreticiler ürünlerini İngiliz temsilcilerinden başkalarına satamayacaklardı²¹⁹. El halıcılığının Türkiye’de yaygın olduğu yerler Tablo 48’de gösterilmiştir.

Tablo 48: El Halıcılığın Yaygın Olduğu Yerler

Yerleşme bölgeleri	1921 (bin m ²)	1924 (bin m ²)
Gördes	700	900
Uşak	280	350
Demirci	36	158
Simav	30	48
Isparta	12	
Burdur	5	
Kula	25	

Kaynak: Rozaliyev, a.g.e., s.84.

Diğer sanayi kollarında kibrit sanayi, dericilik, nebati yağ sanayi, sabun ve çini sanayi yer almaktadır. Kibrit sanayi: Türkiye’de 1924 Ekim ayına kadar kibrit ithali ve ticareti serbestti daha sonra hükümet bunu tekel altına almak için açık arttırma usulü ihaleye çıkararak ihaleyi Belçikalı Flandr şirketi kazanmıştır. Anlaşmaya göre şirket, sermayesinin %50’si yerli ve çalışanların yarısı Türk olan 600 bin liralık bir şirket kurdu. Şirketin genel müdürlüğüne Milletvekili Cemal Hüsnü getirilirken yine milletvekili olan Mehmet Emin (Yurdakul) ve Yunus Nadi’de şirketin yönetim kurulu üyesi olmuşlardır. Bundan sonra İş Bankası’nın da ortak olduğu 1,2 milyon Türk Lirası sermayeli Türkiye Kibrit İhisarı T.A.Ş kurulmuştur. Ayrıca

²¹⁸ Hamit Sadi, a.g.e., s.142.

²¹⁹ A.g.e., ss.84, 96.

tekel anlaşmasında yer aldığı üzere Türkiye Kibrit İhisarı T.A.Ş tarafından ormanlara yakın olması sebebiyle 1927 yılında Sinop'ta kibrit fabrikası kurulmuştur. Ancak, fabrika faaliyete geçmemiş ve atıl bırakılan fabrikanın zemini bozuk alan üzerine kurulduğu için fabrikada çöküntüler meydana gelmiştir²²⁰.

Deri sanayi: Türkiye'de oldukça köklü bir geçmişe sahip olan deri sanayi Avrupa ürünlerinin Osmanlı piyasasını istilasından önce Trablus, Tunus ve Cezayir'deki üretilen ürünlerle rekabet edebilecek durumdaydı. Ancak, Avrupa'daki hızlı makineleşme ile birlikte ithal deri ürünlerinin istilası başlamış ve Türk deri sanayi zor duruma düşmüştür. 1921 yılında yapılan istatistikte Türkiye'de 750 adet tabakhane olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu rakama temkinli yaklaşmak gereklidir. Zira gerek sayımın dar bir çerçeveyi kapsamaması gerekse de dericiliğin çoğunlukla merdiven altı tabir edilen küçük atölyelerde yapılması bu sayının daha da büyük olmasını gerektirir. 1924 yılında İstanbul'da 7 İzmir'de de 5 büyük deri fabrikası bulunmaktaydı. Bu fabrikalardan yılda 8 milyon kösele, ince deri gibi ürünler üretilmekteydi. Mevcut sanayi üretimi ülke ihtiyacına yeterli olduğu halde yılda 3-4 milyon Türk Lirası kösele ve işlenmiş deri ithal edilmiştir²²¹.

Yağ ve sabun Sanayi: Gerek Dünya savaşı gerekse de Kurtuluş Savaşında Türk yağ sanayi neredeyse yok olmuştur. Özellikle Türk-Yunan savaşında zeytin ve zeytinyağı üretimi büyük hasar almıştır. Savaş nedeniyle zeytinyağı üretimi ancak bireysel ihtiyaçları karşılayacak kadar eski tip değirmenlerde yapılmak zorunda kalmıştır. Yine bitkisel yağ üretimi de eski üretimini kaybetmiştir. Her ne kadar İzmir'de dört, Adana ve Mersin'de üç adet nebati yağ fabrikası bulunmakta ise de bunlar Türkiye'nin ihtiyacını karşılamaktan uzaktı. Bu yüzden ülke yemeklik yağ ihtiyacını Fransa, Hollanda, Danimarka, İngiltere ve Amerika'dan karşılamıştır. Türkiye'de toplam yedi sabun fabrikası vardır. Bunların dördü İstanbul'da üçü de sırasıyla Ayvalık, İzmir ve Edremit'te bulunmaktadır. Yedi fabrikada teknoloji olarak yenidir²²².

Kütahya, porselenleri ile yüzyıllardır ünlü olmasına rağmen porselenlerin renklendirme ve sırlama tekniği zamanla kaybolmuştur. 1923 nüfus mübadelesinden sonra porselencilik sanatı Yunanistan'a kayarak Kütahya'da bu sanat sönme noktasına gelmiştir. Ancak porselenciliği canlandırmak amacıyla 1925 Kütahya Porselen Şirketi kurulmuştur²²³.

²²⁰ Rozaliyev, a.g.e., ss. 62, 65; Woods, **Report On Economic...**, 1928, p.9.

²²¹ Ravndal, a.g.e., pp.167,168; Hamit Sadi, a.g.e., ss.142,143.

²²² Ravndal, a.g.e., pp. 169,170; Hamit Sadi, a.g.e., s.144.

²²³ Ravndal, a.g.e., p.170.

Tablo 49’da görüldüğü gibi sanayileşme çabaları neticesinde 1924–1929 yılları arasında üç temel tüketim maddesinin, pamuklu dokuma, yünlü dokuma ve şekerin toplam yurt içi arzında yerli üretim payı bir nebze olsun artmıştır. Asıl artış 1930’lardan sonra olacaktır.

Tablo 49: Bazı Mamullerin Toplam Yurtiçi Arz Miktarı Ve Bu Arzda Yurtiçi Üretiminin Payı 1924 - 1929

Yıllar	Demir-Çelik		Çimento		Kâğıt		Cam Ürünleri		Pamuklu Dokuma		Yünlü Dokuma		Şeker	
	A ²²⁴	B ²²⁵	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
	1000 ton	%	1000 ton	%	1000 ton	%	1000 ton	%	1000 ton	%	1000 ton	%	1000 ton	%
1924	87	0	32	75	16	0	11	0	23	4	3,2	19	53	0
1927	92	0	97	42	21	0	9	0	23	13	3,1	19	67	7
1929	163	0	144	49	23	0	6	0	25	12	3,3	24	77	10

Kaynak: Tezel, a.g.e., s.286.

Tablo 49’a göre Türkiye’de yedi sektörde yurtiçi arz miktarına karşılık yurtiçi üretim payları ülke ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. 1924 yılında bir tek çimento üretimde %50’nin üzerine çıkmıştır. Sonraki yıllarda üretim %50’nin altına düşmüştür. Demir çelik, çimento, şeker ve kâğıt sektörlerinde 1924 yılından başlayarak arz miktarlı düzenli olarak artmıştır.

V. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasının 1926 ve 1928 Tarihli Kongreleri

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası’nın 1926 yılı kongresi Ticaret ve Sanayi Odaları nizamnamesinin 22’inci maddesinin birinci fıkrasına istinaden 9 Eylül’de İstanbul’da toplanmıştır. Üç gün süren kongrede İstanbul limanı, sermaye ve kredi, yapılacak olan yeni gümrük tarifesi, yeni vergiler ve etkileri, sanayinin himayesi konuları görüşülmüştür²²⁶. Kongrede, sermayenin azlığından dolayı Türkiye’deki hammaddenin işlenemediğine değinilmiştir. Bir diğer hususta yabancı yatırımcıların Türk yatırımcılarla aynı haklara sahip olunmasına kongrede karşı çıkılmıştır. Bunun sebebi sermaye bakımından yabancıların üstünlüğü ve Türk sanayicisinin bunlarla rekabet edememesidir. Kredi ve himaye konularında sanayicinin yetersiz sermayeye sahip olması onun krediye ulaşmasına engel olmaktadır. Himaye konusunda da Türk sanayicisinin sıkıntıları mevcuttur. O dönemde hâlâ 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlükte bulunmakta o da sanayicinin ihtiyaçlarına cevap verememektedir. 1926 kongresinde tartışılan bir diğer konuda yeni gümrük tarife kanunudur.

²²⁴ A: Yurt İçi Arz Miktarı

²²⁵ B: Yurt İçi Üretimin Payı

²²⁶ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1926 Senesi Kongresi**, Matba-ı Ebuzziya, İstanbul, 1926, s.3.

Lozan Antlaşmasının gümrükler konusunda koyduğu kısıtlama 1929 yılında dolacağı için hükümet 1925 yılından itibaren ilgili kesimlerden konuyla ilgili çalışma yapmasını istemiştir. İşte bunlardan biride İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası olup tarifeler konusunu 1926 kongresine getirmiştir²²⁷.

53 gün sürecek olan İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1928 kongresi 13 Ocak'ta başlayıp 6 Mart'ta bitmiştir²²⁸. Kongrede kredi, 1927 Teşvik-i Sanayi Kanununun uygulanması sırasında ortaya çıkan eksiklikler, yerli malı kullanımı ve vergiler konusu görüşülmüştür. Görüşülen konular yıllarca Türk sanayicisinin genel sorunları olacaktır.

Türkiye'de kredi sorunu yaşayan işletmelerin sorunu çözecek bir kurum ne yazık ki kurulamamıştır. Bu görevi yerine getirmek için kurulan Sanayi ve Maadin Bankası da bu görevi yerine getirememektedir. Ayrıca banka elindeki fabrikaları özel sektöre devredememiş bu yüzden sermayesinin tamamını tedavüle sokamadığı için özel sektöre kredi verememektedir²²⁹.

VI. Birinci Bölümün Değerlendirmesi

Özellikle kapitülasyonlar nedeniyle Osmanlı Devletinde sanayi yatırımları yapacak ya da sanayiye geliştirecek düzeyde sermaye birikmemiştir. Sermayenin azalmasında bir diğer etkende 1917'den itibaren Osmanlı lirası üzerinde oynanan para oyunları ve özellikle Alman Mark'ının devamlı düşmesiyle Türklerin elinde bulunan sermaye eriyip gitmiştir²³⁰. Bu sebeple Osmanlı Devletinde ara malları üreten temel sanayi kurulamamıştır. Bu fabrikalar tüketim mallarının üretimi gerçekleştirmekteydiler²³¹. Kapitülasyonlar ve sermayesizlik nedeniyle 1923 yılı Türkiye'sine Osmanlı Devletinden sanayi adına birkaç eski fabrikanın dışında bir şey kalmamıştır. Mevcut fabrikalarla da Türkiye'nin sanayileşme hamlesini gerçekleştirmesi mümkün olamazdı.

Yetersiz sermaye ve buna bağlı olarak da girişimci sınıfın hemen hemen yokluğu 1923-1938 döneminde Türk sanayicisinin ana sorunlarından birini oluşturacaktır. Yeterli sermaye bulamadıklarından dolayı işletme sahipleri işlerini büyütemeyecek veya girişimciler yeni fabrikalar kuramayacaklardır. Bu durum Türkiye'nin sanayileşme hamlesini gerçekleştirmesini engellemiştir²³².

²²⁷ A.g.e., ss.8,9,31,70.

²²⁸ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1928 Kongresi Mukarreratı**, İstanbul, 1928, s. 5.

²²⁹ A.g.e., s.5-13.

²³⁰ Kazgan, "**Cumhuriyet Döneminde**"..., s.4.

²³¹ Karakoyunlu, **a.g.e.**, s.188.

²³² Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.41; Yerasimos, **Az gelişmişlik...**, C:III, s.89,90.

Türkiye’de iktisadi zaferi sağlamak, daha da önemlisi iktisadi zaferin yolunu açmak amacıyla 1923 yılında İzmir’de ülkenin iktisadi politikasının genel çerçevesini çizmek için Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır. Toplumun tüm kesimlerini oluşturan sanayici, tüccar, işçi ve çiftçiler bu kongreye katılmışlardır. Kongrede; Türkiye’de kredi meselesi, üretimin artırılması, gümrüklerin artırılarak iç piyasanın korunması, vergiler ve nakliye ücretlerinin yüksekliği konuları görüşülerek tüm bu konular için tavsiye kararları alınmıştır. Bu açıdan kongre aynı zamanda yeni Türkiye ekonomisinin parametrelerinin belirlendiği bir yer olmuştur. Kongrede Atatürk, askeri zaferler iktisadi zaferle taçlandırılmadıkça kalıcı olamaz diyerek sanayinin ve sanayileşmenin önemi vurgulamıştır. Bu yüzden Türkiye’nin idarecileri için sanayileşme her zaman bağımsızlık ile eş anlamlı olmuştur²³³. İzmir İktisat Kongresi’nden sonra, Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Antlaşmasıyla kapitülasyonlar kaldırılmış ancak 1929 yılına kadar gümrükler konusunda tam bağımsızlık elde edilememiştir. Bu durum iç piyasanın ve özel sanayi sektörünün yeterince korunmasını engellemiştir. Lozan antlaşmasında çözüme kavuşturulan bir diğer konuda azınlıklar meselesidir. Lozan antlaşmasına göre 1,5 milyon Rum Anadolu’yu terk ederek yerlerine yaklaşık 500 bin Türk Yunanistan’dan Anadolu’ya iskân edilmiştir. Bu durum başta Ticaret ve sanayi odaları olmak üzere özellikle batı Anadolu’nun Türkleşmesini sağlamıştır.

Türkiye’de 1923-1928 yılları arasında pek çok özel işletme kurulmuş fakat bunların çoğunluğu küçük ve kötü donanımlı oldukları için ancak destekle ayakta durabilecek nitelikteydi²³⁴. Bu destekte dönem boyunca yeterli olmasa da devlet tarafından gelmiştir. Hükümet, 1924 yılında İş Bankası’nı kurarak tüccar ve sanayiciyi desteklemeye başlamıştır. İş Bankası’nın kurulması o dönemde sayıca üstün ancak sermaye bakımından yabancı bankaların çok gerisinde olan milli bankacılık için bir dönüm noktası olmuştur. İş Bankası, kısa sürede sermayesini artırarak sanayinin pek çok dalında iştiraklerle veya kendi kurduğu işletmelerle faaliyete başlamıştır. Aynı zamanda İş Bankası, yabancılara Türklerin de bankacılık yapacağını göstermiştir. İş Bankası’ndan sonra 1925 tarihinde sanayiye devlet kredisiyle desteklemek amacıyla Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Sanayi ve Maadin Bankası’nın devlet tarafından kuruluşunun bir diğer amacı da yabancı sermayenin katılımıyla kurulacak bir sanayi bankasının Türkiye’nin sanayileşme projesini üstlenmesine izin vermemektir. Buna göre yabancı sermaye yalnızca devlet sermayesi ile kurulan işletmelere ortak olmalıdır.

²³³ Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi...**, s. 64; Yakup Kepenek, **Gelişimi Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, ODTÜ yayınları, Ankara, 1983, s.15.

²³⁴ Ömer Celal Sarç, “Economic Policy Of The New Turkey”, **The Middle East Journal**, Volume:2, Issue:4, Year: October, 1948, p.432.

İş Bankası'nın aksine Sanayi ve Maadin Bankası kuruluşuyla kendisine devir edilen ve büyük kısmı Osmanlı Devletinden kalma sanayi işletmelerine kredi vermekten özel sanayi sektörüne kredi veremediği gibi bu işletmeleri özel sektöre de devredememiştir. Bunda özel sektörün güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Bankacılık sektörü, İş Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası'nın dışında da gelişmiştir. 1923-1928 yılları arasında milli bankaların sayısı 19'dan 39'a yükselmiştir. Mudilerin artmasıyla birlikte milli bankaların vermiş oldukları krediler toplamı 25.113.216 TL'den 88.553.801 TL'ye yükselmiştir. Buna bağlı olarak da sanayi sektörünün kullandığı krediler artmıştır.

Devlet, sanayiye desteklemek amacıyla 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarmıştır. Kanunun amacı, 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanununun eksikliklerini gidermek ve teşviki tüm sanayi kollarına yaymak olmuştur. Kanun, makineli-makinesiz tüm sanayi kollarını desteklemiştir. Buna rağmen kanunda başta vergiler olmak üzere sanayiciye yeterince muafiyetler tanınmamıştır. 1923-1928 yılları arasında özel sektöre verilen desteklere rağmen bu dönemde devlet müdahalesi sınırlı kalmıştır. Hükümet, bu dönemde özel sektörü destekleyecek kanalları açarak yapmaktan çok yaptırmak ve aracılık etmekle meşgul olmuştur. Devlet, 1923-1928 yılları arasında devletçiliğe varacak ve piyasayı tamamen kendi kontrolüne alacak müdahalelerden uzak durmuştur. Örneğin, 1923 yılında Kazım Karabekir'in hazırlanmış olduğu sanayi planı uygulama yönünden devlet müdahalesini gerektirdiği için reddedilmiştir. Bu yüzden bu döneme karma ekonomik dönem de diyebiliriz²³⁵.

Devletin desteğine rağmen Türkiye'nin ilk sanayi sayımı olma özelliğine sahip 1927 sanayi sayımında toplam 65.245 işletmenin %79,03'ünü yani 51.562'sini küçük işletmeler oluşturmaktadır. 1927 sayımına göre orta ve büyük ölçekli işletmelerin sayısı ve oranı düşüktür. Bu durum da henüz Türk sanayinin yeterince gelişmediğini ve küçük ölçekli yapısını koruduğunu ortaya koymaktadır. Buna bağlı olarak ta sanayinin GSYİH içerisindeki payı da istenilen düzeye erişememiştir. Tablo 50 tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin GSYİH içerisindeki oranlarını göstermektedir.

²³⁵ Tayanç, **a.g.e.**, s.75; TOBB, Türkiye'de Özel Sektör ve Kalkınma, Ankara, 1966, s.29; Uğur Korum, "1923-1929 Döneminde Türkiye'de Sanayi ve Sanayi Politikaları", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1982, s.66; Kazgan, "Cumhuriyet Döneminde...", s.5.

Tablo 50: 1923-1929 Yılları Arasında GSYİH İçindeki Sektör Payları % (Sabit Fiyatlarla)

	Tarım	Sanayi	Hizmet
1923	42,7	10,4	46,9
1924	47,4	8,5	44,1
1925	44,4	8,9	46,7
1926	49,6	8,6	41,8
1927	39,3	11,8	48,9
1928	42,2	10,6	47,2
1929	49,5	9	41,5

Kaynak: Ünal, **a.g.e.**, s.12.

Tablo 50'ye göre sanayinin sektör içindeki payı en çok 1927 yılında %11,8'e yükselerek sonradan düşmeye başlamıştır. 1923-1929 yıllarındaki sanayi sektörünün GSYİH içerisindeki ortalaması %9,6'dır. Ancak, sanayi sektörünün GSYİH içerisindeki payı tarım ve hizmet sektörlerine göre düşük olsa da büyüme hızı %8,5 ile oldukça iyi bir seviyede gerçekleşmiştir²³⁶. 1923-1929 yıllarını kapsayan dönemde Sanayinin yeterince gelişmemesinin nedenlerini şöyle sıralayabiliriz;

- Yıllarca süren savaşların ülkeye zarar vermesi
- Sermaye ve bilgi eksikliği
- Sanayi sektörü için yeterli yetişmiş elemanın olmaması
- Gümrükler konusunda 1929 yılına kadar bağımsız hareket edilememesi
- Kredi eksikliği
- Yeni Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 1927 yılına kadar gecikmesi
- 1929 yılından itibaren altın karşılığı Türk lirası olarak ödenmeye başlanılacak olan Osmanlı Borçları nedeniyle bütçeden yüklü bir miktarın bunun için ayrılması nedeniyle sanayinin desteklenememesidir²³⁷.

Tüm bunların sonucunda özel sektör işletmeleri güçlenmelerini tamamlayamadan 1929 Dünya ekonomik krizi patlak vermiştir. Kriz hükümetin özel sektör ve ekonomik politikalarını tekrardan gözden geçirmesine neden olmuştur.

²³⁶ Korkut Boratav, "Açık Ekonomi Koşullarında Yeniden İnşa: 1923-1929", **75 Yılda Çarklardan Chiplere**, (Ed. Oya Baydar), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 32.

²³⁷ Samet Ağaoğlu, "Türkiye'de Endüstri", **Ülkü**, C.3, 1 Ocak 1942, Sayı: 27, s. 6; Erol Manisalı, "Cumhuriyet'in Atatürk Döneminde Sanayileşme Politikası ve Sanayide Gelişmeler", **Uluslararası Atatürk Konferansı 10-11 Kasım 1980**, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1980, s.5; Kazgan, "Cumhuriyet Döneminde..." s.5; Karakoyunlu, **a.g.e.**, s.190.

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZ DÖNEMİNDE ÖZEL SANAYİ SEKTÖRÜ VE DEVLET İLİŞKİLERİ

I. Gümrük Tarife Kanunu ve 1929 Dünya Ekonomik Krizi

Şevket Süreyya Aydemir 1929 yılındaki gümrük bağımsızlığını şu şekilde tanımlamaktadır: “*gümrük istiklali, özgür ve bağımsız bir millet yapısını ve bir milli işbirliği sistemini koruyan milli sınırlar kavramının, iktisadi ifadesi ve şekillenmesidir.*” Ancak, Aydemir’e göre gümrük bağımsızlığı tek başına milli egemenlik ve milli işbirliğinin güvenle gelişmesinin teminatı değildir. “*Milli iktisat şartlarının, ticari münasebetlere girilen memleketlere bakarak, hiç olmazsa ileri memleketlere az çok yakın bir düzeye erişmediği bir ülkede, bilhassa sanayi geliştirmek, korumak için uygulanmayan bir gümrük siyasetinin ameli [uygulamalı] bir değeri yoktur. Yani gümrük istiklali ve koruyucu gümrük tarifeleri, sadece bir bütçe geliri için değil, korunacak bir sanayiye göz önünde tutulmasını sağlamak lazımdır*”. 1 Eylül 1916 tarihinde yürürlüğe girmiş olan gümrük tarifesinin süresi Lozan Antlaşmasının ek Ticaret Mukavelesi Sözleşmesine göre 1 yıl geçiş süreci artı 5 yıl olmak üzere toplam 6 yıl olup süresi 6 Ağustos 1929 tarihinde dolacağından dolayı yeni gümrük tarifesine hazırlık işlemlerine 18 Ocak 1925 tarihli bakanlar kurulu kararı ile başlanılmıştır. Yeni gümrük tarifelerini hazırlaması için İktisat Vekâletine bağlı kurulan tarife komisyonu, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası ve Âli İktisat Meclisi’ne yetki verilmiştir²³⁸. Yeni gümrük tarifeleri hazırlanırken şunlara dikkat edilmiştir.

1. Her tüccarı ilgilendiren ürünleri tarifede kolaylıkla bulabilmesi sağlanmalıdır
2. Tarifeyi teşkil eden fasılların gümrük memurları ile tüccarlar arasında ihtilaf çıkarmaması
3. Vasfı ve kıymeti aynı olan malların tek bir ad altında toplanması

Hazırlanan kanun tasarısı 1929 Şubat ayında meclise sunularak 8 Haziran 1929’da kabul edilmiştir²³⁹ buna göre;

²³⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılap Ve Kadro**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, ss. 223,224; İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Birey Yayınları, İstanbul, 2009, s.69; Meray, **a.g.e.**, ss.79,80.

²³⁹ Sıra No:185 1/354 Numaralı Gümrük Tarife Kanunu Lâyihası ve Muhtelit Encümen Mazbatası İle Bütçe Encümeni Mazbatasını İçinde, **TBMM ZC**, Devre:3, Cilt:12, İçtima:2, İnikat:74, Tarih:1.06.1929, TBMM Matbaası, Ankara, s.3.

Birinci Madde: Türkiye'ye giren eşyanın tamamından bu kanuna ek tarifede gösterilen oranda gümrük vergisi alınır.

Tarifede olmayan maddeler yeni bir kanunla tarifeye dâhil oluncaya kadar rayiç bedelleri üzerinden % 40 oranında vergiye tabi tutulur.

Beşinci Madde: Ziraat ve sanayiye teşvik için kanunlar ile ithalat vergisinden istisna edilmiş veya edilecek maddeler gümrük vergisinden muaftır.

On Üçüncü Madde: Makineler, motorlar, hammaddeler gibi ülkenin iktisadi faaliyetine veya acil ihtiyaçları için kullanılacak ürünlerin vergilerinin kısmen veya tamamen üç ay süreyle ertelenmesine Maliye Bakanı yetkilidir. Bu ertelemeyen faydalanacak malzemelerin cinslerine Bakanlar Kurulu karar verir.

Ek Madde: Kendileriyle ticaret antlaşmaları yapılarak ithalatı yapılan şeker, şekerli maddeler, petrol, benzin ve ürünleri antlaşma süreleri bitene kadar eski tarife uyarınca gümrük ve istihlak vergisiyle her kiloda ayrıca sekiz kuruş tekel vergisi alınmaya devam edilir²⁴⁰.

Kanuna ek hazırlanan tarifede hayvanlar, bitkiler, madenler ve ilaçlar için ayrı fasıllar açılmıştır. Yeni gümrük tarifeleriyle birlikte üç temel hedef gözetilmiştir;

- 1) Yerli ürünlerden azami vergi alınması
- 2) Devlete önemli miktarda gelir sağlanması
- 3) İthalatın azaltılması ile yabancı sermayenin ülkede yatırım yapması²⁴¹.

Kanun, İstanbul'un tüccarlar ve imalatçılar arasındaki savaşı yansıttığı gibi tekstil sanayinin de 1926 yılından beri hissedilen krizin etkilerini de taşımıştır. Yeni gümrük tarifesinin üreticiyi %45,7 oranında dış etkilerden koruyacağı hesaplanmıştır. Buna karşın mevcut 1916 gümrük tarifesinin iç piyasayı koruma oranı %12,9 olmuştur. Bu da yerli üreticinin büyük ölçüde gümrük duvarlarıyla korunacağı anlamına gelmektedir²⁴².

Gerek yeni gümrük tarifelerinin Ağustos ayı itibarıyla yürürlüğe girmesi gerekse de Türkiye'nin gümrük bağımsızlığına kavuşmasından dolayı sevinç duyan hükümet haklı olarak yeni gümrük tarifeleri hakkında sürekli duyurular ve haberler yaptırarak halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. Ancak bu durum ithalat ve stokçuluk yapanların daha fazla gümrük vergisi ödememek için kanun yürürlüğe girmeden yoğun bir şekilde ithalat yapmasına sebep olmuştur. Örneğin, değirmencilik sektörü 1928 yılında buğday mahsulünün düşük olmasını fırsat bilerek yaptıkları stokçuluk ve spekülasyonla un satışlarında %32 oranında kâr elde etmişlerdir. Değirmencilik sektörü aynı spekülatif hareketi gümrük duvarlarının arkasına sığınarak da

²⁴⁰ Kanun No:1499, **Kanunlar Dergisi**, Cilt:7, TBMM Matbaası, Ankara, ss.823, 824, 827, 830.

²⁴¹ Tekeli, İlkın, **1929 Dünya...**, s.76.

²⁴² Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde...**, ss.84,94.

yapmak istemeleri üzerine yeni tarifelerden önce bol miktarda tahıl ithalatı yapmışlardır. Ancak, 1929 yılı buğday mahsulünün bol olması ve krizin etkileri nedeniyle Dünya buğday fiyatları yüksek oranda düşerek değirmencilik sektöründe iflaslar yaşanmıştır. Başvekil İsmet İnönü Kasım 1929'da "...yeni tarifelerin tatbikatından evvel birçok tüccarın isabetsiz telaşı memleketin birçok ithalat eşyasını birden ve toptan memleketimize getirdi. Bunun neticesi olarak fazla ve acele döviz satın alınması lüzumu yüz gösterdi..." sözleriyle açıkladığı panik ithalattaki artışın ve ekonomik krizin derinleşmesinde etkili olmuştur²⁴³.

Tablo 51: 1923-1938 Yıllarında Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark	Yıllar	İhracat	İthalat	Fark
1923	65,2	111,4	-46,2	1931	97,8	97,4	0,4
1924	122,2	148,9	-26,7	1932	77,9	66,2	11,7
1925	148	185,8	-37,8	1933	74	57,5	16,5
1926	143,4	180,5	-37,1	1934	70,8	66,9	3,9
1927	121,8	162,6	-40,8	1935	73,8	68,4	5,4
1928	133,5	171,9	-38,4	1936	90,6	71,2	19,4
1929	119,4	197,2	-77,8	1937	106,2	88	18,2
1930	116,5	113,5	3	1938	111,5	115,4	-3,9

Kaynak: Köksal, İlkin, **a.g.e.**, s.29, 33

Tablo 51'de 1923-1938 döneminin en yüksek ithalatı 197,2 milyon Dolar'la 1929 yılında gerçekleşmiştir. Aynı yılda ithalat ve ihracat farkı 77,8 milyon Dolar'a çıkmıştır. 197,2 milyon Dolarlık ithalat ancak 1947 yılında geçilmiştir²⁴⁴.

A. 1929 Yılı Dünya Ekonomik Krizi

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Avrupa'daki üretim miktarı 1913 yılının da altında seyretmiştir. Ancak gerek Avrupalı devletler gerekse de Amerika Birleşik Devletleri yaptığı üretimle Dünya üzerindeki stokların artmasına neden olmuşlardır. 1921 yılında ki üretim fazlalığı ve dünya savaşı sonunda yapılan antlaşmalar nedeniyle savaş kaybeden devletlerin borç ödemeleri sebebiyle ürün fiyatları hızla düşerek savaş sonrası ilk ekonomik krizi ortaya çıkmıştır. Bu krizin ilk altı ayında İngiltere'de maden işçileri hariç işsiz sayısı 2.185.000'e yaklaşmıştır. 1922-1925 yılları arasında Dünya ekonomisinde tekrar bir toparlanma yaşanmıştır. Ekonomide 1926-1927 yıllarında bir durgunluk gözükse de 1929 yılı sonlarına kadar bir canlılık ve hızlı bir gelişme görülmüştür. 1929 yılına gelindiğinde şirketlerin ellerindeki hızlı stok artışına karşın tüketimde yaşanan daralmadan dolayı özellikle Amerikalı şirketlerin stokları ellerinde kaldı. Bunun üzerine şirketler borçlarını borsada bulunan

²⁴³ Rozaliyev, **a.g.e.**, s.64; Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, İmge Yayınları, Ankara, 2009, s.36; Tekeli, İlkin, **1929 Dünya...**, s.90; M. Hulusi, **Nereye Gidiyoruz**, Bilgi Matbaası, İzmir, s.73;

²⁴⁴ Köksal, İlkin, **a.g.e.** s.32.

hisselerini satarak kapatmaya çalışmalarıyla birlikte 1929 Ekim ayında bu davranış birden bire New York borsasında yoğun satışları beraberinde getirdi. O dönemde borsada bir buçuk milyon kişi bulunmaktaydı ve bunun 600.000'i kredi ile işlem yapıyordu. Bu da borsanın büyüklüğünü ve etkisinin güçlü olmasını açıklar niteliktedir. Ekonomik krizin tetikleyicisi olan bu hareket borsanın hızla düşüp hisse senetlerinin değer kaybetmesine neden oldu. Hisseleri değer kaybeden şirketler iflasa sürüklendi. Beraberinde işsizlik artmaya başladı. 1932 yılına kadar sürecek olan 1929 Dünya ekonomik krizi böylece başladı. “Atom bombası” gücüyle patlayan kriz bir anda tüm Dünyaya yayıldı. Kriz, Dünyada tahminen 30 milyon kişiyi, Amerika'da 13 milyon işçiyi işsiz bıraktı. Yine Amerika'da ki krizle birlikte 1930-1932 yılları arasında 5096 banka iflası gerçekleşti²⁴⁵. Banka iflaslarındaki ana nedenleri şu şekilde sıralayabiliriz;

1. Sanayi sektöründe geniş katılımları bulunan ve borsada çok fazla işlem yapan büyük bankalar, genel olarak fiyatların düşmesi, yatırımların azalmasından ve kendilerinin de katkıları olduğu borsa spekülasyonunun sonuçlarından doğrudan doğruya etkilenmişlerdir.
2. Bankalardan kredi çeken sanayi ve tarım kesiminin, kriz dolayısıyla borçlarını ödeyememe durumuna düşmeleri ve halkın genel panik havası içinde mevduatlarını bankalardan çekmeye başlamaları bankaları zor duruma düşürmüştür.
3. Özellikle tarımsal kredi veren kırsal kesimdeki bankalar ise, hem çiftçilerin borçlarını ödeyememelerinden hem de büyük şehirde bulunan bankalardaki mevduatlarını geri alamadıkları için iflas etmişlerdir²⁴⁶.

Krizin olumsuz etkileri Avrupa'da en çok Almanya'da hissedilmiştir. Almanya, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan barış antlaşması neticesinde ağır bir tazminatın altında ezilmiş ve en büyük sanayi bölgesi olan Ruhr'un uluslararası denetimde oluşu Almanya'nın ekonomik açıdan tedbir almasını engellemiştir. Krizle birlikte Almanya'nın ekonomisi daha da kötü olarak yoksulluk ve işsizlik hızla artmıştır. Bu durum Nazilerin iktidara gelişini hızlandırmıştır. Sovyetler Birliği ise dünyadaki diğer devletlerin aksine krizden önce uygulamaya başladığı beş yıllık planla krizden etkilenmeden çıkmıştır. 1929 krizine karşı alınan ekonomik önlemlerin çoğu krizle mücadelede etkili olamamış ve krizin etkileri 1932

²⁴⁵ Jacques, Néré, **1929 Krizi**, Çeviren, Vamık Toprak, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1980, ss.8, 9,45,62; İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya...**, s.3; Cezmi Emiroğlu, **Dünya İktisadi Buhranında Para ve Kredi Politikasının Tesirleri Hakkında**, Damga Matbaası, 1933, s.11; Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin...**, s.227; Yorgaki Effimianidis, **Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye**, Kaatçılık ve Matbaacılık AŞ, İstanbul, 1935, s.152; Silier, **a.g.m.**, s.501; Aydemir, **Tek Adam**, s.362.

²⁴⁶ Silier, **a.g.m.**, s.501.

yılına kadar devam etmiştir. Krizin geleneksel ekonomik önlemlerle çözülememesi, 1933 yılından sonra çeşitli ülkeleri, çözüm için siyasal kararlar aramaya itmiştir. Bundan dolayı başta Avrupa olmak üzere Dünya genelinde 1933 yılından sonra önemli rejim değişiklikleri görülmüştür²⁴⁷.

B. 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye'ye Girişi ve Etkileri

Türkiye, 1929 yılına ekonomik açıdan beklentisi yüksek olarak girmişti. Bunun ilk nedeni yağışlardan dolayı tarım ürünlerinin artmasının beklenmesidir. Bu sayede, ihracatı büyük oranda tarım ürünlerine dayalı Türkiye'nin dış ticaret açığı düşmesi beklenmiştir. İkinci neden de Lozan'da kabul edilen gümrükler konusundaki sınırlamasının 1929 Ağustos ayında dolacak olmasıdır. Böylece hükümet yeni gümrük tarifeleriyle birlikte gelirini de artırmayı planlamıştır. Ancak durum hükümetin beklediği gibi olmamıştır. Türkiye'nin yaşadığı iki olay ülkenin krizden önce krize girmesine neden olmuştur. Bunlardan ilki 1929 yılının Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki kez ödenecek olan Osmanlı borç ödemeleridir. Lozan antlaşması gereğince Osmanlı Borçlarının %65'lik kısmını Türkiye ödemeyi kabul etmişti. Bu borcun ödeme takvimi 1928 yılında Paris'te Türkiye'nin Fransa büyükelçisi Fethi Bey (Okyar)'in katıldığı toplantıda belirlenmiştir. Bu antlaşmaya dayanarak Türkiye, Mayıs ve Kasım aylarında toplam 2 milyon altın karşılığı olan 20 milyon TL'lik ilk borç taksit ödemesini tam zamanında yapmıştır²⁴⁸. Ödemelerin yapıldığı Mayıs ve Kasım aylarında döviz kurlarında artma meydana gelmiştir. Bu da TL'nin değer kaybetmesine neden olmuştur. Tablo 52'de görüldüğü gibi Nisan ayında 989 kuruş olan İngiliz Sterlini ilk taksitin yatırıldığı Mayıs ayında 10 kuruş artarak 999 kuruşa Haziran ayında da 1013 kuruşa yükselmiştir. İkinci taksitin yatırılacağı Kasım ayından önce 1024 kuruş olan İngiliz Sterlini Kasım ayında 1039 kuruşa, Aralık ayında da 1043 kuruşa yükselmiştir.

Tablo 52: Sterlinin Yıllık Kur Değişimi

Ay	1929	1930	1931	Ay	1929	1930	1931
1	993	1029	1030	7	1011	1034	1030
2	985	1039	1030	8	1017	1033	1030
3	990	1032	1030	9	1008	1030	1003
4	989	1033	1030	10	1024	1030	819
5	999	1034	1030	11	1039	1030	788
6	1013	1034	1030	12	1043	1030	714

Kaynak: TCMB Bülteni, No:17 Ekim-Aralık Ankara, 1935, s.18.

²⁴⁷ Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin...**, s.229,231; Tekeli, İlkin, **1929 Dünya...**, ss.3, 4.

²⁴⁸ Alev Gözcü, **1930 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrasında Türkiye'de Ekonomik Politika Arayışları**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2012, s.105; Woods, **Report On...**, 1928, p.6; Tekeli, İlkin, **1929 Dünya...**,s.45; Gözcü, **a.g.t.**,107.

Türkiye'nin ekonomik dengesini bozan ikinci olay vurgunculardan gelmiştir. Yeni gümrük kanunu devreye girmeden önce bir takım vurguncular daha fazla gümrük vergisi ödememek için hızla ithalata başlamışlardır. Bunun üzerine ithalat %14,7 oranında artarak 101 milyon TL'ye ulaşmıştır. Buna bağlı olarak ta ödemeler dengesi bozulmuştur. Hükümet bu dengeyi sağlamak için ithalatı kısmak zorunda kalmıştır. Stokçuluk ve buna bağlı olarak da vurgunculuk daha çok şeker, kahve, dokuma ve 1928 yılında iklimin kötüye gitmesine bağlı olarak mahsulü düşen buğday gibi kıt bulunan ürünlerde yapılmıştır. Değirmen sanayi, 1928 buğday darlığının 1929 yılında da devam edeceğini ve kârlarının düşeceğini düşünerek Romanya ve Macaristan'dan 15.000 ton buğday ithali yapmıştı. Ancak 1929'da iklimin iyi gitmesi sebebiyle tarımsal ürünlerde doğal olarak da buğday da mahsul artışı yaşanmıştı. Bir de ekonomik kriz nedeniyle Dünya buğday fiyatlarının düşmesi ile elinde fazla stok bulunduran değirmenciler krize girerek iflasa düşmüşlerdir. Buna karşın hükümet, vurgunculuk yaptığını tespit ettiği kişi ya da kişileri cezalandırmaktan da geri kalmamıştır. Örneğin, Alpüllü şeker fabrikası müdürü karaborsacılıktan bir ay hapis ve 42 bin lira para cezasına çarptırılmış başka bir karaborsacı grup da aynı şekilde mahkûm olmuştur²⁴⁹. Türkiye'de kriz tarım ürünlerindeki düşüşle ilk etkisini göstermiştir. Nüfusunun büyük çoğunluğu tarım sektöründe yaşayan Türk çiftçisinin ana geçim kaynağını buğday oluşturmaktaydı. Buğdayın 1925-1938 yılları arasındaki fiyat değişimi Tablo 53'te gösterilmiştir.

Tablo 53:1925-1938 Yılları Arasında Buğdayın Fiyat Seyri TL

Yıllar	Yumuşak Buğday	Endeks 1929=100	Zincirleme Endeks	Sert Buğday	Endeks 1929=100	Zincirleme Endeks
1925	14,91	116	0	14,91	116	0
1926	13,07	102	88	13,07	102	88
1927	12,77	100	98	12,77	100	98
1928	13,86	108	109	13,86	108	109
1929	12,83	100	93	12,83	100	93
1930	7,76	60	60	7,76	60	60
1931	4,77	37	61	4,77	37	61
1932	4,99	39	105	4,84	38	101
1933	4,54	35	91	4,09	32	81
1934	4,51	35	99	3,75	29	92
1935	5,64	44	125	5,85	46	156
1936	6,03	47	107	6,01	47	103
1937	6,08	47	101	6,31	49	105
1938	5,61	44	92	5,37	42	85

Kaynak: **TCMB Bülteni**, No:32, Ankara, 1939, s.51.

²⁴⁹ İsmail Hüsrev, "Türkiye'de Milli Sermaye Hareketi", **Kadro**, Sayı:10, Aralık 1932, Cilt:1, (Yay. Hzr., Cem Alpar), İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1979, s.22; Kocabaşoğlu vd., **a.g.e.**, s.39; Ferlâl Örs vd, **a.g.e.**, s.114.; Rozaliyev, **a.g.e.**, s.74.

Tablo 53'e göre 1929 yılından sonra buğday fiyatları hızla değer kaybetmiştir. 1930 yılında buğday fiyatı 1929 yılına göre %40 oranında düşmüştür. 1930-1938 yılları arasında buğday fiyatı bir daha 1929 ve öncesi fiyata ulaşamamıştır. 1929-1938 yılları karşılaştırıldığında buğday fiyatındaki düşme %56'dır.

Buğdayın dışında diğer tarım ürünlerinde de düşme görülmüştür. Örneğin, 1931 yılına kadar pamuk %60, tütün %50 oranında değer kaybetmiştir. Bunların neticesinde ihracatının tamamı hammadde ve tarım ürünlerine dayanan Türkiye'nin kaybı çok büyük olmuştur. Çiftçi, fiyatların düşmesi ile ortaya çıkan fiyat farkını kapatmak için daha fazla ürün zorundaydı fakat bu da ilkel tarım yöntemleriyle imkânsızdı. 1928 yılında ülkeye modern tarım makinaları ithal edilmiş ancak bunlarda yedek parça olmadığı için hurdaya dönmüşlerdi. Makine hurdalığına dönen Türkiye ne yedek parça nede yeni makine ithal edebilirdi. Çünkü yeni gümrük tarifesi yürürlüğe girmeden önce fırsatçı vurguncuların aşırı ithalatları yüzünden ithalat-ihracat arasındaki denge ve buna bağlı olarak da Türk lirasının değeri düşmüştür. Hükümet yeni makine ithalatıyla bu bozukluğu daha da artırma riskini göze alamamıştır. Kriz nedeniyle çiftçi, geçinemez olduğu için tarlasını, bahçesini bırakıp şehirlere, kasabalara gidip geçim için rastgele işlerde ya da demiryolu yapımında çalışmak durumunda kalmıştır. Çiftçinin ekim yapamaması tüccarı ve sanayici de etkilemesi nedeniyle zincirleme bir reaksiyon ortaya çıkmıştır. Buğday fiyatlarındaki düşüş asıl üretimi buğday olan Türk çiftçisini ve beraberinde Türk ekonomisini krize sokan ana etmen olmuştur²⁵⁰. Ahmet Hamdi Başar tarımın ve asıl olarak buğdayın devlet tarafından desteklenmesini önermiştir. Ancak bu öneri krizin Türkiye'den bağımsız geliştiğini öne süren bürokratlarca kabul görmemiştir. Onlara göre Türkiye krizden çıkmak için Avrupalı devletlerin ya da diğer devletlerin yaptıklarını yapmalı kendine has politikalar belirlememelidir. Bundan dolayı desteksiz kalan çiftçinin sorunu daha da derinleşmiştir²⁵¹.

Tablo 54: Üretim Faaliyet Kollarına Göre GSMH (Cari Fiyatlarla) Milyon TL

Faaliyet Kolları Toplamı	1928	1929	1930	1931
Tarım	724	1075,2	723,2	632,4
Sanayi	188,8	204,5	180,2	175,8
İnşaat	64,7	78,5	70,3	40,1
Ticaret	119,8	131,2	102,9	95,5

Kaynak: Tekeli, İlkin, **1929 Dünya...**, s.90.

Tablo 54'te görüldüğü gibi 1930-1931 yıllarında tüm sektörlerde özellikle tarım sektöründe önemli bir düşme meydana gelmiştir. Tarımın 1929 yılında yüksek olması o yılki

²⁵⁰ Yerasimos, **Az gelişmişlik...**, C:III, s.120; Avni Zarakolu, "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alman Krizle Mücadele Tedbirleri", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1982, s.91; Rozaliyev, **a.g.e.**, s.74.

²⁵¹ Ahmet Hamdi Başar, **İktisadi Devletçilik**, Cilt: I, İstanbul, 1931, ss.24, 26.

mahsulün mevsim nedeniyle iyi olmasından kaynaklanmıştır. Hükümet, krizin etkilerini azaltmak için bütün işlemlerinde tasarrufa gitmiştir. Ayrıca hükümet, ana gelir kaynağı olan tarımsal gelirlerin düşmesi ile ortaya çıkan bütçe açığını kapatmak için vergileri artırma yoluna başvurmuş bu durum halk üzerindeki kriz baskısını daha artırmıştır²⁵². Yeni tedbirlerle birlikte;

- 1) Maaş ve yevmiye ile çalışanlardan %25
- 2) Serbest meslek çalışanlardan %12
- 3) Kira ve emlak sahiplerinden %20 gider hariç tutularak elde kalan kârdan %16 oranlarında vergi alınmıştır. Atatürk 1 Kasım 1930 tarihinde meclisi üçüncü dönem meclis oturumunu açarken vergi ve tasarruf tedbirlerinin 1931 yılında da devam edeceğini beyan etmiştir²⁵³.

Tablo 55: Çiftçi Tarafından Satın Alınan Bazı İhtiyaç Maddelerinin Toptan Fiyatları (Kuruş)

Yıllar	Şeker (toz)	Petrol	Kaput bezi (yerli)	Sabun	Tuz	Sığır Derisi	Sığır Köselesi	Bakır	Zeytinyağı	Demir	Kahve
1923	41,5	13,95		28,65	3				54,56	10,5	
1924	41,5	16,12		39,75	3,72				70,15	10	
1925	38	15,87		42,87	5,66				60,41	9	
1926	44,25	20,87		46,54	6	89,88	145,45	92,32	63,93	7,16	
1927	84,89	23,42	1000	51,85	6	84,29	141,12	92,3	69,38	6,81	
1928	42,05	26,38	1070	46,22	6	82,93	176,08	99,69	58,97	6,94	
1929	39,84	26,92	1147	42,05	6	68,72	170,59	119,81	54,72	8,14	121
1930	37,67	23,4	1087	32,43	6	59,59	158,91	125,96	39,9	8,24	88
1931	35,53	21,13	880	30,19	6	51,38	135,18	92,76	37,29	6,56	76
1932	37,03	21,19	811	28,15	6	45,34	122,46	81,52	31,3	5,88	105
1933	37,15	24,64	746	21,05	6	45,44	129,46	73,21	23,09	6,01	83,7
1934	36,75	24,82	784	22,88	6	48,41	128,02	68,18	25,56	8,11	87,5
1935	30,4	24,37	806	24,08	4,37	53,06	135	67,77	27,81	8,53	97,14
1936	25	24,3	743	32,05	3	56,01	142,48	72,23	41,27	9,13	102,77
1937	25	20,02	766	36,3	3	65,71	156,16	92,58	41,03	12,9	110,84
1938	25	17,39		28,84	3	59,18	163,47	84,3	35,42	13,18	103,84

Kaynak: TCMB Bülteni, No:32, Ankara, 1939, s.66.

Tablo 55'e göre 1929 yılına kadar artan fiyatlar bu tarihten sonra düşmeye başlamıştır. Ancak çiftçinin ürününü sattığı fiyatta düştüğü için temel ekonomik maddelerin fiyatlarının düşmesi çiftçiye olumlu bir yansıması olmamıştır. Hükümet, vurgunculuk sonucu ithalatın artması ve Osmanlı borç ödemeleriyle birlikte hızla değer kaybeden Türk Lirasına müdahale

²⁵² Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri 1919-1938, Cilt:I, Ankara, 1997, s.382; Osman Okyar, "Development Background of the Turkish Economy, 1923-1973", *International Journal of Middle East Studies*, Volume: 10, Issue: 3, Year: 1979, p.327.

²⁵³ T. Ekrem, *İktisadi Buhran Hakkında Düşüncelerim ve Gördüğüm Çare*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932, s.3; Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri, C:I, s.382.

için birtakım önlemler almaya başlamıştır. Bu önlemleri alırken bazı liberal eğilimli bürokratlar Türkiye'deki krizin, Dünya krizinin bir uzantısı olduğunu ve bunun çözümünün de ancak Dünyadaki krizin çözülmesine bağlı olduğunu söyleyerek krizden çıkış için diğer ülkeler ne yapıyorlarsa Türkiye'nin de aynı yolu izlemesini tavsiye ederek devletçi yaklaşımlara karşı çıkmışlardır. Belli bir süre sonra Avrupalı devletlerin ulusalcı-devletçi politikalar izlemeye başlamaları ile bürokratlar bu politikaları Türkiye'de de savunmuşlardır²⁵⁴.

Krizle birlikte İsmet İnönü hükümeti krizle mücadele için bir takım önlemler almak zorunda kalmıştır. Bunlardan ilki 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunudur. Hükümet, döviz üzerinde kontrol sağlayabilmek amacıyla 30 Mayıs 1929 tarihinde 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanununu meclisten geçirerek kabul etmiştir. 1447 sayılı kanun yedi fasıl ve elli dokuz maddeden oluşmaktadır. Birinci fasıl borsalar ve üyeleri, ikinci fasıl borsa meclisleri, üçüncü fasıl hisse senetleri ve tahviller dördüncü fasıl, kambiyo işlemleri, beşinci fasıl borsa işleri, altıncı fasıl ceza hükümleri, yedinci fasıl diğer hükümleri kapsamıştır²⁵⁵.

Kanuna göre Kambiyo ve para işlerinde spekülasyon yasaktır. Kişiler veya işletmeler ihtiyaçları bulunmadıkça doğrudan doğruya ve gerekse aracılarla kambiyo ve para alıp satamazlar. Bu ihtiyaçların nelerden ibaret olduğunu önceden bir liste ile Maliye Vekâleti tayin eder. Ayrıca bankalarla bankerlerin yabancı kambiyo veya paraya karşılık tutarak Türk lirası üzerine avans yapmaları yasaktır. Çıkarılan bu kanun döviz işlemleri üzerinde sınırlı bir kontrol getirebildi. Kanunda yer alan ihtiyaç listeleri bir süre sonra yayımlandı. Fakat bunlarda ithalatı kısıtlayamamıştır.²⁵⁶

1447 sayılı kanunun yetersiz kalması üzerine hükümet 20 Şubat 1930 tarihinde 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkında kanunu çıkarmıştır²⁵⁷. Kanuna göre; kambiyo, para alım-satım, hisse senedi, tahvil alım satımının ve ülkeden ihracının düzenlenmesi, sınırlandırılması ve Türk parasının korunması hakkındaki kararlar alınmasında Bakanlar Kurulu yetkili olup Bakanlar kurulu tarafından alınan kararlara muhalif hareket eden bankalarla kambiyo işleriyle uğraşan müesseseler hakkında kanuni tatbikat yapılacaktır. Bu tatbikatın sonucunda mahkemelerce banka veya müesseselere on beş günden iki seneye kadar

²⁵⁴ Ahmet Hamdi Başar Türkiye'nin izlemesi gereken politikaya iktisadi devletçilik adını vermiştir. Ancak bu kabul görmemiştir. Bkz, Başar, **İktisadi Devletçilik**, C:I, ss.24,26; Tekeli, İlkin, **1929 Dünya...**, s.29.

²⁵⁵ **TBMM ZC**, Devre:3, Cilt:11, İçtima:2, İnikat:65, Tarih:16.05.1929, TBMM Matbaası, Ankara, s.82; Kanun No: 1447.

²⁵⁶ **Kanunlar Dergisi**, Cilt:7, TBMM Matbaası, Ankara, s.535; Tekeli, İlkin, **1929 Dünya...**, s.115.

²⁵⁷ Sıra No:83 Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Hakkındaki 1447 Numaralı Kanuna müzeyyel 1/1587 numaralı kanun layihası ve Muvakkat Encümen Mazbatası içinde, **TBMM ZC**, Devre:3, Cilt: 16, İçtima:3, İnikat:33, Tarih:20.02.1930, TBMM Matbaası, Ankara, mazbata s.1.

hak mahrumiyeti ve iş yerlerinin kapatılmasıyla beraber beş yüz liradan yüz bin liraya kadar ağır para cezası verilir. Ayrıca bakanlar kurulu kararına muhalif hareket eden banka ve müessese müdürleri ile ilgili çalışanlar hakkında Türk ceza kanununun 358 ve 359'uncu maddelerinde yazılı cezalar verilir²⁵⁸. Ancak, bu kanunda beklenen etkiyi göstermemiş ve TL'deki değer kaybı devam etmiştir.

Hükümet bunun üzerine bankalar konsorsiyumu kurmaya karar vermiştir. Türkiye'de Merkez Bankası olmadığı için döviz ve para piyasalarını düzenleyecek bir kurum da yoktu bunu sağlamak için bankalar konsorsiyumu kurulmuştur. Konsorsiyumun amacı, kambiyo alım satımını yönetmek ve spekülasyonu engellemektir. Bankalar konsorsiyumu Maliye Bakanlığı, milli bankalar ve yabancı banka temsilcilerinden oluşmaktaydı. Ancak konsorsiyum, Merkez Bankası'nın görevlerini tam olarak yerine getirememiştir. Örneğin, konsorsiyuma üye kuruluşlar sattıkları dövizler karşılığında elde ettikleri Türk lirasını bloke etmeyip piyasaya sürmesi döviz talebinin artmasına sebep olmuştur. Bir diğer eksiklikte döviz arzının çok olduğu dönemde dövizleri satın almak için yeterli Türk lirası bulamamışlardır. Bunun için hükümet, 21 Haziran 1930 tarihinde 1715 sayılı kanunla Merkez Bankası'nın kurulmasını sağlayarak bu eksikliği gidermeye çalışmıştır. Merkez Bankası faaliyete geçinceye kadar bankalar konsorsiyumu para istikrarına önemli ölçüde yardım ederek hükümetin elini güçlendirmiştir²⁵⁹.

II. Krizle Mücadele İçin Hazırlanan Raporlar

1929 Dünya ekonomik krizi Türkiye'nin de bir takım önlemler almasına neden olmuş ancak bu önlemler krizle mücadelede yeterli olmamıştır. Bunun üzerine hükümet krizden çıkış yolları aramak için bir takım programlar ve raporlar hazırlama yoluna gitmiştir. İlk rapor, dönemin İktisat Bakanı Şakir Kesebir tarafından kaleme alınmıştır. İkinci rapor, 1930 Ekonomik Programı adını taşımakta olup hükümet tarafından hazırlanmıştır. Üçüncü ve son rapor İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından hazırlanmış olup Milli sanayi siyaseti ve programı adını taşımıştır.

A. İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor (Şakir Kesebir Planı)

Âli İktisat Meclisi'nin 1929 Haziran ayındaki toplantısında Türkiye'nin İktisadi Programının hazırlanması kararı alınmıştır. Programın hazırlanması için 30 Mayıs'ta yeni İktisat Bakanı olan Şakir (Kesebir) başkanlığında Bekir, Raif, Selahattin Muhtar, Mecit Vehbi, Niyazi Asım, Nurullah Esat Beylerin katıldığı hazırlık komisyonu kurulmuştur. Kurulan bu

²⁵⁸ Kanun No:1567, **Kanunlar Dergisi**, Cilt:8, TBMM Matbaası, Ankara, s.78.

²⁵⁹ Kocabaşoğlu vd., **a.g.e.**, s.41; Tekeli, İlkın, **1929 Dünya...**, ss.117,119.

heyet hazırlanacak olan iktisadi program için üç gruba ayrılarak, Türkiye'nin çeşitli kesimlerinde inceleme yapmaya karar vermiştir. Birinci grup, demiryolu güzergâhında; ikinci grup, Karadeniz sahilleri üzerinden Trabzon'a ve oradan Erzurum ve çevresinde; üçüncü grup ise Akdeniz sahilleriyle Trakya'da incelemeler yapmıştır. Ancak, hazırlanacak İktisadi Program, Âli İktisat Meclisi'nin Aralık ayında yapacağı toplantıya yetiştirilememiştir. İmkânları sınırlı bir komisyonun bu denli geniş bir projeyi tamamlaması çok zor olduğundan dolayı Aralık 1929'dan itibaren bu işi İktisat Vekili Şakir (Kesebir) ile birlikte İktisat Vekâleti üstlenmiştir²⁶⁰. Hazırlanan iktisat programının özeti şudur: “

- 1) *Memleket dâhilinde yetişen mahsulata karşı gümrükleri kapama. Bunu temin için,*
- 2) *Muhtaç olduğumuz bu maddeleri memleket dâhilinde yetiştirmek,*
- 3) *Hariçten zaruri olarak ithal edeceğimiz maddelere karşı, memleket muvazenesi temin zımmında, ihracatta bulunma*²⁶¹.

İktisat Bakanı Şakir (Kesebir) Bey, İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor ismini taşıyan eserini 4 Mart 1930 tarihinde bitirerek başbakanlığa sunmuştur. İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor toplam 454 sayfadan ve 29 bölümden oluşmaktadır. Her bölüm o bölüme bağlı ürünler bazında incelenerek bu ürünlerin Türkiye'deki durumları konusunda bilgiler verilmiştir. Raporu hazırlayan Şakir Kesebir, Türkiye'nin ödemeler dengesini bozan kalemleri teker teker çıkartmış ve bu kalemler üzerinde gümrük istatistiklerinden elde ettiği verilerle incelemelerde bulunarak üretimin artırılması konusunda fikirlerini sunmuştur. Plana göre, dış ticaret açığından kaynaklanan ödemeler dengesindeki bozukluk ithalatı sınırlayarak giderilebilirdi. Ne var ki bu durum ticaretin doğasında olan menfaatin korunması fikrine aykırı olacağı için önerilmemiştir. Buna karşılık plan, üretimle birlikte ihracatında çoğaltılarak ithalat-ihracat arasındaki dengesizliğin giderileceğini belirtmiştir. Kesebir'in bu düşüncesi kendisi de fabrikacı olan Süreyya İlmen'in görüşleriyle benzerlik göstermektedir²⁶². 1929 yılında gümrük tarife kanunu henüz çıkmadan ithalatçılar ve stokçular yoğun bir şekilde yaptıkları ithalatla o zamana kadar en yüksek ithalat rakamının gerçekleşmesine ve buna bağlı olarak ta dış ticaret açığının yükselmesine neden olmuşlardı. Türkiye, hammadde bakımından oldukça zengin bir ülke olmasına karşılık bunların piyasaya uygun şartlarda sürülmesinde de sıkıntı vardır. Bu raporun tesliminden birkaç ay sonra toplanacak olan 1930 sanayi kongresinde de görüleceği gibi çoğu fabrika uygun vasıfta hammadde bulamamaktan şikâyet etmişlerdir.

²⁶⁰ **Hâkimiyeti Milliye**, 18 Haziran 1929, 2 Aralık 1929; **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1929, 5 Haziran 1929, 8 Ocak 1930.

²⁶¹ **Hâkimiyeti Milliye**, 11 Ocak 1930.

²⁶² Şakir Kesebir, **İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor**, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1930, ss. A,L,3,6,454. Bu rapor Kesebir Planı olarak da anılmaktadır; İlmen, **Sanayi Odası İçin...**, s.10.

Burada üzerinde durulması gereken husus üretim artırmanın tek başına yeterli olup olmayacağıdır. Zira hammadde üretim karşılığında da mamul ürün almakla dış ticaret açığımız düşmeyecektir. Önemli olan hammaddeyi işleyip onu mamul ürüne çevirmektir. Rapora göre üretimin artmasını sağlamak için birden fazla başlıklarda incelemelerde bulunulması gereklidir. Bu başlıkları sermaye, faiz, kredi, ihracat maddeleri, ticaretin vasfı ve nakliyat gibi konular oluşturur. Başlıklardan da görüldüğü gibi incelenmesi istenen konular Türk özel sanayi sektörünün yıllardır şikâyet ettiği ve çözülmesini istediği konulardır.

Türkiye’de hızla artan ithalatı azaltma konusundaki sorumluluk raporda üç kesime yüklenmektedir. Bunlar, tüketici, üretici, tüccar ve devlettir. Her kesim kendi üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmek için şunları yapmalıdır: Tüketici ithal ürünlere yönelmeyip yerli ürün tercih etmeli ve tasarruf yapmalıdır. İthalatı azaltmak aynı zamanda üreticinin de görevidir. Üretici yurt içinde bulunmayan ürünü yurt içinde aynı kalite ve tipte üretmelidir. Tüccar da alım-satımda yerli ürünü tercih ederek ithalatın düşmesinde gayret göstermelidir. Son olarak devlet kanuni düzenlemeler, kredi, teşvikler ve gümrük duvarlarıyla yerli ürünleri destekleyerek ithalatı azaltmalıdır²⁶³. Raporda önerilen devlet desteği sınırlı bir destek olup devletçilik önerilmemektedir. Raporda, sanayicinin içinde bulunduğu sıkıntılar şunlardır:

- 1) Taşımacılık ücretleri
- 2) Sanayinin yeterince himaye edilememesi
- 3) Sermaye ve kredi
- 4) Yetişmiş eleman olarak sıralanmaktadır. Bu sorunlar incelediğimiz dönem boyunca sanayicinin ana sorunları olmuştur.

Raporun geneli, özel sektöre dayanan bir sanayinin gelişmesi ve Türkiye’deki ticaretin yeniden canlandırılmasını hedeflemiştir. Bu nedenle Rapor özel sektör yapısının yeniden düzenlenmesini önermektedir. Ancak krizle birlikte ülkedeki gelişmeler devleti özel sektör politikaları yerine devletçiliğe yöneltecektir. Ancak üçüncü bölümde de görüleceği üzere raporda yer alan ithal ikamesi önerisi Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nda uygulanmıştır.

B. 1930 Ekonomi Programı

İktisat Bakanı Şakir (Kesebir)’in hazırladığı İktisadi Vaziyetimize adlı raporun istenilen sonucu vermemesi üzerine, yeni bir iktisadi program yapma gereği duyulmuş ve hükümet bununla ilgili çalışmalara başlamıştır. Ancak yeni bir program hazırlanırken bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Başbakan İsmet Paşa (İnönü) bunu şöyle açıklamaktadır “*bin ihtiyaç içinde en mübrem [gerekli] ve ameli [uygulamalı] olanlarına temas etmek sonra bu programın masraf*

²⁶³ Kesebir, a.g.e., ss.6,383,384,385.

karşılığını bütçe içinden çıkarmağa çalışmak... Her iki işin de ne kadar güç olduğu bellidir. Fakat nihayet on gün zarfında tekliflerimizin Büyük Mecliste bulunabileceğini zannediyorum”²⁶⁴.

12 Nisan 1930 tarihinde tamamlanmış olan plan 1930 Sanayi Kongresinin toplanması beklendiğinden dolayı 21 Mayıs tarihinde meclise gönderilmiştir. 1930 İktisadi Program ismiyle yayınlanan Ekonomik program toplam 13 sayfa olup 8 bölümden ve 69 maddeden oluşmaktadır. Programın bölümleri giriş, genel düşünceler, milli ekonomi alanları tarım, sanayi, orman, madenler, ticaret ve sonuçtan oluşur. 1930 ekonomi programında İktisadi Vaziyetimize Dair Raporu gibi istatistiki bilgilerden yararlanılmamıştır. Tüm öneriler maddeler halinde sunulmuştur. Programın giriş kısmında devletin görevleri sayılarak ekonominin gelişmesi için ülke güvenliğinin ve huzurunun olmazsa olmaz bir şart olduğu belirtilmiştir. Genel düşünceler başlığında ulaşımın ülke için öneminde bahsedildikten sonra dış ticaret açığının kapatılması için ihracatın artırılıp ithalatın sınırlandırılması böylece TL'nin tekrar değer kazanacağı belirtilmiştir²⁶⁵. Görülüyor ki ihracatı artırıp ithalatı azaltmak genel 1923 yılından beri savunulan genel bir politika olmuştur.

Programda değinilen bir başka konuda para piyasalarını düzenleyecek Merkez Bankası'nın kurulmasıdır. Türkiye'de Merkez Bankası olmadığı için hükümet para piyasalarını kontrol edemiyordu. Bunun için 1567 sayılı Türk parasının değerini koruma kanunu çıkararak bankalar konsorsiyumu kurmuştur ancak her iki çözümde işe yaramamıştır. İşte hükümet piyasalara egemen olmak için bağımsız bir Merkez Bankası'nı kurmalıdır. Genel düşünce başlığı altında değerlendirilen bir başka konuda vergilerdir. Buna göre vergiler düşürülmemelidir. Zira vergiler devlet için ciddi bir gelir kaynağıdır. Buna karşın 1930 ekonomi programı bazı vergilerin ekonomiye zarar verdiklerini kabul ediyor ve bu tarz olan vergilerin düzeltilmesi ya da kaldırılması gerektiği belirtiliyordu. Özellikle belediyelerin topladığı vergilerin iktisat bakanlığınca denetlenmesi gerektiği savunuluyordu. Devletin gelir kaynaklarından tekeller ve gümrük tarifeleri konularına da programda değinilerek her iki maddenin de yurt içi piyasalarını koruduğu için önemli olduğu vurgulanmıştır. Kesebir planında olduğu gibi 1930 ekonomi programında da Türk sanayisinin önündeki engeller kredi faizlerinin yüksekliği, nakliye ücretleri, plansızlık ve yetişmiş personel eksikliği sayılmaktadır²⁶⁶.

²⁶⁴ Hâkimiyeti Milliye, 6 Nisan 1930.

²⁶⁵ Cumhuriyet, 22 Mayıs 1930; İktisadi Program 1930, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1930, s.3

²⁶⁶ İktisadi Program 1930, ss.4,5,6.

Programın sanayi başlığında ise Türkiye’de tarıma dayalı sanayi ile hızlı para kazanmak mümkündür. Özellikle dış ticaret açığının önemli bir kısmını oluşturan pamuklu ve dokuma sanayindeki iyileştirmeler ile bu alandaki açık giderilebilecektir. Tarıma dayalı sanayinin gelişmesi için tarımın ıslah edilmesi gerekli olup gerekirse fabrikaların ihtiyacı için hammadde ithalinden kaçınılmamalıdır. Gerek İktisadi vaziyetimize dair rapor gerekse de 1930 ekonomi programı tarıma dayalı sanayi için aynı görüşleri savunmaktadırlar. Sanayinin ihtiyaç duyduğu krediye gelince: programa göre kredi ihtiyacının çözümü Sanayi ve Maadin Bankası’nın sermayesinin artırılmasına bağlıdır. Zira bankanın sermayesi yetersiz olduğu için kurulduğu 1925 yılından beri kendine bağlı işletmeler dışına kredi verememekte bu durum da bankanın kuruluş amacına ters düşmektedir. Ancak bankanın sermaye sorunu ileride de çözülemeyecek ve banka kaldırılacaktır. Madenler konusunda ise 1930 ekonomi programı Türkiye’de maden üretiminin artırılması için devlet tarafından bu işin teşvikini ve işletmelerin önündeki engellerin kaldırılmasını önermektedir. 1923’ten itibaren üretimi her yıl düzenli bir şekilde artan maden kömürünün üretiminin artırılıp halkın bu kaynağa erişimi kolaylaştırılmalıdır. Zira kömür kullanımı Anadolu’da bilinmemektedir. Sonuç kısmında ise iktisadi vaziyetimize dair planında olduğu gibi tasarruf öne çıkarılmaktadır. Programda ayrıca dış borçtan sakınılması gerektiği de belirtilir ki bu durum genel olarak dış borca mesafeli yaklaşan hükümetin politikasını yansıtır²⁶⁷.

Programdan öte bir tavsiye niteliğinde olan 1930 ekonomi programına meclisteki görüşmeler esnasında en büyük eleştiri Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Bey (Okyar)’dan gelmiştir. Fethi Bey hükümetin Nisan ayında yayınladığı iktisadi programı incelediğini belirterek “...İtiraf edeyim ki, Hükümetin aylarca çalışması mahsulü olan bu vesika bir programdan ziyade mütearife [öneri] kabilinden umumî malûmatı ve nasihatleri ihtiva eden bir risaledir. Baştanbaşa birtakım tavsiyelerden ibaret olan bu vesika yolların, limanların ve şimendiferlerin yapılması lüzumundan memlekette emniyet ve asayiş tesisi iktisadiyatın inkişafı için esas olduğundan ve sair her kesin bildiği bedihiyattan [açık olan şeylerden] bahsetmekte ise de muhteviyatında hangilerinin yapıldığına ve hangilerinin yapılacağına ve bilhassa nasıl yapılacağına ve ne gibi tedbirler alındığına dair tek bir kelime yoktur”. Fethi Bey’e göre önerilerden ibaret olan hükümetin programı “...bu ise memleketimiz ihtiyacına göre düşünülmiş, tatbikatına geçilmiş bir programı yok demektir. İşte bu programsızlıktır ki iktisadiyatımızı mühmel [ilgisiz] bırakmış millî sanayiin inkişafına hail [engel] olmuş ve binnetice [sonuç olarak] bugünkü sıkıntıları” doğurmuştur diyerek hükümeti

²⁶⁷ A.g.e., ss.10,11,12,13.

programsızlıkla itham etmiştir. Serbest Fırka denemesi sırasında siyasal gelişmenin arkasında kalan bu program hayata geçmeden yeni program arayışları başlamıştır²⁶⁸. Ancak bu programda kalıcı olmayacak ve Türkiye'nin daha uzun soluklu ve kalıcı bir programa ihtiyacı olduğu on bir gün sonra Ankara'da toplanacak olan sanayi kongresinde de dile getirilmiştir. Bu amaçla devlet, üçüncü bölümde görüleceği üzere Sovyetlerden uzmanlar getirerek yeni bir sanayi planı hazırlamaya başlamıştır.

C. Milli Sanayi Siyaseti ve Programı Hakkında Rapor

Milli Sanayi Siyaseti ve Programı Hakkında Rapor, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından 1931 yılında düzenlenen kongresinde sunulmuştur. Rapor, kongrenin 12 Şubat 1931 tarihli toplantısında okunarak kabul edilmiştir. Rapora göre Türkiye bir tarım ülkesidir. Tarımın gelişip yükselmesi de ancak sanayinin yardımıyla mümkündür. Tarım ile sanayinin ilişkisi nedeniyle sanayiye ikiye ayrılmaktadır. Bunlar tarımla ilgili sanayi ve tarımla ilgisi olmayan sanayidir. Tarımla ilgisi olan sanayi doğrudan doğruya tarıma dayanan sanayi olup, değirmencilik, şeker sanayi, giyim sanayi, zeytin sanayi ve ağaç sanayinden oluşmaktadır. Milli Sanayi Programı bu sınıfta bulunan ve doğrudan tarıma dayanan sanayinin teşvikiyle gelişmeli ve Türk sanayisinin merkezini bunlar oluşturmalıdır. Tarımla ilgisi olmayan sanayiye gelince bu tür sanayide madenlere dayalıdır. Türkiye bir tarım ülkesi olmasına rağmen ülkeye zenginlik getirecek asıl kaynak madenlerdir. Fakat Türkiye bu konuda oldukça geridir. Türkiye'de mevcut madenlerin işletilmesi için büyük sermayeye ihtiyaç duyduğundan yabancı sermaye ve tren yolu inşa siyaseti önemlidir. Ancak yetişmiş eleman bulmak zor olduğu için Türkiye'de demir sanayi kurmak zordur²⁶⁹. Türkiye'de sanayinin gelişmesi için;

- 1) Sanayiye himaye eden kanunların ve maliye bakanlığındaki uygulamaların basitleştirilmesi gereklidir.
- 2) Sanayi ve Maadin Bankası'nın sanayiye kredi ve makine desteği sağlaması gereklidir.
- 3) Sanayi teşebbüslerinde rekabeti ortaya çıkaracak durumlardan kaçınmak gereklidir.
- 4) Sanayinin tüm birimlerinin yalnız bir kurum tarafından denetlenmesi yapılmalıdır²⁷⁰

²⁶⁸ TBMM ZC, Devre:3, Cilt:21, İçtima:3, İnikat:84, Tarih:2.10.1930, TBMM Matbaası, Ankara, ss.38,39; Tekeli, İlkin, **1929 Dünya...**, s.127.

²⁶⁹ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, **Milli Sanayi Siyaseti ve Programı**, Cumhuriyet, Matbaası, İstanbul, 1931, ss.3,9,12,13,

²⁷⁰ A.g.e., s.9.

D. Âli İktisat Meclisi'nin Ekonomik Kriz Hakkındaki 1931 Buhran Raporu

1929 Dünya Ekonomik krizinin ağır etkileri tüm Dünyada olduğu gibi Türkiye'de sürerken krizden çıkış için arayışlar sürmekteydi. Krizin ilk patlak verdiği dönemde hükümet krizden çıkış yollarını aramaya başlamıştı. Bunlardan ilki dönemin iktisat bakanı Şakir Kesebir tarafından hazırlanan iktisadi vaziyetimize dair rapordur. Raporun hazırlanmasına Âli İktisat Meclisi tarafından başlanmış ancak raporu iktisat bakanı bitirmiştir. Bu raporun kendinden bekleneni vermemesi üzerine İsmet Paşa, 1930 Ekonomi Programı adlı raporu hazırlatmıştır. Ancak bu programda uygulanamamıştır. Aradan bir yıl geçtikten sonra Âli İktisat Meclisi, Dünya ekonomik krizini ve Türkiye'ye etkilerini inceleyen 1931 Buhran raporunu yayımlamıştır. Buhran raporu Âli İktisat Meclisi'nin 15-29 Aralık 1931 tarihleri arasındaki yedinci toplantısına istinaden hazırlanmış olup 24 sayfadır. 1929 Dünya ekonomik krizini bazı ticari malların pazar paylarının düşmesi şeklinde basit bir kriz gibi göstermek mümkün değildir. Krizin kaynağı çağdaş ekonomi sisteminin yapısına has özelliklerdir. Krizde bu sistemin özelliklerinden doğmuştur. 1929 Dünya ekonomik krizinden önce hammadde ihraç eden ülkelerin sanayileşmeye başlamasıyla birlikte bu ülkeler tüketicilikten üreticiliğe geçmişlerdir. Bu ülkelerin ve gelişmiş ülkelerin sanayi üretimleri artmasına karşın Dünya genelinde tüketim daralmıştır. Bu da stok fazlalığına neden olmuştur²⁷¹. Elleriindeki stokları satamayan özellikle Amerikalı firmalar borçlarını kapamak için borsadaki hisselerini satmaya başlamışlar bu durum da 1929 Dünya ekonomik krizine neden olmuştur.

Krizin klasik liberal ekonomik önlemlerle çözülemeyeceğini anlayan Dünya devletleri krize bizzat müdahale ederek tedbir alma yoluna başvurmuşlardır. Türkiye'de Dünyadan bağımsız sayılamaz zira Türk ekonomisi, genel olarak Dünya ekonomisinin değişimlerini takip edip onlara ayak uyduramamış olduğundan Türkiye, Dünya sanayi ürünlerinin pazarı, gıda ve hammaddesini karşılayan bir tarım ülkesi haline gelmiştir. Ülkedeki teknik gerilik, sermaye ve teşebbüs yetersizliği ile ortaya çıkan bu durum Türk ekonomisinin dönüşmesine engel olmuştur. Dönüşemeyen ekonomik yapı Türkiye'yi giderek artan krizin baskısı altında bırakmıştır. Türkiye'de ekonomik inkılabı gerçekleştirecek bireysel teşebbüsler istenilen seviyede gelişmediği için Ülkenin ekonomik gelişmesini sağlayacak tedbirleri devletin alması gerekmektedir. Görüldüğü rapor ekonomide açıkça devlet müdahalesini savunmakta ve devletin müdahalesi krizden çıkışın tek yolu olarak görülmüştür. Raporda savunulan bu

²⁷¹ Rapor için bkz. BCA, **Fon No: 30 10 0 0 Kutu No:26 Dosya No:152 Sıra No:10**; Âli İktisat Meclisi, **Âli İktisat Meclisi Raporları**, No:8, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1932.

düşünceyi Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupalı devletlerin krize karşı aldıkları devletçi önlemlerin bir yansımasıdır²⁷².

Devlet bu tedbirleri, uygulamada ciddi, uzun bir süreye yayılmış ve uzmanlarca yapılmış planlı bir ekonomik plan çerçevesinde yürütmelidir. Planın uygulanmasına mümkünse hızlıca geçilmelidir. Kuruluş devresinde olan Türk sanayinin krizden etkilendiğine dair bir belirti yoktur. Aksine yerli sanayi sahip olduğu geniş koruma ve desteklerle gelişme yolundadır. Ancak bunun tüm yurdu kapsamı için sanayiye engel bazı durumların da ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bunun için öncelikle; Türk sanayisine yön verecek bir sanayi programının tespit ve ilanı gereklidir. Buna istinaden her hangi bir şekilde ihtiyaca cevap vermeyen girişimlere engel olunarak milli servetin israfına meydan verilmemelidir. Türk sanayisi için gerekli olan hammaddelerin kalite standartları artırılmalıdır. Böylece hem sanayinin kullanacağı hammadde uygun standarda kavuşur hem de ürünün değeri yükselir. Hammaddelerin piyasada uygun şartlarda satılması için borsaların yeniden düzenlenmesi gereklidir. Türk sanayicisinin sıkıntılarında biri de işçilerin orantısız dağılımıdır. Buna göre bazı sanayi kollarında işçiler fazla bulunurken bazı yerlerde işçi sıkıntısı çekilmektedir. Bunu engellemek için iş piyasasının düzenlenmesi önemlidir. Ayrıca işçilerin eğitimleri de oldukça önemlidir. Bunu temin etmek maksadıyla işçiler için gece kursları düzenlenmelidir²⁷³.

Uygulamada bir yararı görülmeyen usta ve teknisyenlerin yetiştirildiği sanat okullarının derhal ıslah edilmesi gereklidir. Teknisyenlerin yetiştirilmesi için de gelişmiş sanayi ülkelerine eğitime gönderilmesi önemli bir çözüm olarak görülmektedir. Yerli sanayinin yabancı sanayi ile rekabetinin sağlanması için maliyetlerin düşürülmesi gereklidir. Maliyetin azaltılması için sanayi de ileri teknik ve usullerin kullanılması zorunludur. Türk sanayicisinin uzun vadeli ve ucuz krediye ihtiyacı vardır. Ancak bunu temin edecek bir müessese yoktur. Sanayi ve Maadin Bankası bunu temin etmek amacıyla kurulmuşsa da yetersiz sermaye nedeniyle bunu yapamamaktadır²⁷⁴.

Türkiye’de sanayiye teşvik ve düzenlemek amacıyla çıkarılmış olan Teşvik-i Sanayi Kanunu ihtiyaçlara cevap verebilmekten uzaktır. Teşvik-i Sanayi Kanunu ileride ülkenin sanayi programına dâhil olacak konuları içermelidir. Kanun sağladığı hammadde muafiyetlerine rağmen fabrikalar gümrüklerdeki bürokratik engellerden şikâyet etmektedirler. Hâlbuki Türkiye’de yetişmeyen hammaddeler ve bu hammaddeleri işleyecek makineler hariç, hiçbir

²⁷² BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No:26 Dosya No:152 Sıra No:10; Türk bürokratların, Türkiye’nin krizi kendi yöntemleriyle çözemeyeceği hakkındaki görüşleri için bkz. Başar, **İktisadi Devletçilik**, C:1, s.26.

²⁷³ BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No:26 Dosya No:152 Sıra No:10.

²⁷⁴ BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No:26 Dosya No:152 Sıra No:10.

formaliteye ihtiyaç duyulmadan ithal edilebilmelidir. Yunanistan bu konuda ileri bir noktadadır²⁷⁵. Türk sanayinin bir diğer sorunu da dar bir pazara hizmet sunmasıdır. Bundan dolayı da üretilen ürünler az olmaktadır. Bunun genişletilmesi için geniş pazarlara hitap edilmeli ve ürün yelpazesi genişletilmelidir.

III. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın Kurulması

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda ülkede para piyasalarını düzenleyecek bir Merkez Bankası mevcut değildi. Merkez Bankası görevlerinin bir kısmını Osmanlı Bankası yerine getirmekteydi. Bu amaçla Osmanlı Bankası ile Mart 1924'te imtiyaz antlaşması imzalanarak bankanın Mart 1925'te bitecek olan imtiyazı Mart 1935'e kadar uzatılmıştır. Dönem boyunca Merkez Bankası'na olan ihtiyaç giderek artarken İş Bankası kendisini Merkez Bankası'na dönüştürmek için çaba göstermiş ve bu amaçla inceleme yapması için Hollanda'dan Hollanda Merkez Bankası başkanını getirmiştir. Ancak Başbakan İsmet Paşa, İş Bankası'nın Merkez Bankası'na dönüşmesi görüşüne karşı çıkararak Merkez Bankası'nın yeni bir banka olarak kurulmasını istemiştir. 1929 yılında Dünya ekonomik krizinin patlak vermesi ile Türkiye'de buna dâhil olmuştu. Kriz için Türk parasını koruma kanunu, menkul kıymetler ve kambiyo borsaları kanunlarını çıkaran ve bankalar konsorsiyumu oluşturan hükümet ne yazık ki piyasaları istediği gibi kontrol altında tutmayı başaramamıştır. Bu yüzden Merkez Bankası'nın acilen kurulması gerektiği kabul edilmiştir²⁷⁶.

Bankanın kurulmasıyla ilgili haberler 1929 Aralık ayında basında yer almaya başlamıştır. Buna göre bankanın kuruluşuyla ilgili kanunun meclise sevk edileceği ve bankanın sermayesinin de 40 ila 50 milyon Türk lirası olacağı haberlerde verilmiştir. Buna karşın Türkiye'nin acil önlemler aradığı bir dönemde Merkez Bankası kuruluşu için Türkiye'ye gelen Müller ve Shacht hazırlamış oldukları raporlarında hükümetin isteğinin tersine olarak bankanın kurulmasını, Türk parasının dengeye kavuşmasından sonra önermişlerdir. Müller ve Shacht raporunun aksine Merkez Bankası kurulması için Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Cemal Hüsnü Taray ve Ziraat Bankası Müdürü Şükrü Ataman'dan bir Merkez Bankası yasası oluşturmalarını istemiştir. Kanun yazıldıktan sonra o sıralarda Türkiye'de bulunan Charles

²⁷⁵ BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No:26 Dosya No:152 Sıra No:10.

²⁷⁶ Selim İlkin, "Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler Tartışmalar 8-10 Haziran 1973**, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1973, ss.547,558,562; İsmet İnönü, **Hatıralar**, Cilt:2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.278; M. İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları**, Ezgi Yayınları, İstanbul, 1998, s.32; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Cilt:1, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1993, s.368.

Rist'inde görüşleri alınmıştır. Hazırlanan 1715 sayılı kanun meclise sevk edilerek 21 Haziran 1930 tarihinde kabul edilerek Merkez Bankası kurulmuştur²⁷⁷.

Merkez Bankası bir tedavül yani banknot ihraç eden bir bankadır. Merkez Bankası'nın kurulması ile Türkiye ulusal para politikasına egemen olmuştur. Ulusal finans sisteminin kurulması, sanayileşme politikası açısından da temel taşı görevini üstlenmiştir. Buna göre ekonomik bağımsızlığımızın bir ayağı bankalar ise diğer ayağı da ulusal sanayidir. Merkez Bankası kurulmasına dair 1715 sayılı kanun on bölümden ve doksan dokuz maddeden oluşmaktadır²⁷⁸. Kanunun bazı bölüm ve maddeleri şunlardır;

Birinci Madde: Türkiye'de banknot ihracı imtiyazına ayrıca sahip olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası unvanı altında anonim şirket olarak bir banka tesis edilmiştir.

İkinci Madde: Türkiye'nin ekonomik gelişmesine yardım etmesi amacıyla kurulan Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın vazifesi aşağıda gösterilmiştir:

- 1) İndirim fiyatını tespit etmek, para piyasasını ve tedavülünü düzenlemektir.
- 2) Hazine işlemlerini yapmak
- 3) Hükümetle Türk parasının gelecekte istikrarını sağlayacak tüm tedbirleri almak²⁷⁹.

Beşinci Madde: Banka, 30 Ocak 1925 tarih ve 701 numaralı kanuna istinaden devlet tarafından ihraç edilmiş olan 158.748.563 liralık parayı hesabına alacaktır.

Altıncı Madde: Hükümet, nakit paraya karşılık kurulması amacıyla aşağıdaki para ve değerli eşyaları şimdiden yatıracaktır:

Hazinede bulunan 500.000 altın liralık miktarı

Değeri 116.497.925 frank olan uluslararası kıymetler.

Bu kıymetlerin altın veya altına çevrilmesi mümkün olan dövizler olarak geliri mevcuda ilave edilecektir²⁸⁰.

On İkinci Madde: Türk lirasının altın karşılığı tutarını istikrar kanunu tayin edecektir²⁸¹.

Yirmi Birinci Madde: Bankanın hisseli sermayesi 15.000.000 lira olup her biri yüz liralık 150.000 hisseye ayrılmıştır. İşbu miktar hükümetin onayıyla iki misline çıkarılabilir. Hisse senetlerinin değerleri 100, 200, 500, 1000, 5000 ve 10.000 liradır.

Yirmi İkinci Madde: Bankanın hisse senetleri isme düzenlenmiştir.

²⁷⁷ **Akşam**, 27 Aralık 1929; Hines, vd, **a.g.e.**, s.15; Tekeli, İlkin, **Cumhuriyet'in Harcı...**, s.189.

²⁷⁸ Namık Zeki Aral, "1942 Sonunda Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt:5, Sayı:1-4, Yıl:1945, s.158; Çavdar, **Türkiye'de Liberalizm...**, ss,207,208; Kanun No:1715, **Kanunlar Dergisi**, Cilt:8, TBMM Matbaası, Ankara, s.859.

²⁷⁹ **A.g.e.**, s.859.

²⁸⁰ **A.g.e.**, ss.859,860.

²⁸¹ **A.g.e.**, s.861.

Yirmi Beşinci Madde: Hisseler A, B, C ve D sınıflarına ayrılmıştır.

Yirmi Altıncı Madde: A sınıfına ait hisse senetlerinin her biri en az yüz hisseliktir. Bu çeşit hisse senetleri ayrıca hükümet işletmelerine ait olup sermayenin %15'ini geçemez. Bu hisse senetlerinin karşılığı, hükümet tarafından, halis altın olarak ve ödeme tarihindeki fiyatlarla Merkez Bankasına verilir.

Yirmi Yedinci Madde: B sınıfındaki hisse senetleri Türkiye'de faaliyette bulunan milli bankalara ayrılmıştır.

Yirmi Sekizinci Madde: Bu kanunda adı geçen milli bankalardan maksat, milli kanunlara uygun olarak kurulmuş ve Türk parası olarak konulan sermayelerinin çoğunluğu Türk vatandaşı şahıslar elinde bulunan bankalardır.

Yirmi Dokuzuncu Madde: C sınıfındaki hisse senetlerinden en az 15.000 adedi 26'ıncı maddede bahsi geçen bankalar haricinde kalan diğer bankalarla imtiyazlı şirketlere tahsis edilmiştir.

Otuzuncu Madde: D sınıfındaki hisse senetleri Türk ticaret müesseselerine ve Türk vatandaşlığına sahip tüzel ve gerçek kişilere ayrılmıştır²⁸².

Otuz dördüncü Madde: Banka, hazine ödemelerini gerçekleştirme, yurt içinde ve dışında para transfer işlerini temin eder.

Otuz beşinci Madde: Banka, sikke veya külçe halinde altın alıp satmak ve altın karşılığında avans veya altın sertifikası vermek yetkisine sahiptir.

Otuz altıncı Madde: Banka, fiilen altın tahvili karşılığı dövizleri alıp satmak hakkına sahiptir. Ancak bu dövizlerin vade süresi 90 günü geçemez.

Kırk İkinci Madde: Banka, karşılıksız kredi açamaz ve avans dahi veremez.

Kırk Üçüncü Madde: Banka, hiç suretle senet ve vesikalar ciro edemez ve kefil olamaz.

Kırk Dördüncü Madde: Banka, hisse senetleri üzerine avans veremez²⁸³.

Elli Dördüncü Madde: Bankanın teşkilatı aşağıdaki şekildedir:

- A. Hissedarlar genel kurulu
- B. İdare meclisi
- C. Denetçiler
- D. İndirim ve kredi kurulu
- E. Yönetim Kurulu
- F. Genel müdürlük ve şube müdürlükleri²⁸⁴.

²⁸² A.g.e., ss.861,862.

²⁸³ A.g.e., s.863.

²⁸⁴ A.g.e., ss.864,865.

3 Ekim 1931’de faaliyete geçen bankanın stoklarındaki altın miktarı zamanla artmaya başlamıştır. 1931’de 6.127 kg olan altın 1938 yılında 26.107 kg’ına çıkacaktır²⁸⁵.

IV. Sanayi Alanında Özel Sektörde Vergiler

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda ülkede vasıtasız vergiler alanında temettü vergisi, arazi vergisi, musakkafat vergisi ve aşar toplanırken, vasıtalı vergi olarak gümrük vergisi ile tekel idaresi altında bulunan ve bazı maddelerden alınan istihlak vergileri toplanmıştır. Yeni hükümet aşar başta olmak üzere eski verimsiz vergileri kaldırmış yerlerine yenilerini koymuştur. Buna göre vasıtasız vergi olarak kazanç vergisini vasıtalı vergi olarak da muamele vergisini getirmiştir. Vergiler bütçe açığını kapatmak için önemli bir yer tutmuştur. Halk üzerindeki ağır vergi yükünü İsmet Paşa mecliste “*milletin hazinesine kudret temin etmek için vergi vermek*” gereklidir diye savunmuştur²⁸⁶. Fabrikatör ve tüccar üzerindeki vergi yükü Tablo 56 ve Tablo 57’de gösterilmiştir.

Tablo 56: Yedi İşçi Çalıştıran Küçük Bir Fabrikanın Verdiği Vergiler

Fabrikanın Kazancı	4.000
Vergiler	
Yol vergisi	6
Kazanç vergisi	-
Muamele vergisi	1.250,00
Eğlence ve hususi istihlak vergisi	7,5
Dâhili istihlak	
A. Şeker	18
B. Elektrik	15
Nakliyat vergisi	12
Damga resmi	200
Noter harçları	50
Gümrük rüsumu	20
Belediye rüsumu	8,5
Vergi Toplamı	1.587 ²⁸⁷
Kaynak: Hines, vd, a.g.e. , C: V, s.108.	

²⁸⁵ Aydemir, **İkinci Adam**, C:1, s.369.

²⁸⁶ Vasıtasız Vergiler: Mükellef tarafından ödenen ve başkalarına yansıtılmayan vergidir, <http://www.iktisatsozlugu.com/nedir-2049-venedik-altinlari-#.VB1aKpBrNUQ>, (Erişim Tarihi, 20/09/2014); Vasıtalı Vergi: Kanuni mükellef tarafından ödenmekle beraber daha sonra piyasa mekanizması kanalıyla başkalarına yansıtılan vergidir, <http://www.iktisatsozlugu.com/nedir-2048-vasitasiz-vergiler-#.VB1b75BrNUQ>, (Erişim Tarihi, 20/09/2014); Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi yayınları, İstanbul, 1987, s. 29; Muzaffer Egesoy, **Cumhuriyet, Devrinde Vasıtalı Vergiler**, Ankara, 1961, s.III.

²⁸⁷ Kaynakta 1.586 TL.

Tablo 56'ya göre 4.000 Türk lirası kazanan bir fabrikanın bunun 1.587 lirasını vergi olarak vermektedir. Bu verginin kazanca oranı %39,6'dır²⁸⁸. Yine tabloya göre bir fabrikadan 9 farklı kalemde vergi alınmaktadır.

Tablo 57: Bir Tüccarın Vermekte Olduğu Vergiler

	Türk Lirası
Tüccarın Kazancı	3.000
Vergiler	
Yol vergisi	6
Bina vergisi	198,88
Arazi vergisi	22,5
Kazanç vergisi	500
Eğlence ve hususi istihlak vergisi	5
Dâhili istihlak	
A. Şeker	22,5
B. Petrol	9,6
C. Elektrik	6,1
Nakliyat vergisi	25
Damga resmi	21
Noterlik harçları	20
Kıymetli evrak	15
Gümrük rüsumu	20
İnhisarlar (ticari karın fevkinde miktar)	
Tuz	2,45
İspirto ve içki	16,2
Kibrit	2,7
Tütün	54
Cezayı naktiler	25
Belediye rüsumu	44,8
Vergi toplamı	1.016,73 ²⁸⁹
Kaynak: Hines, vd, a.g.e. , C: V, s.109.	

Tablo 57'ye göre 3.000 lira geliri olan tüccar 1.016,73 Türk lirası vergi vermektedir. Vergi yükünün kazanca oranı %33,8'dir²⁹⁰. Buna göre de tüccarın vergi yükü sanayiciye göre düşüktür.

1925-1926 yılında bütçe açığı %60'lara ulaşması ile Türkiye denk bütçe politikası izlemeye başlamıştır. Türkiye bu politikadan 1929 krizinde de taviz vermemiştir. Denk bütçe Türkiye için önemlidir çünkü bütçe açığında ipin ucu kaçarsa Osmanlı Devleti örneğinde olduğu gibi hükümet dış borca saplanıp kalabilir ve bu durum iflasa giden bir süreci ortaya çıkartabilirdi. Bu sebepten denk bütçe her zaman ana politika olmuştur. 1931 yılında iktisat

²⁸⁸ Hines, vd, **a.g.e.**, C: V, s.108.

²⁸⁹ Kaynakta 1016,76 TL.

²⁹⁰ Hines, vd, **a.g.e.**, C:V, s.109.

vekili denk bütçe için şunları söylüyor “Eğer bir millet istihsal [üretim] hususunda geri ise teknik amiller [güçler] hususunda ilerlememiş ise, o memleketin muvazenesini [dengesini] vücuda getirmeyi beynelmilel mübadelenin [uluslararası piyasanın] nazımlığına [düzenleyişine] terk etmek, o memleketin harabisine [yıkılışına] göz yummak olur. Her sene bilanço açığını milletin öteden beri toplamış ve asırlardan beri biriktirmiş olduğu menkul kıymetlerle ödemek mecburiyetine düşer. Açık, senelerce devam ettiği takdirde memleket dâhilinde mücevherat ve müzeyyenattan [süsler ve değerli eşyalardan], ev ağırlıklarından başlayarak, nihayet o memleketin şimendiferlerinin [trenlerinin], bankalarının, ticari ve sınaî teşebbüslerinin, arazinin ecnebilere geçmesine kadar varabilir”²⁹¹.

A. Vasıtalı Vergiler

Vasıtalı vergiler; Umumi İstihlak vergisi (Muamele vergisi), İstihlak Vergisi, İmalat vergisi ve Şeker vergisidir. Aşarın kaldırılmasıyla yerine konulacak olan umumi istihlak vergisi kanun teklifi 10 Şubat 1926 tarihinde meclise sunulmuştur²⁹². Bu teklif üzerine 735 numaralı kanun 1926 yılında meclisten geçerek Aşar Vergisi yerine Umumi İstihlak vergisi (Muamele vergisi) kanunlaşmıştır. Kanuna göre; dükkân, mağaza, ticarethane, yazıhane, maden, taşocağı, fabrika ve imalathane gibi ticaret ve sanata mahsus mahallerde vuku bulan mal satışları, imalat ve tamir bedelleri ve bankacılık, sigortacılık, nakliyecilik, komisyonculuk, tellallık gibi ticaret ile uğraşanların hizmet karşılığı aldıkları üzerinden işbu kanun gereğince bir Umumi İstihlak vergisi alınır.

Aşağıdaki maddeler umumi istihlak vergisine dâhil değildir.

- A. Ekmek satışları
- B. Tekelde olan malların satışları
- C. Nakliye vergisine bağlı şahısların nakliyeleri
- D. Ticaret, hisse senetleri ve kambiyo borsalarında yapılan uygulamalar
- E. Otel, lokanta, kahvehane, birahane gibi yerlerde alınan ücretler
- F. Sinema, tiyatro ve eğlence yerlerindeki bilet satışları
- G. Kazanç vergisi on lirayı bulan bakkal, manav, balıkçı, oduncu gibi küçük esnaf ve sanatkârların satış, üretim, tamirat neticesinde aldıkları ücretler.

735 sayılı Umumi İstihlak kanuna göre verginin oranı %2,5'tur. Küsurlu on paradan düşük vergiler on paraya yuvarlanır. Bu vergi, sanayiye baskı altında tuttuğu, endüstrideki

²⁹¹ Kuruç, **Mustafa Kemal...**, ss.30,33; İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye Devletçiliğinin Oluşumu**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009, s.47.

²⁹² İsmail Türk, “Atatürk ve Türk Mali Sistemi”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, s.18.

gelişmeyi önlediği ve sanayide parçalanmaya sebep olduğu için sürekli eleştirilmiştir. Umumi İstihlak Vergisinin yüksekliği sebebiyle İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası tarafından “*bilhassa ihracat ticaretimizi ve dolayısıyla müstahsili tazyik eylemekte bulunduğu [üreticiyi baskı altında tuttuğu] ve vergi nispetinin pek ağır olduğu hakkında odaca*” hükümet nezdinde girişimlerde bulunulmuştur. Umumi istihlak vergisi kabulünden sonra “*hem müşteri ve hem bayii külfet ve zahmet ihtiyarına mecbur etmekte olmasına rağmen Hazinece matlup [istenilen] fayda temin*” edilmediğinden dolayı bir yıl sonra değiştirilme ihtiyacı doğmuştur. Bunun üzerine hükümet 1039 numaralı kanunla Umumi İstihlak Vergisini, Muamele Vergisi olarak değiştiren kanunu 21 Mayıs 1927 tarihinde yasalaştırmıştır²⁹³. 1931 yılında Muamele Vergisinde değişiklik yapılması için meclise teklif verilmiştir. Ancak bu teklifte himaye görmeyen sanayinin gelişmesine engel olacağı için eleştirilmiştir²⁹⁴.

Muamele Vergisi, 1932 yılında tahsil edilen vergi gelirleri içerisinde en büyük miktarı oluşturmuştur²⁹⁵. 1934 yılında muamele vergisinde yapılan değişikliklerle sanayi üzerindeki baskı hafifletilmiştir. Buna göre; en az beş beygir (beş dâhil) motor gücü olan küçük sanayi işletmeleri vergiden istisna edilmiştir. Ancak, trikotaj, mücevherat, itriyat ve suni veya tabii ipek mensucat ve çorap fabrikaları, himaye gördüklerinden kapsam dışı bırakılmıştır²⁹⁶.

İstihlak Vergisine gelince 1932 bütçesine kadar üç ayrı başlık altında gösterilmekte olan istihlak vergisi 1932 bütçesinde “*dâhili istihlak vergileri*” unvanı altında toplanmıştır. Bu gruba dâhil olan vergiler eğlence ve hususi istihlak vergisi şeker ve petrol istihlak vergisi, elektrik ve havagazı istihlak vergisidir. Eğlence ve özel istihlak vergilerinin oranı çok yüksektir. Petrol üzerine yüklenen vergi oranı litrede 8 kuruştur²⁹⁷.

İmalat vergisi 4939 sayılı kanunla kabul edilmiş olup buna göre yiyecek ve içeceklerde vergi oranı %10, çimento, tahta, kalas, pencere camı, çivi, demir çubuk profilinde vergi oranı %10 diğer ürünlerde %12,5 olarak tespit edilmiştir²⁹⁸.

Şeker vergisi 1929'da yeni gümrük tarifesinin yürürlüğe girmesinden sonra şeker tekeli kaldırılarak şeker fabrikaları 1930'dan itibaren 1718 sayılı kanunla kabul edilen dâhili istihlak

²⁹³ **TBMM ZC**, Devre: II, Cilt:32, İçtima: IV, İnikat:69, Tarih:19.05.1927, TBMM Matbaası, Ankara, s.228; H. Avni, **1926-1927-1928 Seneleri Faaliyet ve Muamelatına Ait Umumi Rapor**, İTO, İstanbul, 1935, s.243; Kanun No:735, **Kanunlar Dergisi**, Cilt:4, TBMM Matbaası, Ankara, s.108; Egesoy, **a.g.e.**, s.VI.; Kanun No:1039, **Kanunlar Dergisi**, Cilt:5, TBMM Matbaası, Ankara, s.191.

²⁹⁴ **TBMM ZC**, Devre:4, Cilt:3, İçtima: Fevkalade, İnikat:33, Tarih:21.07.1931, TBMM Matbaası, Ankara, s.268.

²⁹⁵ Hines, vd, **a.g.e.**, C.V, s.102.

²⁹⁶ Egesoy, **a.g.e.**, s.7.

²⁹⁷ Hines, vd, **a.g.e.**, C:V, s.102.

²⁹⁸ Egesoy, **a.g.e.**, s.26.

vergisine tâbi tutulmuştur. Kanunla şekerden kiloda alınan 8 kuruşluk vergi 1934 yılında 12 kuruşa çıkarılmıştır. Verginin artırılmasındaki sebep şeker fabrikalarının yüksek kârlılığıdır²⁹⁹.

Tablo 58: Vasıtalı Vergilerin Sektörlere Dağılımı

Cari Fiyatlarla, Milyon TL								
Yıllar	Madencilik	İmalat Sanayi	Elektrik Gaz, su	İnşaat Sanayi	Ticaret	Ulaştırma ve haberleşme	Serbest meslek ve hizmetler	Toplam
1923	0,3	8,6	0,6	0,1	1,7	1,4	1,6	14,3
1924	0,8	12,8	0,8	0,1	2,1	2,2	2,1	20,9
1925	0,6	15,8	1	0,1	2,8	3,2	2,8	26,3
1926	1,3	30,6	1,5	0,1	2,9	3,5	3,7	43,6
1927	0,6	42,9	1,5	0,1	3,1	3,3	4,1	55,6
1928	0,9	48,2	1,6	0,1	3,8	4,1	4,4	63,1
1929	0,9	48,9	1,6	0,1	4	3,7	4,3	63,5
1930	0,7	46,7	1,5	0,1	3,7	3,4	4,1	60,2
1931	0,8	42,3	1,3	0,1	2,8	3,1	3,2	53,6
1932	0,7	42,4	1,4	0,1	2,6	3,1	3,1	53,4
1933	0,4	46,3	1,4	0,1	2,6	3,2	3	57
1934	0,6	60	2,7	0,1	3,3	3,7	3,3	73,7
1935	0,7	64	3	0,1	3,4	3,9	3,6	78,7
1936	0,6	66,4	3,6	0,1	3,8	4,5	4,1	83,1
1937	1	70,5	3,6	0,1	4,3	4,9	4,6	89
1938	0,9	75,1	4,1	0,2	4,6	5,4	5	95,3

Kaynak: Tuncer Bulutay, Yahya S. Tezel, Nuri Yıldırım, **Türkiye Milli Geliri (1923-1948) Tablolar**, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974, Tablo: 7.3 115/A.

Tablo 58’de görüldüğü gibi 1928 yılından itibaren vasıtalı vergilerde özellikle imalat sanayinde yoğun bir şekilde artmaya başlamış. 1930-1931-1932 ve 1933 yıllarında vergilerde 1929 yılına göre bir düşme kaydedilmiştir. Bu da krizin etkilerinden kaynaklanmaktadır. Krizin etkilerinin geçtiği ve sanayi planlarının devreye girdiği 1934 yılından itibaren vergi gelirlerinde hızlı bir artış yaşanarak 1938 yılında en yüksek seviyesine çıkmıştır.

B. Vasıtasız Vergiler

Vasıtasız vergi olarak Kazanç vergisini ve belediyelerin aldığı oktruva (dâhiliye) vergisini sayabiliriz. Kazanç vergisi eski temettü vergisi yerine konulmuş olan ticaret ve sanat kazançları üzerinden cumhuriyet öncesinde de temettü vergisi alınmaktaydı. Bu vergiden vazgeçilerek 1926 yılında yerine Fransa'dan aktarılan kazanç vergisi konulmuştur. Ancak kanun 1931'de tadili için meclise gönderilmişse de uzunca bir süre devam eden meclis süreci neticesinde 1934 yılında kanunlaşmıştır. Bu kanunla Türkiye'de ticaret ve sanayiden elde edilen

²⁹⁹ Egesoy, a.g.e., s.39; Tekeli, İlkin, **Uygulamaya Geçerken...**, s.99.

tüm kazançlar vergi kapsamına alınmıştır. Bu vergi ile kentli nüfus üzerindeki doğrudan vergileme güçlendirilmek istenmiştir³⁰⁰.

Oktruva (dâhiliye) vergisi, sanayi işletmelerinin ithal ettikleri hammaddeleri işledikten sonra elde ettiği üründen belediyelerin aldığı bir vergidir. Bundaki sebep elde edilen ürünün ithal hammaddeden elde edilmesidir³⁰¹. Uygulamalarında çarpıklık hatta sanayiciden alınıp alınmayacağı mahkemelik olan ve Anadolu'nun dört bir köşesinde ticari hayata baskı yapan ve sürekli şikâyet konusu olan bu verginin kaldırılması sanayiciler tarafından defalarca talep edilmiştir³⁰². Sonuç olarak özellikle oktruva vergisi Türk sanayisinin ve sermayesinin gelişmesi önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. Diğer vergilerle birlikte bu vergi sanayicinin en çok şikâyet ettiği konuların başından gelmiştir³⁰³.

V. Aferizm, Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kurulması ve Atatürk'ün Üç Aylık Yurt Gezisi

A. Aferizm

İş Bankası ile ilişkisi olan politikacılar sermaye çevreleriyle devlet arasında önemli bir köprü oluşturmuşlardır. Bunlara İş Bankası grubu veya İş Bankası'nın Fransızca karşılığı olan Banque d'Affaires'ten esinlenerek aynı zamanda Fransızca “*çıkarıcı*” anlamına gelen aferistler denildi. Celal Bayar liderliğinde Muammer Eriş, Siirtli Mahmut, Kılıç Ali, Recep Zühtü, Salih Bozok, Nuri Conker, Cevat Abbas vb. kişiler “*İş Bankası grubu*” olarak tanınmışlardır³⁰⁴. Bu çevreler iş takipçiliği yaparak karşılığında komisyon almışlardır. Eğer yabancı bir yatırımcı ülkeye geldiyse Ankara'da bakanlara sözü geçen etkili bir milletvekilinin kapısını çalmak zorundaydı. Aferizmin ilk başlangıcını Falih Rıfkı Atay'dan dinleyelim

“ İlk aferizm fesadı Ankara'da iş takip etmeğe gelenleri haraca kesmekle başlamıştır. Adam, ya zayıf Bakanlara sözlerini geçiren nüfuzlularla ortak olacaktı yahut kazancından olacaktı. Türk olmayanlar bir Ankaralı maske edinmek zorunda idiler. Birkaç misal süratle şu fikrin yayılmasına sebep olmuştur: Ankara'da ancak nüfuzlu Milletvekilleri vasıtası ile iş çıkarılabilir.

³⁰⁰ Muzaffer Egesoy, **Cumhuriyet Devrinde Vasıtasız Vergiler**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara, 1961, ss.1, 2,22,23; Tekeli, İlkin, **Uygulamaya Geçerken...**, s.274; H. Avni, **a.g.e.**, s.258.; Güneri Akalın, **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, Maliye Bakanlığı, Ankara, 2008, s.66.

³⁰¹ İstanbul Milli Sanayi Birliği, **Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müessesat-ı Sanayiye Oktruva Resmine Tabimidir**, İstanbul, 1928 s.3.

³⁰² İTO, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Eylül...**, s.559; Milli Sanayi Birliği, **a.g.e.**, s.20; H. Avni, **a.g.e.**, ss.273,274.

³⁰³ Memduh Yaşa, **İktisadi Meselelerimiz**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966, s73.

³⁰⁴ Boratav, **Türkiye Devletçilik...**, s.19; Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni...**, s.181.

Bir gün Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde oturuyordum. Çankaya'daki evimi kiralayan Çek Sefiri beni görmeğe geldi. Biraz hoş beşten sonra dedi ki:

— *Bizim İskoda firmasını biliyorsunuz. Bu firmanın Türkiye mümessili Sabur Sami Beydir. Bize söylediklerine göre, kendisinin siyasi nüfuzu olmadığı için firmanın işlerini yürütemeyecektir. Onun yerine siyasî nüfuz sahibi bir kimsenin bulunmasını bana yazdılar. Aklıma siz geldiniz. Gazinin arkadaşısınız. Gazetesinin başındasınız. Lütfen bu mümessilliği kabul etmez misiniz?*

— *Hepsinin asılsız olduğunu ve Türkiye'de bu firmanın işlerini daha iyi göreceğ bir temsilci bulunamayacağını dilim döndüğü kadar anlatmağa çalışmışım.*

Bir gün Milli Savunmanın bir eksiltmesine katılan iki rakip firmadan ikisinin de temsilcisi aynı Milletvekili olduğu görülmüştü.

İş Bankasının bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet tarihi için pek acıklı bir aferizm salgınının başlangıcı olmuştur³⁰⁵.

Aferistlerin kimi arsa spekülâtörü, kimi idare meclisi azası, kimi taahhüt işleri kimi de komisyonculuk yapıyorlardı. Komisyonculuk yapan sadece siyasetçiler değildi bazı askerler de bu işe girmişlerdi. Falih Rıfkı, Atatürk'ün daha İstanbul'da iken sevmediği bir askeri, Ankara'da görünce, “*ne yapıyor bu adam burada*” deyip biraz araştırılınca adamın komisyoncu olduğunu öğrenmiştir. Milli burjuvayı oluşturmak amacıyla İş Bankası kurucuları ve birçok milletvekilleri anonim şirketlerde yönetim kurulu üyelikleri yapmaktaydılar. Aralarında Celal Bayar gibi üst düzey idarecilerin de bulunduğu 30 kadar milletvekili yabancı sermayeli 32 şirketle 52 yönetim kurulu üyeliğine getirilmişti. Asıl işi komisyonculuk olan bir milletvekili 6 yabancı şirkette yönetim kurulu üyesiydi. Celal Bayar, yabancı sermayeli anonim şirketlerden Siemens, Zingal, Kibrit Tekeli, Ankara Palas ve bunlardan başka 8 anonim şirkette yönetim kurulu üyeliği yapmıştır³⁰⁶.

Bir diğer örnekte Mudanya ateşkes antlaşmasından sonra ileride iktisat Bakanı olacak olan Mahmut Esat Bozkurt'un girişimleriyle kurulan ve şirketin kurucuları arasında tüccar, asker ve 115'ten fazla milletvekilinin bulunduğu Türkiye Milli İttihat ve İhracat A.Ş'dir. Türkiye Milli İttihat ve İhracat Anonim Şirketi 1923'ün son 6 aylık dönemi için %11, 1924'ün ilk beş ayı için %15 kazanç dağıtır. Şirket önce bir İngiliz grubunun sonrada Fransız Union ve İttihad-ı Milli Sigorta şirketlerinin Ankara temsilciliğini almıştır. Ancak yüksek temettüden

³⁰⁵ Atay, **a.g.e.**, s.455.

³⁰⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.80; Hikmet Bila, **CHP 1919-1999**, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s.58; Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında...**, çşt shf.; Atay, **a.g.e.**, s.455.

dolayı sermayesini tüketen şirket iflasın eşiğine gelir ve hükümet şirketi iflastan kurtarmıştır. Maliye bakanlığı 90 bin lira ile şirkete ortak olmuştur. Bakanlığın ortaklığı ile yönetim kurulu başkanlığına Ali Çetinkaya, yardımcılığına da Salih Bozok getirilmiştir. Yeni yönetimle birlikte şirket zararını kapatarak kâra geçmiştir. Şirketin faaliyet alanları devlete çimento satmak, uçak hangarı yapmak, tütün tekeli idaresine makine ve sigara kâğıdı sağlamak kömür imtiyazı alıp devlete kömür satmak olmuştur. 1937'den sonra şirket durgunluğa girerek kapanmıştır³⁰⁷.

İş Bankası üzerinden kendine çıkar sağlayan bazı kimseler İş Bankası'nı bazen iflas etme noktasına getirdikleri de oluyordu bu olaydan birini Vehbi Koç'tan dinleyelim: “*Nafiz bey Ankara'nın bayındırlığında çok önemli işler aldı. Sermayesi gayet azmış, hiç belli etmezdi.*

Nafiz bey bütün banka müdürleriyle dosttu.

Bir gün sabahleyin Ankara'ya bir haber yayıldı. Nafiz Bey Viyana'ya gitmiş. O vakit kafamda bir şimşek çaktı; 80-90.000 lira sermayem var, bir yandan kredi ile mal almışım, Nafiz Beye veresiye satmışım, 120.000 lira alacağım var. İlk işim durumu öğrenmek oldu. Celal Bayar o zaman İş Bankası genel müdürü, Viyana'ya ameliyata gitmiş. Nafiz Beyin durumu kötü, vadesi gelen bonoların ödeyememiş, Ankara İş Bankası müdürü hemen gidip Celal Bayar'a ricada bulunmasını salık vermiş, Nafiz Bey'de Viyana'ya onun için gitmiş.

Bir hafta sonra Nafiz Bey dönüyor. Celal Beyi razı etmiş, İş Bankası'nın vadesi gelen bonoları ödeyip Nafiz Beyi iflas ettirmemesine karar verilmiş. Bunun iç yüzünü de sonradan öğrendim. Meğer Nafiz Bey İş Bankası'ndan o kadar çok kredi almış ki, iflas ederse en büyük zarar bankaya olacaktı. Celal Bey, Eskişehir Turhal şeker fabrikalarını, biraz da Atatürk'ün emri ile eksiltmeye çıkarmadan Nafiz Beyin şirketi, “İnşaat-ı Fenniye”ye verdirerek hem bizim paralarımızı almamıza yardımcı oldu, hem de kendi alacaklarını kurtardı”³⁰⁸. Aynı hikâyeyi Falih Rıfkı'da isim vermeden anlatmaktadır³⁰⁹.

Ankara'da memurlar maaşları düşük olduğu ve ailelerinin geçimlerini zar zor sağladıkları için bazı memurlar rüşvet tuzağına düşmüşlerdi. Örneğin, Maliye bakanlığında çalışan bazı memurlar Bakan ve yardımcısı tarafından onaylanan evrakı rüşvet almadan imzalamıyorlardı³¹⁰. Ankara'da iş takipçiliği konusunda bir örneği de fabrikacı ve sonra milletvekili olan Süreyya İlmen'den dinleyelim; “*Bir gün Ankara'dan bir tahrirat [resmi yazı] geldi. Bu tahriratta ya madeni işlet veyahut imtiyazını feshedeceğiz deniliyordu. Ben bir istida [dilekçe] ile cevap verdim. Ben her sene bunun vergisi olan yüz elli lirayı veriyorum. Şimdi*

³⁰⁷ Bila, **a.g.e.**, ss.58,59; Tezel, **a.g.e.**, s.193; Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1983, ss.1376,1377,1378; Tezel, **a.g.e.**, s.193.

³⁰⁸ Vehbi Koç, **a.g.e.**, s.49,50.

³⁰⁹ Atay, **a.g.e.**, ss.455,456.

³¹⁰ Grew, **a.g.e.**, s.127.

manganez maden para etmiyor işletip de kime satacağım, elbet bir gün para edecektir, o zaman işletirim diye cevabımda yazmıştım. Dinlemediler, hemen imtiyazı feshettiler. Ben de bu ne biçim iştir diye donup kaldım. Mebus olduktan sonra Ankara'da bu işi tahkik ettim. Müsteşar olan zat bana; “siz ne ile müracaat ettiniz kendiniz mi Ankara'ya gelip takip ettiniz” diye سوال etti. Hayır, istida [dilekçe] ile müracaat ettim dedim. Kendiniz gelseydiniz daha iyi olurdu cevabını verdi ve işte o zaman anladım ki herkes Ankara'ya gelip gidiyor, demek ki işlerimiz kendi kendine yürümüyor dedim”³¹¹.

Aferizm dönemin romanlarına da konu olmuştur.

“Hakkı Bey'in³¹² randevusu, Ankara'ya su tesisatı yapmak için gelmiş bir Alman grubunun mümessilleriyle idi. Çay ziyafeti de (...) Elçiliği'nde veriliyordu.

Hakkı Bey'den istedikleri, bu işle alakadar olan vekillerden biriyle ilk resmi temaslarının temini idi. Acaba, buna muvaffak olabilecek mi diye üçü birden gözlerinin içine bakıyordu.

...Hakkı Bey'in kulağına eğilip: “Sizin komisyonunuza gelince...” diye söze başladı.

Eski fırka kumandanı... “Hele bir kere Vekille görüşeyim...” dedi”³¹³.

Bu faaliyetlerin içinde olduğu iddia edilen Celal Bayar eleştirisi oklarına da hedef oluyordu. Peyami Safa tarafından “yâran [arkadaş] zengin etme politikasıyla kendisini aşındırmış bir insandı” denilerek eleştirilecektir³¹⁴.

Bu aferist çabalara başbakan İsmet Paşa cephe alarak

— *“Bir iş ki, kimse yapmaz, devlet yapar, bunu anlıyorum. Bir iş ki, hususî bir teşebbüs yapar, bunu da anlıyorum. Fakat devletin nüfuzunu kullanarak şahıslar veya bankalar yapar, bunu anlamıyorum. Ben devletçilik denen şeyi anlarım, fakat dolapçılığı anlamam diyordu.*

Başvekil Milli Savunma'ya bir tezkere yazarak ve tezkerede Atatürk'ün pek yakın bir arkadaşının ismini zikrederek, bu zatın karıştığı eksiltme ve arttırmaların bozulmasını emretmişti. Bir gün de Meclis koridorunda yüksek sesle:

— *Hâzineyi soydurmuyacağım, hâzineyi soydurmuyacağım diye haykırdığı” görülmüştü³¹⁵.*

Başbakan aferistlere karşı temizlik operasyonu başlatmış ve bu amaçla rüşvet suçuna karıştığını iddia ettiği eski denizcilik bakanı ve istiklal mahkemesi başkanı İhsan Eryavuz'u ve

³¹¹ Süreyya İlmen, **Teşebbüslerim ve Reisliklerim**, Hilmi Kitapevi, İstanbul, 1949, s.218.

³¹² Romanda önceleri Binbaşı.

³¹³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Ankara**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss.102, 103, 104.

³¹⁴ Cihat Baban, **Politika Galerisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1970, s.24.

³¹⁵ Atay, **a.g.e.**,s.457.

başka milletvekillerini Havuz-Yavuz davası için Yüce divana sevk etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yüce divan yargılaması olan bu davada eski bakan ve milletvekilleri hapis cezasına çarptırılmışlardır³¹⁶.

Başbakanın bazen de herkese eşit davranmadığı da oluyordu. Bunlardan biri de idari bir işte yolsuzluktan sanık Ticaret Vekili Ali Cenani'ye Yüce Divana sevkine izin vermemiştir³¹⁷.

B. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kurulması

Krizin etkileri ile köylü ve yoksul halk Cumhuriyet Halk Fırkasından büsbütün soğumaya ve partiye karşı bir tepki duymaya başlamıştı. Partinin halktan kopuş politikaları da bu soğukluğu daha da derinleştirmiştir. Bunun üzerine Atatürk, ekonomik ve politik olarak farklı bir yaklaşım sergilemesi ve “*milletin nabzını yoklamak*” amacıyla Fethi Bey'e (Okyar) Serbest Cumhuriyet Fırkasını Ağustos 1930'da kurdurttu. Partide Fethi Bey'in dışında Ahmet Ağaoğlu, Adnan Menderes ve Atatürk'ün kız kardeşi de bulunuyordu³¹⁸. Ömrü üç ay olacak olan Serbest Cumhuriyet Fırkası örgütlenmesini hızla tamamlayarak yurt genelinde kimsenin beklemediği bir şekilde ilgiye mazhar oldu³¹⁹.

Fethi Bey (Okyar), ekonomide liberalizm savunduğunda dolayı devletin ekonomideki rolünü fazla bularak tekellerin kaldırılmasını istemiş ve hükümetin bütün mali kaynaklarını akıttığı demiryolu planını eleştirmiştir³²⁰. Bu eleştirilere İsmet Paşa, Sivas demiryolunun açılışında şu şekilde cevap vermiştir “*Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyata hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk*

³¹⁶ Vehbi Emre Yıldırım, **Basında Havuz-Yavuz Davası**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2005.

³¹⁷ Karaosmanoğlu, **Politikada**..., s.85.

³¹⁸ Bila, **a.g.e.**, s.62.

³¹⁹ Ahmet Hamdi Başar o dönemleri şöyle anlatmaktadır: “*Halk fırkası'nın büyük şehirlerde ve hele İstanbul'da başına, inkılâpçılar ve idealcilerden ziyade, istismarcılar ve menfaatçılar geçmişti. Bunlar halkı ve işçiyi firkadan soğutuyorlar ve kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmüyorlardı. Evet, halk ve amele Halk Fırkası'ndan memnun değildiler; onların Serbest Fırka'ya akış sebebini, politikacıların cahil halkı ve ameleyi iğfal etmelerinde değil, Halk Fırkası'nın politikasında aramalıdır. Şeflerin alaka ve dikkatle sözlerini dinlemelerinden cesaret olarak görüşlerimi şu şekilde izaha devam ettim:*

“*Ameleye ait iki misal vereceğim. İstanbul'da Liman ameleleri bile Serbest Fırka'ya rey veriyor. Çünkü bu amele Halk Fırkasınca sömürülüyor. Amelenin bir sandığı vardır. Bu sandık onları korumak, hastalarına bakmak, muhtaçlarına yardım etmek için kurulmuştur. Amelenin yevmiyelerinden yüzde 3 kesilir. Şirket de yüzde 3 verir. Cemiyetin başına Halk Fırkası tarafından reis, İdare Heyeti azası ve kâtip diye birtakım adamlar konmuştur. Reis filan vekilin akrabası bir eski şeyhtir. Kâtibi umumi azledilmiş bir mülkiye amiri, azalardan biri falanın akrabası, diğeri de falanın kayırmasıdır. Reis dört yüz lira, azalar ikişer yüz lira aylık alırlar. Sandığın gelirleri ancak masrafları karşılar. Yardım işini mecburen Liman Şirketi kendi üzerine almış; cemiyet sadece bir yeyinti yeri olmuştur. Cemiyete kayıtlı olmayan ameleye iş verilemez. Onun için evinde çocuğu ilaç beklerken amele, Cemiyet ismi verilen bu tüfeyli istismar yuvasını Halk Fırkası'nın kendisi olarak görüyor ve ilk fırsatta bundan kurtulmak için Serbest Fırka'nın kucağına düşüyor”*”, Başar, **a.g.e.**, s.269.

³²⁰ Bila, **a.g.e.**, s.61,62; Aydemir, **Tek Adam**, C:1, s.380; Walter F. Weikers, **Political Tutelage And Democracy In Turkey The Free Party And Its Aftermath**, E.J. Brill, Leiden, 1973, pp.55,134; Osman Okyar, “**Development...**”, p.327; Asım Us, **Gördüklerim/Duyduklarım Duygularım**, Kitapevi, İstanbul, 2012, s.115.

eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fitri [doğuştan] temayülüdür [eğilim]... Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeğe sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?” diyerek liberalizme karşı devletçiliği savunmuştur. Böylece ilk kez bir hükümet kendi politikasının devletçilik olduğunu belirtmiştir³²¹.

Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruluşundan 3 ay sonra Fethi Okyar tarafından feshedildi. Fethi Bey, Atatürk’e yazdığı mektupta partideki gelişen olaylar nedeniyle Gazi’nin kendisiyle politik arenada karşı karşıya gelmiş gibi gözüktüğünü ve buna kendisinin tolerans gösteremeyeceğini belirtiyor ve bu sebeple partiyi feshettiğini yazmıştır³²². Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapanmasından sonra Atatürk “*halkın şikâyet ve ıstırabına çareler aramak üzere*” üç ay sürecek olan yurt gezisine çıktı³²³.

C. Atatürk’ün Üç Aylık Yurt Gezisi

Atatürk’ün çıkacağı seyahatin özel bir hedefi vardı. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması ardından parti kimsenin beklemediği bir şekilde halkın teveccühünü kazanmıştı. Bu durum ülkede hükümetten memnun olmayanların çokluğunu ortaya koymuştu. Her taraftan yükselen şikâyetler bir kesime atfedilemezdi. Çünkü tüm şikâyetler tek bir hedefe yöneliyordu. Vergilerin yüksekliği ve memurların yaptıkları kanunsuzluklar her tarafta konuşuluyordu. Gezide Atatürk, arada aracı olmadan direkt halkın sorunlarını dinlemiş, ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik krizi ve halkın durumunu görmüştür. Gezi sırasında halkın bazı sorunlarını anında çözmüş bazısını da çözmesi için ilgili bakanı veya bakanları görevlendirmiştir. Ayrıca bu gezi ile Cumhuriyet Halk Fırkası yeniden organize edilmiştir³²⁴.

Atatürk’ün üç aylık geziye çıkacağı 30 Eylül 1930’dan itibaren basında yer almaya başlamıştır. Ancak gezi Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapanmasından bir gün sonra 18 Kasım 1930 tarihinde başlamıştır. Gezinin bu tarihe kadar sarkmasında Serbest Cumhuriyet Fırkasının durumu ve seyahat için yapılması gereken hazırlıkların uzaması etkili olmuştur. Geziye oldukça geniş bir ekip katılmıştır. Bunlar; Hasan Rıza (Soyak), Tevfik (Bıyıkoglu), Şükrü Kaya, Saffet (Arıkan), Recep (Peker), Cevat Abbas (Gürer), Falih Rıfki (Atay), Reşit Galip, Ruşen Eşref (Günaydın), Memduh Şevket (Esendal), Ahmet Hamdi (Başar) ve her bakanlıktan belirli sorunları çözmeleri için özel temsilciler³²⁵.

³²¹ **Akşam, 1 Eylül 1930.** Sivas’taki konuşmasında İsmet Paşa, Serbest Cumhuriyet, Fırkası başkanı Fethi Okyar’ın tüm eleştirilerine cevap vermiştir. Bkz aynı gazete.

³²² Mektup için bkz, Weiker, **a.g.e.**, pp.135,136.

³²³ Başar, **a.g.e.**, s.410; Osman Okyar, “**Development...**”, p.327; Boratav, **Türkiye...**, s.31;

³²⁴ Başar, **a.g.e.**, s.284; Weiker, **a.g.e.**, p.156.

³²⁵ **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1930; Weiker, **a.g.e.**, p.155; Tekeli, İlkin, **1929 Dünya...**, s.200.

Atatürk gezinin durağı olan İstanbul'da iken İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'ndan iktisadi vaziyetimiz hakkında bir rapor istemiştir. Bunun üzerine Oda, hazırladığı raporu Atatürk'e sunmuştur. Raporda, Türk sanayisinin için bulunduğu durum anlatılarak bu sorunlar beş başlıkta incelenmiştir. Bunlar; yeni icra iflas kanununun geriye dönük uygulanmaması, tütüne bandrol konularak tütün tekelinden elde edilen gelirin arttırılması, ayrıca Sanayi ve Maadin Bankası kendine bağlı fabrikaları idare ile meşgul olduğu için sanayiye kredi verememektedir. Bu yüzden sanayiye destekleyecek bir bankanın kurulması gerektiği gibi muvazene, kazanç ve müsakkafat vergilerinin de kısmen kaldırılması veya ıslahı önerilmiştir³²⁶.

Şimdiye kadar belirli bir programı olmayan Cumhuriyet Halk Fırkasının programının da bu gezide belirlenmiştir. Ahmet Hamdi Başar'dan dinleyelim “*o vakite kadar firkanın bir programa bağlanması düşünülmemiş gibi. Fırka peşin birtakım prensiplere kendini esir etmek istemiyor. Dünya hadiseleri ve memleket ihtiyaçları karşısında memleketin çıkarına uygun hangi yol bulunursa onu kabul ediyor. Gazi, hayatın dinamik çehresine damga vurmamak kararında. Onun için Halk Fırkasının belirli doktrinlerle bağlı bir programı*” bulunmamaktadır. Atatürk, Cumhuriyet Halk Fırkasının programını oluşturacak olan Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, İnkılapçılık, Laiklik, Devletçilik prensipleri üzerinde herkesin görüşlerini dinleyip masadakilere sorular sormuştur. Devletçilik konusunda Recep Bey (Peker), şu görüşü öne sürmüştür “*hangi işi fert yapamıyorsa devlet yapacak; hangi işi fert yapabiliyorsa onları devlet yapmayacak*”. Ahmet Hamdi Başar bunun bürokrasiyi daha da büyütücü bir gelişme olacağını ve zaten halkın hali hazırda mevcut memurların kişiye özel iş yapmasından şikâyet ettiklerini bunun bu durumu daha da arttıracağını belirtmiştir³²⁷.

Gezi, 4 Mart 1931 tarihinde heyetin Ankara'ya gelmesiyle son bulmuştur. Atatürk, istasyondan başbakan İsmet Paşa ile başbakanlık köşküne ardından kendi köşküne giderek meclis başkanı Kazım Paşa'yı köşke çağırmıştır. Bu ziyaretler sonunda meclisin kendini feshetmesi ve seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır. Atatürk Cumhuriyet Halk Fırkası grup başkanlığına konuyla ilgili şu yazıyı göndermiştir. “*Son aylarda C.H.F. sınıfın memleketteki, B.M. Meclisindeki ve hükümetteki idari ve siyasi faaliyeti aleyhinde bir hava yaratılmağa çalışıldığı malûmdur. Asırlarca mühmel [ihmal] bırakılmış olan bir memlekette ve bir millet hayatında birçok eksiklikler ve ihtiyaçlar olması tabiidir. Bundan başka milleti kurtarıcı esaslı bir siyasetin tatbikatından memnun olmayacak kimselerin bulunacağı da şüphesizdir. Yüksek esasları göremiyerek veya görmek istemiyerek milletin bütün düşünce ve duyguları teşvişe [karıştırılmaya] ve taglîte [yanıltılmaya] çalışılmıştır. Bunun için yer yer kullanılmış olan*

³²⁶ Cumhuriyet, 10, 12 Aralık 1930.

³²⁷ Başar, a.g.e., ss. 305,306,307,312.

vasıtalar ve vesiyeler [sebepler] dikkate ve intibaha şayandır. Buna rağmen millet kitlesinin doğru görüşü ve iyi hissi bozulmamıştır. Üç ayı geçen bir zamandan beri hemen bütün memlekette yaptığım tetkiklerde bu hakikati yerinde ve yakından gördüm. Bununla beraber hakikate göz yumanlar ve hakikati olduğundan başka göstermeğe çalışanlar da olmuştur. ...milletin iştirak ve mutabakatı derecesini anlamak, Umumî Reisi bulunduğum C.H.F.na mensup mebusların intihaplarını yenilemelerini muvafık mütalea ediyorum”³²⁸. Böylece meclis kendini feshederek seçimler yenilenmiştir.

VI. 1929-1932 Yılları Arasında Sanayide Özel Sektörün Durumu

A. Özel Sektöre Prim Desteği ve Bütçeden 1929-1932 Yılları Arasında Sanayiye Ayırılan Paylar

Öze sanayi sektörüne prim desteği Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun on birinci maddesinde yer almıştır. Buna göre muafiyete sahip işletmelere sanayi imalatlarının %10'nuna kadar prim verilebileceği tespit edilmişti. Bundaki amaç Muamele vergisinden dolayı piyasa rekabetleri ortadan kalkan işletmelerin tekrar rekabet edebilmelerini sağlamaktır. Yerli işletmeleri bu vergiden muaf tutmak istenmiş ise de yerli-yabancı işletme ayrımı yapılamayacağı için primin Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmelere verilmesi uygun görülmüştür. 1927 yılı içerisinde prim oranı %5 olarak tespit edilmiş ve 419 işletmeye ruhsat tarihlerine göre 1 ila 8 aylık olmak üzere toplam 927 bin liralık prim ödemesi yapılmıştır. 1929 Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan işletmelerin sayısı 1306 ise de bunlardan bir kısmı motorsuz olup muamele vergisini tabi değiller ve bir kısmı da un fabrikalarından ibaret olduklarından primden yararlanacak işletme sayısı ancak 900'dür. Yapılan inceleme sonucu yine %5 oranında prim verileceği düşünülürse bütçeye konulacak prim tutarının 3 milyon olması gereklidir. Ancak içinde bulunulan yıl içinde hükümetin başka türlü yardımlarından dolayı bu miktarın 1 milyon olarak belirlenmesi önerilmiştir³²⁹.

1466 sayılı kanun 28 Mayıs 1929 tarihinde mecliste kabul edilerek yasalaşmıştır. Kanuna göre; 1928 yılı İktisat Bakanlığının bütçesine, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 11'inci maddesi uyarınca 1 milyon Türk lirası konulmuştur. Kanuna göre bu para Maliye Bakanlığı tarafından belirlenecek bir banka namına yatırılarak masraf olarak kaydedilmiştir. Primlerin nasıl uygulanacağı bakanlar kurulunun 19 Haziran 1929 tarihli toplantısında aldığı kararlarla tespit

³²⁸ **Akşam**, 5 Mart 1931; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991, s.604.

³²⁹ Sıra No:204 İktisat Vekâleti 1928 Senesi Bütçesine 1 milyon lira fevkalade tahsisat konulmasına dair 1/465 numaralı kanun layihası ve bütçe encümeni mazbatası içinde, **TBMM ZC**, Devre:3, Cilt:12, İçtima:2, İnikat:71, Tarih: 28.05.1929, TBMM Matbaası, Ankara, mazbata s.1.

edilmiştir. Buna göre; prim alabilmek için primin verileceği yıl Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanıyor olmak. Prime müracaat edeceklerin üç nüsha olarak beyanname doldurmaları ve içinde buldukları maliye yılının bitmesinden itibaren bir ay içinde beyannameleri en yüksek mülkiye amirine teslim etmesi gerekliydi. Mülkiye amirleri bu beyannameleri üç gün içinde ödeme bürolarına göndermek zorundaydılar. Ödeme büroları bu beyannameleri on beş gün içinde sonuçlandırıp kimlerin prim alıp alamayacağını İktisat Bakanlığına göndermek zorundadır. 1928 yılının beyanname verme süresi 31 Ağustos 1929 olarak tespit edilmiştir³³⁰.

Priminle birlikte İktisat Bakanlığının 1929-1932 yılları arasında sanayiye teşvik için bütçeden ayırdığı rakamlar Tablo 59'da gösterilmiştir.

Tablo 59:1924-1932 Yılları Arasında Bütçeden Sanayiye Teşvik İçin Ayrılan Tutarlar

Yıllar	Bütçe Toplamı	Sanayi Teşviki	İnşaat, Tesisat ve Tamirat	Madenler	Patlayıcı Madde Primi	Teşvik-i Sanayi Kanunu 11. Maddesi Uyarınca
1929	7.241.058,11	3.619,59		669,6		1.000.000
1930	8.465.229,21	29.400				
1931	7.727.342,22		980.825,75		20.395	
1932	1.741.845,52					

Kaynak: Yıldırım, **a.g.m.**, ss,566-567.

Tablo 59'a göre bütçe toplamı, bakanlığın ilgili yıldaki toplam bütçesidir. Bu rakamlar tahsisat bütçesi olmayıp gerçekleşen bütçe rakamlarıdır. 1929 İktisat Vekâleti bütçesi 1928 yılına göre 566.482,17 TL'lik bir düşme olmuştur. Bütçe 1930 yılında 8.465.229,21 TL'ye çıkmış fakat ekonomik krizin etkisinden dolayı sonraki yıllarda hızla düşmüştür. Krizin etkisiyle sanayi teşviki 1930'dan sonra kaldırılmıştır. Teşvik-i Sanayi Kanunu 11. maddesi uyarınca verilecek 1.000.000 TL sanayi teşvik primidir.

B. Sanayinin Durumu ve İthal İkamesi

Türkiye'de sanayi geliştirmek amacıyla 1929 yılından itibaren gümrük vergileri artırılıp yerli sanayi gümrük duvarlarıyla koruma altına alınmıştı. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayiye birtakım ayrıcalıklar tanınmış ancak sanayi sermayesizlik, bilgisizlik, tecrübesizlik ve çalıştıracak eleman eksikliğinden dolayı kendini geliştirecek hamleler yapamamıştır. Ayrıca sanayinin büyük bir kısmı "*Haliç sahillerindeki harap hanlarla, Galata harabelerinin küflü bodrumlarına dağılmış iptidaî ve perişan bir enkaz yığını*"³³¹ olarak yaşamını sürdürmüştür. Büyük çaplı sanayiye geçiş gerçekleşmemesi üzerine ithal ikamesi politikası benimsenmiştir.

³³⁰ Kanun No:1446: **Kanunlar Dergisi**, Cilt:7,TBMM Matbaası, Ankara, s.724; Beyannamenin formatı için bakınız: **T.C. Resmi Gazete**, 13 Ağustos 1929, Sayı: 1266, s.8088; **T.C. Resmi Gazete**, 12 Ağustos 1929, Sayı:1265, s.8084.

³³¹ Aydemir, **Suyu Arayan...**, s.456.

Buna göre yurt dışından gelen tüketim mallarının ve ara malların yurt içinde üretilmesine çalışılarak sanayileşme buna bağlı oluşturulmuştur. 1930'lu yılların sanayileşme çabaları bu doğrultuda olmuştur³³².

İthal ikamesini artıran bir diğer faktör de gümrük duvarlarıydı gümrükler nedeniyle ithalatı yasaklanan ya da kısıtlanan ürünler ülkede merdiven altı diyebileceğimiz küçük imalathanelerde üretilmiştir. Piyasada bir mal azalıp karaborsaya düştü mü İstanbul'un kenar semtlerinde hemen bu malı üreten, derme çatma birçok imalathane işe başlamıştır. Bu gecekondular imalathanelerin malları karaborsadaki orijinal ürünlere göre daha düşük bir fiyata satılmıştır. Himaye, tekel imkânları, hammadde fiyatlarının sanayici lehine düşmesi gibi nedenlerle yurt içinde imtiyazlı bir sanayici sınıfı oluşmuştur³³³. Bu kadar korunan imtiyazlı bir sanayinin gerçekten ülkenin sanayileşme davasına hizmet ettiği şüpheli olup bu kadar korumacı bir yapıda her türlü işletme kâr etmiş ya da büyümüştür. Bu tarz işletmelerin gerçekten verimli olup olmadıklarını ya da rekabete dayanıp dayanamayacaklarını anlamamanın yolu şunlardır:

- 1) İlgili sanayideki maliyetin, diğer ülkelerde benzer şartlar altında aynı işi yapan sanayi ile karşılaştırılarak maliyetin uygun seviyeye indirilip indirilmediğini
- 2) Yapılan bu işte kullanılan sermaye ve emeğin daha başka işlerde daha kârlı bir şekilde kullanıp kullanılmayacağını tespit³³⁴.

Türkiye'de incelemelerde bulunan Walker D. Hines ve arkadaşları yeni bir sanayi kurulmadan önce şu sorulara cevap verilmesini gerektiğini belirtmişlerdir. Çünkü Türkiye'nin ekonomik durumu hata yapmaya uygun değildir.

- 1) İstihdam edilecek işçi nereden gelecektir?
- 2) Gerekli olan sermaye nereden temin edilecektir?
- 3) Kurulacak olan bu sanayi kurulmayacak olursa sermaye ve işçi nasıl kullanılacaktır?
- 4) Bu sermaye ve işçi sanayi kurmak yerine diğer maksatlar için kullanılırsa sonuç ne olur?
- 5) İktisadi etkenler arasında uygunsuz olanlar var mıdır?³³⁵

³³² Avni Zarakolu, **Atatürk Döneminde Ülkemizde İzlenen Ekonomi Politikası**, TOBB, Ankara, 1981, s.21; Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin...**, s.245.

³³³ Yerasimos, **Az gelişmişlik...**, C:III, s.121; Boratav, s "Açık Ekonomi...", s.45.

³³⁴ Walker D Hines., vd, **Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934**, Cilt:III, Köyöğretmeni, Ankara, 1936, s.71.

³³⁵ **A.g.e.**, s.73.

C. Kriz Döneminde Özel Sektör Sanayinin Durumu

1929 yılında kriz henüz etkisini tüm Dünyada göstermemiş iken sermayesi 2 milyon Türk lirası olan 10 Türk şirketinin zararları 258.099 TL olmuştur. 1929 yılında toplam 33 ticari ve anonim şirket tasfiye kararı almışlardır³³⁶.

Kriz döneminde özel sektörün durumu Tablo 60'da gösterilmiştir.

Tablo 60: Şirketlerin 1930-1931-1932 Yıllarındaki Kâr-Zarar Durumları (TL)

				1930		1931		1932	
Cinsi	Adet	Sermaye	İhtiyat	Kâr	Zarar	Kâr	Zarar	Kâr	Zarar
Anonim	38	12.551.000	304.000	625.000	871.000	384.000	1.133.000	829.000	1.011.000
Limited	37	2.598.000	17.000	0	6.000	71.000	54.000	65.000	22.000
Toplam		15.149.000	321.000	625.000	877	455.000	1.187.000	894.000	1033.000

Kaynak: Saka, **Türkiye'de Sermaye...**, s.31.

Tablo 60'a göre 38 Anonim şirketin ve 37 Limitet şirketin en fazla zararı 1931 yılında gerçekleşmiştir. Anonim ve limitet şirketlerin 1931 yılındaki toplam zararları 1.187.000 TL'dir. 1932 yılında zarar tutarları bir önceki yıla göre düşmüşse de Anonim şirketlerin 1.011.000 TL'lik zararları hâlâ yüksektir. Şirketlerin zararlarının bu denli yüksek olması Anonim şirketlerin daha çok dış piyasaya bağlı işler yapmalarından kaynaklanmaktadır. 1930 yılı krizin ilk yılı olması nedeniyle zarar tutarları düşük kalmıştır.

Tablo 61: 1930-1932 Yılları Arasında İflas Eden ve Yeniden Kurulan İşletmeler ve Sermayeleri

Şirketlerin Cinsi	İflas Eden Şirketler		Yeniden Kurulan Şirketler	
	Adet	İflas eden sermaye tutarı TL	Adet	Yeni kurulan sermaye tutarı TL
Anonim	7	1.425.000	3	4.000.000
Limited	8	430.000	25	1.978.000
Toplam	15	1.855.000	28	2.368.000

Kaynak: Saka, **Türkiye'de Sermaye...**, s.32.

Tablo 61'e göre 1930-1931-1932 yılları arasında 1.855.000 Türk lira sermayeli 15 anonim ve limitet şirket iflas ederken aynı dönemde toplam 2.368.000 sermaye ile 28 şirket kurulmuştur. Kurulan şirketlerin sermaye düşüklüğünü hissedarların paralarını riske atmak istememeleri olarak açıklayabiliriz. İflas eden şirketlerde daha çok Avrupa menşeli sanayi ürünlerini satan işletmelerdir³³⁷.

³³⁶ Hüsrev, Sermaye, s.23.

³³⁷ Saka, **Türkiye'de Sermaye...**, s.32.

Tablo 62: 1930-1931-1932 Yıllarında Sanayi Kollarına Göre Şirketlerin Kâr-Zarar Durumları

Sanayi Çeşitleri	Sermaye TL	1930		1931		1932	
		Kâr TL	Zarar TL	Kâr TL	Zarar TL	Kâr TL	Zarar TL
Şeker sanayi	4.288.000	129.000		379.000		130.8000	
Mensucat	7.053.000	725.000	39.000	860.000	103.000	956.000	91.000
Çimento	5.160.000	568.000		260.000		404.000	
Değirmencilik	2.119.000	263.000	179.000	469.000	65.000	378.000	37.000
Müteferrik ³³⁸	11.329.000	103.000	749.000	1.193.000	1.086.000	863.000	828.000
Toplam	29.949.000	1.788.000	967.000	3.161.000	1.254.000	3.909.000	956.000

Kaynak: Saka, **Türkiye’de Sermaye...**, s.32.

Tablo 62’de görüldüğü gibi 1930-1932 yılları arasında çimento ve şeker sanayinin zararları gözükmemektedir. Değirmencilik sektörünün zararları 1930 yılında 179.000 TL iken 1931 ve 1932 yılları arasında zarar düşmüştür. 1930 zararının yüksek olması 1929 gümrük tarife kanunu öncesi bu sektörün yoğun bir şekilde buğday stoku yapmasından ve buğdayın kriz nedeniyle değerinin düşmesinden ileri gelmektedir. Müteferrik sanayi sınıfında ise zarar en fazla 1931 yılında görülmüştür. Bunların dışında krizden en çok halı, trikotaj, küçük deri üreticileri ve yabancı piyasalara bağlı iş yapan işletmeler zarar görmüşlerdir³³⁹.

D. 1929-1932 Yılları Arasında Banka Kredileri

1929-1932 yılları arasında Türkiye’de bulunan 44 Milli Bankaların vermiş oldukları krediler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 63: 1929-1932 Yılları Arasında Milli Bankaların Kredi Dağılımları (TL)

Banka Adları	1929	1930	1931	1932	Toplam
Türkiye Ziraat Bankası	37.635.297	56.799.284	53.255.700	53.263.431	200.953.712
Sanayi ve Maden Bankası	4.289.523	4.511.888	5.183.357	3.351.635	17.336.403
Türkiye İş Bankası	31.921.344	32.335.914	29.392.846	30.105.388	123.755.492
3 Bankanın Toplam Tutarı	73.846.164	93.647.086	87.831.903	86.720.454	342.045.607
Diğer Bankalar Toplamı	21.301.451	26.257.166	26.997.015	24.570.998	99.126.630
Genel Toplam	95.147.615	119.904.252	114.828.918	111.291.452	441.172.237

Kaynak: **TCMB Bülteni**, No:14, Ankara, 1935, ss.43,45,47; No:16, Ankara, 1935, s.51

Tablo 63’e göre en fazla kredi veren banka Ziraat Bankası olup banka 1929-1932 yılları arasında 200.953.712 TL’lik toplam kredi dağıtmıştır. Bu kredilerin yıllara göre dağılımı, 1929 yılında %39,6, 1930 yılında %47,4, 1931 yılında %46,4 ve 1932 yılında %47,9’dur. Ziraat bankasının birinci sırada olmasının sebebi bankanın tarımsal kredilerinin çokluğudur. Ziraat Bankası’ndan sonra İş Bankası kredi dağılımında ikinci sıradadır. Buna göre banka 1929-1932 yılları arasında 123.755.492 TL’lik kredi vermiştir. Bankanın kredi dağılımlarına gelince 1929 yılında %33,5, 1930 yılında %27, 1931’de %25,6, 1932’de %27,1 oranında kredi vermiştir.

³³⁸ Müteferrik: Ayrı, dağınık.

³³⁹ Rozaliyev, **a.g.e.**, s.75.

Sanayi ve Maadin Bankası'nın 1929-1932 yılları arasındaki kredi toplamı 17.336.403 TL'dir. Bu üç banka dışında kalan 41 diğer bankanın 1929-1932 yılları arasında dağıttıkları toplam kredi miktarı 99.126.630 TL'dir. Görüldüğü gibi rakam Ziraat Bankası ve İş Bankası'nın aynı dönemde dağıtmış olduğu toplam kredilerin çok altındadır. Her iki bankanın toplam kredi tutarı 324.709.204 TL'dir.

Dönem boyunca toplam banka kredileri şu şekildedir:

1929	1930	1931	1932
95.147.615TL	119.904.252TL	114.828.918TL	111.291.452TL

Buna göre; 1930 yılında 1929 yılına göre 24.756.637 TL'lik bir artış söz konusu olup 1931 ve 1932 yıllarında toplam kredi dağılımında 1930 yılına göre bir düşme söz konusudur. Bununla birlikte Dünya ekonomik krizinin etkilerinin görülmeye başlamıştır. Mudilerin bankacılık sektörüne olan güvenlerinin zayıflaması bu düşüşün ana sebeplerinden birini oluşturur. 1931 yılında 1930 yılına göre toplam kredilerde 5.075.334 TL'lik bir düşme meydana gelmiştir. 1932 yılında 1930 yılına göre toplam kredilerde 8.612.800 TL'lik bir düşme meydana gelmiştir. 1931-1932 yıllarındaki kredilerde 1929 yılına göre sırasıyla 19.681.303 TL ve 16.143.837 TL'lik bir artış meydana gelmiştir. 1929-1932 dönemi kredi toplamı 441.172.237 TL olup bir önceki döneme yani 1924-1928'e göre toplam kredilerde 156.238.906 TL'lik bir artış söz konusudur. 1924-1928 yılları arasındaki kredi toplamı 284.933.331 TL'dir. Bu durum bize Türk bankacılığının krize rağmen giderek büyüdüğünü ve mudilerin bankacılık sektörüne olan ilgilerinin arttığını göstermektedir.

Tablo 64: Kredilerin Sektörel Dağılımı

	Tarım %	Tarım dışındaki iş sektörü %	Ev halkı sektörü (mesken kredileri) %	Devlet %
1924-1929	14	78	1	7
1930-1934	18	71	4	7

Kaynak: Tezel, **a.g.e.**, s.127.

Tablo 64'e göre tarım dışındaki iş sektörü toplam kredi dağılımında en yüksek payı almaktadır. Onu tarım ve devlet sektörü takip etmektedir. Sonuç olarak bankacılık sektöründeki kredilerin büyük çoğunluğunun tarım dışı sektörler oluşturmaktadır. Ancak 1930-1934 yılları arasında tarımdaki kredi artmasına rağmen tarım dışı sektörde kredilerde bir düşme meydana gelmiştir. Aynı dönemde mesken kredilerinde artma olmuştur. Devlet kredilerinde ise bir değişim olmamıştır.

E. Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan İşletmelere Ait İstatistikler

Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmeler hakkında 1932 yılına kadar hiçbir istatistik düzenlenmemiştir. Gerçi birkaç defa bu işletmelere ait istatistik yapılmak istenmişse de bunlardan düzenli bir veri almak mümkün değildir. Bu işletmelere ait ilk düzenli istatistik 1932 yılında Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından yapılmıştır. Bundan sonra 1941 yılına kadar her yıl bu istatistikler düzenli olarak yapıla gelmiştir. İstatistik yapılırken şu yöntem izlenmiştir; Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan her işletmeye Aralık sonu itibariyle soru evrakları gönderilerek 12 ay boyunca ki faaliyetlerini bu soru evraklarına yazmalarını istenmiştir. Mevsimsel çalışan işletmeler, hammadde ya da başka sebepten dolayı çalışmayan işletmeler ile bir yıl içerisinde bir türlü faaliyete geçemeyen işletmeler bu istatistiğe dâhil edilmemişlerdir³⁴⁰.

1932'ten itibaren başlayıp 1938'de dâhil olarak Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmelere ait istatistikler Tablo 65'te gösterilmiştir.

Tablo 65: Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan İşletmeleri Toplamları ve Kuruluş Tarihleri

Yıllar	Toplam	Kuruluş Tarihi Belli Olmayanlar	1923'ten Önce Kurulanlar	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
1932	1473	44	341	34	63	101	143	138	157	118	105	141	88	0	0	0	0	0	0
1933	1397	32	308	26	72	64	132	125	174	103	97	118	99	47	0	0	0	0	0
1934	1310	15	317	18	44	67	114	104	153	88	93	98	90	58	51	0	0	0	0
1935	1161	19	246	15	39	48	106	95	110	81	75	88	87	55	54	43	0	0	0
1936	1101	21	203	13	36	48	81	91	103	72	73	74	72	48	59	54	53	0	0
1937	1116	24	191	10	34	41	68	87	92	77	64	67	68	50	61	56	70	56	0
1938	1103	27	172	4	31	47	68	80	85	62	57	64	66	45	64	47	65	71	48

Kaynak: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Sanayi İstatistikleri...**, s.7.

Tablo 65'e göre 1932'den 1938'e kadar 370 işletme kapanmıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra en fazla işletme 157 adet ile 1928 yılında kurulmuştur. Bunda Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun etkisi olduğunu söyleyebiliriz. En düşük işletme kurulma miktarı 1938 yılındadır. Dünya ekonomik kriziyle birlikte toplam işletme sayılarında düşme artmaya başlamıştır 1932'den itibaren bu azalma daha da yükselmiştir. 1932 yılında 1931 yılına göre 53 işletme, 1930 yılına göre 17, 1929 yılına göre 30 ve 1928 yılına göre 69 işletme sayılarında bir

³⁴⁰ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Sanayi İstatistikleri Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1939 Seneleri Faaliyeti**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1941, s.3.

düşme meydana gelmiştir. 1923 yılından önce kurulan işletmelerinde yıldan yıla sayıları düşmektedir. Bu durum bize uzun ömürlü şirketlerin sayılarının da azaldığını göstermektedir. 1932 yılından sonra işletmelerin toplam sayılarında bir düşme meydana gelmiş olsa da işletmelerin motor sayılarında, beygir kuvvetlerinde, çalışan işçi sayılarında, binalarda, kullanılan yerli hammadde de ve üretimde bir artış meydana gelmiştir³⁴¹.

Tablo 66: Teşvik-i Sanayi Kanunundan Yararlanan İşletmelerin Toplam Sayı ve Oranları

Yıl	İşletme Sayıları	Oran
1932	1473	100
1933	1397	94,84
1934	1310	88,93
1935	1161	78,82
1936	1101	74,75
1937	1116	75,76
1938	1103	74,88

Kaynak: Tökin, **Rakamlarla...**, s.43.

Tablo 66'ya göre 1932 yılından itibaren işletmelerin toplam sayılarında azalma meydana gelmiştir. Sayıca azalmalarına karşın işletmelerde şu alanlarda artma olmuştur;

- 1) Tesis ve bina değerlerinde
- 2) Motor güçlerinde
- 3) Personel sayısı ve ücretlerinde
- 4) Giderler ve üretim değerlerinde³⁴² bu durum bize işletmelerin kapasitelerinde bir artırım olduğunu ve Türk sanayisinin yapısal olarak büyüdüğünü göstermektedir.

Tablo 67: Teşvik-i Sanayi Kanunundan Yararlanan İşletmelerin Tesis Tarihlerine Göre Sayıları

Yıl	Tesis Tarihi Belli Olmayanlar	1923 Öncesi Kurulan İşletmeler	1923-1938 Arasında Kurulan Toplam İşletmeler
1932	44	341	1088
1933	32	308	1057
1934	15	317	978
1935	19	246	896
1936	21	203	877
1937	24	191	901
1938	27	172	904

Kaynak: Veriler Tablo 65'ten derlenmiştir.

Tablo 67'ye göre Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmelerin kuruluş tarihleri dikkate alındığında 1932 yılında halen çalışmakta olan ve 1923'ten önce kurulmuş işletmelerin

³⁴¹ Samet Ağaoğlu, "Türkiye'de Endüstri", **Ülkü**, C.3, 1 Ocak 1942, Sayı:27, s.8.

³⁴² Tökin, **Rakamlarla...**, s.44.

sayısı 341'dir. Bu rakam, aşağı yukarı 1915 yılı sayımına girmiş müesseselerin sayısına yakındır. 1932'den sonra kurulmuş olanların sayısı 1088 olarak görülmektedir ki, bu istatistiklere dâhil olanların sayısıdır. Dâhil olmayanlarla bu sayı daha artacaktır³⁴³.

Tablo 68: 1932-1938 Yılları Arasında Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan İşletmelerin Sayıları

Yıllar	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Sanayi Grupları	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet
Maden çıkarma Sanayi	17	18	23	26	25	32	33
Tarım sanayi	651	614	594	525	482	484	462
Dokuma sanayi	351	335	300	266	265	244	242
Ağaç ürünleri sanayi	134	115	103	74	59	59	56
Kâğıt ve karton sanayi	41	41	35	31	30	32	34
Maden sanayi	85	77	73	57	43	44	42
Bina ve inşaat sanayi	31	36	32	31	32	30	29
Kimya sanayi	76	54	51	44	41	38	35
Karma sanayi	48	68	56	54	61	70	72
Çeşitli sanayi	39	39	43	53	63	83	98
Toplam	1473	1397	1310	1161	1101	1116	1103

Kaynak: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Sanayi İstatistikleri**..., ss.6,7.

Tablo 68'e göre maden çıkarma sanayinde düzenli bir şekilde artış olduğu görülür 1932-1938 arasında ortalama artış oranı %2,08'dir. Tarım sanayinde ise 1933'te bir düşme meydana gelmiş olsa da sektördeki asıl düşme 1935'ten sonra başlamıştır. Bundaki sebep sanayileşme hamlelerinin tarım dışı sektörlere yoğunlaşmış olmasıdır. Düşmenin yaşandığı bir diğer sektörlerde Ağaç ürünleri sanayi ile maden sanayidir. Karma sanayi ile Çeşitli sanayi kolları en fazla artan sanayi olmuşlardır. Karma sanayi ortalama %5,06 artarken çeşitli sanayi de ona yakın olarak %5,05 oranında artmıştır.

1932-1938 yılları arasında Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmelerin hukuki vasıflarına göre sayı ve oranları Tablo 69'da gösterilmiştir.

³⁴³ A.g.y.

Tablo 69: 1932-1938 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan İşletmelerin Hukuki Vasıflarına Göre Sayıları

Yıllar	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Sahipliklerine Göre İşletmeler	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet
Bir kişi tarafından işletilen	831	806	738	631	554	562	529
Adi şirket	251	217	200	159	134	110	139
Anonim	89	81	77	86	85	89	85
Kollektif	188	188	180	166	157	172	152
Komandit	27	20	18	12	12	12	15
Kooperatif	8	7	1	5	1	1	5
Limited	31	40	53	46	57	62	61
Devlet, özel idare veya belediye	31	36	38	56	86	89	104
Sahibi Bilinmeyen	17	2	5	0	15	19	13
Toplam	1473	1397	1310	1161	1101	1116	1103
Kaynak: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Sanayi İstatistikleri ..., ss.8,9.							

Tablo 69'a göre 1932 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmelerin büyük çoğunluğunun hâlâ 1927 sanayi sayımında olduğu gibi bir kişi tarafından işletilen işletmeler olduğunu görüyoruz. Ancak bu işletmelerin oranları 1933'ten itibaren düşmeye başlayarak oranları 1938'te %50'ni altına inmişlerdir. Düşmenin görüldüğü bir başka yerde Adi şirketlerdir. Anonim şirketler de artma meydana gelmiştir. Bunun dışında komandit, limitet ve devletleşmeye paralel olarak devlet, özel idare ve belediye ait işletmelerde bir artış meydana gelmiştir.

Tablo 70: Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Faydalanan İşletmeler ve Devletin Sanayi Hissesi (Oranlarla)

Yıllar	Teşvik-i Sanayi Kanunundan istifade eden İşletmeler		İktisadi devlet teşekkülleri	Devlet sanayi hissesi
	İş günü (Milyon)	Üretim 1939=100	İş günü (milyon)	%
1929	0	33	0	0
1930	0	35	0	0
1931	0	38	0	0
1932	12	43	0	0
1933	14,3	55	1,8	12,6
1934	15,2	63	2,5	16,7
1935	15,51	63	3	20
1936	16,74	68	3,5	20,9
1937	22,21	78	5,33	24,2
1938	23,92	88	6,67	28
1939	26,59	100	8,2	30,8
Kaynak: Vedat Eldem, "Milli Gelir", İktisat Fakültesi Mecmuası , Cilt:9, Sayı:1-4, Yıl:1947, s.88.				

İktisadi devlet teşekküllerini de içeren Tablo 70'e göre bu teşekküllerin sanayi planlarına bağlı olarak 1933'ten sonra hızlı bir şekilde sayılarının arttığını görüyoruz.

F. 1929-1932 Yılları Arasında Bazı İşletmelerin Üretim Miktarları

Türkiye’de 1929-1932 yılları arasında çimento, değirmen, pamuk sanayi ve halıcılığın üretim miktarları aşağıda gösterilmiştir.

Çimento fabrikaları 1930-1931 ve 1932 yıllarında yarı randımanla çalışmışlardır. Buna göre işletmelerin üretim miktarları Tablo 71’de gösterilmiştir:

Tablo 71: Çimento Sanayinin 1930-1932 Yılları Arasında Üretim Miktarları

Arslan – Eskişehir çimento fabrikaları	45.000 ton
Ankara Çimento Fabrikaları	25.000 ton
Anadolu Çimento Fabrikaları	65.000 ton
Bakırköy Çimento Fabrikaları	10.000 ton
Türk Çimento Fabrikaları	55.000 ton
Toplam	200.000 ton
Kaynak: Saka, Türkiye’de Sermaye... , s.49.	

İnşaat sektörünün büyümesiyle birlikte artan çimento taleplerine karşın Türkiye’de kişi başına düşen çimento miktarı aynı dönemde %9 civarında kalmıştır. Aynı dönemde kişi başına düşen çimento oranı Yunanistan’da %35, Bulgaristan’da %35 Irak’ta %24’tür. Bu da Türkiye’deki çimento sanayinin yetersizliğini göstermektedir. Türkiye’deki çimento üretiminin %90’ını gerçekleştiren Türk Çimentosu ve Kireci A.Ş, Aslan ve Eskişehir Müttehit Çimento fabrikaları T.A.Ş, Anadolu Çimentoları T.A.Ş ve Ankara Çimentoları T.A.Ş. aralarında anlaşarak 1932 yılında bir satış birliği kurmuşlardır. Böylece çimento fabrikaları aralarındaki zararlı rekabeti engellemişlerdir³⁴⁴.

Değirmencilik: 1930-1932 yılları arasında Eskişehir, Ankara, Amasya, Samsun ve başka yerlerde değirmenler kurulmuştur. Ancak kriz nedeniyle değirmenlerin işlerinde bir azalma meydana gelmiştir. Örneğin İstanbul’un gündelik un ihtiyacı altı bin çuvaldan üç bin çuvala düşmüştür. Bu azalmadaki sebep halkın et, sebze, meyve gibi besin kaynaklarını daha ucuza satın almalarıdır. İstanbul’daki un üretimindeki düşmenin bir diğer sebebi de daha önceleri ürettikleri unları civardaki illere satan İstanbullu değirmenciler satış yaptıkları illerde de yeni değirmenlerin açılması ile işleri azalarak üretimlerini düşürmek zorunda kalmışlardır. İstanbul’daki değirmencilik sektörünün daralmasının bir diğer sebebi de Anadolu’daki işçilik ve maliyet ücretlerinin düşük olmasıdır. Maliyet ücretlerinin düşük olmasına sebep Anadolu’daki bazı değirmenlerin ırmak kenarlarında kurularak unu su gücüyle elde etmeleri olmuştur³⁴⁵.

³⁴⁴ Çelenk, **a.g.m.**, ss.3,4.

³⁴⁵ Saka, **Türkiye’de Sermaye...**, s.49; **Akşam**, 25 Nisan 1930.

Pamuklu mensucat sanayisinin 1930-1932 yılları arasında üretim miktarları Tablo 72’de gösterilmiştir.

Tablo 72: Pamuklu Mensucat Fabrikalarımızın İmalatı

Şehirler	Adet	İmalat (metre)
İzmir	2	7.000.000
Adana	3	4.000.000
İstanbul	2	1.500.000
Toplam	7	12.500.000

Kaynak: Saka, **Türkiye’de Sermaye...**, s.50.

Tablo 72’ye göre mensucat üretimi Türkiye’nin %25’lik ihtiyacını karşılamaktadır. Geriye kalan %75’lik pamuklu dokuma ihtiyacı ithalatla karşılanmaktadır. 1929’dan sonra gümrük duvarlarıyla korunmaya başlayan Türk sanayi sektörü bundan dolayı krizden çok fazla etkilenmemiş olsa da gelişmesini de tamamlayamamıştır. Bunun da sebebi sermaye eksikliği nedeniyle fabrikaların bir türlü istenen seviyeye gelememiş olmasıdır.

Bu üretime karşılık Türkiye’nin ithalatı Tablo 73’te gösterilmiştir.

Tablo 73: Pamuklu Mensucat İthalatı 1930-1931-1932

Yıllar	Pamuklu Sanayi		Yünlü Sanayi		İpekli Sanayi	
	Kilo	Türk Lirası	Kilo	Türk Lirası	Kilo	Türk Lirası
1930	1.441.000	27.201.000	1.574.000	8.395.000	35.000	1.087.000
1931	17.320.000	27.740.000	1.140.000	6.557.000	33.000	595.000
1932	13.600.000	16.357.000	578.000	2.797.000	10.000	168.000

Kaynak: Saka, **Türkiye’de Sermaye...**, s.50.

Tablo 73’e göre Pamuk sanayinde 1931 yılında ithalatta bir artış olsa da bu miktar 1932 yılında düşmüştür. İthalat rakamları üç sanayi kolunda da 1932 yılında azalmıştır. 1929’da 3 milyon liraya yakın ithalat yapılan ipek sanayinin ithalatı 1932 yılında 168.000’ine inmiştir. Böylece Türkiye’nin ipek ihtiyacının tamamı yerli sanayi tarafından karşılanmıştır. İpeğin hammaddesinin tamamı da yurt içinden temin edilmiştir³⁴⁶.

Krizden en fazla etkilenen sektör halıcılık olmuştur. Türk halılarının en büyük müşterileri Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Belçika ve Mısır olup rakipleri İran, Hindistan, Rusya, Çin ve Yunanistan’dır. Türk halıcılığının geliştirilmesi için;

- 1) Halı imalini artırmayıp onu geliştirmek
- 2) Halıyı ucuza mâl etmek
- 3) Kooperatifler oluşturmak gereklidir³⁴⁷.

³⁴⁶ Saka, **Türkiye’de Sermaye...**, s.52.

³⁴⁷ Rozaliyev, **a.g.e.**, s.75; Saka, **Türkiye’de Sermaye...**, s.53.

VII. 1929-1933 Yılları Arasında Sanayi İle İlgili Yapılan Kongreler

1929-1932 yılları arasında sanayi ile ilgili başta İstanbul olmak üzere Ankara ve İzmir'de çeşitli sanayi kongreleri düzenlenmiştir. Bu kongrelerin ilki 1929 yılında İstanbul'da 1930'da İstanbul, Ankara ve İzmir'de, 1932'de de yine İstanbul'da düzenlenmiştir.

Dünya ekonomik krizi başlamadan önce İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından 24 Şubat 1929 tarihinde başlayan ve 10 gün süren bir sanayi kongresi toplanmıştır. Kongrede sanayi kredisi ve deniz ticareti kredisi ele alınmıştır. Sanayi kredisi de Türk sanayicisinin bulmakta zorluk çektiği bir kredidir. Bunun için sanayi kredisi bu kongrede detaylıca ele alınmış ve konuyla ilgili olarak kongreye Nizamettin Ali Bey sanayiye doğru adıyla bir rapor sunmuştur. 1927 yılında Türk tarımı 350 milyon TL, Türk sanayisi de 430 milyon değerinde idi. 1927 yılında tarımda 9,5 milyon kişi çalışmasına karşın sanayide yalnızca 250 bin kişi çalışmakta idi. Bundan dolayı Türk ekonomisinin gelişmesinin sağlanması için tarımın sınırlandırılarak sanayiye dayalı ekonominin gelişmesi sağlanmalıdır. Sonuç olarak sanayi nüfusunun artıp tarım nüfusunun azalması ile birlikte Türkiye gelişip zenginleşecektir. Türkiye'nin sanayileşmesi iki şekilde olacaktır ya doğrudan ya da yavaş yavaş. İlk yolun izlenmesi durumunda Türkiye'nin sanayi planına ihtiyacı vardır. İkinci yol ise sanayinin kendi haline bırakılmasıdır³⁴⁸.

Görüldüğü gibi henüz sanayi planlarının tartışılmadığı bir dönemde 1929 kongresinde bu düşünce ortaya atılmıştır. Ancak plan devlet müdahalesi konusunda bir bilgi vermemektedir. Fakat planı devlet yapacağına göre devlette müdahil olacaktır. Sanayiye kendi haline bırakma konusuna gelince 1923-1929 yılları arasında zaten sanayi kendi haline bırakılmış durumdadır. Fakat Türk sanayicisi kendinden bekleneni veremeyecektir. Sanayideki kredi sorununa gelince Türk sanayinde üretim için gerekli olan sermayenin temini için kredi zorunludur. Çünkü Türkiye'de Avrupa'da olduğu gibi sömürgeyle zenginleşmiş bir burjuva sınıfı yoktur. Kredi verirken küçük sanayi ile büyük sanayiye ayrı değerlendirmek gereklidir. Küçük sanayiye kooperatifler aracılığıyla ilk başta 1 milyon TL civarında kredi sağlamak yeterli olacaktır. Büyük sanayinse hem işletme hem de tesis kredisine ihtiyacı vardır³⁴⁹.

Tesis kredisi gerek mevcut işletmeyi geliştirmek gerekse de yeni bir işletme kurmak için kullanılan kredidir. Türkiye'de mevcut olan sanayi işletmelerinin ikmali, ıslahı, çalışma usullerinin belirlenmesi ve sanayinin düzenlenmesi için tesis kredisine ihtiyaç vardır. İşletme

³⁴⁸ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, **1929 Senesi Kongre Talimatnamesi**, Marifet Matbaası, İstanbul, 1929, s.1; Nizamettin Bey, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Kongresine Verilen Raporlardan Mükerrer Sanayia Doğru**, Cumhuriyet, Matbaası, İstanbul, 1929, ss.3,7;

³⁴⁹ Nizamettin Bey, **a.g.e.**, s.9.

kredisi de sanayici tarafından hammadde temini sırasında ve ürünlerini piyasaya sürerken kullanacağı için önemlidir. Türkiye’de dört alanda sanayi kredisine ihtiyaç vardır. Bunlar küçük el ve ev sanayi, imalathaneler, tarım sanayi ve büyük ağır sanayidir. Bu sektörlerin kredi ihtiyaçları bankerler, kollektif sanayi bankaları, anonim sanayi bankaları, sanayi kredi kooperatifleri ve devlet sanayi bankaları tarafından karşılanmaktadır³⁵⁰.

Ticaret ve sanayi kredileri arasındaki farklardan dolayı Dünyada ticaret kredisi ile uğraşan bankalar sanayi kredisine uğraşmamaktadır. Sanayi kredisi veren bankalar mevduat bakımından büyük olduklarından bunlara ana banka, büyük banka ya da iş bankaları adı verilmektedir. Ancak Türkiye’de bankalardaki mevduat yeterince birikmediği için banka kredilerinin vadelerinde ve kredinin sermayeye oranı düşük kalmaktadır. Örneğin, ticari kredilerde vade üç ay gibi kısa bir süre olurken sanayi kredilerinin vadelerinde bir yıl ve daha uzun bir süreye ihtiyaç vardır. Sanayi kredisinde vadeden sonra gelen en önemli konu kredi faiz oranlarıdır. Buna göre Türkiye’de ve İstanbul’da ticaret kredisinin ortalama faiz ve komisyon miktarı %12-15 arasındadır. Ancak bu rakam bazen %18’lere, banka dışı kredi veren yerlerde ise oran %25’lere çıkmaktadır. Bazı bankalar devamlı müşterilere daha uygun şartlarda kredi verseler de bu da yeterli değildir. Sanayi kredisinin faiz oranları ticari kredi ile karşılaştırıldığında faiz oranları yüksek kalmaktadır. Türkiye’de sanayinin gelişmesinin önündeki en büyük engellerden biri olan kredi faiz oranları sanayi için %0 ve %6 arasında olması gereklidir. Kredi almak için gerekli teminata gelince; sanayiciden istenilen kredi genel ve kanuni teminata bağlı olmakla birlikte sanayiciden talep edilecek teminatla tüccardan talep edilecek teminat arasında fark olmak zorundadır. Özellikle sanayideki tesis kredilerinde daha çok krediyi alacak olan müteşebbis şahıs veya işletmenin vasıfları ve özelliklerine dikkat etmek gerekir. Bu yüzden sanayi kredisi ticaret kredisinden daha çok şahsi güvene bağlıdır³⁵¹.

1929 kongresinden 1 yıl sonra yine İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından İstanbul’da 30 Ocak 1930 tarihinde sanayi kongresi düzenlenmiştir. Kongre 22 Nisan 1930 tarihinde Ankara’da toplanacak olan sanayi kongresine hazırlık kongresi olarak da değerlendirilebilir. Kongrede Teşvik-i Sanayi Kanunu, muamele vergisi, sanayi ürünlerinin standardı ve ambalajlanması konuları ele alınmıştır. Ayrıca 22 Nisan’da yapılacak olan sanayi kongresine katılım için komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Teşvik-i Sanayi Kanununun olumlu etkilerini sınırlayan bir diğer etkende kanundan yararlanan fabrikaların muamele vergisi ödemeleridir. Buna göre Teşvik-i Sanayi Kanununun 11. Maddesine göre devlet bakanlar kurulu kararına göre üretilen ürünlerin %10’unu kadar prim desteği verebilmektedir. Ancak Teşvik-i

³⁵⁰ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, **1929 Senesi**..., ss.7,8.

³⁵¹ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, **1929 Senesi**..., ss.7,8,10,11,12.

Sanayi Kanunundan yararlanan işletmeler muamele vergisinden muaf tutulmadıkları için fabrikalar Teşvik-i Sanayi Kanununun ayrıcalıklarından mahrum kalmaktadırlar³⁵².

1928-1929 döneminde sanayi ürünlerinden alınan muamele vergisinin toplamı 5-6 milyon Türk lirası tutmakta iken 1927 yılında hükümet Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan işletmelere satışlarının %5 oranında prim desteği sağlamış, 1928 ve 1929 yıllarında da İktisat Bakanlığının bütçesine prim için bütçeden birer milyon ayrılmıştır³⁵³. Görüldüğü gibi hükümet verdiği destekten çok vergi almakta bu da sanayiye olumsuz etkilemektedir. Vergiler konusunda yanlış uygulamalardan biri de Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan ve yararlanmayan işletmelerden alınan vergilerde yaşanmaktaydı. Kanundan yararlanan işletmeler muamele vergisi verirken kazanç vergisinden muaf tutulmuşlardır. Kazanç vergisinin oranı muamele vergisine göre daha düşük olduğu için bu durum işletmeler arasında adaletsizliğe neden olmaktaydı. Buna göre, bazı işletmeler Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanmadıkları halde muamele vergisi vermeyip sadece kazanç vergisi vermekteydiler. Aynı işi yapan iki işletmenin vergi yüklerine gelince; fabrikalardan bir tanesi motorla çalışan zeytinyağı fabrikası diğer hayvan gücüyle çalışan yağ hanedir: Bu fabrikalardan her ikisi 200.000 Türk liralık satış yapmışlar ve toplam karları %15'tir. Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan işletme 12.000 lira muamele vergisi öderken diğer işletme 7.500 lira kazanç vergisi ödeyecektir. Bu durumda Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletme yararlanmayana göre 4.500 Türk lirası yani %60 oranında fazla vergi vermiş olmuştur. Muamele vergisinin sanayideki oranı %6 olup bu durum giderleri çok fazla olan işletmeleri zor durumda bırakmıştır³⁵⁴.

Bir diğer olumsuzlukta kanunda olmamasına rağmen tamamen maliye memurlarının tasarruflarına dayanılarak hem hammadde ithal edilirken hem de o hammaddeden üretilen üründen muamele vergisi alınmakta olup bu da mükerrer vergilendirmeye sebep olmaktadır. Birçok kimse muamele vergisi nedeniyle işletmelerindeki motorla çalışan makineleri kaldırıp yerlerine el tezgâhları koymaktadırlar. Bundan dolayı bu vergi sanayinin gelişmesini engellemektedir³⁵⁵. Sonuç olarak kongrede sanayiciyi olumsuz etkileyen ve Teşvik-i Sanayi Kanununun etkisini sınırlayan muamele vergisinin Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan işletmeler için kaldırılması gerektiği kabul edilerek bu karar iktisat bakanlığına bildirilmiştir. Ancak Dünya ekonomik krizi nedeniyle gelirleri düşen devletin vergi kaybına neden olacak böyle bir uygulamaya başlamamıştır.

³⁵² İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, **1930 Oda Kongrası Kararları**, Cumhuriyet, Matbaası, İstanbul, 1930, ss.1,4.

³⁵³ **A.g.e.**, ss.3,4,10.

³⁵⁴ **A.g.e.**, ss.9,11.

³⁵⁵ **A.g.e.**, s.13.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın kongreleri sonrasında Ankara'da 22 Nisan 1930 tarihinde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin organize ettiği birinci sanayi kongresi toplanmıştır. Kongrenin amacı yerli ürünlerin miktarını ve yabancı ürünlerle rekabette kalitesini artırmak ve “neyimiz var neyimiz yok gelecekte neler yapabiliriz”i tespit etmektir. Ancak sanayici arasında “hükümete dert anlatmak, söz dinletmek imkânsızdır” görüşü yerleşmişti. Çünkü iş adamlarına göre “şimdiye kadar yapılan kongrelerden müspet ne netice çıktı ki, bu kongreden bir şey ümit edelim? İhtiyaçlarımız, dertlerimiz, dileklerimiz apaçık, onları söyleye söyleye dilimizde tüy bitti. Aynı şeyleri bir daha tekrarlamaktan ne çıkacak ?”³⁵⁶ diyerek hem ümitsizliklerini hem de kırgınlıklarını dile getirmişlerdir.

Sanayicinin ilgisizliği karşısında devreye İktisat Vekili Şakir Kesebir girerek kongreden çıkacak kararı hükümetin ilgiyle merak ettiğini belirtmesi üzerine sanayiciler kongreye ilgi göstermişlerdir. Kongre İktisat Bakanı Şakir Kesebir'in konuşmasıyla açılmıştır. Bakana göre “kongrenin başlıca maksadı milli sanayimizin teessüs [tesis] ve inkişafı [gelişme] çarelerini aramak ve göstermek olacaktır”. İktisat Bakanına göre sanayiyi geliştirme son zamanlarda hükümeti en çok ilgilendiren bir sorun olmuştur. İktisadi yeterlilik, ödemeler dengesi güvenlik ihtiyacımızın temini konuları hükümeti birkaç aydan beri meşgul etmektedir. Nihayet bir iktisadi program³⁵⁷ hazırlanmış bulunmaktadır. Programdaki amaç ithalatımızın %70'ini oluşturan mamul malları Türkiye'de üretmek ve böylece ithalatı azaltmaktır³⁵⁸.

İktisat Vekilinden sonra Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti genel sekreteri Rahmi Bey kürsüye gelmiştir. Rahmi Bey: “Türkiye'de inkişafını istediğimiz sanayi, modern bir sanayidir. Bu sanayi, bilgi ve idrak işidir. Modern olmıyan sanayi inkıraza [gerilemeye] mahkûmdur. Devletin himayesini isteyen sanayiciler, aynı zamanda o himayeye lâyık olduklarını isbat etmelidirler. Devlet himayesi geriliğin, iptidailiğin [ilkelliğin] himayesi olmamalıdır. Himaye, bir terakki vasıtası olmalıdır”. Rahmi Bey sanayicilere; Türkiye'de modern sanayi kurmak görevini üzerinize almış bulunmakla pek şerefli, fakat aynı zamanda sorumluluk isteyen bir işe girmiş bulunuyorsunuz. Türkiye sanayileşmek zorundadır. Türkiye'de yetişen hammaddelerin sadece üreticisi değil aynı zamanda işleyicisi de olmalıyız. Her kurulan fabrika, yalnız onu kuranın kâr ve zararı ile ilgili özel bir teşebbüs değil, aynı zamanda ülke ekonomisinin seviyesi üzerinde doğrudan doğruya etkili olan bir etkendir³⁵⁹ diye seslenmiştir.

³⁵⁶ Asım Süreyya İloğlu, **Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bir Bakış**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1974, ss.22,25; **Akşam**, 8 Mart 1930; Necmettin Sadık, “*Muvaffak Olan Bir Teşebbüs*”, **Akşam**, 3 Mayıs 1930.

³⁵⁷ İktisat Bakanı Şakir Kesebir burada 1930 Ekonomi Programını kastetmektedir.

³⁵⁸ **1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar**, Ankara Sanayi Odası, Ankara, 2008, s.716.

³⁵⁹ **A.g.e.**, s.718.

Kongre talimatnamesine göre “*milli sanayimiz narin bir limonluk gibi sade[ce] halkın ve devletin himaye fedakârlığına dayanarak yaşayabilen “suni” bir varlık olmamalı kaynağını modern sanayiciliğin hesap ve bilgi kaynaklarından alan sağlam ve canlı” bir varlık olmalıdır*”. Kongrede Türk sanayicisinin yıllarca ana sorunu olmuş olan hammadde, sermaye ve kredi, vergiler Teşvik-i Sanayi Kanunu ve uygulanması, standardizasyon, rasyonalizasyon, ticaret ve sanayi odalarında sanayicilerin temsili, sanayi eğitimi ve nakliyat tarifeleri konuları ele alınmıştır. Bu konularla ilgili olarak kongreye katılan sanayi kolları ayrı ayrı raporlar hazırlamışlardır. Bu raporlar okunarak daha sonra hükümete teslim edilecektir. Ciddi çalışmanın ürünü olan bu raporlar hükümetin “*aydınlanma*” vasıtası olacaktır³⁶⁰.

Türk sanayicisinin ihtiyaç duyduğu hammaddelerin yerli piyasadan karşılanmasında sorunlar olup bunların başında ürünlerin kalitesizliği ve yetersizliği gelmektedir. Örneğin, tarım ülkesi olan Türkiye’de yetişen pamuğun kalitesizliği yüzünden yerli pamuğun değeri hem yurt içinde hem de yurt dışı piyasalarda düşmektedir. Pamuk ekiminin iyi cins pamuk tohumu kullanılarak modern bir şekilde yapılması ve pamukların standarda kavuşturulması ile Türkiye’de pamuk sanayinin ihtiyaç duyduğu her türlü pamuk yetiştirilebilir. Pamuk sanayine göre daha gelişmiş ve ülke ihtiyaçlarını karşılayan dericilikte büyükbaş hayvan derisi bulmak ülkede bu cins hayvanların yetersizliği nedeniyle mümkün olamamaktadır. Bunu karşılamak için yine Türk deri sanayi ithalata başvurmaktadır³⁶¹. Pamuk tarımında olduğu gibi büyükbaş hayvancılığının geliştirilmesi ile bu sıkıntının giderilmesi düşünülmüştür.

Türk sanayicisinin işletme sermayesi çok zayıf olduğu bu sermayeyi artıracak uygun şartlarda krediyi bulmak her zaman sıkıntı olmuştur. Gerek sermayenin azlığı gerekse de kredi bulamama nedeniyle fabrikaların ihtiyacı olan malzemeler ve hammaddeler zamanında satın alınamamaktadır. Türkiye’de sanayi kredisi adı altında bir kredi de bulunmadığından Türk sanayicisi bundan da istifade edememektedir. Sanayiye kredi vermek amacıyla 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası da kendine bağlı işletmelere kredi sağladığı için başka işletmelere kredi verememektedir. Sanayi kredisi olmadığı içinde Türk sanayicisi ticari kredi kullanmak zorunda kalmaktadırlar. Ticari kredinin vadesi sanayi kredisi gibi uzun olmadığından sanayici bu krediyi işletmesini büyütme için kullanamamakta ancak kırtasiye ihtiyaçlarını gidermektedir. İpek sanayinin de olduğu gibi yurt dışına hammadde ihraç edilirken karşılığında ipek ithal edilmekte bu da dış ticaret açığını artırmaktadır³⁶².

³⁶⁰ 1930 Sanayi Kongresi..., s.VI; Akşam, 8 Mart 1930; Sadak, a.g.m.

³⁶¹ 1930 Sanayi Kongresi..., ss.13,14,325.

³⁶² A.g.e., ss. 16,142,147,152.

1930 sanayi kongresi raporuna göre; Türk fabrikaları yetersiz sermayeleri nedeniyle Avrupalı rakipleriyle rekabet edememekte Türk sanayicisi ürününü düşük vadelerle satmak zorunda kalmaktadır. İstanbul ve İzmir'deki fabrikaların sattıkları ürünlerin vade süresi bir ayla üç ay arasındadır. Buna karşılık Avrupalı sanayicinin vade süresi altı aydan aşağı değildir. Tüccarın talebi doğrultusunda bu süre bir yıla kadar da çıkmaktadır. Böylece İstanbul'daki bir mağazada üç top yerli kumaşa karşılık üç yüz top Avrupa ipeklisi bulunmaktadır. Yerli ürünlere talep de olmadığı içinde yerli fabrikalar Avrupalı fabrikalar karşısında üretimde artırmaya gidememektedir. Sonuç olarak Türk sanayisinin Avrupa sanayine karşı %30 oranında himaye edilmesi gereklidir. Yerli sermayenin kurmaya çalıştığı fabrikalar henüz “*embriyo*” halindedir. Gücünü devletin himayesinden alan ve halkın fedakârlığına kendisini bırakan Türk sanayi güçleninceye ya da ürünleri dış piyasada rakipleriyle rekabet edecek düzeye gelinceye kadar “*narin bir limonluk nebati olarak kalmaya mecburdur*”³⁶³.

Yerli sanayiye rakip olacak şekilde kurulacak olan güçlü sermayeli yabancı şirketler yerli sanayi için tehlikeli oldukları gibi onları da gelişmeden yok edecek düzeydedirler. Bu tür şirketlerin kurulmadan hangi alanda faaliyet gösterecekleri belirlenmeli ve mevcut sanayinin durumu dikkate alınmalıdır³⁶⁴.

Sermaye ve krediden sonra Türk sanayicisinin en çok şikâyet ettiği konuların başında vergiler gelmektedir. Vergiler sayıları sektörden sektöre değişmektedir. Ancak en çok şikâyet edilen vergi türleri muamele vergisi, kazanç vergisi, müssakkafat vergisi, belediyelerin aldığı oktruva, gümrük vergisi ve temettü vergisidir. Vergi oranları da yüksek olup pamuk sanayinden %6 oranında muamele vergisi alınmaktadır. Genel olarak vergilerin oranı cironun %8 ila %10'una denk gelmektedir. Bu oranlarda yüksek olduğu için Türk sanayisinin gelişmesi ve sermaye biriktirmesi için vergi oranlarının düşürülmesi gerekmektedir³⁶⁵.

Sanayide yetişmiş personel sıkıntısı da kongrede ele alınan konuların başında gelmektedir. Türk sanayicisinin ihtiyaç duyduğu usta ve ustabaşılar Türkiye'de çok azdır. Bu eksikliği gidermek için bazı işletmeler yurt dışından getirmekte bu durumda işletmelere ekstradan yük getirmektedir. Bu ihtiyacı gidermek için meslek okullarında ki eğitimin tüm sanayi kollarını kapsayacak şekilde güncellenmesi ve geliştirilmesi yanında İstanbul'da bulunan sanayi okulunda okuyan en az on öğrencinin yurt dışına eğitime gönderilmesi de yapılan isteklerin başında gelmiştir³⁶⁶.

³⁶³ A.g.e., ss.16, 17,152,167.

³⁶⁴ A.g.e., s.17.

³⁶⁵ A.g.e., ss.17,191,192.

³⁶⁶ A.g.e., ss.19,720.

Ancak yurt dışına gönderilen öğrencilerin eğitim alacakları alanların planlanmasında bir takım sıkıntılar da yaşanmıştır. Buna göre bu öğrenciler Türkiye'ye geldikten sonra eğitim aldıkları alanlarda iş bulamayıp başka alanlarda çalışmak zorunda kalmışlardı. İzmir ticaret ve sanayi odasının 1930 Mayıs ayında yaptığı toplantıda bu konu dile getirilmiştir. Kongre delegelerinden Turgut Bey şunları söylemiştir: Meslek lisesi mezunlarının mezuniyetleri ile ilgili işler yapamıyorlar çünkü “*yer bulamıyor*”lar³⁶⁷.

“*Remzi Bey – Devletin para sarf ederek Avrupa'ya gönderdiği talebe bile meslekleri haricinde çalışıyorlar Zonguldak maden mektebi 100 talebe yetiştirmiş fakat istihdam edecek yer bulamamıştır. Bizde yetiştirilen talebeye mahreç [çıkış noktası] temin edememek endişesi her zaman*” mevcuttur³⁶⁸.

Her ne kadar hükümet 1927 yılında sanayiye desteklemek için Teşvik-i Sanayi Kanununu çıkarmışsa da kanunun uygulanışından doğan bir takım güçlükler sanayicinin işini zorlaştırmaktadır. Bunların başında kanundan yararlanmak için çok fazla evrak ve bürokratik engellerle mücadele etmek gerekmektedir. Türk sanayicisinin gelişmesinin önündeki engellerden biri de nakliye ücretlerinin yüksekliğidir. Buna göre Amerika'dan %6 oranında nakliye ücreti ile İstanbul'a gelen ürün. Adana'dan İstanbul'a %4,8 oranında nakliye ücreti ile gelmektedir³⁶⁹. Bundan dolayı nakliye ücretlerinde indirim yapılmalıdır. Türk sanayicisinin şikâyet ettiği bir diğer konuda ticaret odalarında sanayicinin yeterince temsil edilmedikleridir. Bunun değiştirilmesini talep eden sanayiciler ticaret odalarında eşit oranda temsil hakkı istemektedirler. Sanayicilerin ayrı bir oda kurma talebi ise ancak 1950 yılına kadar bu mümkün olmamıştır.

Tüm sektörlerin aksine dokumacılık sanayi sektörü yukarıda sayılan sıkıntıların dışında kalmıştır. Bunun sebebi “*İzbe köşelerde ve viran barakalarda kurulmuş olan*” dokuma tezgâhları o kadar dağınıktır ki ülke genelinde gerçek sayılarını bulmak imkânsızdır. Ancak yirmi bine yakın bir dokuma tezgâhı olduğu tahmin edilmektedir. Bunlar Kastamonu, Merzifon, Gaziantep ve Denizli'de ağırlıklı olarak faaliyet gösterirlerken üç bin kadarı da İstanbul'da bulunmaktadır. Bu tezgâhlar düzenli olarak çalışmazlar talep olduğu dönemlerde sayıları artar talebin azaldığı dönemde sayıları azalır. Örneğin, 1930 yılında kriz döneminde İstanbul'da bin beş yüze yakın el tezgâhı muhtelif semtlerde çalışmaktaydı. Vergiler bu tezgâhların ilerlemesine ya da gerilemesine engel olacak bir etkileri yoktur. Teşvik-i Sanayi Kanunundan da bu işletmeler faydalanmamışlardır. Nakliyatın bu dokumacılıkla ilgisi yoktur. Sermaye ve

³⁶⁷ Ziya Lütfi, **a.g.e.**, s.32.

³⁶⁸ **A.g.e.**, s.32.

³⁶⁹ **1930 Sanayi Kongresi...**, ss.17,20,168,474.

kredi meselesi de modern sanayi de olduğu gibi önemli değildir. Sermaye ve kredi sağlansa bile bu durum bu işletmeleri nicelik ve nitelik bakımından ileri gtrmez³⁷⁰. Çeşitli sanayi merkezlerinden ve sanayi kollarının yolladığı komisyon raporları genel komisyonda birleştirilerek bu raporlardan sanayinin ortak sorunları ortaya konulmuştur. Buna göre; Türkiye’de sermaye israfı vardır: bunun da altı sebebi vardır:

- 1) Tesis yerinin seçimindeki yanlışlıklar
- 2) Yetersiz sermaye
- 3) Teknik cihazların yetersizliği
- 4) Verimli alışamama
- 5) İdarenin bozukluğu
- 6) Teknik bilginin eksikliği

Bir sanayi işletmesinin tam anlamıyla iyi işleyebilmesi için bu şartların yerine getirilmesi zorunludur. Türkiye’de sermaye artması çok yavaş olmaktadır. Bundan dolayı iktisadi durumu bozuk olan işletmelere mesai harcamak iktisadi gelişmenin temposunu yavaşlatır. Buna engel olmak için

- 1) En az on yıllık sanayi programı

Elimizdeki imkânları en iyi ölçüde kullanmak esaslı bir sanayi programı ile mümkün olabilir.

- 2) Sanayi kuruluşları için plan proje merkezi yapılması

Fabrika kurmak isteyen kişi veya kurumlar öncelikle buraya başvurup kurulacak olan fabrikanın planını, araç gereçlerini, büyüklüğünü, yeri, sermayesi, idaresi konusunda bilgi verdikten ve bu merkezin onay vermesinden sonra fabrika kurabilmelidirler.

- 3) Mevcut işletmelerin verimliliğin tespiti ve ıslahı için çalışmalar yapılması zorunludur³⁷¹.

1930 sanayi kongresine göre sanayicinin asıl sorunu hammadde, sermaye, kredi, vergiler, yüksek taşıma fiyatları ve yetişmiş eleman eksikliğidir.

27 şubat 1932 tarihinde toplanan İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası’nın sanayi kongresinde diğer kongrelerde olduğu gibi kredi, vergi ve Teşvik-i Sanayi Kanunu uygulamalarından doğan eksiklikler tartıřılmıřtır³⁷².

³⁷⁰ **A.g.e.**, ss.28,29.

³⁷¹ **A.g.e.**, ss.501,502.

³⁷² İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, **1932 Oda Kongresi Kararları**, Matbaacılık ve Neşriyat TAş, İstanbul, 1932, s.1.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1933 kongresi 26 Şubat'ta toplanmıştır. Kongrede ticari zihniyet ve bunun gelişmesi, sanayinin ve Türk madenciliği konuları görüşülmüş ve son iki konu hakkında raporlar sunulmuştur. Sanayi hakkındaki rapor içerik olarak Âli İktisat Meclisi'nin 1933 yılında hazırlamış olduğu raporun bir benzeridir. Buna göre Türkiye'de gelişmesi mümkün olan sanayi kolu altıdır. Bunlar mensucat sanayi, kimya sanayi, gıda sanayi, toprak sanayi, inşaat ve madeni eşya sanayidir. Diğer kongrelerde olduğu gibi bu kongrede de Türk sanayisinin ana sorunlarına temas edilmiştir. Bu sorunlar daha önce dile getirilen himaye, gümrük tarifeleri, taşımacılık, yetişmiş eleman, uygun olmayan hammaddedir. Kongrede ayrıca maden sektörü içinde rapor hazırlanıp kabul edilmiştir. Maden sektörünün içerisinde bulunduğu zorlukları aşması için yeni maden kanununun kabul edilmesi, patlayıcı madde fiyatlarının Avrupa pazarlarındaki düzeye indirilmesi, Teşvik-i Sanayi Kanununa aykırı olarak kaldırılan muafiyetlerin tekrar iade edilmesi, nakliye ücretlerinde indirim yapılması gereklidir³⁷³.

Sonuç olarak 1929-1933 yılları arasında toplanan sanayi kongreleri Türk sanayicisinin genel sorunlarının konuşulduğu bir platform olmuş ancak buralarda alınan kararların birçoğu kâğıt üzerinde kalmıştır. Özellikle vergiler, kredi, sermaye, yetişmiş eleman sorunları yıllarca çözülmeyi beklemiştir. Ankara'da toplanan 1930 sanayi kongresini saymazsak kongrelere katılım oldukça düşük kalmıştır. Bu durum bize sanayicinin sorunlarının çözümü noktasında ümitlerini kaybettiğini göstermektedir.

1933 yılında İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın farklı bir uygulamasını görmekteyiz. Oda sanayinin himayesi hakkında sanayicilerin görüşlerine yazılı olarak başvurmak istemiş ve bu amaçla 24 sanayiciye sorular göndermiştir. Ancak bu 24 kişiden yalnızca 5 kişi bu sorulara cevap yazarak Oda'ya göndermiştir. Bu da sanayicinin bununla pek ilgilenmediğini ya da bir işe yaramayacağını düşündüğü için bu işe ilgisiz kaldığını gösterir. Sorulara cevap veren işletmelerden biri olan Halil Ali Biraderler'e göre sanayiye verilen muafiyetlerin bütçe kanunu dolayısıyla kaldırılması işletmeleri ilk etapta olumsuz yönde etkilemiştir. Buna karşın hükümetin kontenjan kararname ile ithalata sınırlama getirmesi işletmelerin lehine bir davranış olduğu için işletmeler muafiyetlerde kaldırılmasıyla uğradıkları zararı bu sayede kapatmışlardır. Bunun için sanayinin gümrüklerle, Teşvik-i Sanayi Kanunu ile himayesi gerekli olup kanunlarda da sürekliliğin sağlanması zorunludur³⁷⁴.

³⁷³ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, **1933 Oda Kongresi Rapor ve Kararları**, Matbaacılık ve Neşriyat, İstanbul, 1933, s.1; Reşat, **Sanayimizin İnkişafında Ehemmiyetle Nazarı Dikkata Alınması İcabeden Noktalar**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1933 Kongresi Neşriyatından, İstanbul, 1933, ss.1,6,9,10,11; Sadri Enver, **Türkiye Madenciliği**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1933 Kongresi Raporlarında, İstanbul, 1933, s.9.

³⁷⁴ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, **Sanayimizin Himayesi Esasları Hakkında Bazı Sanayi Erbabının Mütaleaları**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1933 Kongresi Neşriyatından, İstanbul, 1933, ss.1,2,4.

Anadolu Çimentoları Türk Anonim Şirketi Müdürü Sayın Harsee'nin Düşünceleri de Halil Ali Biraderlerinkinden farklı değildir. Harsee'ye göre; kontenjan uygulaması sanayiye koruyan bir uygulama olarak uzun süre yürürlükte kalmalı ve kanunların istikrarı sağlanmalıdır. Bunların dışında Teşvik-i Sanayi Kanunu muafiyetleri geri getirilmeli, deniz taşımacılığındaki ücretlerde indirim uygulanmalıdır. Sanayici Kazım Ziya Beyde kanunlarda istikrarı savunmaktadır. Ayrıca Ziya Bey sanayicinin işlerini zorlaştıran bürokratik engellerin ortadan kaldırılmasını istemektedir³⁷⁵.

Sanayi işletmelerinin dışında İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, sanayi birliğinin de görüşlerine başvurmuştur. Sanayi birliğine göre özel sektörle, devletin uğraşacağı sanayi ayrılmalı ve bu esaslar dâhilinde bir sanayi programı meydana getirilmelidir. Gümrük tarifesi aracılığıyla Türk sanayisinin %30 ila %40 arasında himaye edilmesi önerilmektedir³⁷⁶.

Son görüş Yusuf Şinasi işletmesi tarafından bildirilmiştir. Bu işletmeye göre de Türkiye'de sanayi gümrüklerle himaye edilmeli ve kanunların istikrarı sağlanmalıdır. Gümrük ayrıcalığı uygun hale getirilmedi. Devlet fabrikaları, vergi, nakliye ücretleri gibi ayrıcalıklarda özel sektör gibi olmalıdır. Ülke genelinde gereğinden fazla fabrika açılmasına engel olunmalıdır³⁷⁷. Beş farklı yerden gelen raporların ortak noktası kanunlarda süreklilik, hammadde himayesi, gümrük tarifeleri ve Teşvik-i Sanayi Kanunu muafiyetleridir.

VIII. İkinci Bölümün Değerlendirilmesi

Lozan Antlaşmasının gümrük konusundaki sınırlaması 1929 yılında dolacağı için hükümet yeni gümrük tarifelerinin hazırlanması için Maliye Bakanlığı'nın başkanlığında İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası ve Âli İktisat Meclisinden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun hazırladığı yeni gümrük tarifeleri meclise sevk edilerek kanunlaşmıştır. Böylece Türkiye, bağımsız gümrük politikaları izleyebilmiştir. Ancak, yeni gümrük tarifeleri yürürlüğe girmeden kârlarının düşmesinden korkan tüccarlar, spekülâtörler ve stokçular yoğun bir şekilde ithalat yaparak o zamana dek ülke tarihinin en büyük ithalatını gerçekleştirmişlerdir. Bu durum Türkiye'nin para piyasalarını ve dış ticaret dengesini bozmuştur. Stok yapan pek çok kişi ve işletme 1929 kriziyle birlikte Dünya genelinde fiyatların düşmesiyle zarar ederek iflasa sürüklenmişlerdir.

İthalatla artan dış ticaret açığının yanında aynı yıl başlayan Osmanlı Borç ödemeleri de bütçe üzerinde ağır bir yük oluşturuyordu. Bunların etkisiyle Türk lirası değer kaybetmeye

³⁷⁵ A.g.e., ss.3,5.

³⁷⁶ A.g.e., s.6.

³⁷⁷ A.g.e., s.7.

başlamıştı. Türkiye’de Merkez Bankası olmadığı için hükümet para piyasalarını kontrol edemiyordu. Para piyasalarını kontrol edebilmek için hükümet bir dizi önlemler alınarak;

- 1) Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları kanunu,
- 2) Türk parasının kıymetini koruma kanunu
- 3) Bankalar konsorsiyumu kurulmuştur.

Bu tedbirlerin de parasal krizi çözememesi üzerine hükümet Merkez Bankası’nın kurulması için kanun çıkartarak bu alandaki boşluğu gidermiştir.

Gerek Teşvik-i Sanayi Kanunu gerekse de gümrük duvarları arkasına sığınan sanayi, tarımın aksine 1929 Dünya ekonomik krizinden en az etkilenen kesim olmuştur. Ancak, Türk sanayicisinin üzerindeki ağır vergiler sanayiciyi zayıflatmıştır. Örneğin, muvazene vergisi yüzünden bir kısım sanayici işletmelerindeki makinaları bırakıp elle üretime geçmiştir. Çünkü muvazene vergisi makinesi olan işletmelerden alınmıyordu. Kazanç vergisi ve Belediyelerin aldığı okturva vergisi de sanayi için ayrı bir yük olmuştur.

Sanayinin sorununu yalnızca vergiler oluşturmuyordu sermaye eksikliği de henüz çözülmemişti. Türkiye’de yeterince sermaye birikmemiş ya da bu birikme çok yavaş kalmıştır. Türkiye’de sanayiciye uzun vadeli ve uygun şartlarda kredi verecek bir kurum olmadığı için de sanayici yeterince kredi bulamamıştır. Kredi kullansa bile kredinin vadesi düşük olduğu için bunu işletmesini büyütmek için değil ancak kırtasiye giderleri için değerlendirmiştir. Türk bankaları tarafından 1929-1932 yılları arasında toplam 441.172.237 TL’lik kredi dağıtılmışsa da bu miktar Türk sanayisinin atılım yapması için yeterli olamamıştır. Türk sanayicisi için kredilerdeki bir diğer sorunda faizlerin yüksekliğidir. Faizler bölgeden bölgeye hatta şehirden şehire de farklılık göstermiştir. Örneğin, İstanbul’da en düşük faiz oranı %8 iken bu oran Kayseri’de %12’ye Elazığ’da %18’e çıkmıştır.

Tablo 74’te illere göre banka faiz oranları gösterilmiştir. Bu oranları İktisat Vekâleti 1932 yılında hazırlamıştır.

Tablo 74: 1932 Yılında İllere Göre Faiz Oranları

1932 Aralık İtibariyle	En Yüksek	En Düşük
Elazığ	20	18
Kayseri	18	12
Sivas	18	15
Diyarbakır	18	12
İzmir	15	8
İstanbul	15	8
Ankara	15	8

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, **Ekonomi Bakanlığının Parti Ekonomi Programına Göre Yaptığı İşler Hakkında Rapor**, Ekonomi Bakanlığı, Ankara, 1935, s.30.

Tablo 74'e göre Türkiye'nin belli başlı şehirlerinde kredi faiz oranları arasında %5-%10 arasında değişen miktarda fark oluşmuştur.

1925 yılında kurulan ve sanayiye kredi vermesi gereken Sanayi ve Maadin Bankası da sermayesini artıramadığı ve elindeki fabrikaları özel sektöre devredemediği için özel sektöre kredi veremiyordu. 1929-1932 yıllarında Sanayi ve Maadin Bankası 17.336.403 TL'lik kredi dağıtmasına karşılık bu krediyi özel sektöre değil kendi işletmelerine vermiştir.

Sanayide çalışan işçilerin de fabrikalara göre dağılımında bir çarpıklık göze çarpmaktadır. Kimi sanayi kolunda fazladan eleman çalışırken bir başkası işçi bulamamaktaydı. Ayrıca işçiler çok sık iş değişikliğine gidiyorlar bu da eleman yetiştirilmesini güçleştiriyordu.

Personelle ilgili bir diğer sıkıntı da kalifiye elemanın azlığı idi. Türkiye'de bulunan meslek okullarının müfredatı da ıslaha muhtaçtı. Ayrıca yurt dışına eğitim için gönderilen öğrenciler de ülkeye döndüklerinde istihdam sıkıntısı çekmekteydiler. İzmir Sanayi ve Ticaret Odasının kongresinden öğrendiğimize göre Zonguldak maden okuluna bağlı 100 öğrenci yurt dışına eğitime gönderilmiş ancak bunlar ülkeye dönünce başka işlerde çalışmak zorunda kalmışlardı. Bu da yurt dışına gönderilen öğrencilerin eğitim planlarının yeterince özenli yapılmadığını göstermektedir.

Dönem boyunca gümrük duvarları ve Teşvik-i Sanayi Kanunu şemsiyesi altına sığınan sanayi “*seradaki limonluk*” gibi korunuyordu. Ancak bu korunmaya rağmen sanayinin çoğunluğunu merdiven altı denilen küçük atölyeler oluşturmaktaydı. 1929 Dünya ekonomik krizi ülkede tasarruf hareketini ve yerli malı kullanmayı özendiren politikalarında başlangıcı olmuştur. Ancak buna rağmen belli kesimlerin lüks düşkünlüğü devam ediyordu. Mithat Şakir'den dinleyelim:

“İki orta halli aile yolda konuşarak gidiyorlar:

- Yerli malı, Yerli malı diyorlar amma hiç kimsenin de ne ayağında bir yerli çorap, ne de üstünde bir yerli kumaş var, herkes yine bildiği gibi hareket ediyor.

- Demek hep akıbetler ve nasihatler bize mi mukadder?”³⁷⁸.

Tüm diğer devletlerde olduğu gibi Türkiye'de 1929 Dünya ekonomik krizinden çıkış yolları aramaya başlamıştır. Bu amaçla önce İktisat Bakanı Şakir Kesebir, İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor adlı eserini başbakanlığa sunmuştur. İktisat Bakanı, raporunda dış ticaret açığını önlemek için ithalatı azaltılıp ihracatın yükseltilmesini önermiştir. Ancak hükümet, bu raporu benimsemeyerek 1930 Ekonomik Raporunu hazırlamıştır. Gerek İktisat Bakanı Şakir Kesebir'in raporu gerekse de 1930 Ekonomik Raporu Türkiye'yi kalkındıracak sanayileşmeyi

³⁷⁸ Mithat Şakir, **Milli İktisata Doğru**, Türk Ocakları Matbaası, Ankara, 1931, s.22.

hızlandıracak bir programı veya önerileri içermemiştir. Önerilerden ibaret olan bu raporlar da devletçiliğe atıf yapılmışsa da devletçilik açıkça ifade edilmemiştir. Ayrıca raporlar, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik sorunlara çözüm bulmaktan uzakta kalmışlardır.

İş Bankası'nın kurulması ile Türkiye'de yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Bu sınıfa İş Bankası'nın Fransızca adından esinlenerek çıkarıcı anlamına gelen aferistler denilmiştir. Aferistler, İş Bankası çevresinde kümelenmiş ve buradan çıkar sağlayan çoğunluğunu siyasilerin oluşturduğu bir gruptu. Aferistlerin bir kısmı şirket temsilciliği yaparak temsil ettiği şirket adına ihalelere girmiş bir kısmı da anonim şirketlerde yönetim kurulu üyeliği yapmıştır. Gerek aferizm "*salgını*" gerekse de memurların usulsüz uygulamaları ülke genelinde halk arasında şikâyetlerin artmasına neden olmuştur. Atatürk, gerek bu şikâyetleri azaltmak gerekse de hükümeti kontrol etmek amacıyla güvendiği bir arkadaşı olan Fethi Okyar'a Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdurtmuştur.

Ekonomi politikalarında farklı bir bakış açısı ortaya koyan Serbest Cumhuriyet Fırkası, hükümetin ekonomi siyasetini özellikle de demiryolu politikasını eleştirmesi üzerine Başbakan İsmet İnönü ilk kez izledikleri ekonomi politikasının "*mutedil devletçi*" olduğunu beyan etmiştir. Böylece Türkiye'de ilk kez hükümet takip ettiği ekonomik programı devletçilik olarak tanımlamıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası faaliyete geçmesinden kısa bir süre içerisinde hükümetin politikalarını beğenmeyen halkın ilgi odağı olmuştur. Bu ilginin kontrolden çıkması üzerine Fethi Bey partiyi feshetmek zorunda kalmıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapanmasından sonra Atatürk, üç ay sürecek yurt gezisine çıkmıştır. Ekonomik bunalımdan ve devlet memurlarının uygulamalarından dolayı Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı olan tepkinin nasıl ciddi boyutlara ulaştığını Atatürk bizzat gözleriyle görerek bu sıkıntıların çözülmesi için bizzat girişimlerde bulunmuştur. Yurt gezisinden sonra Atatürk, seçimlerin yenilenmesini isteyerek, parti kadrolarında değişikliğin önünü açmıştır. Yine bu geziyle birlikte CHF'nın altı oku olarak adlandırılan ilkeleri tamamlanarak ileride parti kurultayında kabul edilmiştir.

1930 yılında Ankara'da toplanan Sanayi Kongresi Kendinden önce toplanan sanayi kongrelerinin aksine sanayicilerin sorunlarının etraflıca tartışıldığı ve sanayi ile ilgili alanlarda detaylı raporların hazırlandığı bir kongre olmuştur. Kongrede alınan 10 yıllık sanayi planının kararı ileri de uygulanmıştır.

Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmelerin istatistikleri 1932 yılından itibaren yapılmaya başlanmıştır. Bu istatistiklere göre Türkiye'de toplam sanayi sayısında bir düşme olmasına karşın bu işletmelerin motor güçlerinde ve üretim artışlarında bir artma

meydana gelmiştir. Ne var ki bu da sınırlı kalmış, özel sektör daha çok ve hızlı kâr edeceği alanların ve bölgelerin dışına çıkmamıştır.

Özel sektörle sanayi kalkınmasının olamayacağını anlayan hükümet ekonomide devletçiliğe geçerek sanayileşmeyi kendi kontrolüne almıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVLETÇİLİK DÖNEMİNDE SANAYİ ALANINDA ÖZEL SEKTÖR DEVLET İLİŞKİLERİ

I. Türkiye’de Devletçiliğin Ortaya Çıkışı ve Sovyet Uzmanlarının Türkiye’ye Gelişi

A. Devletçiliğin Ortaya Çıkışı

Türkiye’de devletçilik, kurumsal tartışmaların ya da önceden belirlenen siyasi görüşlerin ülke yönetimine gelerek uyguladıkları bir ekonomi politikası değildir. Ortaya çıktığı dönem itibariyle Türkiye’deki devletçilik, kendine özgü ekonomik koşulların bir sonucudur. 1930’lara kadar uygulamaya geçirilememiş olsa da devletçilik sözü ilk olarak Mustafa Kemal’in 1922 yılında meclisi açış konuşmasında dile getirilmiştir: “...siyaseti iktisadiyemizin mühim gayelerinden biri de menafii umumiyeyi [genel yararı] doğrudan doğruya alakadar edecek müessesesat [kurumlar] ve teşebbüsati iktisadiyeyi [iktisadi girişimlerin] kudreti maliye [ekonomik gücümüz] ve fennyemizin [teknolojimizin] müsaadesi nispetinde Devletleştirmedir. Ezcümle; topraklarımızın altında metruk duran maden hazinelerini az zamanda işleterek milletimizin menfaatine küşade bulundurabilmek de ancak bu usul sayesinde kabildir”³⁷⁹.

Atatürk’ün konuşmasından sekiz buçuk yıl sonra Türkiye’de liberalizm-devletçilik tartışması Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması ile ortaya çıkmıştır. Fethi Bey’in (Okyar) hükümetin demiryolu projelerini eleştirmesi üzerine başbakan İsmet Paşa (İnönü) Sivas demiryolunu açarken “*Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyata hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fitri [doğuştan] temayülüdür [eğilimidir]... Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeğe sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?*” diyerek izledikleri politikanın “*mutedil devletçilik*” olduğunu savunmuştur. Türkiye’de devletçiliğin başlama tarihi olarak Başbakan İsmet İnönü’nün bu konuşması başlangıç tarihi olarak kabul edilmiştir³⁸⁰.

³⁷⁹ Kepenek, a.g.e., s.82; İstanbul Ticaret Odası, a.g.e., s. 22; TBMM ZC, Devre:1, Cilt:18, İçtima:3, İnikat:1, Tarih:1.03.1338 (1922), TBMM Matbaası, Ankara, s.6.

³⁸⁰ Akşam, 1 Eylül 1930; Aydemir, İkinci Adam, C:1, s.405.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapatılması ardından Atatürk, üç ay sürecek bir yurt gezisine çıkmıştır. Bu gezide Cumhuriyet Halk Fırkasının yeni programı üzerinde Recep Peker tarafından çalışma yapılarak Cumhuriyet Halk Fırkasının 1927 yılındaki ikinci kongresinde kabul edilen Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik ilkelerine Fransızca devlet kelimesinden türetilmiş olan Devletçilik ve İnkılapçılık ilkeleri eklenmiştir. Böylece “*altı ok*” olarak adlandırılan altı ilke belirlenmiştir³⁸¹.

Devletçilik prensibiyle ilgili olarak Atatürk üç aylık gezinin durağı olan İzmir’de 1931 yılında şunları söylemiştir: “*Fırkamızın takip ettiği program, bir istikametten tamamiyle demokratik, halkçı bir program olmakla beraber iktisadi nokta-i nazardan devletçidir. Bu itibarla firkamıza müstenit [dayanmış] olan hükümet-i Cumhuriyenin [Cumhuriyet hükümetinin] her nokta-i nazardan vatandaşların hayatiyle, istikbaliyle ve refahiyle alâkadar olması tabiidir. Halkımız tab’an [huy olarak] devletçidir ki, her türlü ihtiyacı devletten talep etmek için kendisinde bir hak görüyor. Bu itibarla milletimiz tabayi [tabiatıyla] ile firkamızın programında tamamiyle bir mutabakat vardır. Bu istikametten yürüyeceğiz ve muvaffak olacağımızda şüphe yoktur*”³⁸².

Atatürk’ün yurt gezisinin bitmesinin ardından 10 Mayıs 1931 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkasının 3. Kurultayı toplanmıştır. Devletçilik ilkesinin programa eklenmesiyle sonuçlanan bu kurultayda devletçilik ile ilgili “*Ferdi mesai ve faaliyeti [özel girişimciliği] esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete [zenginliğe] erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fülen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır*” denilerek Atatürk’ün Medeni Bilgiler kitabında yazdığı Devletçilik tanımı benimsenmiştir³⁸³.

Kurultayın sonunda partinin yeni programı kabul edilmiştir. Buna göre Cumhuriyet Halk Fırkası, Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçısı denilerek devletçilik parti programına alınmıştır. 1931’de programa alınan devletçilik ilkesi 1935 yılındaki partinin 4’üncü kurultayında yeniden tanımlanmış ve “*devletin ekonomi işleri ile ilgili fiili surette yapıcılık olduğu kadar, özel girişimlere ön vermek ve yapılmakta olan işleri*

³⁸¹ Aydemir, **İkinci Adam**, C:1, s.402; Tekeli, İlkin, **1929 Dünya...**, s.204; Osman Okyar, “The Concept Of Étatism”, **The Economic Journal**, Vol:75, Issue: 297, Year: March 1965, p. 98.

³⁸² **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri 1906-1938**, Cilt, II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.295.

³⁸³ Afetinan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 64; Cumhuriyet, Halk Fırkası, **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.28; Cumhuriyet, Halk Fırkası, **CHF Nizamnamesi ve Programı**, TBMM Matbaası, Ankara, 1931, s.30.

*düzenlemek ve kontrol da etmektir*³⁸⁴ denilerek devletin özel sektöre yön vererek yaptığı işleri denetlemekte görevi eklenmiştir.

Başbakan İsmet Paşa, 1933 yılında Devletçi yayın organı Kadro dergisinde “*Fırkamızın Devletçilik Vasfı*” adı altında bir makale yazmıştır. Bu makalede başbakan devletçiliği Türkiye'nin gelişmesi ve sanayileşmesi için kabul ettiklerini söyleyerek gelecek 10 yıl içerisinde bu politikanın sonuçlarının görüleceğini belirtmiştir. Yazısında başbakan şunları yazmıştır: “...*iktisatta devletçilik'i, biz inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir azimet [gidiş] noktası, bir temel addetmeğe mecbur bulunuyorduk. Biz, iktisatta devletçilik'i, inkişaf için ve yeni düzeni kurmak içinde feyizli ve müspet bir yol sayıyoruz. Demek istiyorum ki, yalnız müdafaa gibi muhafazakâr bir nokta-i nazardan değil, ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika için de müspet ve en müessir vasıta sayıyoruz. Memleketin muhtaç olduğu sanayii, teşkilatı, vesaiti, devletin yardımcı nezareti ve hatta doğrudan doğruya teşebbüsü olmaksızın kurabilmeyi, safdil olanlar düşünebilir. Asır, çok amansızdır ve seneler geçtikçe, zamanın insafsızlığı azalmıyor; her hududu aşacak kadar azgınlaşıyor. Geri ve eksik vesait içinde bırakılmış olan kahraman ve büyük bir milletin sanayiini ve iktisadi düzenlerini, devletin bütün vasıtaları ve imkânları ile bir an evvel vücuda getirmek, taşıdığımız vazifelerin en ağırı ve en mühimidir. Geçen on seneden hissi selim ile temiz vatanperverlik, iktisadi hayatta devletçilik siyasetini, bize kendiliğinden yerleştirdi. Biz, bu yolda, imparatorluğun çok zamanda yapamadığından fazlasını yaptık. Milletın yüz milyonlarca liralık işleri ve iş şeklinde hazineleri, her nokta-i nazardan müdafaa ve inkişaf vasıtaları kuruldu, birikti. Artık tecrübe edilmiş bir yolun şuur ve sebat ile yolcusuyuz.”. Hükümet ve parti politikası olan devletçilik 1937 yılında Anayasa’da yapılan değişiklik ile Anayasa’ya alınmıştır³⁸⁵. Türkiye’de devletçiliğin ortaya çıkışındaki sebepleri şu şekilde sıralayabiliriz;*

- 1) 1929 Dünya ekonomik kriziyle ancak devletin mücadele edebileceği düşüncesi³⁸⁶.
- 2) Eğitimli kişilerin henüz yeterince yetiştirilememiş olması ve teknik bilgi eksikliği³⁸⁷.

³⁸⁴ Selek, **a.g.e.**, s.710; Cumhuriyet, Halk Partisi, **CHP Programı**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s.10.

³⁸⁵ İsmet İnönü, “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, **Kadro**, Sayı:22, Ekim 1933, Cilt:II, (Yayına Hazırlayan, Cem Alpar), İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1979, ss.4,5,6; Tezel, **a.g.e.**, s.244.

³⁸⁶ Tunalı Mustafa Ahmet, **Damping ve İktisadi Buhranlar Birinci Kısım**, Hilal Matbaası, İstanbul, 1931, s.64.

³⁸⁷ Beşir Hamitoğulları, “Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1982, s.113.

- 3) Ekonomik hayatta beklenen hızlı değişimin özel sermayeye fırsat tanıyan sistemle yürümediğinin görülmesi³⁸⁸.
- 4) Kaynak açığını kapama konusunda Dünya ekonomik krizi nedeniyle yabancı sermayenin yeterli olmaması.
- 5) Gümrüklerde 1929’la birlikte düşük tarifelerin kalkması ve devletin gümrükler üzerinde tam yetkili hale gelmesi, devletçi uygulamayı mümkün kılacak önemli bir safhanın daha geçilmesi olarak kabul gördü.
- 6) İyi bir planlama ve kaynakların doğru kullanımı ile dışardan ithal edilen birçok maddeyi ülke içinde üretmek ve böylelikle önemli oranda dövizin dışarıya gitmesini engellemek mümkündür. Bu yatırımların gerçekleştirilebilmesi için ekonomiye makro seviyede bakabilecek ve kârlılıktan önce ülke kaynaklarının dışarıya akmasına dikkat edecek bir yaklaşım tarzına ihtiyaç vardı. Bunu devlet dışında yapabilecek herhangi bir teşkilat mevcut değildi. Üstelik eldeki kaynaklar son derece kıt ve artık bu kaynakları doğrudan devlet kullanmak istemekteydi³⁸⁹.

Türkiye’de devletçilik ekonomik zorunluluktan dolayı ortaya çıkmış olup iktisadi gelişmişlik ülkenin geleceğinin teminatı olarak görülmüştür. Türkiye’de izlenen devletçilik politikasındaki amaç özel teşebbüs tarafından doldurulmayan boşluğu kapatmaktır. Bunun neticesinde ülkede karma ekonomik yapı ortaya çıktı. Bu dönemde devlet, sanayide tek ve en büyük yatırımcı oldu. Bununla birlikte özel teşebbüs devletten teşvik ve yardım almaya devam etti. Üçüncü kurultayda kabul edilen devletçilik ilkesinden sonra devletçiliğin nasıl uygulanacağı konusunda birtakım yorumlar ortaya çıkmıştır. Bu yorumların ortak noktasını “devletçiliğin planlı” olarak uygulanmasında fikir birliği vardı³⁹⁰.

B. Başbakan İsmet Paşa (İnönü)’nün Rusya Gezisi

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler neticesinde ve Rusya’nın talebi doğrultusunda Başbakan İsmet Paşa (İnönü) 25 Nisan-10 Mayıs 1932 tarihinde 15 günlük Rusya seyahatine çıktı. Seyahatin duyulmasıyla birlikte yurt dışında yankıları olmuş ve Türkiye’nin komünist

³⁸⁸ Emre Kongar, “Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları”, **Atatürk Dönemi Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu 14-16 Ocak 1977 İstanbul**, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği, İstanbul, 1977, s.149.

³⁸⁹ M. Naci Bostancı, **Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996, ss.102,103; Ağaoğlu, **a.g.m.**, s.6

³⁹⁰ Yorgaki Effimianidis, **Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye**, C.II, Kaatçılık ve Matbaacılık AŞ, İstanbul, 1936, ss.121,122; Ahmet İnel, “Devletçiliğin Anatomisi”, **Cumhuriyet, Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:II, İletişim Yayınları, İstanbul, t.y, s.419; Robert W. Kerwin, “Private Enterprise In Turkish Industrial Development”, **Middle East Journal**, Volume:5, Issue:1, Year: 1951, p. 22; Tekeli, İlkin, **Uygulamaya Geçerken...**, s.134.

Rusya'ya meyil ettiği basında yer almıştı. Bu haberler üzerine başbakan İsmet İnönü, Türkiye'den ayrılırken limanda yaptığı konuşmada “*Bolşevik Rusya ve Milliyetçi Türkiye’yi*” ayrı ayrı kullanarak iki ülke arasındaki yönetim farklılıklarının altını çizmek suretiyle bu haberlere cevap vermiştir. Geziye dışişleri bakanı, CHP genel sekreteri, milletvekilleri, Falih Rıfkı, Yakup Kadri'nin olduğu gazeteciler, Sanayi Genel Müdürü A. Şerif (Özkan), İktisat Bakanlığı müşaviri Kamil İbrahim, Uşak Şeker fabrikası müdürü Remzi ve Kumaş fabrikası müdürü Şevki Turgut'un da aralarında bulunduğu 36 kişilik bir heyet katılmıştır. Oldukça samimi bir ortamda gerçekleşen gezide Başbakan İsmet Paşa (İnönü), Stalin, Molotof, Litvinof, Vorosilof gibi Rusların önde gelen liderleriyle görüşüp Odesa, Moskova, Leningrad gibi şehirlerde kurum, kuruluş ve fabrikalarda incelemelerde bulunmuştur. İkili görüşmelerde Türkiye'ye yapılacak ekonomik yardım, ticari ilişkiler ve kredi konusu ele alınmıştır³⁹¹.

Heyetin Moskova'da Stalin'le yaptıkları görüşmede Türkiye'nin Rusya'dan 8 milyon (16 milyon Türk lirası) dolar değerinde borç alması karara bağlanmıştır. Buna göre bu borç faizsiz olup 20 yılda geri ödemesi yapılacaktır. Geri ödeme de nakit olarak değil Sovyetlerin Türkiye'den mal alması şeklinde gerçekleşecektir. Gezi sonunda Sovyetler Birliği Türkiye'ye 3 küçük, 2 büyük tank, 10 adet traktör, 2 kamyon, 1 otobüs hibe etmiştir. İsmet Paşa'nın gezisi sonrasında Sovyetlerde kalan Türk uzmanlar toplamda 70 adet fabrikayı gezerek incelemelerde bulunmuşlardı. Bu fabrikaların büyük çoğunluğunu tekstil fabrikaları oluşturmaktadır. Bu izlenimler daha sonra Türkiye'de uygulanacak olan sanayi planlarında kullanılacaktır. İsmet Paşa, gezi sonrası Ankara'da Cumhuriyet Halk Partisi grup toplantısında milletvekillerine geziyle ilgili bilgi vererek konuşmasında “...oradaki içtimai akideler bizim bünyemize muvafık [uygun] değildir. Bizim için halk fırkasının milliyetçi, halkçı, devletçi ve inkılapçı siyasesi en muvafiktir”³⁹² diyerek komünist yapıyı benimsemediğini belirtmiştir.

Rusya'nın verdiği kredi miktarını Burhan Asaf Kadro dergisinde yazdığı bir makalede eleştiriyordu, Asaf'a göre “...anlaşma için, 8 milyon dolar kadar gönülsüz bir miktar tespit edilmiştir. Rusya, bir tek fabrikasını 50-100 milyondan aşağı kurmayan memlekettir. Başlangıç için ufak bir rakamın daha makul olduğunu kabul ederiz. Fakat 15 senelik dostluğun “tecelli etmesi payı” öyle zannediyoruz ki, şimdiki rakamı “birler hanesinde bırakacak” şekilde olmamalıydı³⁹³.

³⁹¹ İnönü, a.g.e., s.244; **Akşam**, 25 Nisan 1932; **Akşam**, 24 Nisan 1932; İnönü, a.g.e., ss.245,246,251.

³⁹² **Akşam**, 8 Mayıs 1932; **Akşam**, 16 Mayıs 1932; Tekeli, İlkin, **Uygulamaya Geçerken...**, s.138; **Akşam**, 29 Mayıs 1932.

³⁹³ Burhan Asaf, “*Emtia Kredileri ve Türk'ün Alınteri*”, **Kadro** Sayı:5, Mayıs 1932, Cilt:1 (Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1979, ss.27,28.

Sovyetlerden kredi temininden önce Türk hükümeti Amerikan sermaye çevrelerinden kredi bulmak yoluna gitmiştir.1930 yılında İsmet (İnönü) Paşa ve Dış işleri bakanı Tefik Rüştü (Aras) Amerika'nın Ankara büyükelçisi Joseph Grew'e kredi konusunu açmışlardı. Ancak kredi Amerikan hükümetine değil Amerikalı sermaye çevrelerinden istenecektir. Türkiye hükümeti 1939 yılına kadar Amerikan hükümetinden direkt olarak kredi istememiştir. Grew, Türkiye'nin bu isteğini J.P. Morgan'ın da bulunduğu Amerika'nın önde gelen sermaye çevrelerine iletmiştir. Bundan sonra 1931 yılında Şükrü Saraçoğlu kredi görüşmeleri için Amerika'ya gitmiştir. Türkiye bu görüşmelerden 50 ile 100 milyon Dolar tutarında kredi bulmayı hedefliyordu. Bu kredi ile ülkede tekstil fabrikaları yapılacak ve bankacılık sektörü geliştirilecektir. Gezi sonunda Türk heyeti gerek ekonomik kriz gerekse de özellikle başını Ermenilerin çektiği Türkiye aleyhine propagandalar neticesinde istedikleri krediyi alamamıştır. Ancak samimi bir ortamda geçen bu gezi sayesinde Türk hükümeti Amerikalı finans çevreleriyle yakından tanışma fırsatı bulmuştur³⁹⁴.

Başbakan İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya gezisi devletçiliğin Türkiye'de uygulanışı biçimi konusunda oldukça önemli bir fikir vermiştir. Seyahatten sonra ülkeye gelen Prof. Orloff başkanlığındaki heyet devlet sanayinin kurulması için planlar hazırlamış sonra bu plan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı olarak faaliyete geçmiştir. Rusya gezisinde varılan kredi antlaşmasının protokolü 21 Ocak 1934 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Türkiye'nin kredi almasının sebebi bir taraftan yabancı ülkelere büyük miktarda ithal olunan belli başlı ürünlerin ithalatını azaltmak diğer taraftan da üretici çiftçinin yetiştirdiği hammaddenin yurt içinde tüketimini temin etmektir. Bu sayede Türk toplumu üretici durumuna gelerek iç piyasada canlanma meydana gelecektir. Bu durum TL'nin istikrarının sağlanmasına yardım etmiştir³⁹⁵.

Türkiye'nin sanayi politikası hammaddesi ülke sınırları içerisinde yetişen ve ithalatta önemli yer tutan ürünlere ait sanayiye devletin kendi imkânları ile kurmaktır. *“Ancak memleketi sanayileştirmek programının mümkün mertebe süratle başarılması, sanayi memleketlerinin bu hususta geri kalmış memleketlerin bu yoldaki hareketlerini iyi bir gözle görmemeleri bakımından, bilhassa esaslı bir mesele halini almıştır. İşte bu protokol bu vadede millî sermayeye yardım etmek ve bunu döviz ihracına mecbur kalmaksızın mal tediyesi suretile*

³⁹⁴ Roger R. Trask, The United States Response To Turkish Nationalism And Reform 1914-1939, USA, 1971, p.132,133.

³⁹⁵ Orhan Türkdoğan, **Sanayi Sosyolojisi Türkiye'nin Sanayileşmesi Dün-Bugün-Yarın**, Töre Devlet Yayınları, Ankara, 1981, s.40; Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1931-1935**, Cilt:III, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006, s.45; **Akşam**, 22 Ocak 1934; Sıra No:131, Türkiye Cumhuriyeti İle Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümetleri Arasında 8 milyon Amerikan Dolarlık Kredinin Tahakkukuna Dair Aktolunan Protokolün Tasdiki Hakkında 1/890 Numaralı Kanun Layihası ve Hariciye ve İktisat Encümenleri Mazbataları içinde, **TBMM ZC**, Devre:4, Cilt:22, İçtima:3, İnikat: 50, Tarih:12.05.1934, TBMM Matbaası, Ankara, mazbata s.1.

*yapmak itibarile çok faydalı ve mühimdir*³⁹⁶. Protokolün meclis görüşmeleri 12 Mayıs 1934 tarihinde yapılarak protokol kanunlaşmıştır. 13 maddeden oluşan protokole göre;

Madde 1: Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti, Türkiye Hükümetine sanayinin kurulması ihtiyaçları için çeşitli cinste makine teçhizatını kredi ile vermeye ve projeler düzenlenmesi, makinelerin kurulmasını, uzmanların hazırlanmasını ve tesisat için bütün teknik iş ortaklıklarını üzerine almayı taahhüt eder.

Yukarıda sayılı işlerin ücretlerini içeren ve 11'inci maddede gösterilen masrafları içermeyen bu kredi, doların Amerika'da kabul edilen altın miktarına göre, toplam sekiz milyon altın Amerikan dolarına karşılık gelir.

Madde 2: 1'inci maddede gösterilen ve Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti tarafından Türkiye Cumhuriyeti hükümetine verilen kredi faizsiz olup yirmi senede ödenecektir.

Madde 11: İki hükümet tarafından bu amaçla özel olarak belirlenen teşekküller arasında teknik işbirliği (sayım işleri, makinelerin kurulması, Türkiye'ye Sovyet uzmanların gönderilmesi gibi) konularında imzalanan sözleşmelerin uygulanması için Sovyetler tarafından Türk topraklarında yapılan masraflar derhal nakden ödenecek ve Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti tarafından açılan kredi hesabına geçirilmeyecektir³⁹⁷.

C. Başbakan İsmet Paşa (İnönü)'nün İtalya Gezisi

Başbakan'ın Rusya gezisinden sonra İtalya seyahati planlanmıştı. Bu gezi 22 Mayıs'ta başlayacaktır. Bu amaçla İsmet Paşa, Ankara'dan İstanbul'a oradan da İtalya'ya hareket etmiştir. İtalya'ya gidecek heyet arasında Dışişleri bakanı Tevfik Rüştü, Falih Rıfkı, Yunus Nadi, Yakup Kadri, Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterinden oluşan milletvekili, bürokratların oluşturduğu geniş bir heyet bulunmuştur. Gezi sonrasında İtalya'dan 300 milyon liralık (32 milyon Türk lirası) kredi antlaşması sağlanmıştır. Bu kredinin üçte biri nakit olarak, üçte biri İtalya'ya olan borçları ödeyecek, üçte biri de Türkiye'de kurulacak olan fabrikaların makinelerini temininde kullanılacaktır. Rusya ve İtalya'dan alınan 48 milyon Liralık kredi ile hükümet üç senelik sanayi programı yaparak ülkede sanayi kurmaya karar vermiştir³⁹⁸.

³⁹⁶ TBMM ZC, Tarih:12.05.1934, s.1.

³⁹⁷ Protokolün Maddeleri, **Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete**, 24 Mayıs 1934, Sayı:2709, ss. 3813,3815'ten alınmıştır. Maddelerin tamamı için aynı esere bakılabilir.

³⁹⁸ **Akşam**, 15 Mayıs 1932, 3 Haziran 1932, 22 Mayıs 1932, 31 Mayıs 1932.

D. Üç Yıllık Sanayi Planı Hazırlanması ve Sovyet Uzmanlarının Türkiye'ye Gelişi

Üç yıllık sanayi programını hazırlama girişimleri Sovyetlerden ve İtalya'dan sağlanan toplam 48 milyon liralık kredinin temininden sonra başlamıştır. Plan hazırlanırken en çok ithal edilen ürünler dikkate alınmıştır. Hazırlanan raporun Temmuz ayı içerisinde bitirileceği öne sürülmüştür. Bundaki amaç Türkiye'deki sanayinin kuruluş yerlerini incelemek için ülkeye gelecek olan Sovyet uzmanların ziyareti öncesi raporun bitirilmek istenmesidir. Kurulacak olan fabrikaların devlet işletmesi olması öngörülmekte olup ithal ikamesi, programın ana yapısını oluşturarak kurulacak tekstil fabrikaları programın ağırlık verdiği nokta olmuştur. Rusya'dan gelecek makinelerle, ülkenin çeşitli yerlerinde büyük fabrikaların yanında santral fabrikalar da kurulması planlanmıştır. Buna göre her sanayi bölgesinde merkezi bir boyahane kurulacak olup boyahane kuramayan işletmeler ürünlerini buraya getirerek boyatmaları planlanmıştır. Plana göre santral fabrikaları, yalnız genel boyahane hizmetini görmeyecekler aynı zamanda o bölgedeki sanayiye ucuz hammadde vererek onların ihtiyaçlarını temin etmeleri amaçlanmıştır. Ancak bu plan, İktisat Bakanına yapılan eleştiriler nedeniyle, Sovyet uzmanlarının gelişinden önce bitirilememiştir³⁹⁹.

Sovyet uzman ekibinin ilk grubu 12 Ağustos 1932 tarihinde Türkiye'ye geldiler. Heyet Prof. Orloff'un başkanlığında şu uzmanlardan oluşmaktaydı. Prof. Kovalefski (İktisatçı-İktisat Enstitüsü Müdürü ve Kızıl Profesörler Enstitüsü Profesörlerinden), Mamurin (Tekstil Mühendisi-Pamuklu Kumaşlar Uzmanı), Gogolin (Kimyager, Tekstil Boyaları Uzmanı), Prof. B. Volinski (Mühendis-Enerji Uzmanı), Troyanski (Maden Mühendisi-İdrolük İstasyonlar Uzmanı), Prof. Nikolayef (Mimar), Prof. A. Samgin (Mühendis-Su ve Kanalizasyon Uzmanı) ve Mark (İnşaat Mühendisi). Heyet, 13 Ağustos'ta İstanbul'da İsmet Paşa ile görüşükten sonra Ankara'ya hareket etmiştir. Heyete iktisat bakanlığı müşavirlerinden İbrahim Kamil ve fabrikatörlerden Şevket Turgut refakat etmektedir⁴⁰⁰.

Ankara'da yapılan toplantıda Sovyet heyetine pamuklu mensucat ile ilgili yapılan ön çalışmalar anlatılmıştır. Buna göre Türk uzmanlar; Eskişehir veya Konya'da 32.000 iğli ve 900 dokuma tezgâhlı, boya ve ıslah kısımlarına sahip 1700 işçi çalıştıracak bir mensucat fabrikası, Kayseri veya Malatya'da aynı özelliklere sahip fabrika, Sarayköy veya Denizli'de 18.000 iğli ve 500 dokuma tezgâhlı, boya ve ıslah kısımlarına sahip bir santral mensucat fabrikası

³⁹⁹ Akşam, 6 Haziran 1932, 12 Ağustos 1932, 14 Ağustos 1932; Çavdar, Türkiye Ekonomisinin..., s.259.

⁴⁰⁰ Tekeli, İlkın, Cumhuriyet'in Harcı..., ss.215,218.

kurulmasını öngörmüşlerdir. Heyet bu önerileri de incelemek üzere Kayseri, Sivas, Malatya, Adana, Denizli, Sarayköy ve Konya'ya gitmek üzere Ankara'dan ayrılmıştır⁴⁰¹.

Prof. Orloff başkanlığındaki heyet çalışmalarını Eylül ayında bitirmiştir. Heyet başkanı Prof. Orloff, 28 Eylül 1932'de İktisat Bakanı Celal Bayar'a gönderdiği veda mektubunda, Türk uzmanlarıyla işbirliği yaparak hazırladıkları, tekstil endüstrisi fabrikalarının kurulmasıyla ilgili planların “onaylanmış” olmasından ve bu projelerinin geliştirilmesiyle görevlendirilmiş bulunmasından dolayı teşekkür etmiştir. Bu mektupta ayrıca, fabrikaların zamanında yapılması içinde bazı önerilerde bulunmuştur. Bunlardan biri, yapılacak fabrikaların tüm sorunlarıyla ilgilenecek bir büronun kurulmasıdır. Prof. Orloff aynı tarihlerde raporun kendi hazırladığı bölümünü de İktisat Bakanlığı'na teslim etmiştir. Ülkeden ayrılmadan önce, verdiği bir beyanatta ise yaptıkları incelemeye katılmış Türk mühendislerini överek şöyle demiştir: “*İftihar ederek söylemek isterim ki Türk mühendisleri her cihetten, mesleklerinin ehli mütehasıs ve kıymetli insanlardır... Bize çok kıymetli yardımda bulundular. Böyle olduğu halde, Avrupa'dan mühendis getirmenize akıl erdiremedim*”. Prof. Orloff uzmanların bir bölümüyle birlikte, 6 Ekim 1932 tarihinde Türkiye'den ayrılmıştır. Diğer uzmanların raporlarını tamamlamaları ise 1 Kasım 1932 tarihine kadar devam etmiştir⁴⁰².

Prof. Orloff başkanlığındaki heyetin hazırladığı rapor Türkiye, Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayi adını taşımakta ve önsözde Başbakan İsmet Paşa'ya hitaben yazılmıştır. “*Türk hükümetinin teklifi üzerine*” hazırlanan raporda Orloff şunları yazmaktadır: Türkiye'nin pamuk ekim alanlarında, ev dokumacılığının geliştiği ve mensucat fabrikalarının bulunduğu merkezlerde incelemelerde bulunduk. Bu incelemelerin amacı, üretilen pamuğun cinsleri, pamukçuluğun seviyesi ve ev dokumacılığının durumu hakkında bilgi toplamak idi⁴⁰³. Yapılan incelemeler sonucu heyet pamuk sanayi ile ilgili önerilerini üç başlık altında toplamıştır.

- 1) Hammadde
- 2) Ev dokumacılığı
- 3) Yeni fabrikaların kurulması⁴⁰⁴

Hammadde; Türkiye pamuk ekimi için oldukça uygun bir iklime sahip olsa da şu an ki pamuk üretimi pamuklu mensucat sanayinin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. Pamuklu kumaş ihtiyacının 27,5 milyon kg olduğu tahmin edilmektedir. Bunu karşılayabilmek için 34 milyon kg veyahut 170.000 balya pamuğa ihtiyaç vardır. Ancak hali hazırdaki üretim ancak

⁴⁰¹ Akşam, 14 Ağustos 1932; Tekeli, İlkın, Cumhuriyet'in Harcı..., s.218.

⁴⁰² Tekeli, İlkın, Cumhuriyet'in Harcı..., s.222,223.

⁴⁰³ Türkiye, Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayi Hakkında Sovyet Mütchassısları Tarafından Verilen Raporlar, Başmüdevvenat Matbaası, Ankara, 1933, s.5.

⁴⁰⁴ A.g.y.

ülke ihtiyacının %30'unu karşılamaktadır. Pamuk üretimine hiçbir şekilde önem verilmemekte tarlaların ancak %30-%40'ı pamuk fidanlarıyla, geri kalan kısmı da yabancı otlarla doludur. Türk tekstil sanayi için önemli olan ev dokumacılığı Buldan, Denizli, Burdur, Malatya, Kadıköy'de bulunmaktadır. Buralardaki toplam tezgâh sayısı 11.500'dür⁴⁰⁵.

Türkiye'nin iplik ve kumaş ithalatından kurtulması için toplam 17.000 iş ve 4.000 otomatik dokuma tezgâhlarıyla donatılmış 3 adet pamuklu mensucat fabrikasının kurulması yeterlidir. İnşaat bitiminde, tesislerin sürümü çok olan belli cins kumaşlar üzerinde çalışması yerinde olacaktır. Türk uzmanlarının önerdiği ve ev tipi dokumacılığı desteklemek için kurulmak istenilen santral fabrikalar, ekonomik olmayacağı gibi ithalatı da engellemeyecektir. Bu yüzden buraya yapılacak yatırım gereksiz bir masraftan öteye gitmeyecektir⁴⁰⁶. Sonuç olarak

- 1) Toprak ve iklimin elverişli olmasına rağmen pamukçuluk Türkiye'de çok geri bir seviyede bulunmakta ve gerilemeye devam etmektedir.
- 2) Ülkede pamuklu mensucat ithalatına engel olmak amacıyla Türk hükümeti tarafından düşünülen fabrikaların kurulması, Türkiye'de standart ve kaliteli hammadde yetiştirilmesine bağlıdır⁴⁰⁷.

Geziden önce Türk uzmanlarının önerileri şu şekildedir; Eskişehir veya Konya'da 32.000 işli ve 900 dokuma tezgâhlı, boya ve ıslah kısımlarına sahip ve 17.000 işçi çalıştıracak bir mensucat fabrikası. Kayseri veya Malatya'da bunun aynısı fabrika. Sarayköy veya Denizli'de 18.000 işli ve 500 dokuma tezgâhlı, boya ve ıslah kısımlarına sahip bir santral mensucat fabrikası. Gezi sonrası Rus uzmanların görüşleri sonucunda santral fabrikalardan vaz geçilerek diğer fabrikalar hakkında şu kararlar alınmıştır: 1'inci fabrika Kayseri'de yapılacak ve 32.000 işli, 900 otomatik tezgâhlı, ıslah kısmına sahip ve 1.700 işçi çalışacaktır. 2'inci fabrika Nazilli'de yapılacak ve 69.025 işli, 1500 otomatik tezgâhlı, ıslah kısmına sahip ve 2.700 işçi çalışacaktır. 3'üncü fabrika Afyon'da yapılacak ve 66.833 işli, 1500 otomatik tezgâhlı, ıslah kısmına sahip ve 3.000 işçi çalışacaktır⁴⁰⁸.

Kendir Sanayi: Türkiye'de daha önce kendir sanayi mevcut olmadığı için hâlihazırda yetişmiş eleman bulmakta mümkün değildir. Eğer hükümet bu sanayi kurmak isterse eleman yetiştirmek için Rusya'ya staja personel göndermelidir. Fabrikanın kurulması ve Türk personelin yetiştirilmesine kadar ki geçen süreçte fabrikanın işletilmesi Rus personel tarafından

⁴⁰⁵ A.g.e., ss.5,6,7,10.

⁴⁰⁶ A.g.e., ss.12,14.

⁴⁰⁷ A.g.e., s.17.

⁴⁰⁸ A.g.e., s.23.

yapılacaktır. İlk fabrika Kastamonu'da kurulmalıdır. Buradan elde edilecek tecrübe ve yetişmiş elemanla diğer bir fabrika da inşa edilebilir⁴⁰⁹.

Planın en önemli alanından ilkinin demir sanayi oluşturmaktadır. Zira Türkiye'de demir sanayi kurulması için çalışmalara 1926 yılında çıkarılan 796 numaralı kanunla başlanmıştır. Türkiye'de, bilinen bir demir madeni olmadığı için kurulacak olan demir fabrikası yüksek kalorili kömür madenlerinin yakınına kurulmalıdır. Bunun için en uygun yer Tefenni, Zonguldak bu ikisi olmazsa Karabük'te demir-çelik fabrikası kurulabilir. Ancak bu, fabrikanın masrafını üç kat artıracaktır⁴¹⁰. Sovyet uzmanlarının hazırlamış olduğu bu plan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın temeli olacak ve hükümet buna dayanarak projeleri yerine getirmiştir.

Planın en önemli alanından ikincisini kimya sanayi oluşturmaktadır. Kimya sanayi, Rus heyetin raporuna göre zamanla Türkiye'nin en önemli ve en güçlü sanayi kolu olmaya aday olup kurulması bizzat devlet tarafından yapılmalıdır. Bu iş özel sektöre bırakıldığı takdirde daha birçok yıllar bu sanayi kurulmayacaktır. Çünkü özel sektör her şeyden önce kârını düşünür. Ancak kurulacak bu sanayiden hemen kâr beklenmemelidir. Türkiye'nin hâlihazırda kimya sanayinin mallarına olan ihtiyacı kârlı bir kimya sanayi kurmak için yeterli değildir. Bu yüzden yeterli derecede tüketimi sağlamak için ülkede cam, kâğıt, selüloz, mensucat, kimyevi mallar üreten fabrikalara ve tarımda kimyevi gübre kullanımının artırılmasına ihtiyaç vardır. Kurulacak fabrikaların yeri konusunda iktisadi ve askeri bölgeler dikkate alınmalıdır. Kimya sanayinin birinci aşaması 3-4 milyon Türk lirası, ikinci aşaması 20-30 milyon Türk lirasına, üçüncü aşaması da 50-80 milyon Türk lirasına mal olması düşünülmüştür⁴¹¹.

II. Türkiye Şeker Sanayi

Türkiye'de ilk şeker fabrikası 1926 yılında Tekirdağ'da Alpulu, Uşak'ta da Uşak şeker fabrikalarının açılması ile kurulmuştur. Alpulu şeker fabrikasının %78 hissesini İş Bankası geri kalan hisselerini de Ziraat Bankası, Trakya İl Özel İdaresi ile özel kişiler elinde tutuyordu⁴¹². Alpulu ve Uşak şeker fabrikası dışında Eskişehir ve Turhal şeker fabrikaları da kurularak Ülkenin şeker ihtiyacının tamamı karşılanmak istenmiştir.

A. Eskişehir Şeker Fabrikası

Alpulu'nun başarılı olması üzerine İş Bankası iki büyük şeker fabrikası daha kurmak istedi. İş Bankası'nın %51 oranında çoğunluk hissesine sahip olduğu ve 3 milyon lira sermayeli

⁴⁰⁹ A.g.e., s.151,152.

⁴¹⁰ Türkiye, Pamuk, Keten..., s.24,25,26.

⁴¹¹ Kanun No:786, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, 29 Mart 1926, Sayı:334; Türkiye, Pamuk, Keten..., ss.3,11,18.

⁴¹² Sümerbank, Sümerbank 11.7.1933-11.7.1943,Cumhuriyet, Matbassı, İstanbul, 1943, s.223.

Anadolu Şeker Fabrikaları Türk Anonim şirketi bu işleri üstlendi. Şirketin diğer hissedarları %24,5 ile Ziraat Bankası ve %24,5 ile Sanayi ve Maadin Bankası olup, Sanayi ve Maadin Bankası'nın bu hissesi 11.7.1933 tarih ve 2262 numaralı kanun ile Sümerbank'a geçmiştir. Eskişehir şeker fabrikasının kurulmasına 28 Kasım 1932 tarihinde karar verilmiştir. Bu kararı İktisat Bakanı, belediye, ticaret ve ziraat odalarına telgraf çekerek bildirmiştir. 21 Ekim 1933 tarihinde deneme çalışmaları başlayan fabrikanın resmi açılışı Başbakan İsmet Paşa ve İktisat Bakanı Celal Bayar'ın katıldığı bir törenle 5 Aralık 1933 tarihinde yapılmıştır. Fabrika günde 1000 ton pancar işleyecek ve 100 ton kesme şeker imal edebilecek kapasitededir. Fabrikaya pancar sağlayacak ekim sahası Geyve'den başlayarak Kütahya, Tavşanlı, Ankara hattından Sakarya kıyılarına kadar uzanan 5.000 hektarlık arazidir. Eskişehir Şeker Fabrikasının açılmasından sonra Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri illerinde Şeker Fabrikaları kurma, işletme yetkisi 25 yıllığına İş Bankası'na verilmiştir⁴¹³.

B. Turhal Şeker Fabrikası

Eskişehir Şeker Fabrikasının inşaatı biterken, Turhal Şeker Fabrikasının temeli atılıyordu. Bu fabrikanın kurulmasında acele edilmesindeki sebep Avrupa'daki siyasi havanın her an savaş halini alması durumunda, askerinin şeker ihtiyacını karşılamak olmuştur. Diğer fabrikalarda olduğu gibi askeri güvenlik nedeniyle fabrikanın Anadolu'da kurulması öngörülmüştür. Fabrikanın yeri olarak önce Sivas düşünülmüşse de şeker üretim denemelerinin burada olumlu sonuç vermemesi nedeniyle fabrikanın Turhal'da kurulması kararlaştırılmıştır. Fabrikanın temeli 7 Ekim 1933 tarihinde atılmış olup 19 Eylül 1934 tarihinde açılmıştır. Fabrika, Eskişehir fabrikasında olduğu gibi günde 1.000 ton şeker pancarı işleyecek kapasiteye sahiptir⁴¹⁴.

Alpullu, Uşak, Eskişehir ve Turhal şeker fabrikalarının işledikleri pancar ve ürettikleri şeker miktarı Tablo 75'te gösterilmiştir.

⁴¹³ **Akşam**, 23 Kasım 1933, 29 Aralık 1932, 29 Kasım 1932, 21 Ekim 1933, 6 Aralık 1933; İhsan Abidin, **a.g.e.**, s.60; Sümerbank, **Sümerbank...**, s.223.

⁴¹⁴ Tekeli, İlkin, **Uygulamaya Geçerken...**, ss.203,204; İhsan Abidin, **a.g.e.**, s.57; **Akşam**, 10 Mart 1933.

Tablo 75: Dört Şeker Fabrikasının 1926-1938 Yılları Arasında İşledikleri Pancar ve Ürettikleri Şeker Miktarı

Yıllar	Alpullu		Uşak		Eskişehir		Turhal		Yıllara Göre Toplam Pancar	Yıllara Göre Toplam Şeker
	İşlenen Pancar (Ton)	Üretilen Şeker (Ton)	İşlenen Pancar (Ton)	Üretilen Şeker (Ton)	İşlenen Pancar (Ton)	Üretilen Şeker (Ton)	İşlenen Pancar (Ton)	Üretilen Şeker (Ton)		
1926	3.478	459	1.232	114	-	-	-	-	4.710	573
1927	26.984	4.354	7.947	808	-	-	-	-	34.931	5.162
1928	18.197	2.992	9.263	1.288	-	-	-	-	27.460	4.280
1929	30.345	4.734	23.173	3.210	-	-	-	-	53.518	7.944
1930	57.001	8.144	31.181	4.930	-	-	-	-	88.182	13.074
1931	103.217	13.999	55.292	8.650	-	-	-	-	158.509	22.649
1932	108.579	16.137	69.702	11.170	-	-	-	-	178.281	27.307
1933	318.423	37.813	97.695	15.149	83.157	12.124	-	-	499.275	65.086
1934	61.477	7.521	102.239	15.226	161.378	26.528	59.622	9.388	384.716	58.663
1935	119.935	18.573	-	-	113.047	18.750	101.195	16.504	334.177	53.827
1936	92.581	14.063	29.599	5.055	155.503	24.776	132.206	21.992	409.889	65.886
1937	65.768	10.046	36.916	6.228	129.258	20.361	92.232	14.940	324.174	51.575
1938	46.749	8.023	36.912	6.089	90.490	13.008	100.413	15.406	274.564	42.526
Toplam	1.052.734	146.858	501.151	77.917	732.833	115.547	485.668	78.230	2.772.386	491.852

Kaynak: Sümerbank, **Sümerbank...**, s.225.

Tablo 75'e göre ilk şeker fabrikalarının üretime başladığı 1926 yılını saymazsak iki fabrika (Uşak, Alpullu) için en düşük şeker üretimi 4.280 ton ile 1928 yılında gerçekleşmiştir. Bunun sebebi o yıl ki mevsimin kurak gitmesi nedeniyle yeterince yağış alınamamıştır. Bu durumda pancar üretiminin düşmesine neden olmuştur. Dört fabrika (Uşak, Alpullu, Eskişehir ve Turhal) için en düşük üretim 42.526 ton şeker ile 1938 yılında gerçekleşmiştir. Dört fabrikanın ve de incelediğimiz dönemin en yüksek şeker üretimi 65.886 ton ile 1936 yılında gerçekleşmiştir.

C. Şeker Sanayi Hakkında Gustav Mikusch'ın Raporu

Turhal şeker fabrikasının açılmasından sonra Türkiye'deki şeker fabrikalarının sayısı dörde yükselmiş ve bu fabrikaların üretimi ülke ihtiyacını karşılar seviyeye gelmişti ancak

ülkede bir türlü şeker fiyatları düşmemiştir. Bu soruna çözüm aramak için Viyana’da çalışan Dr. Gustav Mikusch Türkiye’ye incelemede bulunmak için davet edilmiştir. Mikusch’a İktisat Bakanı Celal Bayar tarafından on bir maddelik bir soru listesi verilerek soruları Türkiye’de yaptığı incelemeler neticesinde yanıtlaması istenmiştir. Bunun üzerine Mikusch 53 sayfalık bir rapor hazırlayarak bakanlığa sunmuştur. Mikusch, sorulara şu yanıtları vermiştir; Türk şeker fabrikalarının zor şartlar altında çalışmakta oldukları söylenilebilir. Bu zorlukları bertaraf için yapılması gereken her şey yapılmıştır. Sanayi, ülke ekonomisini yükseltmiştir; Fakat kendisi henüz gelişmesinin son safhasına ulaşmamıştır. Önünde daha yapılacak çok iş vardır. Şeker fiyatlarına gelince; şeker fiyatları, tüketimden alınan vergilerle yakından ilgilidir. Türkiye’deki şeker vergisi dikkate alındığı takdirde dahi şekerin fiyat oldukça yüksektir. Fakat memlekette şeker sanayii tesis etmek amacıyla şeker ithalinden kurtulmak ve yurt içinde pancar ekiminin temin edeceği faydalar elde edilmek amaçlanıyorsa bu durumda bunu sağlamak ancak şekerin yüksek fiyatla satılması pahasına mümkün olabileceğini kabul etmek gerekir⁴¹⁵.

Mikusch’un incelemelerinden somut bir sonuç elde edemeyen İktisat Vekâleti, 18 Aralık 1934 tarihinde Şeker Rasyonalizasyon Komitesini oluşturmuştur. Bu komitenin raporu, “*İnönü Projesi*” diye adlandırılacak projenin, ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu projeye göre var olan şeker şirketleri tasfiye edilecektir. Onların yerine, dört fabrikayı da yönetecek, T.C. Ziraat Bankası, T. İş Bankası ile Sümerbank’ın eşit şekilde ortak olacakları, 22 milyon lira sermayeli⁴¹⁶ Türk Şeker Endüstrisi kurulmuştu. Şirketin genel müdürlüğüne de ileri de Yapı Kredi Bankasının kurucusu olacak olan aynı zamanda Alpullu Şeker Fabrikasının kurucuları

⁴¹⁵ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1933-1935)**, Cilt:II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1993, s.340; İktisat Vekâleti, **Şeker Sanayimiz Hakkında Beynelmül Şeker İstatistik Birliği Şefi Dr. Gustav Mikusch Tarafından Hazırlanan Rapor**, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1934, ss.3,49; Bu 11 soru şunlardır:

- 1) Muhtelif Avrupa memleketlerinde şeker sanayiinin vaziyeti.
- 2) Muhtelif memleketlerdeki pancar fiyatları ve alım satım şeraiti.
- 3) Muhtelif memleketlerdeki şeker kalitesi ve dâhilî şeker satış fiyatları.
- 4) Muhtelif memleketlerin şeker istihlâkünde tatbik ettikleri vergi ve rusuma ait ahkâm ve miktarları.
- 5) Muhtelif memleketlerde veya yeniden şeker sanayii kuran memleketlerde bu sanayiinin himaye şekli, şerait ve derecesi.
- 6) Şeker sanayiinde müteamil kâr hadleri.
- 7) Türkiye şeker fabrikalarının hali hazırdaki vaziyet ve faaliyetleri.
- 8) Türkiye fabrikalarında istihsal olunan şekerin maliyeti ve bunun indirilmesi tedbirleri.
- 9) Türkiye’deki satış fiyatlarına ve himaye şeraitine göre tatbiki muvafık olacak vergi miktarı hakkında mütalea.
- 10) Şekeri, halk lüzumundan fazla pahalı yiyor, doğru mu?

Şeker himayesi sebebiyle hâzinenin gümrük varidatından kaybettiği miktara mukabil aldığı resim azdır, bu resim daha arttırılabilir, deniyor. Hâzinenin kaybettiği varidat israf olunuyor veya haksız yere sanayi kârı olarak hususî eşhâsa veriliyor, deniyor. Doğru mu? Ne dereceye kadar? Tedbiri nedir?

⁴¹⁶ Tekeli, İlkin, **Uygulamaya Geçerken...**, s.203.

arasında yer alan Kazım Taşkent atanmıştı. Daha sonra bu şirket, Temmuz 1935'te Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketin kurulması ile buraya bağlanmıştır⁴¹⁷.

III. Sümerbank'ın Kuruluşu ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

A. Devlet Sanayi Ofisi

Gerek Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın fabrika işletmeciliği yaparak sanayi kredisi verme fonksiyonunu yerine getirememesi gerekse de devletin sermaye koyarak işletmeler açmak istemesi üzerine Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası yerine iki ayrı işletmenin kurulması gündeme gelmiştir. Bunlardan ilki olan Devlet Sanayi Ofisi'nin kurulmasıdır. Devlet Sanayi Ofisi'nin kuruluş kanunu gerekçesine göre Türkiye'de güçlü bir sermaye bulunmadığından Türk halkı ancak küçük ve orta büyüklükte sanayi işletmeleri kurabilmektedir. Buna karşın Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu büyük sanayinin yabancı sermaye veya hükümet tarafından kurulması zarureti ortaya çıkmıştır. Hükümetin, "*halkın yapamadığı işler*"i yapmak şeklinde formülize ettiği "*devletçilik siyasetinin*" sanayi sahasındaki ilk uygulaması olarak kurduğu kurum Türkiye Sanayi ve Maadin Bankasıdır. Banka kanundan aldığı yetkiye rağmen Türkiye'nin ekonomik gelişmesini sağlama, üretim imkânlarını artıracak fabrikaları kuramamıştır. Bu yüzden Sanayi ve Maadin Bankası'nın kaldırılıp yerine Devlet Sanayi Ofisi'nin kurulmasına karar verilmiştir⁴¹⁸.

Kanun görüşmelerinde Kocaeli Milletvekili Sırrı Bey kanunu eleştirerek devletin kuracağı fabrikalarla özel sektörün rekabet edemeyeceğini savunmuştur. Sırrı Bey'e göre arkasında devlet desteği olan fabrikalar özel sektöre göre daha avantajlı olacaklardır. Sırrı Bey'in eleştirilerine İktisat Bakanı Mustafa Şeref (Özkan) cevap vermiştir. Bakana göre "*...vatandaşlarla rekabet meselesi mevzubahs değildir. Zaten vatandaşların kendi teşebbüsleriyle yapmağa cesaret edemeyecekleri veyahut yapamayacakları sanayi*" devlet eliyle yapılacağı için rekabet ortamı oluşmayacaktır.⁴¹⁹

Bunların üzerine Devlet Sanayi Ofisi'ni kuran 2058 numaralı kanun 3 Temmuz 1932 tarihinde kabul edilerek yasallaşmıştır. Devlet Sanayi Ofisi, Türkiye'de planlı ve düzenli bir devlet işletmeciliği yolunda atılmış ilk adımdır⁴²⁰. Kanunun maddeleri şu şekildedir:

⁴¹⁷ **Zaman**, 18 Haziran 1935; Sümerbank, **Sümerbank**..., s.224.

⁴¹⁸ Apak, **a.g.e.**, s.39; Sıra No:265: Kanunu Mahsuslarına Tevfikana Kurulmuş Olanlardan Maada Devlet Sermayesile Tesis Edilmiş ve Edilecek Fabrikaların ve Devlet İştiraklerinin ve Kurulması Müsaadeye Tabi veya Mukaveleye Bağlı Olan Fabrikaların Sureti İdaresi ve Devlet Sanayi Ofisi Teşkili Hakkında 1/373 Numaralı Kanun Layihası ve İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları içinde, **TBMM ZC**, Devre:4, Cilt:9, İçtima:1, İnikat:77, Tarih:3.07.1932, TBMM Matbaası, Ankara, mazbata s.1,2.

⁴¹⁹ **A.g.z.c.**, ss.466, 467.

⁴²⁰ **A.g.z.c.**, s.476; Apak, **a.g.e.**, s.34.

Birinci maddeye göre; Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'na bağlı fabrikalar Devlet Sanayi Ofisine bağlanmıştır. Bundan sonra kurulacak fabrikalarda Devlet Sanayi Ofisine bağlanacaktır.

Madde 2: Aşağıda yazılı menkul ve gayrimenkul mallar, Devlet Sanayi Ofisi idaresinde bulunur:

- A. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankasının alacağı yeni şekil neticesinde mülkiyetleri adı geçen bankadan geçen fabrikaların menkul ve gayri menkul tesisatı ve işletme ve amortisman sermayeleri
- B. Genel sanayi müesseselerindeki devlet iştirak hisseleri
- C. A ve B fıkralarındaki fabrika ve hisselerin satışından ve çalışan fabrikaların kârlarından bakanlar kurulunca her sene gerek yeni tesisata ve gerek mevcut fabrikaların ıslah, genişleme veya yönetimine verilmek üzere ayrılacak miktarlar.
- D. Bakanlar kurulunun onayı ile iktisat bakanlığının imzalayacağı sözleşmelere istinaden kurulan fabrika sermayelerinin her sene amorti edilecek miktarı oranındaki tesisatı.
- E. Doğrudan doğruya devlet bütçesine ödeme konulmak suretiyle meydana getirilecek sanayi işletmelerinin bakanlar kurulu kararı ile Devlet Sanayi Ofisi devredilen sabit ve dolaşımdaki sermayeleri.

Madde 12: Ofis, müesseselerini Sanayi Kredi Bankası'ndan başka bankalara teminat suretiyle rehin verip kredi alamaz.

Madde 14: Bu kanunun yayınlanması tarihine kadar Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası tarafından idare edilen fabrikaların Teşvik-i Sanayi muafiyet ruhsatları Devlet Sanayi Ofisine devrolunur ve ofis merkezi, uygulama dolayısıyla adı geçen muafiyetlerden mevzu kanunlar hükümlerine göre istifade eder. Sanayi şirketler hakkında Teşvik-i Sanayi Kanununun 8'inci maddesinin hükmü ofisi de kapsar⁴²¹. Devlet Sanayi Ofisi'nden herhangi bir sonuç elde edilemeden bir yıl sonra Sümerbank kanunu ile kaldırılarak Sümerbank'a devredilmiştir.

B. Türkiye Sanayi Kredi Bankası

19 Nisan 1925 ve 633 numaralı kanunla kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası özel sektörün kredi sorununu bir türlü çözememişti. Banka ayrıca kendine bağlı işletmeler dışındaki işletmelere kredi veremez olmuştu. Kurulduğu yıldan itibaren on yedi teşebbüse katılan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası bu işletmelere 1.173.693 Türk Liralık iştirakte

⁴²¹ Kanun No:2058, **Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete**, 10 Temmuz 1932, Sayı:2146, ss.1703,1704.

bulunarak toplam 27.180.000 Türk Liralık borç vermiştir. Sanayi Maadin Bankası dışındaki başka bankaların yaptıkları ticari kredi muameleleri ise gerek hacim gerekse vade bakımlarından sanayicilerin ihtiyaçları için yeterli değildi. Sanayi Maadin Bankası'nın hem bankacılık hem de sanayi işletmeciliği yapması bankanın bu işletmelere haddinden fazla sermaye vermesine neden olmuştur. Çoğu zaman yatırdığı parayı geri almakta zorlanan banka zor durumlarda kalmıştır. Bu yüzden bankanın doğrudan doğruya sanayi ve ticari işlere girişmesi bankacılık yapısıyla uyuşmadığından işletmecilik ve bankacılık işlevleri için ayrı bir kurum kurulması kararı alınmıştır⁴²².

Bu nedenle Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın kaldırılıp yerine Sanayi Kredi Bankası'nın kurulması gündeme gelmiştir. Bu düşünce sanayi genel müdürü olan A. Şerif (Önay) tarafından daha 1930 yılında dile getirilmiştir. Önay, 24 Ağustos 1930'da iktisat bakanlığına verdiği raporda şunları söylüyordu *“Banka [hususî teşebbüslere kredi temin etmek vazifesini] bankacılık nokta-i nazarından [bakış açısından] tamamile gayri resmî ve gayri şahsî olarak ve sırf sınaî işlerdeki banka menafîini [menfaatini] güderek yapmalıdır. Bu noktai nazardan Banka tamamen müstakil ve her türlü nüfuzdan gayri hassas bir vaziyette olmalıdır. Bankanın bu husus için hükümetten sermaye almış olması muvafık ise de, hükümete karşı istiklâlî temin edilmek istenilirse hükümet sermayesile ecnebi sermayesi tevhit [birleştirilmelidir] edilmelidir.”* Bu amaçla Türkiye Sanayi Kredi Bankası kanunu meclise sevk edilerek 14 Temmuz 1932 tarih ve 2064 numaralı kanun ile banka kurulmuştur. Kanun yedi fasıl ve yirmi yedi maddeden oluşmaktadır. Buna göre⁴²³;

Madde 1: 19 Nisan 1925 tarih ve 633 numaralı kanunla kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası işbu kanunla belirlenmiş vazife uygulamaları yerine getirmek üzere Türkiye Sanayi Kredi Bankası'na dönüşmüştür. Bu banka devlet sermayesi ile kurulan milli kredi kuruluşlarına özel haklar ve imtiyazlardan yararlanma, tüzel kişiliğe sahip ve 5 milyon lira sermayeli bir mali müessese olup tüm uygulamalarında bu kanun ve özel hukuk hükümlerine bağlıdır. Banka sermayesi hükümetin teklifi ve bakanlar kurulu kararı ile bir misli kadar artırılabilir. Bu banka aşağıdaki işlerle uğraşır:

- A. Makine ve ülkede muadili bulunmayan sanayi inşaatı malzemesine kredi açmak ve makine piyasası ile ilgilenmek
- B. Sanayi işletmelerine kredi açmak

⁴²² Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, **Türk Sanayi**..., s.15; Sıra No:270. Türkiye Sanayi Kredi Bankası Teşkilî Hakkında 1/282 Numaralı Kanun Layihası ve İktisat Bütçe Encümenleri Mazbataları içinde, **TBMM ZC**, Devre:4, Cilt:9, İçtima:1, İnikat:80, Tarih:7.7.1932, TBMM Matbaası, Ankara, mazbata ss.1,2; Apak vd, **a.g.e.**, ss.26,49.

⁴²³ **TBMM ZC**, Devre:4, Cilt:9, İçtima:1, İnikat:80, Tarih:7.08.1932, TBMM Matbaası, Ankara, s.515.

- C. Sanayi gayrimenkulleri üzerine gerektiğinde ciro için Emlak Bankasıyla ortaklaşa ve işletmedeki makineler üzerine kendiliğinden rehin yapmak
- D. Milli sanayinin hammadde tedarikine aracılık yapmak
- E. Kurulu ya da kurulacak her türlü teşvik sanayi primleri uygulamalarını aracılık yapmak

Madde 2: Sanayi işletmeleriyle onlara ekli tesis, inşa ve işletmelerin büyümesi için gerekli her çeşit inşaat malzemesiyle bu işletmeler için gerekli olan her çeşit makine, aletler ile bunların yedek parçaları ve bu işletmelere ait olarak ortaya çıkacak olan nakliye, yükleme, boşaltma özet olarak çalışan ve çalıştırılacak araçlar için 28 Mayıs 1927 tarih ve 1055 numaralı Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 9'uncu maddesinde yer alan gümrük muafiyeti kaldırılarak yerine makine ve inşaat malzemesi kredisi konulmuştur.

Bu makine, alet ve edevattan %4 oranında muamele vergisi alınır.

Madde 3: İthal edilecek makine, alet ve edevat için sanayici malın tutarının %20'sini bankaya peşin öder. Bu para malın taksitlerinin ödenmesinde kullanılır.

Madde 5: Kefalet ve makine ithali nedeniyle bankanın alacağı yıllık kredi faizi %4'ü geçemez.

Madde 7: Banka kendisine ait olmayan makinelerin satışı üzerinden tüm masraflar çıktıktan sonra %4'e kadar komisyon alır.

Madde 9: Sanayi Kredi Bankasının sanayi işletme kredilerinde alacağı faiz oranı bakanlar kurulu kararı olmadıkça %9'u geçemez.

Madde 25: 28 Mayıs 1927 tarih ve 1055 numaralı Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 9'uncu maddesinin A, C ve D fıkralarındaki hükümler ile 19 Nisan 1925 tarih ve 633⁴²⁴ numaralı kanun ile bu kanunun 11'inci maddesine eş 26 Mayıs 1926 tarih ve 853⁴²⁵ numaralı kanun kaldırılmıştır.

Ek İkinci Madde: Bu kanunun yayınlanması tarihinden önce 28 Mayıs 1927 tarih ve 1055 numaralı Teşvik-i Sanayi Kanunu uyarınca muafiyet name almış ve makine siparişini yapmış olan sanayi işletmeleri adı geçen tarihten itibaren altı ay zarfında getirecekleri makine, alet ve malzeme ile yedek parçaları gümrük muafiyetinden istifade etmiştir⁴²⁶.

Teşvik-i Sanayi Kanununda yer alan makine muafiyetleri kaldırılması üzerine 8,5 milyon Türk lirasına ulaşan sanayi makine ithalatını Sanayi Kredi Bankası kendi üzerine

⁴²⁴ Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu

⁴²⁵ Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanununun 11. Maddesine muadil kanun.

⁴²⁶ Kanunun tüm maddeleri, **Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete**, 14 Temmuz 1932, Sayı:2150, ss.1717,1718, 1719,1720.

almıştır. Yatırımcıların peşin parayla ithal ettikleri makineleri banka getirecek ve vadeli olarak yatırımcıya satması planlanmıştır. Hesaplara göre banka bu yolla üç yıl içinde masraflar çıkınca 760.000 lira kâr elde etmiştir. Böylece azda olsa bankada sermaye birikecektir. Bankanın vereceği krediye gelince, 1932 yılında devlet işletmeleri hariç özel sektörün toplam yıllık üretim tutarı 56 milyon Türk lirası idi. Banka bu işletmelere imalat miktarının %10'u kadar yani 6 milyon Türk lirası işletme kredisi açmak istemiştir. Ne var ki bankanın sermayesi 5 milyon Türk lirası idi. Böylece mali imkânlardan mahrum bir şekilde kurulan banka ölü doğmuştur⁴²⁷.

Türkiye Sanayi Kredi Bankası kuruluşundan itibaren yoğun bir şekilde eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştiri özellikle Teşvik-i Sanayi Kanununun da yer alan makine ithalindeki ayrıcalıkların kaldırması noktasından gelmiştir. Bankaya yönelik en ağır eleştirileri yönelten Milli İktisat Gazetesi sahibi ve başyazarı olan Mümtaz Hasan'a göre Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bu kadar garip bir kanun projesi görülmemiştir. *“Bu projenin mali cephesi sıfırdır”*. Bankacılık açısından böyle bir proje olmaz. Türkiye Cumhuriyeti'nde yeri yoktur ve mevcut kanunlarda eşi mevcut değildir. Uygulamada yeri yoktur, çünkü ne *“Türkiye’de nede Dünyanın başka bir yerinde bu projede gösterilen banka usulleri ne görülmüş ne de işitilmiştir. Anlaşıyor ki bu banka projesi bankacılıkla alakası olmayan zevat tarafından meydana getirilmiştir”*⁴²⁸. Sonuç olarak Mümtaz Hasan şunları yazar;

“Hangi noktadan bakarsanız bakınız bu projenin tutacak tarafı yoktur. Sanayi kredisi cephesinin tatbik imkânı yoktur işin bankacılık ve mali cephesi de mevcut değildir.

Bu proje tasavvurdan fiiliyat haline getirilirse üç beş aylık bir tecrübe devresine bile tahammülü yoktur. Bu proje hususi sanayicileri hiç memnun etmemiştir. Çünkü: Onların elinden muafiyetleri alıyor ve onlara gayri kabili [olanaksız] tatbik nazariyeler vadediyor. Binaenaleyh sanayi birliği ve onun etrafındaki hususi ve milli sanayi müesseseleri müttefikan bu projenin aleyhindedir ve bunun delili olarak ta hükümete ve meclise müracaat etmişlerdir.

Bu kanun devlete ait sanayi içinde hayırlı değildir. Çünkü bugün mevcut ve muvaffak olmuş bir vaziyeti yıkıyor. Onun yerine hiçbir şeyi ikame etmiyor bu kadar manasız bir proje üzerine yürümekle yalnız hayal ile uğraşmak değil aynı zamanda mevcut bir vaziyeti de yıkıyor.

O halde ne yapmalıyız milli sanayimizin kredi ihtiyaçlarını temin edecek bir bankaya ihtiyacımız yok mudur? Bu suale hiç kimse hayır diyemez. Bu ihtiyaçtır esasen hükümette

⁴²⁷ Sav, a.g.e., s.179,180; Apak vd, a.g.e., s.59.

⁴²⁸ Mümtaz Hasan, a.g.e., s.10.

vaktile bu ihtiyacı duyduğu cihetle bu birçok esaslı bir tetkik mahsulü olarak Sanayi ve Maadin Bankasını tesis etmiştir.

*Banka nizamnamesi tetkik edilirse görülür ki Sanayi ve Maadin Bankası hem devlete ait fabrikaları ve müesseseleri kabili istimal randıman verir bir hale getirmek hem de memleketin hususi sanayiinin kredi ihtiyaçlarını temin etmek için tesis edilmiştir*⁴²⁹ bunun için Sanayi ve Maadin Bankası aktif olarak çalıştıracak hale getirilmelidir. Gerek bankanın işlevsizliği gerekse de özel sektörden gelen eleştiriler nedeniyle banka 3 Haziran 1933 tarih ve 2262 numaralı kanunla kaldırılarak Sümerbank'a devredilmiştir.

C. Celal Bayar'ın İktisat Bakanı Olması

Celal Bayar'ın iktisat bakanı olması işi 1932 yılında İş Bankası'nın İzmit'te Kâğıt Fabrikası kurmak istemesinden çıkmıştır. Olay şu şekilde gerçekleşmiştir, İş Bankası, İzmit'te bir kâğıt fabrikası kurmak için gerekli araştırmaları yaptıktan sonra hükümet nezdinde teşebbüslerde bulunmaya başlamıştır. Ancak dönemin İktisat Bakanı Mustafa Şeref (Özkan) bu fabrikayı devletin yapacağını söyleyerek İş Bankası'nın bu teklifini reddetmiştir. Ancak, o dönemde devletin bütçesi 169.355.000 Türk lirası olup öğretmen maaşları bile ödenememektedir. Sanayi yatırımlarını devletin yapma isteği İsmet Paşa'nın Rusya seyahati ile ortaya çıkmış bir düşünce olup⁴³⁰ bu amaçla yukarıda görüldüğü gibi Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası kurulmuştur.

İzmit Kâğıt fabrikasının kurulma isteğini Celal Bayar'a göre şu şekilde olmuştur; *“Lale Devri'nin sahibi Nevşehirli İbrahim Paşa, 350 sene evvel Yalova'da kâğıt fabrikası yapmıştı. Biz de yaparsak 350 sene sonra İkincisini kurmuş olacağız. Bu müddet zarfında kâğıt sanayii olan memleketler kıyıp bize kâğıt vermeseler, birbirimize mektup dahi yazamayacağız. O vaziyette memleket. Ehemmiyet veriyorum, utanıyorum. Neden olmuyor diye. Çağırdım Mehmet Ali Bey'i, konuştum. Anlattı bana. İnandım*

Kâğıdın iptidai maddesi [hammaddesi] de odun. Dağlarda yangınla mahvoluyor mevcut. Bunun portresi ne kadar dedim. 25 milyon, 30 milyon lira bir hesap çıkardı. Teşebbüse geçtim. Evvela İdare Meclisine bildirdim. Kendilerine, kâğıt fabrikası yapacağız, zamanı gelmiştir, kararınızı verin dedim. İtimatları da var. Zaten fazla malûmatı olanımız da yok. Emniyete dayanır her şey, karar verdik. Müracaat ettik. Zamanın usûlüne göre böyle mühim fabrika kuranlar için hususi bazı imtiyazlar kabul ediyorlar. O da şu; bölge hesabına göre,

⁴²⁹ Mümtaz Hasan, a.g.e., s. 16.

⁴³⁰ Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004, s. 130; İsmet Bozdağ, *Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar Çekişmeleri*, Kervan Yayınları, İstanbul, t.y, s.46.

böyle büyük bir müessese yapılıncaya, o bölge dâhilinde bir İkincisi yapılmasın. Bu, Teşvik-i Sanayi Kanunumuzda var. Ta İstanbul Meclis-i Mebusan'ca kabul edilmiş. Mesela İzmit'i, şimdiki yerini beğenmiştim. İstanbul'da, Bursa'da, Bolu'da o çerçevede ikinci bir kâğıt sanayiini bilmem kaç sene başkasına yaptırmayacaklar. Onun için müracaat ettim. "Müsaade edin, ben yapacağım bunu, kanunun bu maddesine göre de bana bu hakkı tanıyınız" dedim. Yapmadılar. Sanayi Ofisi diye bir ofis kurmuşlardı. Türkiye'nin bütün sanayiini kendileri kuracaklar veyahut kendileri müsaade ederler ise fabrika kurulacak.

Sistem bu, İsmet Paşa'nın usulü. Rusya'ya gidip geldikten sonra kurulan ofis. O vakit de İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey isminde liyakatli, faziletli bir hukukçu. Bize, "Biz bunu kendi programımıza aldık, biz kuracağız" dediler. Allah mübarek etsin dedim. Ben de başka şey ararım. Bunu bir mesele yapmak istemiyordum"⁴³¹.

Celal Bayar bunu mesele yapmak istemiyordu ancak bu durum Mahmut Soydan tarafından Atatürk'ün sofrasına taşınmıştı. Bir gün Atatürk hem Başvekili İsmet Paşa'yı hem de İktisat Vekili Mustafa Şeref (Özkan)'i sofraya çağırılmıştır. İktisat Bakanı sofraya ilk kez çağırılıyordur bunun için ortamın yabancısıdır. Bundan sonrasını sofrada İktisat Bakanının yanında oturan Yakup Kadri Karaosmanoğlu şöyle anlatmaktadır "bu epeyce تنها bir sofraya idi. Hepimizin sayısı tutsa tutsa dokuzu onu ancak tutardı. Onun için, orada kimlerin bulunduğunu sırasıyla birer birer söyleyebilirim: Atatürk'ün bir yanında Âfet Hanım (Âfet İnan), öbür yanında karım oturuyordu. Karımla benim aramda da Atatürk'ün hususi meclislerinde ilk defa gördüğüm İktisat Vekili Mustafa Şeref yer almıştı. Benim biraz ötemde "mutat zevat"tan birkaçı, karşımda da Nuri (Conker) ve onun solunda eski Konya milletvekili rahmetli Hamdi ile Kılıç Ali vardı. O zamanlar Nuri Conker'in, Kılıç Ali'nin (yahut şimdiki şekliyle Ali Kılıç'ın) çehresi benim için Atatürk'ün çevresinin havasını önceden bildiren birer barometre idi. Eğer, bu çehreler çatıksa, anlardım ki, bir sert rüzgâr esmek ihtimali vardır; sakın veya gülümser ise hava açık ve güzel olacaktır.

Lâkin, sözünü ettiğim akşam, her nedense, ne birinin, ne öbürünün yüzünde bu gibi belirtilerden eser göremiyordum.

Kaldı ki, yemeğe de öyle bir samimiyet havası içinde başlamıştık ve Atatürk o kadar rahat ve hatta neşeli görünüyordu ki, Nuri Bey'le Kılıç Ali'nin çehreleri birdenbire çatılsa bile bu havanın bozulabileceğine asla ihtimal vermezdim. Evet, Atatürk her vakit ki gibi hoş fıkralar ve hatıralar anlatıyor; sofrasında ilk defa gördüğü Konya Milletvekili Hamdi ile sanki kırk yıllık ahbab imişcesine şakalaşıyordu.

⁴³¹ İpekçi, a.g.e., ss.129,130.

Fakat, yemeğin sonlarına doğru, ne oldu ve hangi vesile ile bilmiyorum, sözlerinin mecrasını şöyle değiştirmişti ve hassaten Mustafa Şeref'e hitap ederek:

“Biz,” demişti, “yanımızda vazife gören kimselerin mahiyetlerini tayinde çok defa hataya düşeriz. Belki siz de bilirsiniz, benim maiyet erkânım arasında, ahlâk ve karakterine itimat ettiğim iki üç kişi vardı ki, bu itimada ne kadar az lâıyk olduklarının farkına ancak yıllar sonra varabilmişimdir.”

Atatürk bunların adlarını da söyleyip işledikleri yolsuzlukları da uzun uzadıya anlattıktan sonra yüzünü büsbütün iktisat vekiline çevirerek:

— *“Mesela, sizin maiyetinizde de bir sanayi umum müdürü mü ne varmış, onu nasıl bilirsiniz?” diye sordu.*

— *Ve Mustafa Şeref'in hiç tereddüt etmeksizin verdiği cevap şu oldu:*

— *Dürüst, çalışkan ve kıymetli bir masa arkadaşım olarak bilirim, Paşam.”*

İşte, ne olduysa bunun üzerine oldu. Atatürk kendilerinde hiç görmediğim bir öfkeye kapılarak elini masaya vurdu ve Mustafa Şeref Bey'i öylesine bir haşladı ki, zavallı adam neye uğradığını bilemedi. Yanı başımda oturduğu için görüyordum: Şakaklarından iri iri ter taneleri akıyor, elleri titriyordu. Nerede ise kalbinin küt küt attığını işitecektim. Arada bir bütün kuvvetini toplayarak kendini, ya da bakanlığını savunmaya çabalıyor, fakat kelimeler boğazının içinde düğümlenip kalıyor; yalnız şu iki üç sözü söyleyebilip susuyordu:

— *“Efendim, bendeniz, arz edeyim, bendeniz...”*

Hoş, daha fazla konuşabilse de Atatürk onu dinleyeceklerden değildi. Sesinin en yüksek tonuyla:

— *“O, sizin dürüst ve kıymetli arkadaşınız,” diyordu, “memleketimizin iktisadi ve sınai inkişafını baltalamaktan başka bir şey bilmeyen bir adamdır. Ortada, bundan birkaç yıl evvel iki yüz elli bin lira sermaye ile kurulup bugün üç dört milyonluk bir mali müessese kudretine haiz bir millî bankamız var. İşte, bu kadar az bir zaman içinde böyle bir muvaffakiyet elde etmiş olan bu banka, geçenlerde İstanbul'da bir kâğıt fabrikası kurma ruhsatı almak için vekaletinize müracaat ediyor ve buna karşı sizin dürüst ve kıymetli arkadaşınız, nedendir bilmem, bin türlü müşkilat çıkarıyor.”*

— *“Arz edeyim efendim...”*

— “Ben meseleyi tetkik ettim. Yapılan müracaatta kanunlara, mevzuata aykırı tek bir nokta bulamadım. Kat’i kanaatim şudur ki, yalnız kötü niyetle hareket etmiştir; ya da bazı menfi tesirler altında kalmıştır...”⁴³².

Bu hadiseden sonra Mustafa Şeref (Özkan) Bey İktisat Bakanlığında istifa ederek yerine 9 Eylül 1932 tarihinde Celal Bayar atanmıştır. Celal Bayar, sanayicilerin sevdiği ve güvendiği bir isimdir. Daha öncede bu görevde bulunduğu için Bakanlığın yabancısı değildi. Atanmasıyla “bugünkü şerait [şartlar] dâhilinde iktisadiyatımızın başına gelişi hayırlı ve efkâra [düşüncelere] sükûn verici bir tesir yapacağında şüphe yoktur”⁴³³ şeklinde övgüler de almıştır.

D. Âli İktisat Meclisi’nin Sanayi Raporu

Celal Bayar göreve geldikten sonra sanayiciler 15 Eylül 1932’de yeni vekili ziyaret ederek onu hem tebrik etmişler hem de Sanayi Kredi Bankası’nın kurulmasıyla Teşvik-i Sanayi Kanunu’nda yer alan makine ithalat muafiyetlerinin kaldırılması sonucu doğan zararları konusunda bilgi vererek ilgili kanunda değişiklik yapılmasını talep etmişlerdir. Bunun üzerine Celal Bayar, kanun değişikliğinden önce 5 Ocak 1933’te toplanacak olan Âli İktisat Meclisi’nden Türkiye’de sanayinin “nasıl tesis ve inkişaf” edeceğine dair bir araştırma yapmasını istemiştir. Âli İktisat Meclisi yaptığı araştırma neticesinde “Türkiye’de Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkişaf Edebilir?” adlı raporunu İktisat Bakanına sunar. Buna göre Türkiye’nin genel iktisat siyaseti tarımla birlikte sanayinin de gelişmesini sağlamak olmalıdır. Bu sayededir ki ülkedeki üretim artıp gelişebilir⁴³⁴. Sanayileşen ülkeler dört aşamadan geçmişlerdir. Bu aşamalar;

- 1) Tarımın gelişme dönemi
- 2) Tarımla sanayinin karma bir şekilde faaliyette bulunduğu dönem
- 3) Sanayinin ülke ihtiyaçlarını karşıladığı dönem
- 4) Sanayinin ihracata başlaması ve hammaddenin ithal edildiği dönem⁴³⁵.

Türkiye ikinci aşamada olup tarımla sanayi karma bir şekilde yürümektedir. Türkiye’de sanayileşme başlamasına rağmen bu ülkenin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. İthalat rakamları da bunu açıkça göstermektedir. Türkiye’de asıl sanayi faaliyetleri ancak 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ve 1929’da yürürlüğe giren gümrük tarife kanunuyla başlar.

⁴³² Karaosmanoğlu, **Politikada...**, s.108,109,110,111.

⁴³³ Cemal Kutay, **Celal Bayar**, Cilt:I, Kenan Matbaası, İstanbul, 1939, s.35.

⁴³⁴ **Hâkimiyet-i Milliye** 13, 16 Eylül 1932; Tekeli, İlkin, **Uygulamaya Geçerken...**, s.215; Âli İktisat Meclisi, **Türkiye’de Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkişaf Edebilir?**, No:12, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1933, s.5.

⁴³⁵ Âli İktisat Meclisi, **Türkiye’de Sanayi Nasıl...**, s.5.

Ülkede kurulan sanayiye dört grup altında toplamak mümkündür. Hammaddesi Türkiye sınırları içerisinde bulunan sanayi, hammaddeyi işlenmiş ya da yarı işlenmiş hale getiren sanayi, hammaddesi yurt içinde yetiştirilebilecek sanayi ve son olarak hammaddesi ithal edilen sanayidir⁴³⁶. Bu grupta ilerde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında kullanılacak olup plan hammaddesi ithal edilen sanayi dışındaki sanayinin kurulmasını öne çıkarmıştır.

Âli İktisat Meclisinin raporuna göre, Türkiye’de sanayinin gelişmesi için himayesi şart olup bunda da aşırıya kaçılmamalı ve sanayici rakipleriyle rekabet edebilecek bir seviyede tutulmalıdır. Himayede dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da küçük işletmelerin mümkün olduğunca birleşmelerini ve büyük işletme haline gelmelerini sağlamak olmalıdır. Buna göre himaye iki şekilde yapılmalıdır: Gümrük tarifesi ve Teşvik-i Sanayi Kanunu. Planda dikkat çeken en büyük ayrıntı da devletin büyük işletmeler kurarak sanayicilik yapmasının açık bir şekilde söylenmesidir. Zira özel sektör büyük sanayi kurmaktan kaçınmakta ve bu durumda ülkenin ihtiyaçları karşılanamamaktadır. Yalnız devlet sanayicilik yaparken özel sektörün de önünü kapatmamalı hatta kurduğu işletmeleri zamanla özel sektöre devretmelidir⁴³⁷. Bu düşünce Sanayi ve Maadin Bankası’nın kuruluşunda da hâkim olmuş ancak banka kendine bağlı işletmeleri özel sektöre devredememişti. 1938 yılında kurulacak olan Kamu İktisadi Devlet Teşekküllerinin kuruluşunun amaçlarından birini de bu düşünce oluşturacaktır. Önerilen devletçilik modeli Rus tarzında olduğu gibi her şeyin hâkimi olan bir devletçilik değildir. Devletçilik tanımında da belirtildiği gibi Türkiye’de devletçilik zorunluluk sonucu doğmuş ve bu zorunluluk ortadan kalkınca devlette üzerindeki sanayicilik vasfını tekrar özel sektöre devretmesi planlanmıştır. Bu durum bize ne olursa olsun hükümetin liberal ekonomik yapıyı bozmayacağını göstermektedir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti hükümeti İzmir İktisat Kongresinde temelleri atılan liberal sistemi tam olmasa da muhafaza edilmiştir.

Rapor, Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankasının kurulması ile birlikte Teşvik-i Sanayi Kanunundan doğan ayrıcalıklarını kaybeden sanayicileri haklı bularak bu kurumların bir an önce kaldırılmasını İktisat Bakanı Celal Bayar’a önermiştir. Ayrıca, Türk ekonomisinin ana sorunları olan kredi meselesi, nakliye ücretleri, sanayi eğitimi dışında sanayide motor gücü ve sanayide verimlilik ve standart ürün üretilmesi konularına değinmiştir⁴³⁸. Rapor, yeni iktisat Bakanı Celal Bayar’a fikir vermesi bakımından önemlidir. İleri de görüleceği gibi bu rapora istinaden Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası kaldırılacaktır. Gerek Devlet Sanayi Ofisi gerekse Sanayi Kredi Bankası kurulmasıyla kaldırılan makine ve teçhizatların gümrük

⁴³⁶ A.g.e., ss.6,7.

⁴³⁷ A.g.e., ss.9,10,12.

⁴³⁸ A.g.e., ss.13,17,18,19.

vergisinden muafiyet ayrıcalıkları tekrar getirilerek sanayi sektörü tekrardan Teşvik-i Sanayi Kanununun ayrıcalıklarından faydalanmıştır. Rapor ana fikir olarak Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının düşün yapısını oluşturacaktır.

E. Sümerbank'ın Kuruluşu

Âli İktisat Meclisi'nin raporundan sonra Sümerbank kanunu meclise sevk edilmiştir. Kanunun gerekçesinde şunlar yazmaktadır: Sanayi ve Maadin Bankası'nın, Sanayi Kredi Bankası ile Devlet Sanayi Ofisi olarak ikiye ayrılmasından sonra Sanayi Kredi Bankası, mevcut sermayelerin tamamının Devlet Sanayi Ofisi'ne bağlı işletmelere bırakılması ve sermaye yetersizliğinden dolayı kendisine verilen görevleri yerine getiremeyecek duruma gelmiştir. Bunun üzerine Türkiye'nin genel ekonomik dengesini koruyacak olan sanayi şubelerinin kurulmasına bir an önce başlamak üzere Sümerbank'ın kuruluşu kararlaştırılmıştır. 3 Nisan 1933 tarihinde meclise sevk edilen Sümerbank'ın kuruluşu kanunu 3 Haziran 1933 tarih ve 2262 sayılı kanunla kabul edilerek yürürlüğe girmiştir⁴³⁹. Buna göre;

Madde 1: Sanayi ve bankacılık işlemleri ile uğraşmak için merkezi Ankara'da olmak üzere Sümerbank adıyla bir banka kurulmuştur.

Madde 2: Sümerbank'ın görevleri şunlardır;

- A. Devlet Sanayi Ofisinden devir alacağı fabrikaları işletmek ve özel sanayi işletmelerindeki devlet hisselerini ticaret kanunu hükümlerine göre idare etmek.
- B. Devlet sermayesiyle kurulacak bütün sanayi işletmelerin etüt ve projelerini hazırlamak ve bunları kurarak idare etmek
- C. Kurulması veya büyütülmesi ülke için iktisaden verimli olan sanayi işlerine sermayesinin imkân verdiği nispette iştirak veya yardım etmek.
- D. Ülkeye ve kendi fabrikalarına gerekli olan usta ve işçileri yetiştirmek üzere okullar açmak, mühendisler ve uzmanlar yetiştirmek için yurt içindeki yüksekokullarda öğrenci okutmak veya bu maksatla İktisat Bakanlığınca açılacak okullara yardım etmek ve yabancı ülkelere öğrenci ve stajyer göndermek.
- E. Sanayi işletmelerine kredi sağlamak ve genel bankacılık işlerini yapmak
- F. Milli sanayinin gelişmesi tedbirlerini aramak ve gerek bu konuda gerek İktisat Bakanlığınca tetkik için bankaya verilecek konular hakkında görüş bildirmek.

⁴³⁹ Sıra No:257 1/623 Numaralı Sümerbank Kanunu Layihası ve İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları içinde, **TBMM ZC**, Devre:4, Cilt:16, İçtima:2, İnikat:5, Tarih:3.06.1933, TBMM Matbaası, Ankara, mazbata s.1; **TBMM ZC**, Devre:4, Cilt:16, İçtima:2, İnikat:5, Tarih:3.06.1933, s.22.

Madde 4: Sümerbank'ın itibari sermayesi yirmi milyon liradır. Bu sermaye hükümetin teklifi ve banka genel kurulu kararı ile bir misli kadar artırılabilir⁴⁴⁰.

Sümerbank, şimdiye kadar kurulan devlet bankaları içerisinde sermaye yapısı en güçlü banka oluyordu. Ayrıca 2. Maddede görüldüğü gibi Türk sanayinin genel sorunlarının farkında olarak bunlara çözüm bulmak amacı hedeflenmiştir. Sümerbank kanununun kabul edildiği gün, Sanayi Kredi Bankası ile kaldırılan Teşvik-i Sanayi Kanununun makine ve aksamı için gümrük muafiyetlerini kaldırarak kanun iptal edilmiş yerine 2261 sayılı kanun kabul edilerek fabrikalara ait makine ve aksamları tekrar gümrük vergisinden muaf hale getirilmiştir. Her iki kanunu meclise getirdiği için milletvekilleri İktisat Bakanı Celal Bayar'a teşekkür etmişlerdir. Sümerbank'ın sermayesi 5 Temmuz 1934 tarih ve 2580 numaralı kanunla 42 milyon artırılarak 62 milyon Türk lirasına çıkarılmıştır⁴⁴¹.

Bankanın Sermaye gelişimi Tablo 76'da gösterilmiştir.

Tablo 76: Sümerbank'ın Sermayesi

Yıl	İtibari sermaye	Ödenmiş sermaye	Ödenmiş sermayenin itibari sermayeye Oranı %
1933	20.000.000	10.691.365	53,46
1934	62.000.000	13.155.629	21,22
1935	62.000.000	17.904.036	28,88
1936	62.000.000	25.279.108	40,77
1937	65.000.000	35.836.108	55,13
1938	65.000.000	41.146.851	63,3

Kaynak: Ferman, **a.g.e.**, s.78.

Tablo 76'ya göre fiilen ödenmiş olan sermaye miktarı, değişen miktarlarda olmak üzere, devamlı bir artış göstermiştir. Yalnız, bunun nominal sermayeye olan nispeti düzenli bir seyir takip etmeyerek sürekli dalgalanmıştır. Asgari nispet 1934 yılına rastlamakta olup %21,22'dir⁴⁴².

Sümerbank, kurulduktan sonra Devlet Sanayi Ofisinden, Bakırköy, Defterdar, Hereke, Beykoz Deri, Uşak Şeker ve Tosya Çeltik Fabrikalarıyla İstanbul'da Unkanı'nda bir değirmen devralmıştır. Buna göre işletmelerin sermaye durumları Tablo 77'de gösterilmiştir.

⁴⁴⁰ Kanun No:2262, **Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete**, 11 Haziran 1933, Sayı:2424, ss.2676,2677.

⁴⁴¹ Kanun No:2261, **Kanunlar Dergisi**, Cilt:12, TBMM Matbaası, Ankara, ss.817,818; Kanun No:2580, **Kanunlar Dergisi**, Cilt:13, TBMM Matbaası, Ankara, s.986; **TBMM ZC**, Devre:4, Cilt:16, İçtima:2, İnikat:5, Tarih:3.06.1933, ss.14,18.

⁴⁴² Ferman, **a.g.e.**, ss.78,79.

Tablo 77: Sümerbank'ın Devraldığı İşletmelerin Sermaye Durumları

Fabrikanın Adı	Sabit Sermaye TL	Mevcut Sermaye TL	Toplam Sermaye TL
Bakırköy Bez Fabrikası	320.681,02	150.000,00	470.681,02
Defterdar (Feshane) Fabrikası	897.117,94	-	897.117,94
Hereke Fabrikası	855.866,14	500.000,00	1.355.866,14
Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası	1.739.310,92	1.016.562,96	2.755.873,88
Uşak Şeker Fabrikası	2.092.579,02	943.674,42	3.036.253,44
Tosya Çeltik Fabrikası	85.579,78	14.876,42	100.456,48
Unkapanı Değirmeni	83.750,00	-	83.750,00
Toplam	6.074.884,82	2.625.113,80	8.699.998,90
Kaynak: Apak vd, a.g.e. , s.75.			

Tablo 77'deki Hereke, Beykoz, Feshane ve Bakırköy işletmeleri Osmanlı devletinden Cumhuriyete geçen işletmelerdir. Bu işletmeler ilk önce 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankasına sonra Devlet Sanayi Ofisi'ne son olarak da Sümerbank'a devrolunmuştur.

Sümerbank'ın kuruluş kanunu gereği ortak olarak katıldığı şirketler ve hisse miktarları Tablo 78'de gösterilmiştir.

Tablo 78: Sümerbank'ın Ortaklık Yaptığı Şirketler Ve Hisse Miktarları

Şirketin Adı	Bankanın İştirak hissesi TL
Aksaray Azmi Millî T.A.Ş.	25.000
Isparta Yün İpliği ve Halı T.A.Ş.	100.000
Feshane Mensucat T.A.Ş.	750.000
Kayseri - Bünyan Halı İpliği	160.785
Kütahya Çini Fabrikası T.A.Ş.	25.000
Maraş Çeltik Fabrikası T.A.Ş.	145.200
Malatya Teşebbüsatı Sınaiye T.A.Ş.	133.330
Trabzon Elektrik T.A.Ş.	57.220
Uşak Terakki Ziraat T.A.Ş.	318.500
Yalvaç Sanayi ve Ticaret T.A.Ş.	50.000
Toplam	1.765.035
Kaynak: Apak vd, a.g.e. , s.78.	

Sümerbank kuruluş kanununun dışında da bazı işletmelere ortak olmuştur. Bunlar;

Tablo 79: Sümerbank'ın Kuruluşundan Sonra İştirak Ettiği İşletmeler

Şirketin Adı	Bankanın İştirak hissesi TL
Kireçlik Kömür Madenleri T.A. Şirketi	16.000
Türk Gül yağcılık Limited Şirketi	66.666
Süngercilik T. Şirketi	49.000
Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi	100.000
Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi	7.333.000
Malatya Bez ve İplik Fabrikaları T.A. Şirketi	997.000
Ankara Çimento Limited Şirketi	200.000
Toplam	8.761.666
Kaynak: Apak vd, a.g.e. , s.80,81,82,83.	

Sümerbank bu işletmelerin bazılarında İş Bankası ve Ziraat Bankası ile birlikte ortak olmuştur.

F. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Başbakan İsmet Paşa'nın Rusya gezisinden sağladığı 16 milyon Türk liralık kredi ile yurda dönmüştü. İsmet Paşa'dan sonra dönemin İktisat Bakanı Mustafa Şeref (Özkan) üç yıllık sanayi planı yapmak ve bu planın Sovyet Rusya'dan heyet gelmeden yetiştirmek için çaba göstermiş ise de izlediği ekonomik politikalara karşı yapılan tepkilerden dolayı proje yarım kalmıştı. Prof. Orloff'un başkanlığında bir heyet 12 Ağustos 1932 tarihinde Türkiye'ye gelip incelemelerde bulunmuş ve Ekim 1932 tarihinde Başbakanlığa rapor sunarak Türkiye'den ayrılmışlardı. İşte Sovyet heyetinin bu raporlarıyla birlikte Başbakan İsmet Paşa, İktisat Bakanı Celal Bayar, Sümerbank genel müdürü Nurullah Esat (Sümer) Aralık 1933 tarihinden itibaren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı üzerinde çalışmaya başlayarak bu amaçla Tokat, Samsun, İstanbul ve Bursa'da temaslarda bulunmuşlardır. Bundan sonra "*program kati şeklini aldıktan sonra derhal ilân edilecek ve beş senelik müddet zarfında*" öncelikli görülen fabrikalardan başlanarak programın uygulanmasına başlanacaktır. Gazete haberlerine göre; devlet tarafından kurulacak olan fabrikalar Sümerbank'a bağlı olacaklardır. Yine haberlere göre devletin 12 tane fabrika kuracağı tahmin edilmektedir. Özel sektöründe 2 fabrika kurmasıyla bu rakam 14'ü bulmuştur⁴⁴³.

Kurulacak sanayiye iplik, mensucat, demir, kok, kâğıt, şişe selüloz ve kimyevi maddeler alanlarındaki fabrikalar oluşturacaktır. Fabrikaların sermayesi için gerekli para bütçeye beş yıl boyunca konularak temin edilmesi planlanmıştır. Bu paranın toplam 30 milyonu bulacağı

⁴⁴³ **Akşam**, 7 Aralık 1933.

tahmin edilmiştir. Bu da 1938 yılına kadar 6 milyon Türk lirasının bütçeden ayrılması anlamına gelmiştir. Sovyetlerin sağlayacağı kredi ile toplam tutar 41-46 milyon harcanmış olacaktır. Planda sanayi eğitimine de önem verilmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın bakanlar kurulu görüşmeleri 8 Ocak 1934 tarihinde geç bir saatte tamamlanarak kamuoyuna duyurulmuştur. 17 Nisan'da ise plan Sümerbank'a tebliğ edilerek Mayıs 1934'ten itibaren uygulamaya başlanmıştır⁴⁴⁴.

Planla ilgili olarak Akşam gazetesinden Necmettin Sadık “*Sanayii Devletin Yapması Niçin Zaruridir ?*” başlıklı makalesinde şunları yazmaktadır “*Türkiye, muhtelif sebepler dolayısıyla, sanayi kurmak zaruretiyle karşılaştığı bir devirde, Avrupa'nın geçirdiği bir asırlık içtimai tecrübeden istifade etmek saadetine maliktir.*

Türkiye'nin zirai devreyi geçerek fabrika safhasına geldiği bir sırada, cihan buhranı, parayı korumak ihtiyacıyla gümrüklerin kapanması, ticaret muvazenesinin temini vesaire gibi iktisadi cidal [savaş] sebepleri, bizi, sanayimize bir hız ve sürat vermek mecburiyetinde bıraktı.

Fabrikaların açılması hususi sermaye ve teşebbüslerin arzusuna bırakmak, evvela bu mübrem [gerekli] işi çok geciktirdi.

Bundan başka, hususi sermaye, her şeyden evvel kazanç arar. Böyle maksatlar peşinde koşan teşebbüsler, memleketin ve milletin yüksek iktisadi menfaatlerini koruyan işleri değil, bu milli menfaatlerle tezat teşkil etse bile en fazla kâr getiren işleri tercih eder.

Üçüncü bir sebep: hususi teşebbüsler, ekseriya, kazanç getiren çok mahdut sanayi şubelerini taklit ederler, kolay ve mücerrep [denenmiş] işlerin peşinde koşarlar ve neticede muayyen istihaller memleketin istihlak kabiliyeti fevkinde inkişaf eder. Bu anarşiden ekseriya hususi sermaye sahipleri de ziyan görür ve gene devletten medet umarlar. Sanayi, memleketin ihtiyaçlarına ve istihlakine [tüketim] göre ancak devlet tanzim edebilir”⁴⁴⁵ diyerek sanayileşmeyi devleti yapmasını savunmuştur.

Türkiye’de o dönemde özel sektörün bu kadar büyüklükte bir sanayileşme hamlesini başlatması imkânsızdı. Çünkü özel sektör uzun vadeli işlerden uzak durmakta ve kendisine çabuk kâr getirecek işlere girişmektedir. Anadolu’nun iç kesimlerinde Kayseri, Tokat, Nazilli, Karabük gibi şehirlerde hatta o dönem için köylerde sanayi kurmak asla özel sektörün yapacağı bir iş değildir. Türkiye’de tek başına sanayiye kurmak yeterli değildir tüketiminde olması gereklidir. Türk halkının büyük bir kesimi tarım alanlarında istihdam edildikleri için tüketiciden çok üretici sınıfindadırlar. Bunun için “*sanayi, ancak devlet elinde olduğu için ve bilhassa yerli mahsullere istinat ettiği için müstahsilin [üreticinin] iştirâ [satın alma] kabiliyetini*

⁴⁴⁴ Akşam, 7 Aralık 1933, 4 Ocak 1934, 8 Ocak 1934; Aydemir, İkinci Adam, C:1, s. 435.

⁴⁴⁵ Necmettin Sadık, “Sanayii Devletin Yapması Niçin Zaruridir ?”, Akşam, 9 Ocak 1934.

artıracaktır. Çünkü müstahsil [üretici], şimdiye kadar hiç satamadığı yahut çok aşağı fiyatla satabildiği mahsulü fabrikalara iyi fiyatla satacak, eline daha bol para geçecek ve bin netice kendisi de bu fabrikaların müşterisi olacaktır.

Demek oluyor ki, yalnız dâhili pazara hitap eden sanayi, devletin elinde olduğu, fazla kazanç düşünmediği ve rekabetten korkmadığı için, gerek fabrikada çalışan ameleyi, gerek iptidai maddeler [hammadde] satan müstahsili [üreticiyi] terfih [rahatlatmak] etmek suretiyle dâhili piyasada alım satım hacmini arttırabilir". Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı bugünkü anlamda bir plan olmaktan çok beş yıllık bir süre içerisinde ilgili alanlardan nasıl bir yatırım yapılacağını ve bu yatırımlarla ilgili çeşitli ekonomik hesaplamaları kapsayan bir program niteliğindedir⁴⁴⁶. Planın başlıca özellikleri şunlardır:

- a) Bir ithal ikamesi stratejisidir.
- b) İzmir İktisat Kongresinde ve sonradan toplanan 1930 sanayi kongresinde “Yurtiçi hammaddeleri kullanacak sanayilere öncelik verilmesi” kararın bir uzantısıdır.
- c) Özel girişimin ilgi göstermediği sanayi alanlarını, daha açık bir deyimle yüksek sermaye yatırımı gerektiren kuruluşların devletçe yapılacağını göstermektedir⁴⁴⁷.

Sanayi planı yapılırken kalkınması gereken yöreler tercih edilmiştir. Sanayi kuruluşlarına aynı zamanda birer kültür ve eğitim merkezi gözüyle bakılmıştır. Benimsenen bu model Sovyet endüstri komplekslerinin modeli olmuştur. 1930’ların devlet işletmelerinin hemen hemen tamamında bulunan işletmelerde, alışveriş merkezleri, kreşler, personel ve işçi lojmanları, sağlık merkezleri, kitaplık, spor alanları, müzik kolları, yüzme havuzları, okullar kurulmuştur⁴⁴⁸.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın faaliyete geçmesinden sonra hükümetin küçük sanayinin durumunu incelemek ve onların sorunlarını çözmek için İktisat Vekâletinde “*El ve Küçük Sanayi Müdürlüğü’nü*” kurmuştur. Bu müdürlüğün amacı el ve küçük sanayiye himaye için kanunlar hazırlamak için Avrupa’daki örneklerini ve yurt içinde küçük sanayi merkezlerini gezerek buna göre hazırlık yapmıştır⁴⁴⁹.

⁴⁴⁶ Necmettin Sadık, “Yeni Bir İktisadi Siyaset”, **Akşam**, 19 Ocak 1934; Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, **Türk Sanayi...**, s.19.

⁴⁴⁷ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, **Türk Sanayi...**, s.20.

⁴⁴⁸ “Ve Şehirlerin Kaderi, Bir gün Ansızın Değişmiş Olur...”, **Çarklardan Chiplere**, Oya Baydar (Editör), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.119.

⁴⁴⁹ **Akşam**, 11 Eylül 1934.

Aralık 1933 tarihinde Başbakanlığa sunulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Sınai Tesisat ve İşletme ve Vekâlet Teşkilatına İlaveler Hakkında Raporlar adını taşımakta olup 1935 yılında Ekonomi Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Raporun yazarı, başbakanlığa hitaben başladığı raporuna “*beş senelik ilk safhasına taalluk eden raporumu taktim ederken bizi bu istikamette seri ve rücusuz [geri dönmeden] kararlar almağa sevkeden umumi sebepleri kısaca bir kere daha tahlil etmeği faideli buluyorum*” diyerek Dünya ekonomik krizinin tarihçesini, Türkiye’nin geçirdiği ekonomik safhaları üç bölümde ele almıştır. Sovyet Rusya’dan alınan 16 milyon TL’lik kredi sanayi programının gerçekleştirilmesinde Türkiye’ye büyük yardım da bulunabileceği gibi Rusya’dan alınması mümkün olmayan sanayi için uluslararası piyasalardan da kredi temin edilmiştir. Kurulacak işletmelerin finansmanı için 1934 yılından itibaren beş yıl süreyle bütçeye 6 milyon Türk lirası konulması düşünülmüştür. Planın uygulanması işi bakanlığın kontrolü altında Sümerbank’a verilmiştir⁴⁵⁰. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı yapılırken şunlar amaç edinilmiştir;

- 1) Programın uygulanması sonucunda kurulacak sanayilerde ülkenin ihtiyaçları göz önüne alınmıştır. Yani beş yıllık sanayi planında ihracat amacın dışındadır. Ancak bakır ve kükürt bunun dışındadır.
- 2) Ana hammaddeleri Türkiye’de bulunan veya tedarik edilecek olan sanayi bu beş yıllık programın başlıca amacıdır. Bez dokuma sanayinin pamuğu Türkiye’de vardır. Bulunmayan ince cinslerde yetiştirilecektir. Demir sanayinin cevheri ve kömürü Türkiye’de mevcuttur. Kâğıt sanayi için ihtiyacımız olan ağaç hamuru ve selülozu veren ağaçlar Türkiye’de bolca bulunmaktadır. İp ve çuval sanayinde yerli kendir, kükürtte yerli hammadde kullanılacaktır.
- 3) Bu programda özel sektör tarafından yapılması mümkün görülmeyen sanayi dalları devlet veya milli işletmelerin girişimleri olarak kurulmaları düşünülmüştür⁴⁵¹. Görüldüğü gibi bu hedefler Âli İktisat Meclisi’nin 1933 tarihli raporunda yazılan amaçlarla aynıdır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planına göre ana sanayi grupları şunlardır:

- a) Mensucat sanayi (pamuk, kendir, yün),
- b) Maden sanayi (demir, Sömikok kömürü, kömür, bakır, kükürt)

⁴⁵⁰ Ekonomi Bakanlığı, **Sınai Tesisat ve İşletme ve Vekâlet Teşkilatına İlaveler Hakkında Raporlar**, Ankara, 1935, ss.1,5,6,7,8. Aynı raporu Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı** adlı eserinin sonuna eklemiştir. Afetinan’ın eserinin sonuna eklediği rapor 1933 baskısı olup Atatürk’ün el yazısını taşımaktadır. 1935 basımlı Rapor ilkinde ilave olarak Bakanlık teşkilatına ait ilave bölümler içermektedir.

⁴⁵¹ Ekonomi Bakanlığı, **Sınai Tesisat ve İşletme...**, ss.9,10.

- c) Selüloz sanayi (kâğıt, karton, suni ipek)
- d) Seramik sanayi (şişe, cam ve porselen)
- e) Kimya sanayi (sülfürik asit⁴⁵², klor, sudkostik⁴⁵³, süper fosfat)⁴⁵⁴.

Şeker sanayi gelişimi itibariyle ülke ihtiyacını karşılayacak düzeye geldiği için bu programa alınmamıştır. Beş yıllık programa dâhil olan sanayi şubelerinin altı yıllık ortalama üretim değeri yaklaşık 75 milyon liradır ki aynı yıllarda bu genel ithalatın %43'ünü oluşturmuştur. Bu plan ithalatın ortalama %25-%30'luk kısmını üzerine almıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile kurulacak sanayi girişimlerin yer seçiminde ekonomik olma düşüncesi hâkim olmamıştır. Bunun yerine iktisadi şartlar ve “yüksek menfaatler” ön plana çıkmıştır. Bunun nedenini İktisat Vekili Celal Bayar “... biz Kayseri'de, Ereğli'de fabrika kuruyoruz, Nazilli'de fabrika kuruyoruz. Bunları mesela İzmir'de kurmuş olsaydık, elbette daha çok kazanacaktır. Fakat Nazilli'ye gitmek mecburiyetindeyim. Ereğli fabrikasını daha sahile indirmiş olsak, sahildeki fabrikalar gibi daha rantabl kalacaktı. Fakat Ereğli'yi tercihe mecburum” diyerek açıklamaktadır⁴⁵⁵.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile kurulacak sanayiye kolları şu şekildedir;

Mensucat Sanayi: Pamuk üretimi Türkiye'de iplik ve dokuma olmak üzere iki şekilde ithal olunur.

103 milyon metre pamuklu mensucat ile 2 milyon 753 bin kilo iplik üretimi için düşünülen fabrikalar Tablo 80'de gösterilmiştir.

Tablo 80: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında Kurulacak Olan Tekstil Fabrikaları

	Mensucat (metre)	İpekli (kilo)
Bakırköy Kombinasyonu (Genişletilme sonucu)	7.500.000	
Ekstra Kombina (yeni)	7.000.000	578.000
Kayseri Kombinasyonu (I. Kombina)	30.000.000	
Nazilli Kombinasyonu (II. Kombina)	17.500.000	1.772.000
III.üncü Kombina (Ereğli)	21.000.000	
Çeşitli mensucat (şimdilik seri imalat yapan fabrikalar programa alınmayan)	5.000.000	Özel teşebbüs tarafından imal edilecektir
Bugün mevcut olan milli fabrikaların beş senelik inkişaf payı	15.000.000	403.000
Toplam	103.000.000	2.753.000

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, **Sınai Tesisat ve İşletme...**, s.23.

⁴⁵² Zaçyağı.

⁴⁵³ Kostik soda: yapay ipek, sabun, kâğıt, boya, deterjan sanayinde kullanılır. http://tr.wikipedia.org/wiki/Sodyum_hidroksit, (Erişim tarihi 12.7.2014).

⁴⁵⁴ Ekonomi Bakanlığı, **Sınai Tesisat ve İşletme...**, ss.10,11.

⁴⁵⁵ **A.g.e.**, ss.11,12,13,18; Kuruç, **Mustafa Kemal...**, s. 124.

Tablo 80’de Rusya gezisi sonrası hazırlanan ancak bitirilemeyen üç yıllık planda kararlaştırılan fabrikalar gösterilmiştir. Bu fabrikalara Prof. Orloff başkanlığındaki heyette onay vermiştir. Bu fabrikaların kuruluş tarihleri iş adetleri ve tezgâh sayıları Tablo 81’de gösterilmiştir.

Tablo 81: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında Kurulacak Olan Fabrikaların Kuruluş Tarihleri

	Faaliyete Başlayacağı Tarih	İş Adedi	Tezgâh Adedi
Bakırköy fabrikası	1934	10.000	300
Ekstra kombina (yeni)	1935	16.500	300
Kayseri kombinası (I. Kombina)	1935	33.000	1050
Nazilli kombinası (II. Kombina)	1936	29.500	650
III.üncü kombina (Ereğli fabrikası)	1937	29.000	1000
Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, Sınai Tesisat ve İşletme... , s.24.			

Bakırköy fabrikasının genişletme işi 1934 yılında tamamlanmış olup 8.928 iş adet ve 320 tezgâhla faaliyete başlamıştır. İşletme yıllık 1033 ton iplik ve 8.425.000 metre mensucat işleme kapasitesine sahiptir⁴⁵⁶.

Temeli 1934 yılında atılan Kayseri fabrikası, 23 Haziran 1935 tarihinde işlemeye açılmıştır. Fabrikada 33.000 iş ve 1080 tezgâh bulunmakta olup yıllık 4800 ton iplik ve 37.500.000 metre mensucat işleme kapasitesine sahiptir⁴⁵⁷.

Kendir sanayi (çuval, kanaviçe, kalın bez, ip, urgan, halat) gibi geniş bir kullanım alanı bulunan ve hammaddesinin tamamına yakını yurt içinden karşılanabilecek oldukça önemli bir sanayidir. Programda bir adet 6.000 ton kapasiteli kendir fabrikasının kurulması uygun görülmüştür. Bunun da İzmir veya Kastamonu’da kurulması sonradan yapılacak incelemeler sonunda kararlaştırılacaktır. Fabrikanın kuruluş masrafı 1.700.000 Türk lirasıdır⁴⁵⁸.

Kamgarn Fabrikası: Merinos yünü (kamgarn) tabir edilen parlak ve tüysüz ipliklerle (Ştrayhgarn) denilen tüylü ipliklerin imalinde kullanılır. Bunlardan kamgarn iplikleri kumaş imalinde kullanıldığı kadar trikotaj sanayinde kullanılırken Ştrayhgarn iplikleri mensucatta kullanılmaktadır. Türkiye’nin ihtiyacını karşılayacak fabrikanın on bin işli ve bir milyon kiloya yakın kamgarnı işleyebilecek olması gerekmektedir. Bu fabrikanın kuruluşu masrafı 1.650.000 liradır⁴⁵⁹.

⁴⁵⁶ Sümerbank, Sümerbank Capital:TL 200.000.000, b.y.y, t.y, p.11.

⁴⁵⁷ **Ulus**, 24 Haziran 1935; Sümerbank, **Sümerbank Capital...**, p.12.

⁴⁵⁸ Ekonomi Bakanlığı, **Sınai Tesisat ve İşletme...**, ss.29,31,32.

⁴⁵⁹ **A.g.e.**, ss.37,39,40.

Demir Sanayi: Türkiye’de demir sanayinin kurulup kurulmayacağına dair incelemeler 1925 yılında başlamıştır. Bununla ilgili olarak 1926 tarihinde Demir Sanayinin Tesisine Dair Kanun kabul edilmiştir. Türkiye’de demir çelik fabrikasının kurulma yeri olarak Karabük belirlenmiş ve fabrikanın yapım işi için İngiltere’den 30.11.1936 tarihinde 2,5 milyon sterlinlik kredi alınarak fabrikanın yapımı yine bir İngiliz firması olan H.A. Brasserat'a verilmiştir. Diğer fabrikaların Almanya ve Sovyet Rusya ile yapılmış ticaret antlaşmalarına dayanarak kurulmasına rağmen Karabük demir çelik fabrikası İngiltere’den alınan krediye istinaden İngilizlere yaptırılmıştır. Fabrika yılda 180.000 ton çeşitli ebat ve profilde demir ve sac üretecektir. O gün için yeterli demir cevheri henüz Türkiye’de bulunmadığı için demir cevheri ithal edilecektir. İthal edilen bu cevher Filyos veya Ereğli limanlarına oradan trenle Karabük’e taşınacaktır. Fabrikanın inşaatına 3 Nisan 1937 tarihinde montaj işi de 1 Mart 1938 tarihinde başlamıştır⁴⁶⁰. Fabrikaya ek ünitelerin yapılış tarihleri Tablo 82’de gösterilmiştir.

Tablo 82: Karabük Demir Çelik Fabrikası Ek Üniteleri Yapılış Tarihleri

Kuvvet santrali	6 Haziran 1939
Kok Fabrikası	26 Temmuz 1939
Yüksek Fırımlar	9 Eylül 1939
Boru Fabrikası	15 Kasım 1939
Çelikhane	9 Ocak 1940
Haddehane	1940-1941
Kaynak: Sümerbank, Sümerbank... , s.135.	

Sömikok (Suni Antrasit) Sanayi: Türkiye’de fazla miktarda maden kökenli yakacak bulunmasına rağmen ev tipi ısınma için halen odun ve odun kömürü kullanılmakta olup bu durum ormanlarımızın yok olmasına neden olmaktadır⁴⁶¹. Buna engel olmak için kurulacak suni antrasit fabrikasının sermayesi 1 milyon Türk lirası olmalıdır⁴⁶². Bu fabrika İş Bankası tarafından kurulacaktır.

Kükürt Fabrikası: İş Bankası tarafından Keçiözümlü’de kurulacak fabrika için 318.000 liralık sermayeye ihtiyaç vardır.

Selüloz ve Kâğıt Fabrikası: Kâğıt fabrikasıyla bağlantılı kurulacak olan selüloz fabrikası için 625.000 liraya ihtiyaç vardır. Yeri henüz belirlenmeyen kâğıt fabrikası için 2.190.000

⁴⁶⁰ Ekonomi Bakanlığı, **Sınai Tesisat ve İşletme...**, s.45; Kanun No:786, **Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete**, 29 Mart 1926, Sayı:334; Sümerbank, **Sümerbank...**, ss.129,130,135; Borcun ödeme takvimi için bkz, BCA, **Fon No:30.10.0.0 Kutu No:235 Dosya No:582 Sıra No:2**; Sümerbank, **Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları**, b.y.y, t.y, yy, s.1,2.

⁴⁶¹ Ekonomi Bakanlığı, **Sınai Tesisat ve İşletme...**, s.57.

⁴⁶² **A.g.e.**, s.60.

liraya ihtiyaç vardır. Fabrikanın ulaşımı kolay, ormanlara yakın ve suyu bol olan bir yerde kurulması önerilmiştir⁴⁶³.

Suni İpek Fabrikası: Kimya veya selüloz fabrikalarının kurulmasından sonra yapılması uygun olan suni ipek fabrikasının kimya veya selüloz fabrikaların bulunduğu yerde ya da İstanbul'da inşa edilmesi uygun olup fabrikanın maliyeti 490.000 Türk lirasıdır⁴⁶⁴.

Şişe ve Cam Fabrikası: İstanbul'da kurulması uygun olan fabrikanın maliyeti 780.000 liradır, sonra yapılacak ilavelerle bu rakama 470.000 lira daha eklenmesi uygundur⁴⁶⁵. Bu fabrika İş Bankası tarafından kurulmuştur.

Porselen Sanayi: Porselen hammaddesi açısından Türkiye oldukça zengindir. Ayrıca çiniciliği ile ünlü olan Kütahya'da porselen asırlardan beri üretilmektedir. Ancak bu üretimin ilkel şekilde olması nedeniyle porselen üretimi iç tüketimi karşılamamaktadır. Bu yüzden 1927-1932 yılları arasında ortalama 1476 ton porselen ithalatı gerçekleştirilmiştir. Fabrikanın Kütahya'da kurulması düşünülmüş olup kuruluş maliyeti 500.000 TL olarak hesaplanmıştır. Bu fabrikanın yılda yaklaşık 750 ton porselen imal etmesi planlanmıştır⁴⁶⁶.

Kimya Sanayi planında zaçyağı, süper fosfat, sudkostik ve klor fabrikası, sünger sanayi ve gül yağı fabrikalarının kurulması planlanmıştır.

Zaçyağı Sanayi (Sülfirik Asit): Zonguldak civarında, ya da başka incelemeler yapılarak başka bulunacak bir yerde, kurulacak fabrikanın kuruluş sermayesi 550.000 liradır⁴⁶⁷.

Süper Fosfat Fabrikası: Zaçyağı fabrikası ile aynı yere kurulması uygun olan bu fabrikanın kuruluş maliyeti 400.000 Türk lirasıdır⁴⁶⁸.

Sudkostik ve Klor Fabrikası: Mutfak tuzunun elektrolize edilmesi ile elde edilen bu iki kimyasal madde sabun yapımında, yağcılıkta, mensucatta kullanılmakta olup kurulacak fabrika için 1.410.000 Türk lirasına ihtiyaç vardır. Fabrikanın Tefen⁴⁶⁹'de kurulması uygundur⁴⁷⁰.

Sünger Sanayi: Bodrumda süngercilik tarihi eski olup 1860'lı yıllara kadar uzanmaktadır. Cumhuriyet döneminde de bu bölgede sünger avcılığı yapılmaya devam etmiştir. Ancak istatistiki bilgiler sağlıklı olmasa da 1925 yılında 20.795 kg'lık sünger elde edilmiştir. Bu üretim 1930 yılında 10.341 kg'a düşmüş 1931 yılında üretim artarak 19.468 kg'a çıkmıştır. Bu tarihlerde sünger avcılığı Türkiye'nin izni izle Yunanlı sünger avcılarıyla birlikte

⁴⁶³ A.g.e., ss.74,76.

⁴⁶⁴ A.g.e., ss.83,84.

⁴⁶⁵ A.g.e., ss.89,90.

⁴⁶⁶ A.g.e., ss.91,92.

⁴⁶⁷ A.g.e., ss.98,99.

⁴⁶⁸ A.g.e., s.101.

⁴⁶⁹ Şimdiki adı Gökçebey olup Zonguldak'a bağlıdır.

⁴⁷⁰ Ekonomi Bakanlığı, **Sınai Tesisat ve İşletme...**, ss.102,103.

yapılmaktaydı. Türk karasularında sünger avcılığı çıplak dalgıç, zıpkın dalgıç makineleri, gangava⁴⁷¹ ve mancarna (forma/skafender)⁴⁷² adı verilen yöntemlerle yapılmaktaydı. Ancak Türkiye’de bir sünger fabrikası bulunmadığı için çıkarılan süngerler teknelerde hazırlanıp ucuz fiyata Yunanlı alıcılara satılmaktaydı. Bu değerli hammaddeyi değerlendirmek için Bodrumda Sümerbank önderliğinde bir sünger fabrikası kurulmalıdır⁴⁷³.

Gül Yağı Fabrikası: Türkiye’nin gül ve gülyağı üretimi çoğunlukla Isparta ve Burdur havalisinde yapılmaktadır. 1933 yılında Türkiye’de gül üretimi yaklaşık 1.000.000 kg’dır. Köylülerin kendi imkânlarıyla üretmeye çalıştığı gül yağının kalitesi yanlış uygulamalar nedeniyle düşmektedir. Gül ve gül yağcılığın Türkiye’de geliştirilmesi ve Bulgaristan’la rekabet için kooperatifleşme yoluna gidilmelidir. Yaklaşık 100.000 TL ile kurulabilecek gül yağı fabrikası Sümerbank tarafından kurulmalıdır. Ayrıca Sümerbank tarafından alınacak makineler de kurulacak olan kooperatife devredilmelidir⁴⁷⁴.

Sanayi Eğitimi: Beş senelik sanayileşme planının meydana gelmesi için ilk mühim şart olan nakliye ve hammadde kadar ehemmiyetli diğer bir etken de yetişmiş teknik personel ve kalifiye işçilerdir.

Kurulacak fabrikalarla birlikte yaklaşık olarak ilk beş yıl içerisinde 12-15 bin işçinin sanayiye katılması düşünülmüştür. Sümerbank’ın kuracağı pamuklu mensucat fabrikalarında çalışacak kalifiye elemanların yetiştirilmesi için Sovyet Rusya’ya öğrenci gönderilmiştir. Ancak, bir fabrika ihtiyacı düşünülerek yapılan bu teşebbüsün tüm sanayinin ihtiyaçlarını tatmin edemeyeceği için sanayi eğitimine özen gösterilmesi önerilmiştir. Bu amaçla sanayi eğitimini dörde ayırmak gereklidir:

1. Yüksek Mühendisler
2. Teknisyenler
3. Ustalar
4. Yetişmiş Amele⁴⁷⁵.

⁴⁷¹ Gangava: İki-üç tekerlek, bir dingil ve bu dingile bağlı bir-iki torbadan oluşan; on metreden daha derin sulardaki dipte yaşayan sünger, midye, mercan gibi canlıları avlamaya yarayan aygıttır. http://bodto.org.tr/news_print.php?id=74440&lang=tr (Erişim Tarihi: 28/12/2014).

⁴⁷² Mancarna ya da skanfender: Gemideki hava pompasına bir hortumla bağlı ağır metal kasktan, botlardan ve tüm vücudu saran bir giysidir. Bkz. Cihan Özgün, “Osmanlı Devleti’nde Teknik Bir Yenilik: Skafander Makinesi”, *Turkish Studies*, Volume:8, Issue: 7, Summer 2013, s.429.

⁴⁷³ Harun Yılmaz, Ekrem Buhan, “Bodrumda Süngerciliğin Geçmişi ve Güncel Durumu” **Doğu Anadolu Bölgesi III. Su Ürünleri Sempozyumu**, 10-12 Haziran 1998 Erzurum, s.629,630; Ekonomi Bakanlığı, **Sınai Tesisat ve İşletme...**, s.109; <http://www.bodrumdenizmuzesi.org/tarih%C3%A7e/suengercilik.aspx?lang=tr> (Erişim Tarihi: 28/12/2014).

⁴⁷⁴ <http://isparta.gov.tr/isparta.aspx?rid=39> (Erişim Tarihi:28/12/2014); Ekonomi Bakanlığı, **Sınai Tesisat ve İşletme...**, ss.111,112,115,116.

⁴⁷⁵ **A.g.e.**, s.135.

Yapılması Önerilen Fabrikaların Mali portresi Tablo 83 ve Tablo 84’te gösterilmiştir.

Tablo 83: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Uyarınca Kurulacak Fabrikaların Maliyetleri

	Türk Lirası	Fabrikaların Öngörülen Katma Değeri: TL
Pamuklu sanayi	18.538.000	35.000.000
Kendir sanayi	1.700.000	2.500.000
Kamgarn sanayi	1.650.000	2.500.000
Demir sanayi	10.000.000	12.000.000
Bakır (%55) sanayi	550.000	13.000.000
Kükürt sanayi	150.000	400.000
Selüloz sanayi	1.025.000	
Kâğıt sanayi	3.790.000	5.000.000
Suni ipek sanayi	490.000	500.000
Porselen sanayi (tahminen)	800.000	250.000
Kimya sanayi		
A. Zaçyağı (Sülfirik Asit)	550.000	300.000
B.Süperfosfat	400.000	400.000
C. Sudkostik ve klor	1.410.000	600.000
Öğrenci Yetiştirilmesi	500.000	
Toplam	41.553.000	74.600.000
Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, Sınai Tesisat ve İşletme... , s.143; Şevket Süreyya Aydemir, “Sosyal Milliyetçiliğin Zaferi”, Kadro , Sayı:35-36, Yıl: Aralık-Ocak 1934-1935, Cilt:3, (Yayına Hazırlayan: Cem Alpar), İktisadi Ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1980, ss.17,18.		

Tablo 84: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Uyarınca İş Bankası’nın Yapacağı Fabrikaların Maliyetleri

İş Bankası Tarafından Yapılacak Fabrikaların Maliyetleri	
Sömikok	1.000.000
Cam ve şişe	1.250.000
Kükürt	150.000
İş Bankası Toplam	2.400.000
Devlet + İş Bankası Toplam Maliyet	43.953.000
Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, Sınai Tesisat ve İşletme... , s.143.	

Tablo 83’e göre Sümerbank toplam 41 milyon TL’lik fabrika kuracaktır. Tablo 84’te yer alan İş Bankası’nın kuracağı fabrikalarla bu rakam 43.953.000 TL’ye çıkmaktadır. Kurulacak fabrikalar Türkiye’ye tahmini olarak 74.600.000 TL’lik katma değer kazandıracaktır. Bu da bu miktarda dış ticaret açığının kapatılması anlamına gelmektedir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile kurulan, kurulması devam eden ve kurulacak fabrikaların durumları Tablo 85’te gösterilmiştir.

Tablo 85: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planına göre 1933'te Kurulmaya Başlanan, Kurulması Devam Eden ve 1936 Yılında Sümerbank'a Devredilen Fabrikalar

Bakırköy Bez Fabrikası	Çalışmaktadır
Malatya Bez ve İplik Fabrikası	Kuruluş halindedir.
Kayseri Pamuklu Fabrikası	Çalışmaktadır
Nazilli Basma Fabrikası	Çalışmaktadır
Ereğli Bez Fabrikası	Çalışmaktadır
Kendir Sanayi	İncelenmektedir
Bursa Merinos Fabrikası	Çalışmaktadır
Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları	Kuruluş halindedir
İzmit Birinci Kâğıt Fabrikası	Çalışmaktadır
Selüloz Fabrikası	Kuruluş halindedir
Gemlik Suni ipek Fabrikası	Kuruluş halindedir
Hamızı kibrit Fabrikası	Kuruluş halindedir
Süper fosfat Fabrikası	Kuruluş halindedir
Klor Fabrikası	Kuruluş halindedir
Gülyağı Fabrikası	Çalışmaktadır
Kükürt Fabrikası	Çalışmaktadır
Süngerçilik Fabrikası	Çalışmaktadır
Kaynak: Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933 , TTK, Ankara, 1972, ss.18,19.	

Tablo 85'e 17 fabrikanın 9'u çalışmaktadır. Bu fabrikaların 7 tanesi kuruluş halindedir. 1 fabrikanın kuruluşu için incelemeler devam etmektedir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında kurulan bazı fabrikaların kuruluş ve açılış tarihleri Tablo 86'da gösterilmiştir.

Tablo 86: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında Kurulan Bazı Fabrikaları Kuruluş ve Açılış Tarihleri

	Temel Atma	Açılış
Keçiborlu Kükürt		26 Ağustos 1935
Konya Ereğli	15 Kasım 1934	1 Ocak 1936
Kâğıt Fabrikası	14 Ağustos 1934	6 Eylül 1936
Kayseri Fabrikası	20 Mayıs 1934	16 Eylül 1936
Bakırköy Bez fabrikası(genişleme işi)	-	18 Ağustos 1934
Nazilli Basma Fabrikası	25 Ağustos 1935	9 Ekim 1937
Gemlik Suni İpek	28 Kasım 1935	1 Şubat 1938
Selüloz Fabrikası (İzmit)	6 Kasım 1936	24 Temmuz 1944
Karabük Demir çelik	3 Nisan 1937	9 Eylül 1939
Malatya Bez	25 Mayıs 1937	1947
Bursa Merinos Fabrikası	28 Kasım 1935	2 Şubat 1938
Paşabahçe cam fabrikası		Aralık 1935
Sömikok		Aralık 1935
Diğer Fabrikalar 1940 Yılında Sonra işletmeye alınmışlardır.		
Kaynak: Ulus , 1934,1935,1936 nüshaları; Aydemir, İkinci Adam , C:I, s.436; Sümerbank, Sümerbank... , ve Sümerbank, Sümerbank Capital... , çşt shf.		

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın bitirilmesi için ilk önce 43.953 milyon TL'nin yeterli olacağı düşünülmüş ancak bu rakam önce 64 milyona sonrada 100 milyona çıkarılmıştır. Buna rağmen plan tamamıyla tamamlanamamıştır⁴⁷⁶.

Bazı yazarlar kurulan fabrikaların merkezlere uzaklığı ve yüksek maliyetli olmasından dolayı Birinci Beş Yıllık Sanayi Planını eleştirmişlerdir. Ancak sanayileşmenin kıyılarda toplanmasını önlemesi ve Anadolu'nun iç kesimlerini sanayi ile tanıştırmaları bakımından Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı önemlidir. Ayrıca planla sadece fabrikalar köylere gelmemiş aynı zamanda okul, tiyatro, kütüphane yani bir yaşam biçimi Anadolu'ya bu planla girmiştir.

IV. Etibank'ın Kurulması, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve İktisadi Devlet Teşekkülleri

A. Etibank'ın Kurulması

Maden Tetkik Arama Enstitüsünün kurulmasından sonra bu enstitünün arayıp bulacağı madenlerin işletilmesi, finansmanı, bu madenleri işleyecek işletmelere yardım ve himaye etmek için bir kuruma ihtiyaç duyulmuştu. Gerek bu ihtiyacı karşılamak gerekse de mevcut madenleri işletmek ve finanse etmek üzere Etibank'ın kurulmasına karar verilmiştir. Etibank "*büyük maden ve elektrik sanayini kurma imkânlarını*" karşılamak, "*alakadar olacağı iki mühim sanayi şubesini ham veya mamul mahsullerini ve enerji*" üretimini en iyi şekilde yerine getirmek ayrıca ticari ve kredi işlemleri yapmak suretiyle işletmelerin mali imkânlarından azami surette

⁴⁷⁶ Hershlag, **Turkey The...**, pp.105-106.

yararlanmıştı. Etibank idari yapısı, teşkilatı ve hesaplarının denetlenmesi konularında Sümerbank'la aynı olacak olup bunun amacı Etibank'ın bürokratik işlemlerle boğulmasını engellemektir. Etibank'ın kuruluş kanunu 8 Haziran 1935 tarihinde meclise sevk edilerek Meclis tatile girmeden 14 Haziran 1935 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bu tarihten sonra meclis tatile girmiştir⁴⁷⁷. Kabul edilen 20 maddelik Etibank kanunu bazı maddeleri şunlardır.

Madde 2: Etibank'ın sermayesi 20 milyon Türk lirasıdır. Görüldüğü gibi banka kuruluşunda dönemine göre güçlü bir sermaye ile başlamış olup bu sermaye zamanla artarak 1942 yılında 100 milyon TL'ye ulaşacaktır⁴⁷⁸.

Madde 4: Etibank, maden cevherleri, taşocağı madeni, ham maddelerle maden malzemesi almak satmak ve bunların alım ve satımına aracılık etmek. Açılacak veya kurulacak maden veya petrol sahalarına ruhsat vermek, elektrik santralleri kurmak, işletmek, dağıtmak ve bunların nakil ve dağıtımını yapmak. Etibank burada sayılan tüm işlemleri yapabilmek için ticari işletme kurma ve bu işleri yapan firmalara iştirak etmek hakkına sahip olacaktır. Ayrıca banka her türlü bankacılık hizmetlerini yerine getirebilecektir. Bu madde ile Etibank'a madencilik ve bankacılıkla ilgili tam yetki tanınmıştır.

Madde 11: Etibank, Sümerbank, Ziraat, Emlak ve Eytam Bankaları gibi milli kredi müesseselerine ait özel hak ve imtiyazlardan faydalanır⁴⁷⁹.

Bankanın kuruluş kanuna göre banka kendine bağlı işletmeler dışında özel sektöre kredi veremeyecektir. Bu durum 1955 yılına kadar devam etmiştir⁴⁸⁰.

Etibank bir yandan madenlerin rasyonel usullerle çıkarılmasını ve bunların Ülke ihtiyacına en uygun şekilde kullanılmasını ve ihracını sağlarken diğer yandan maden bölgelerindeki halkın çalışma ve geçinme şartlarının da düzelmesine hizmet etmek suretiyle Türkiye'de iyi bir madencilik geleneğinin kurulmasında ön ayak olmuştur⁴⁸¹. Bu yüzden Etibank yalnızca bir banka değil aynı zamanda sosyal sorumluluk projesidir. Böylece nasıl Sümerbank Türkiye'deki fabrikaları idare ediyorsa Etibank'ta devlet adına madenleri ve elektrik santrallerini işletmiştir⁴⁸².

⁴⁷⁷ Sayı:212: Etibank Kanunu Lâyihası ve İktisad, Maliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/261) içinde, **TBMM ZC**, Devre:5, Cilt: 4, İçtima: F, İnikat:38, Tarih:14.06.1935, TBMM Matbaası, Ankara, mazbata ss.1,2; Etibank, **Etibank**, Ankara, 1949, s. 5. **Zaman**, 8 Haziran 1935, 15 Haziran 1935; Burhan Belge, "Etibank", **Ulus**, 18 Haziran 1935.

⁴⁷⁸ Etibank, **a.g.e.**, s.6.

⁴⁷⁹ Kanun No:2805, **Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete**, 22 Haziran 1935, Sayı:30353, ss.5380,5381.

⁴⁸⁰ Akgüç, **a.g.e.**, s.25.

⁴⁸¹ Etibank, **a.g.e.**, ss.5,6.

⁴⁸² Burhan Belge, **a.g.m.**

B. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

İkinci Sanayi Planının hazırlıklarına 1934 yılında başlanmıştır. Planda yer alan elektrik santrallerini kurmak için Türkiye'deki su ve kömür kaynaklarından nasıl istifade edileceğini incelemek üzere Almanya'dan uzman ekip Türkiye'ye gelmiştir. Planın hazırlanması iki yıl kadar devam etmiş ve 20 Ocak 1936 tarihinde İkinci Beş Yıllık Sanayi Planına son şeklini verecek olan komisyon toplantıya çağırılmıştır. Bunda “birinci beş senelik programın verdiği neticeler milli kudret ve kabiliyetimizin ikinci beş yıllık programı da aynı hız ve heyecanla tahakkuk ettireceğini [gerçekleştirebileceğine]” dair inanç etkili olmuştur. Komisyonun 20-24 Ocak 1936 tarihleri arasında dört gün sürecek ve Sanayi Kongresi olarak adlandırılacak toplantısı saat 10'da İktisat Vekâleti toplantı salonunda İktisat Bakanı Celal Bayar'ın konuşmasıyla başlamıştır⁴⁸³.

Celal Bayar, konuşmasını birkaç başlık altında toplamış olup konuşmanın içeriği o gün için tartışılan ve acaba bu sanayi planlarını yapmasak daha mı iyi olur? Sorularına karşı bir cevap niteliği taşımaktadır⁴⁸⁴. “Hükümetin sanayi ile uğraşmasının yanlış bir politika olduğu ifade edildi. Sanayi işi, ilim, teknik meselesidir, bizde kâfi kalifiye eleman yoktur, dendi. Nihayet bir program halinde bu işi ne cesaretle Hükümetin ortaya atabileceği mevzuubahs oldu. Devletin büyük işleri kendi eline alarak şahsî teşebbüslere pay bırakmamış olacağı ileri sürüldü”⁴⁸⁵ Bakana göre, bu tarz iddialara cevap bile vermeye gerek yoktur.

İktisat Vekili, sanayileşmenin gümrük gelirlerini azaltacağı yönündeki iddialara şöyle cevap vermiştir “...her ikmal ettiğimiz sanayi şubesi, o neviden ithalât üzerinde müessir olduğu için, bütçenin gümrük varidatı kısmı üzerinde de tesir yapması tabiidir”⁴⁸⁶ ancak fabrikaların açılmasından doğan üretim artışları ve halkın gelirlerindeki artış nedeniyle elde edilen vergilerden dolayı gümrükten kayıp edilen gelir fazlasıyla karşılanmaktadır⁴⁸⁷.

Tarım mı? Sanayi mi? Konusundaki soruya İktisat Bakanı şöyle cevap vermiştir: “Bugün çiftçilerimiz, sınaî hareketlere endişe ile bakmak şöyle dursun, bu hareketleri mahsullerinin kıymetlenmesi ve refahlarının artması için tek çare olarak görmektedirler”⁴⁸⁸.

Yetişmiş eleman konusuna gelince; “Memleketimizde arzu ettiğimiz geniş bir sanayi hareketini idare etmek için keyfiyet değil, fakat kemiyet bakımından kâfi miktarda elemanımız olduğunu iddia etmek bittabi doğru bir iş değildir. Daha birçok mütehassısa ve bu işten anlayan

⁴⁸³ Cumhuriyet, 10 Kasım 1934, 21 Ocak 1936, 18 Ocak 1936.

⁴⁸⁴ Cemal Kutay, Celal Bayar, Cilt:II, Kenan Matbaası, İstanbul, 1939, ss.497-504.

⁴⁸⁵ A.g.e., s.498.

⁴⁸⁶ A.g.e., ss.498,499.

⁴⁸⁷ A.g.e., s.499.

⁴⁸⁸ A.g.y.

kimselere ihtiyacımız aşikârdır. Fakat şimdiye kadar yaptığımız işlerde bizi yolumuzdan alıkoyacak büyük bir müşkülâta uğramadık.

Alacağımız tedbirler arasında her kısmı itibariyle bu elemanları asgarî zamanda yetiştirmek için düşünülmüş olanları da bulunacaktır; bizzat sanayi hareketimiz, bu tedbirler arasında sayılabilir. Çünkü sanayi olmadan, yani ihtiyaç bulunmadan eleman yetişemez”⁴⁸⁹.

O dönemde yapılan eleştirilerden biri de devletin tüm sanayi kollarındaki işleri devraldığı ve bu yüzden özel sektöre yapılacak işin kalmadığıdır. Celal Bayar önce özel sektörün durumunu tespit ediyor sonra da hükümetin özel sektöre yaklaşım şeklini belirterek izledikleri devletçilik politikasını açıklamıştır.

“Eğer, sadece memleketin sanayileşmesini ve milletin muhtaç olduğu refahı bazı hususî teşebbüslere ve bu teşebbüslerin dayandığı sermayeye bırakmak lâzım gelirse, lâakal [en azından] iki asır daha intizar [bekleme] devresi geçirmekliğimiz lâzımdır.

Hususî sermaye nedir? Hususî teşebbüse nasıl revaç vermek lâzım gelecektir? Biz hem yapıcı, hem de yaptırıcı bir kuvvet olarak kalmak istiyoruz. İktisat Vekâletinin takip ettiği güdümlü ekonomi politikasının dayandığı prensip, yapmak ve yaptırmaktır. Yaptırmak kısmının içerisinde hususî teşebbüs ve hususî sermaye geliyor.

Biz yaptırmak için, öteden beri mevcut olan Teşviki Sanayi Kanununa ilişmedik; onu mukaddes bir emanet gibi saklıyoruz. Hususî teşebbüslerin ihtiyacına daha pratik şekilde yaraması için tedbir düşünüyoruz. Aynı zamanda hususî teşebbüsün kuvvetlenmesini, hızlanmasını arzu ediyoruz. Bunun etrafında birçok neşriyat vaki olmuştur. Devlet ile hususî teşebbüs arasındaki vazife ve salâhiyet ve işlere ait mütalaalar yürütülmüştür.⁴⁹⁰”

Devletçiliği, İktisat Vekili “...fertlerin hususî teşebbüslerini ve şahsî faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını Devletin eline almak” şeklinde tanımlamıştır. Devlet yatırımlarına zarar vermemeleri için özel sanayi sektörünün yatırımları için kendilerine bir sınır çizdiklerini belirten Celal Bayar. Bu sınır içerisinde olmak kaydıyla yatırımcının fabrika kurabileceğini belirtmiş ancak yatırımcının kendilerinin gösterdikleri yerlerde fabrika kurmaktan kaçındıklarını söyleyerek yatırımcıyı eleştirmiştir. Celal Bayar’a kendilerinin gösterdiği yerlere yatırım yapmayan yatırımcıları üç gruba ayırmıştır. Ona göre bunlar; “Birinci kısım, muayyen sahalarda yerleşmeyi münhasıran kendi zaviyelerinden kârlı gören yabancı sermayelere paravanlık edenlerdir. Burada normal şerait içinde ve Türkiye millî

⁴⁸⁹ A.g.y.

⁴⁹⁰ A.g.e., s.500.

ekonomi kuruluşunun icaplarına uygun bir surette çalışan ve çalışacak olan ecnebi sermayesini kast etmiyorum.

İkinci kısım, “Hükümet her yerde fabrika tesisini arzu etmiyor. Biz bugün müsait görülen bir saha için müsaade alalım; bir sermaye gibi elimizde bulunsun; üzerinde spekülasyon yapalım” düşüncesini güdenlerdir.

Üçüncü kısım ise, memleketin ulusal ekonomi icaplarını nazara almaksızın Devletin yüksek himaye tedbirlerini kendi şahsî ve gündelik menfaatleri için istismarı düşünenlerdir.

Bizim nazarımızda, sanayici demek millî kalkınma savaşında büyük, vatanî vazife almış, millî iktisat icaplarını ticarî menfaatleriyle yan yana göz önünde tutmağı bir vazife olarak takdir etmiş adam demektir”. Bu şartlara uymayan sanayicinin faaliyetleri sanayi planını olumsuz yönde etkilemiş ve ülke menfaatlerine zarar vermiştir. Özel sektöre önem verirken bu tarz hareketlere karşı da dikkat edilmiş ve bunlara izin verilmemiştir⁴⁹¹.

Yetişmiş eleman sadece devlet sanayisinin değil aynı zamanda özel sektöründe ana sorunlarından biri olmuştur. Maden sektöründe de bu sorun olup İktisat Bakanı Celal Bayar bu soruna bu kongrede de değinmiştir. Bakan’a göre her yıl düzenli olarak yurt dışına maden mühendisliği eğitimi için 35 öğrenci gönderilmesi planlanmıştır. Bu Hazırlanan plana göre 100 adet maden mühendisinin bu yolla ülkeye kazandırılması düşünülmüştür. Diğer sanayi kolları için ihtiyaç duyulan elemanların yetiştirilmesi için Sümerbank yurt dışına öğrenci ve stajyer göndermekte olup bu durum Türkiye’de yeteri derecede eleman oluncaya kadar devam etmiştir. Açılan fabrikalarda meslek okullarından mezunlara iş alanı oluşturularak işsizlik azaltılmıştır. Celal Bayar’a göre meslek okullarında okutulan dersler yetersiz olup sanayinin ihtiyaç duyduğu yeterli eleman yetişmemiştir. Bununda çözümü Milli Eğitim Bakanlığının bu okulların müfredatında değişiklik yapmasından geçtiğini belirtmiştir⁴⁹².

İktisat Vekili Celal Bayar’ın konuşmasından sonra komisyon çeşitli konuları tetkik etmek üzere 14 tane encümenin kurulmasına karar vermiştir. Çalışmalara başlayan encümenler ellerindeki raporları değerlendirdikten sonra raporlar hazırlayıp komisyona sunmuşlardır⁴⁹³. Encümenler çalışmalarını bitirdikten sonra hazırladıkları raporları komisyona sunmuşlar komisyonda buna istinaden yaptığı toplantıyı 24 Ocak’ta tamamlamıştır. Böylece İkinci Beş Yıllık Sanayi Planına dâhil olacak ana konular tespit edilmiştir. Detaylı planın

⁴⁹¹ A.g.e., ss. 500,501,502.

⁴⁹² A.g.e., s.502.

⁴⁹³ .

hazırlanması işi raportörlere devredilmiş olup bunlar plana son şeklini vereceklerdir. Planın hazırlanması için tahminen 100 milyon Türk lirasına ihtiyaç duyulacaktır⁴⁹⁴.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının özelliklerini ve amacı şunlardır:

- 1) Ekonomik yapı ve koşullarımıza uygun, fazla sermaye ve teknik güç gerektirmeyen ve hammaddesi yurtiçinde bulunan sanayiler
- 2) Madenleri gerek ham, gerekse yarı mamul olarak ihraç edebilmenin sağlanması
- 3) Su ürünleri ve tarımsal ürünlere iç ve dış pazarlarda sürüm olanağının yaratılması
- 4) Kömür ocaklarında üretimin geliştirilmesi ve rasyonalize edilmesi
- 5) Enerji talebinin geniş ölçüde karşılanması
- 6) Makine sanayiinin kurulmasına girişilmesi⁴⁹⁵.

Bu amaçlar doğrultusunda İktisat Bakanlığınca son şekli verilen İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı İktisat Bakanı Celal Bayar tarafından Başbakanlığa sunulmuştur⁴⁹⁶.

Planda kurulması teklif edilen teşebbüsler 9 sanayi dalında toplanmış olup bunlar:

- 1) Madencilik
- 2) Maden kömürü ocakları
- 3) Mıntıka elektrik santralleri
- 4) Ev yakacak sanayi ve ticareti
- 5) Toprak sanayi
- 6) Gıda maddeleri sanayi ve ticareti
- 7) Kimya sanayi
- 8) Mihaniki sanayi
- 9) Denizcilik⁴⁹⁷

Birinci plana göre ancak yirmi kadar fabrika tesisi teklif edilmişken, ikinci plana göre kurulması planlanan fabrika sayısı yüzü geçecektir. Bu fabrikalar için ihtiyaç duyulan tutar 111.845.000 Türk lirasıdır⁴⁹⁸.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında kurulması düşünülen işletmeler şunlardır:

- 1) Madencilik
 - i. Şark Kromları

⁴⁹⁴ **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1936; **Cumhuriyet**, 25 Ocak 1936; **Ulus**, 25 Ocak 1936.

⁴⁹⁵ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, **Türk Sanayi...**, s.21.

⁴⁹⁶ **Financial Times**, 15 Eylül 1936.

⁴⁹⁷ Afetinan, **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, TTK, Ankara, 1989, (İkinci Sanayi Planı), s.11.

⁴⁹⁸ **A.g.e.**, ss.1,11.

- ii. Ferro krom
 - iii. Ergani Bakır madeni
 - iv. Kvarshan ve Murgul bakır madenleri
 - v. Simli kurşun ve çinko madenleri
 - vi. Demir madeni
- 2) Maden Kömürü İşletmeleri
- i. Ereğli taş kömürü işletmesi
 - ii. Kütahya linyit işletmesi
- 3) Bölge Elektrik Santralleri
- i. Zonguldak bölge elektrik santrali
 - ii. Kütahya bölge elektrik santrali
- 4) Ev yakacak sanayi ve ticareti
- 5) Toprak Sanayi
- i. Çimento sanayi
 - ii. Ateşe dayanıklı malzeme sanayi
- 6) Gıda Maddeleri Sanayi Ve Ticareti
- i. Ekmek ve un sanayi ve ticareti
 - ii. Zeytinyağı rafinerisi
 - iii. Yaş ve kuru meyve sanayi ve ticareti
 - iv. Et sanayi
- 7) Kimya Sanayi
- i. Soda sanayi
 - ii. Reçine sanayi
 - iii. Afyon sanayi
 - iv. Gülyağı sanayi
 - v. Gliserin, yağ asit ve sabun sanayi
 - vi. Petrol rafinerisi
 - vii. Sentetik benzin
 - viii. Azot sanayi
- 8) Mihaniki (Mekanik) Sanayi
- i. Makine ve madeni eşya sanayi
 - ii. Ölçü sanayi ve ticareti
 - iii. Boru sanayi
 - iv. Kalay galvanizli sac sanayi

9) Denizcilik

- i. Deniz sanayi ve ticareti
- ii. Su mahsulleri sanayi ve ticareti⁴⁹⁹.

Görüldüğü gibi Birinci Beş Yıllık Sanayi Planına oranla çok daha geniş bir çerçevede içerisinde düzenlenen İkinci Beş Yıllık Sanayi Programında birinci planın aksine ihracatta hedef alınarak ihracat yönelik sanayinin de kurulması amaçlanmıştır. Planın uygulama süresi 1939-1943 yılları düşünülmüşse de İkinci Dünya savaşının patlak vermesi nedeniyle ülkenin artan savunma ihtiyaçlarını karşılamak için gelirlerin büyük bir kısmının bu alana kaydırılmasından dolayı ikinci beş yıllık sanayi planının uygulanmasına başlanılamamıştır⁵⁰⁰.

C. İktisadi Devlet Teşekküllerinin Kurulması

Önce Sümerbank sonra da Etibank'ın kurulmasıyla devlet sanayi ve madencilik sektörlerinde önemli yatırımlara girişmişti. Bundaki amaç özel sektörün gücünün yetmemesi, Anadolu'nun iç kesimlerine yatırım yapmaktan kaçınması ve milli ihtiyaçların çok önemli olduğu alanlardaki yetersiz yatırımlarıdır. Ancak devletin bizzat kurduğu işletmelerin sayısı süratle artarak, Atatürk'ün söylediği gibi bu işletmelerin mevcut halleriyle çalışmalarına devam etmeleri ve gelişmelerini sürdürmelerinin imkânı kalmamıştı. Bunun üzerine işletmelerin bütün Dünyada "*olduğu gibi her birine aid teknik icabları da beraber almak zaruretile karşılaşmakta ve bu bakımdan mevzuatımızda bazı tadiller ve bazı yeni ilâveler*" yapmak ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak içinde Devlet İktisadi Teşekküllerinin kurulmasına karar verilmiştir. 10 Haziran 1938 tarihinde meclise gelen kanun tasarısı 17 Haziran 1938 tarih ve 3460 kanun numarası ile mecliste kabul edilmiştir⁵⁰¹.

Kanuna göre sermayesinin tamamı devlet tarafından verilmek üzere kurulan ve bu kanun hükümlerine tabi tutulması kendi kanunlarında yazılı bulunan İktisadi Devlet Teşekküllerinin teşkilatıyla idare ve denetimleri bu kanuna göre düzenlenip ve uygulanacaktır. Bu kanunla Sümerbank, Etibank, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, Denizbank ve Devlet Ziraat İşletmeleri İktisadi Devlet Teşekküllerinin çatısı altında toplanıyordu. İktisadi devlet

⁴⁹⁹ Afetinan, **a.g.e.**, çşt. shf.

⁵⁰⁰ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, **Türk Sanayi...**, ss.21,24; Türkiye Bankalar Birliği, **50. Yılında....**, s. 5.

⁵⁰¹ Sayı: 244, Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretile Kurulan İktisadi Teşekküllerin Teşkilatı İle İdare ve Murakabeleri Hakkında Kanun Layihası ve Muvakkat Encümen Mazbatası (1/1037) içinde, **TBMM ZC**, Devre: 5, Cilt:26, İçtima:3, İnikat:74, Tarih:10.06.1938, TBMM Matbaası, Ankara, mazbata s.1; **TBMM ZC**, Devre: 5, Cilt:26, İçtima:3, İnikat:77, Tarih:17.06.1938, TBMM Matbaası, Ankara, s.198.

teşekküllerinin kurulması ile günümüzde de faaliyet gösteren pek çok işletmenin temelleri atılarak buradan yetişen yönetici ve teknik personeller özel sektöre katkı yapmışlardır⁵⁰².

V. 1933-1938 Yılları Arasında Özel Sektör

A. Türkiye'nin Sanayileşme İhtiyacı ve Özel Sektörün Durumu

1929 Dünya ekonomik krizi özel sektörün ne kadar zayıf olduğunu ortaya koymuştu. İktisat bakanı Celal Bayar'ın dediği gibi eğer Türkiye'nin özel sektör eliyle sanayileşmesi beklenirse bunun için yüz yıllarca beklemek gerekecektir. İktisat Bakanı Celal Bayar'a göre Türkiye'nin sanayileşme işi özel sektöre bırakılmaz çünkü sektörün bazıları "...*şahsi menfaatlerine [kişisel çıkarlarına] en uygun şeraiti arayarak, sahillerimizin [kıyılarımızın] kenarına yapışarak kaplumbağa gibi kalacaklardır. Fevkalade ahvalde [gereğinde] İç Anadolu'nun ihtiyaçlarını temin edecek, tek bir fabrikamız olmayacaktır ve himayeyi de temin etmeden kurarsak, yaşamayacaktır. İktisat Vekâletine onu mütecaviz [aşkın] müracaat [başvuru] vaki oldu [yapıldı]. Biz pamuklu fabrikası kurmak istiyoruz, dediler. Fakat hepsinin istedikleri yerler, sahillerden bir adım ileri gitmeyen yerlerdir... Heyeti mecmuasını [tümünü] hürmetle [saygıyla] karşılamak mecburiyetinde olduğum bu müracaatların üç esasa dayandığını gördüm.*

Birincisi, ecnebi [yabancı] sermayeye paravanlık;

İkincisi, şimdi müsaade [izin] koparırsam ileride spekülasyon yaparım, diye düşünenler;

Üçüncüsü de, bu fabrikaları kurmak için zaten kapasiteleri olmayan kimseler.

Bir tanesi gelip de devletin gösterdiği yerde fabrika kurmamıştır. Hâlbuki biz Kayseri'de, Ereğli'de fabrika kuruyoruz, Nazilli'de fabrika kuruyoruz. Bunları mesela İzmir'de kurmuş olsaydık, elbette daha çok kazanacaktır. Fakat Nazilli'ye gitmek mecburiyetindeyim. Ereğli fabrikasını daha sahile indirmiş olsak, sahildeki fabrikalar gibi daha rantabl kalacaktı. Fakat Ereğli'yi tercihe mecburum” diyerek özel sektörün içinde bulunduğu durumu ve ona güvenilmeyeceğini çok iyi özetlemektedir. Özel sanayi sektörü, devlet teşvikine bağlı “yüksek bozkırlarda orman yetiştirir gibi sonsuz bir gayret, devamlı bir korumaya”⁵⁰³ ihtiyaç duyuyordu.

⁵⁰² Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, 4 Temmuz 1938, Sayı:3950, ss.10151,1052; Yeni Asır, Türkiye Cumhuriyeti 60 Yılda Nereden Nereye Geldi 29 Ekim 1923-29 Ekim 1983, Yeni Asır, İzmir, 1983, s.11.

⁵⁰³ Colonel H. Woods, **Report On Economic Conditions In Turkey**, London, 1934, p. 5; Kuruç, **Mustafa Kemal...**, ss. 123,124; M. Şevki, “Sanayide Norm ve Kalite Meselesi”, **Kadro**, Sayı:32, Yıl: Ağustos 1934, Cilt:3, (Yayına Hazırlayan, Cem Alpar), İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1980, s.22.

1932 yılından itibaren yayımlanmaya başlanan Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmelerin istatistiğini baktığımızda 1923 yılına göre toplam sanayi sayısında bir artış olmasına rağmen 1932-1938 yılları arasında toplam sanayi kollarında bir artış olmadığı göze çarpar. Buna karşın özel sektörün kullandığı makine, motor gücü, hammadde ve işçi adetlerinde bir artış görülmektedir. Ancak buna rağmen Türk sanayi hâlâ küçük işletmelerden oluşmakta ve bunların da büyük bir kısmını da “*tufeyli [asalak] müesseseler*” oluşturmuştur. Bu işletmeler “*Hammaddesini yarı işlenmiş ve hatta çok kere tam işlenmiş bir halde yabancından getiren ve bu yarı işlenmiş malların şeklini basit bir ameliye ile değiştirerek ve tam işlenmişleri ise ticarete sevk olunabilir bir hale getirerek “sanayicilik” vasfına hak kazandığını sanan ve bu yüzden devletten himaye gören ve bunu da azımsayarak daima daha fazlasını isteyen bir*”⁵⁰⁴ yapıda olmuşlardır.

Teşviklere rağmen neden özel sektör ülkenin en çok ihtiyaç duyduğu sanayi kollarına ilgi göstermemiştir. Bunun sebebi özel sektörün az sermaye ile hızlı para kazanacağı alanlarda iş yapmak istemesidir. “...yüksek sermaye, ileri teknik, ihtisaslı bilgi, ince hesap isteyen işlerde” özel sektör geri durmakta ve bu alanlara yatırım yapmak istememişlerdir. Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi'nin kurulmasıyla hükümet devletçi politikalara yönelmeye başlamıştı. İktisat Bakanı Mustafa Şeref'in başını çektiği devletçilik hareketi özel teşebbüsün gerilemesine neden olmuştur. Bu dönemde kurulan Sanayi Planlama Dairesinin izni olmadan özel sektörün yatırım yapmasına izin verilmiyordu. Yatırım yapmak için bu daireye başvuranlarda klasik tüm devlet dairelerinde olduğu gibi uzun bürokrasi işlerle uzun uzadıya uğraşmak zorunda kalıyordu. Hatta İzmit'te kâğıt fabrikası kurmak için harekete geçen İş Bankası örneğinde olduğu gibi bu yatırımı “*devlet yapacak diye*” özel sektöre izin verilmediği de oluyordu⁵⁰⁵. Ancak, sebep ne olursa olsun Türkiye özel sektörün mevcut haliyle sanayileşme hamlesini gerçekleştiremezdi ve ülkenin de acilen sanayileşmeye ihtiyacı vardı bunun sebepleri;

- 1) Askeri Sebepler: Bir savaş durumunda (Sovyetler Birliği olan bağlantı ayrı olarak) Türkiye'nin sanayileşmiş olan ülkelerle kara bağlantısı kesilebileceğinden ülke savunması için gerekli malzemenin, halkın ve ordunun yaşaması için gerekli yiyecek ve giyeceğin yurt içinden temini.

⁵⁰⁴ Cemal Kutay, **Celal Bayar**, Cilt:III, Kenan Matbaası, İstanbul, 1939, s.1175; Vedat Nedim, “Bizde Hususi Teşebbüsün Zaferi”, **Kadro**, Sayı:13, Yıl: Ocak 1933, Cilt:2, (Yayına Hazırlayan, Cem Alpar), İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1982, s.10.

⁵⁰⁵ **Akşam**, 28 Kasım 1933; Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti**..., ss.47,50; Vedat Nedim, **a.g.m.**, s.14.

- 2) Siyasi Sebepler: Sadece tarımla geçinen ülkeler Dünyada önemli bir mevki sahibi olamazlar. Türkiye kendisine yakışan milletlerarası kudret ve prestije sahip olmak için sadece tarım ülkesi olmaktan çıkarak sanayileşmek mecburiyetindedir.
- 3) İktisadi Sebepler: Türkiye zengin bir maden memleketidir: Kömür, bakır, krom vs. kolaylıkla çıkarılmaktadır. Diğer taraftan nüfusumuz da hızla artmaktadır. Maden sanayi, bu artan nüfusa iş bulmak için ideal bir çalışma sahası teşkil etmiştir.
- 4) Ticari Sebepler: Türkiye dışarıdan yaptığı ithalatı hemen hemen münhasıran harice sattığı mallarla, yani ihracat ile ödemektedir. İhracat mallarımızın başında (tütün, hububat, üzüm, fındık, pamuk gibi) toprak mahsulleri gelir. Dünya piyasalarında bu mahsullerin fiyatları son senelerde pek düşmüş olduğundan bunlarla ithalatımızı ödemek güçleşmiştir. Sanayileşmek, ticaret bilançomuzdaki ithalat faslını hafifletmeye yarayan mühim bir unsurdur.
- 5) Kültürel sebepler: Sanayide çalışan on binlerce Türk işçisine fabrikalarda verilen eğitim bunları cahillikten kurtarmaktadır. Fabrikalarda çalışmak üzere köylerden şehirlere gelen işçi kitleleri buralarda bilgi ve görgülerine artırarak bunun kendi köylerinde de yayılmasına ön ayak olmaktadır⁵⁰⁶.

Bu sebeplerden dolayı hükümet Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hayata geçirmek için çalışmalara başlayarak fabrikaların kurulmasına girişmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya geçince özel sanayi sektörü temsilcileri toplantı yaparak kurulmuş olan sanayi kollarının yurt içindeki üretimi karşıladığı ve bunun için bu fabrikaların üretimlerinin sınırlandırılması talep etmişlerdir. Ancak kurulan fabrikalar hâlâ yurt içindeki ihtiyacı karşılamaktan uzak kalmışlardır. Örneğin, 1938 yılında pamuk sanayindeki iş adedi 225.000'dir bunun 626.000 iş'e çıkarılması ile ancak Türkiye'nin ihtiyacı karşılanacaktır. Bunu sağlamak için 401.000 işlik yatırıma ihtiyaç duyulmuştur⁵⁰⁷.

⁵⁰⁶ Orhan Conker, **Büyük Türkiye**, Akba, Ankara, 1939, ss.112,113.

⁵⁰⁷ "Rakamların Anlattığı Sanayi", **Kadro**, Sayı:27, Yıl: Mart 1934, Cilt:3, (Yayın Hazırlayan, Cem Alpar), İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1980, s.49; Conker, **a.g.e.**, s.124.

B. Sanayiye 1933-1938 Yılları Arasında Bütçeden Ayrılan Paylar ve Banka Kredileri

Tablo 87: 1933-1938 Yılları Arasında Bütçeden Sanayiye Teşvik İçin Ayrılan Tutarlar

Yıllar	Bütçe Toplamı	Türkofis	2261 Kanun Uyarınca ⁵⁰⁸
1933	1.765.591,17		
1934	2.230.735,59	299.005,23	
1935	3.176.879,39	386.498,32	73.650,02
1936	12.412.913,04	498.098,45	1.179.144
1937	14.372.276,72	627.050,42	1.240.125
1938	6.529.066,12	819.063,78	225.338,17
Toplam	40.487.462,03	2.629.716,20	2.718.257,19

Kaynak: Yıldırım, **agm**, s.597.

Tablo 87’de bütçe toplamaları, bakanlığın 1933-1938 yılları arasındaki toplam gerçekleşen rakamlarını oluşturmuştur. 1929 Dünya ekonomik krizi nedeniyle düşmeye başlayan bütçe toplamı 1934 yılından itibaren hızla yükselmeye başlamıştır. 1937’de bütçe tutarı en yüksek seviyesine ulaşsa da 1938’de bütçe rakamları tekrardan düşmektedir. Bunun da sebebi Avrupa’da olası bir savaşın başlama ihtimaline karşı Milli Savunma Bakanlığının bütçesindeki artıştır. Dış ticaret ofisi olarak kurulmuş olan Türkofis için 1934 yılından itibaren bakanlığın bütçesinden pay ayrılmaya başlanmıştır. Bu pay her yıl düzenli olarak artmıştır. 2261 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu uyarınca 1935 yılından itibaren bütçeye teşvik konulmaya başlanmıştır. Bu rakam 1938 yılına kadar düzenli bir şekilde artmış ancak 1938 yılında bakanlığın bütçesinin düşmesiyle bu teşvikte azalmıştır.

Sanayi sektörüne 1933-1938 yılları arasında verilen banka kredileri Tablo 88’de gösterilmiştir.

⁵⁰⁸ Teşvik-i Sanayi Kanunu 9’uncu maddesine istinaden ithal edilecek makine ve teçhizat için yapılacak yardım.

Tablo 88:1933-1938 Yılları Arasında Milli Bankanın Kredi Dağılımları (TL)

Bankaların Adı	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Türkiye Ziraat Bankası	54.554.543	60.300.326	55.335.275	69.395.173	82.519.163	85.152.852
Etibank				309.168	217.688	2.836.111
Sümerbank	4.041.282	4.744.889	6.405.064	3.930.993	5.275.490	5.752.846
Türkiye İş Bankası	33.097.953	33.312.575	38.069.205	42.808.387	62.071.209	73.634.539
4 Banka Toplam	91.693.778	98.357.790	99.809.544	116.443.721	150.083.550	167.376.348
Diğer Bankalar Toplam	22.452.968	22.259.861	25.858.248	23.350.102	25.963.803	32.810.079
Genel Toplam	114.146.746	120.617.651	125.667.792	139.793.823	176.047.353	200.186.427
Kaynak: TCMB Bülteni , No:10, Ankara,1934, s.31; No:15, Ankara,1934, s.55; No:19, Ankara,1934, s.37; No:23, Ankara,1934, s.37; No:27, Ankara,1934, s.49, No:31, Ankara,1934, s.61.						

Tablo 88'a göre 1933-1938 yılları arasında 876.459.792 TL'lik kredi verilmiştir. 1933 yılından itibaren toplam kredi tutarlarında düzenli olarak artış meydana gelmiş ve en son 1938 yılında toplam kredi miktarı 200.186.427 TL'ye ulaşmıştır. Bir önceki dönem olan 1932-1933 yıllarına göre toplam kredi rakamında 435.287.555 TL'lik bir artış meydana gelmiştir. Bu durum bize Türk bankacılık sisteminin bir önceki dönemde kaybettiği yükseliş ivmesini yeniden kazandığını ve krizin olumsuz etkilerinden kurtulduğunu göstermektedir. Ayrıca rakamlar bankaların krizde kaybedilen müşterilerin tekrar bankalara döndüğünü göstermektedir. Tablo 88'da toplam kredi dağılımlarına baktığımızda ilk beş bankanın toplam kredi tutarının diğer bankalara göre oldukça yüksek olduğunu görmekteyiz. 1924-1938 yılları boyunca Ziraat Bankası, İş Bankası'nın sürekli en yüksek kredi veren kurumlardır. Ziraat Bankası, 1933-1938 yılları arasında toplam 407.257.332 TL'lik kredi verirken bunun toplam kredi içerisindeki oranı %46,5 iken aynı dönemde İş Bankası'nın kredi oranı %32,3'tür. Yeni kurulan Sümerbank'ın kredi oranı %3,4'tür. 1936 yılında kurulan Etibank'ın kredi oranı ise %0,4'tür. Yalnız Etibank kuruluş kanunu gereği sadece kendine bağlı işletmelere kredi verebilmektedir. Onun dışındaki işletmelere banka kredi vermemiştir. Diğer bankaların toplam adedi 47 olup bunların 1933-1938 yılları arasında ki kredi toplamı 152.520.684 TL'dir. Bu tutarın toplam kredi içerisindeki payı %17,4'tür. 1929-1933 döneminde olduğu gibi bu dönemde de diğer bankaların toplam kredi hacimleri İş Bankası veya Ziraat Bankası'na göre düşük kalmıştır. 1929-1933 döneminde 40 banka varken 1933-1938'de bu rakam 51' yükselmiştir. Yine aynı dönemde bu 40 bankanın toplam kredi toplamı 49.851.413 TL'dir. 1933-1938 yılları arasında bir önceki döneme göre diğer bankaların kredi dağılımında 10.669.271 TL'lik bir artış meydana gelmiştir.

Sonuç olarak 1933-1938 yılları arasında Türk bankacılık sektörü güçlenmiş ve buna bağlı olarak bankacılık sektöründeki kredi dağılımlarında artış meydana gelmiştir.

Tablo 89: 1930-1938 Yılları Arasında Kredilerin Dağılımı

	Tarım %	Tarım dışındaki iş sektörü %	Ev halkı sektörü (mesken kredileri) %	Devlet %
1930-1934	18	71	4	7
1935-1938	15	73	3	9

Kaynak: Tezel, **a.g.e.**, s.127.

Tabloya göre en fazla krediler tarım dışındaki iş sektörüne verilmektedir. Sonra tarım sektörü gelmektedir. 1935-1938 yılları arasında tarımsal kredilerin %3 oranında düştüğü görülmektedir. Bununla birlikte Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile birlikte başlayan sanayicilik hamlesinden kaynaklanmaktadır. Buna bağlı olarak da tarım dışındaki iş sektörü kredilerinde %2'lik oranda bir artış olmuştur. Devletin sanayi yatırımları ve Sümerbank'ın bu yatırımlarda ana rol oynamasıyla birlikte devlete ait kredilerde de bu dönemde artış görülmektedir. Devlet kredilerinin %7'den %9'a çıkması Kamu iktisadi teşebbüslerindeki sayının artmasına paraleldir. Mesken kredilerinde ise bir önceki dönemle birlikte bakıldığında çok fazla bir değişim olmadığı görülmektedir.

C. 1935 Nüfus Sayımına Göre Türkiye'de Sanayi

1935 yılında yapılan nüfus sayımında Türkiye'nin nüfusu 16.157.450'dir⁵⁰⁹. O tarihte, 1927 yılındaki gibi sanayi için ayrı bir sayım yapılmadığı için biz burada 1935 sayımında yer alan nüfusun mesleklere göre dağılımını Tablo 90'da gösterilmiştir.

⁵⁰⁹ Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, **İstatistik Yıllığı 1936/1937**, Cilt:9, İstanbul, 1937, s.44.

Tablo 90: 1935 Nüfus Sayımına Göre Sanayi Kollarına Göre Çalışan Nüfus

Sanayi Kolu	Çalışan Kişi
Maden Ocakları	18.735
Taş ve Toprak Sanayi	16.186
İnşaat, Bina Ve Mobilya Sanayi	80.011
Ağaç İşleme Sanayi	65.397
Demir Sanayi	57.904
Makine, Cihaz Ve Alet İmalatı Sanayi	14.451
Kimya Sanayi	890
Dokuma Sanayi	83.961
Kâğıt Sanayi	5.420
Deri, Kösele, Kauçuk Sanayi	17.028
Gıda, İçki Ve Tütün Sanayi	86.906
Elbise Sanayi	103.071
Elektrik, Gaz ve Su Üretim ve Dağıtım	1.571
Sanayi Müesseseleri Teknik Ve İdare Memurları	3.297
İşçiler	100.980
Karma Sanayi	613
Toplam	656.421
Kaynak: Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, İstatistik... , C:9, s.44 ⁵¹⁰ .	

1927 yılında yapılan Sanayi sayımında sanayide çalışan sayısı 256.855⁵¹¹'idi. Ancak 1927 yılında yapılan nüfus sayımında sanayide çalışan sayısı 299.369 kişi olarak tespit edilmiştir⁵¹². Aradaki fark mevsimsel faktörlerden ileri gelmektedir. Zira sanayi sayımı Aralık ayında yapılmıştır⁵¹³. Tablo 90'a göre sanayi sektöründe çalışan 656.421 kişi 1927 yılına göre yüksek olsa da genel nüfus içerisindeki oranı %4,06'dır. Buna karşın Ticaretle uğraşan nüfusun oranı %1,35, Tarım Nüfusu %40,1, Mesleksiz ve Mesleği Bilinmeyenlerin oranı %50'dir. Mesleksiz ve mesleği bilinmeyenleri çıkardığımızda Türkiye'nin nüfusunun büyük çoğunluğunun hâlâ tarımla uğraştığı görülmektedir.

VI. Üçüncü Bölümün Değerlendirmesi

1929 Dünya ekonomik krizi, tüm Dünyada olduğu gibi Türkiye'de ekonomi politikalarını yeniden gözden geçirmeyi zorunlu hale getirmiştir. Bu dönemde hükümet, ülkenin gelişmesinin özel sektörle olamayacağını açıkça görmüştür. Zira özel sektör

⁵¹⁰ 1935 sayımında sanayi

⁵¹¹ DİE, **a.g.e.**, s.9.

⁵¹² Başvekâlet Genel Müdürlüğü, **İstatistik Yıllığı 1929**, Cilt:2, İstanbul, 1929, s.39.

⁵¹³ Çavdar, **Türkiye'de Toplumsal...**, s.152.

yatırımlarını kıyı kesimlerine yaparak daha çok kâr getirmesi için ufak işletmelere öncelik vermiştir. Kimi sanayici de sadece spekülâtif amaçla iş yapıyordu. İktisat Vekili Celal Bayar'a göre Türkiye'nin sanayileşme projesi özel sektöre bırakılacak olursa Türkiye 200 yıl daha sanayileşmesini gerçekleştiremezdi.

Sanayileşme hamlesini gerçekleştirme işini üzerine alan hükümet, devletçilik ilkesi gereği bu işi yapmıştır. Ancak Türkiye'de devletçilik özel sektöre tüm alanları kapatan Rusya modeli olmayarak Başbakan İsmet İnönü'nün dediği gibi "*mutedil devletçilik*" olmuştur.

Türk hükümetinin ülkede sanayi planı hazırlayıp bunları faaliyete geçirmesi için paraya ihtiyacı olmuştur. Bunu temin etmek üzere Başbakan İsmet İnönü ve Dış İşleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, Amerika'nın Ankara büyükelçisi Joseph Grew'le temasa geçmiştir. Grew, Türk politikacıları Amerikalı finans çevreleriyle tanıştırmıştır. 1931 yılında Şükrü Saraçoğlu bu çevrelerden kredi bulmak için Amerika'ya gitmiştir. Türkiye'nin istediği kredi miktarı 50-100 milyon dolar civarında olup bu rakam Birinci Beş Yıllık Sanayi Planıyla kurulacak fabrikaların kuruluş rakamına eşittir. Amerikalı finans çevrelerinden istenen para Türkiye'de dokuma ve iplik fabrikalarının kurulmasında ve bankacılık sektörünün güçlendirilmesinde kullanılması düşünülmüştür. Türk hükümetinin kredi talebi, Amerikan hükümetinden değil Amerikalı finans çevrelerinden olmuştur. Türkiye, 1939 yılına kadar Amerikan hükümetiyle kredi için temas kurmayacaktır. Türkiye'nin 1931 yılındaki kredi talebi gerek Dünya ekonomik krizi gerekse de Amerikalı Ermenilerin başını çektiği karşı görüşler nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.

Amerika ile sonuçsuz kalan kredi sürecinden bir yıl sonra Başbakan İsmet İnönü, Sovyet Rusya'nın daveti üzerine bu ülkeye gitmiştir. Gezi sonunda Sovyetler, Türkiye'ye 16 milyon TL'lik faizsiz ve 20 yıl geri ödemeli olarak kredi vermeyi ve kurulacak sanayi işletmeleri için teknik destek vermeyi kabul etmiştir. Hükümetin sanayileşme için kredi bulma çabası 1930 yılında başlamış ancak Dünyadaki ekonomik şartlar bu süreci 1933 yılına sarkıtmıştır. Sovyet Rusya'dan alınan kredi ile hükümet 3 yıllık sanayi planı yapmaya başlamıştır. Türkiye yaptığı 3 yıllık sanayi planının planlamasını tamamlayamadan 1932 Ağustos ayında Prof. Orloff başkanlığında Rus uzman heyeti Türkiye'ye gelmiştir. Üç ay boyunca ülkede incelemelerde bulunan Rus uzmanlar, Türkiye'de kurulacak sanayi için rapor hazırlayıp İktisat Bakanlığına sunmuşlardır. Bu rapor, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın temelini oluşturmuştur.

Rus uzmanlar, Türkiye'ye gelmeden önce İktisat Bakanlığında koyu devletçi politikalarıyla bilinen ve bu politikalar nedeniyle özel sektörün tepkisini çeken Mustafa Şeref (Özkan), Atatürk'ün talimatıyla görevini Celal Bayar'a bırakmıştır. Göreve gelişiyle Celal Bayar, Âli İktisat Meclisi'nden Türkiye'de sanayinin nasıl gelişeceği hakkında rapor hazırlamasını istemiştir. Rapor da, Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası'nın

kaldırılarak yerine başka bir bankanın kurulması önerilmiştir. Bu öneri üzerine Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile kurulacak fabrikaları kurma işini devralacak olan Sümerbank 1933 yılında 20 milyon sermaye ile kurulmuştur. Sümerbank, bu denli güçlü sermaye ile kurulan ilk devlet bankası olmuştur. Yine güçlü yapısıyla Sümerbank, devlet sanayi yatırımlarının ana yüklenicisi haline gelmiştir. Sümerbank, aynı zamanda 1925 yılından beri gelen zayıf devlet bankacılığının da sonu olmuştur.

Bankacılık kredilerinde de 1933-1938 yılları arasında ciddi artışlar meydana gelmiştir. 1929 Dünya ekonomik kriziyle düşen banka kredileri 1933'ten itibaren sürekli artarak 1938 yılında 200.186.427 TL'ye yükselmiştir. 1933-1938 döneminde toplam 876.459.792 TL'lik kredi verilmiştir.

Cumhuriyet tarihin ilk planlı sanayileşme hamlesi olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda ilk hedef hammadde Türkiye'de bulunan sanayiye kurmak olmuştur. Toplam 43 milyon TL olarak tahmin edilen 20 fabrikanın maliyeti ilk önce 65 milyona sonra da 100 milyon TL'ye çıkmıştır. Planın hemen hemen tamamını Türkiye kendi ekonomik imkânlarıyla gerçekleştirmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın da kurulacak fabrikalar ihracata yönelik olmayıp iç piyasanın ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olup bunları 74 milyon TL'lik bir katma değer üretmesi hesaplanmıştır. Planla kurulan fabrikalarda okul, kreş, kütüphane, alışveriş merkezleri ve tiyatro salonları yer almıştır. Bu sayede Anadolu'nun en ücra köşesine yeni Türkiye'nin yaşam biçimi girmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın kıyı kesimleri yerine Türkiye'nin iç kesimlerine kurulduğu için maliyetinin arttığı ve planın ekonomik olmadığı iddia edilmiştir. Ancak plan yapılırken kurulacak fabrikaların ekonomik olup-olmadığına bakılmamıştır. Planda önemli olan devletin sanayileşmeyi gerçekleştirmesi ve bu sanayiye Anadolu'nun en ücra köşelerine götürmek istemesidir. Türk sanayicisinin 1923'ten beri temel sorunlarından biri olan yetişmiş personel sorununu da çözmek için Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'ndan öğrenci yetiştirilmesi için 500.000 TL'lik ayrı bir kaynak ayrılmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarılı olması ile hükümet 1936 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı hazırlamıştır. Bu plan ilkinden çok daha büyük olup Türkiye'de kurulacak olan başta madencilik ve enerji sektörlerinin alt yapısını oluşturmuştur. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı uygulamak için Etibank kurulmuştur. Ancak II. Dünya Savaşının başlaması sebebiyle plan uygulanamamıştır.

Dönemin en önemli uygulamalarından biri de iktisadi devlet teşekküllerinin kurulmasıdır. Bundaki amaç hızla büyüyen devlet yatırımlarının tek elden yönetilmesini sağlamaktır. İktisadi devlet teşekkülleri günümüzde faaliyetlerini gösteren pek çok büyük firmanın üst düzey yöneticilerini yetiştirdiği için günümüze de damgasını vurmuştur.

SONUÇ

Osmanlı Devletinde gerek kapitülasyonlar gerekse de 1878 yılından 1922 yılına kadar devam eden savaş hali ve 1917’de Alman Mark’ı üzerindeki kur oyunları yüzünden Türk sermayesi yok olma seviyesine gelmiştir. Kapitülasyonlar ve sermayesizlik nedeniyle gelişemeyen Osmanlı sanayisinden yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ne birkaç askeri fabrikada kalmıştır.

Kurtuluş savaşının kazanılmasının ardından barış antlaşması imzalanmadan önce, İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongreye ülkenin dört bir tarafından sanayici, çiftçi, tüccar ve işçiler katılmıştır. Kongrede yeni kurulan devletin ekonomik parametreleri belirlenmiştir. Bu parametreler; vergiler, sanayide kredi, bankacılık ve Teşvik-i Sanayi Kanunudur. Kongrede alınan kararların yaptırım gücü olmamasına rağmen, hükümetler uyguladıkları ekonomik politikalarla İzmir İktisat Kongresi’nde kabul edilen görüşleri hayata geçirmişlerdir.

23 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile uzun yıllar Osmanlı Devleti’nin gelişmesine engel olan kapitülasyonlar kesin olarak kaldırılarak kapitülasyonlardan dolayı zarar gören devlet ve halk bağımsızlığa kavuşmuştur. Ancak Lozan Antlaşmasında; Türk hükümeti 1929 yılına kadar 1 Eylül 1916 tarihli gümrük tarifesini uygulamayı kabul etmiştir. Bu nedenle, Türk hükümeti gümrükler üzerinde istediği denetimi sağlayamadığı gibi yurt içindeki sanayi sektörünü de yeterince koruyamamıştır. Lozan Antlaşmasında çözüme kavuşturulan bir diğer konuda azınlıklar meselesidir. Antlaşmaya göre; 1,5 milyon Rum Türkiye’yi terk etmiş karşılığında da yaklaşık 500 bin Türk Anadolu’ya gelecektir. Rumların gidişiyile özellikle sanayi sektöründe yetişmiş eleman sıkıntısı yaşanmışsa da başta Ticaret ve Sanayi Odaları olmak üzere pek çok kurum, işletme ve şehirlerin Türkleşmesi sağlanmıştır.

İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar neticesinde, ülkede sermayeyi biriktirmek amacıyla önce İş Bankası sonra da Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. İş Bankası’nın kuruluşunda bizzat Atatürk rol oynamış, banka kısa zamanda büyüyerek Türkiye’nin en büyük ticari bankalarından biri haline gelmiştir. İş Bankası’nın kısa sürede büyüyüp lider bankalardan biri olması Türklerin de bankacılık yapabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. İş Bankası 1924-1938 yılları boyunca sadece ticari bankacılık yapmamış aynı zamanda pek çok sanayi işletmesini bizzat kurmuş ya da kuruluşuna iştirak etmiştir.

Hükümet, Sanayi ve Maadin Bankası’nı 1925 yılında sanayiye destek olması ve yabancıların Türkiye’de sanayi bankası kurarak Türk sanayileşme hamlesini kontrolleri altına almalarını engellemek amacıyla kurmuştur. Bu durum, hükümetin yabancı sermayeye karşı olan güvensizliğini göstermektedir. Böyle bir kararın kapitülasyonların kaldırıldığı Lozan

Antlaşmasından yaklaşık iki yıl sonra gelmesi Türk toplumunun ve yöneticilerin bilinçaltında kapitülasyonların olumsuz izlerinin hâlâ canlılığını koruduğunu göstermiştir.

Sanayi ve Maadin Bankası 1925-1932 yılları arasında Osmanlı Devletinden kalma fabrikaları devralarak onları işletmiştir. Bankanın ilk amacı sanayiye kredi vermek ikincisi de devraldığı ve sonradan kuracağı fabrikaları kârlı duruma geçirdikten sonra özel sektöre devret olmuştur. Böylece özel sektörün devlet eliyle güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Ancak, Sanayi ve Maadin Bankası özel sektöre kredi veremediği gibi kendine bağlı işletmeleri de özel sektöre devredememiştir. Bunu nedenle banka, 1932 yılında kaldırılarak kendine bağlı fabrikaları yönetme görevi Devlet Sanayi Ofisi'ne, bankacılık vasfı da Sanayi Kredi Bankası'na bırakılmıştır. Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluşunda yer alan ve devlet eliyle kurulan sanayinin özel sektöre devredilme hedefi 1925-1938 yılları arasında hükümetlerin temel amacı olmuştur.

Devlet, çoğu zaman özel sanayi sektörüne müdahalelerde bulunmuşsa da bu Türkiye'nin içerisinde bulunduğu sanayideki geriliği önleme ve sanayileşme hamlesini gerçekleştirmek için yapılmıştır. Bu hamleler özel sektörü ortadan kaldıracak, onun elindeki hakları alacak davranışlara dönüşmemiştir. Bu açıdan bakıldığında, Atatürk döneminde sanayide yarı liberal yarı devletçi bir politika izlenmiştir.

Hükümet, sanayiyi desteklemek amacıyla 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanununu çıkarmıştır. Kanun, 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanununun özel sektörü yeterince desteklememesi nedeniyle kabul edilmiş olup atölyeler de dâhil olmak üzere her türlü işletmeye bu kanunla destek verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti sanayiyi sadece Teşvik-i Sanayi Kanunu ile desteklememiştir. Aynı zamanda 1924-1938 yılları arasında İktisat Bakanlığının bütçesinden toplam 8.452.259 TL'lik teşvik özel sektöre verilmiştir.

Türkiye'de 1927 yılında yapılan sanayi sayımında 65.245 işletme tespit edilmiştir. Bu sayıya ev atölyeleri dâhil olmayıp Türkiye'deki sanayi işletmelerinin %79'luk kısmını küçük işletmeler oluşturmuştur. Orta ve büyük ölçekli işletmelerin oranları çok daha düşük düzeyde kalmıştır. Dönem boyunca özel sektör, elinde yeterince sermaye olmadığı için işletmesini büyütememiştir.

Türkiye'de özel sektörün 1923-1938 yılları arasında sanayileşme hamlesini başlatamamasının nedenleri; uygun vade ve faizle sanayi kredisi bulamama, yetersiz sermaye, yüksek ve çeşitli vergiler, yetişmiş eleman eksikliği ve tecrübesizliktir. Özellikle vergiler ve kredi, Türk sanayicisinin dönem boyunca en çok yakındığı konuların başında gelmiştir. Yanlış vergilendirme usulleri nedeniyle, bazı sanayiciler fabrikasındaki makineleri bırakıp elle üretime

geçmek zorunda kalmışlardır. Bu durum özel sanayi sektöründe ki makineleşme hızını düşürmüştür.

Sanayicinin uygun şartlarda kredi bulması da çoğu zaman mümkün olmamıştır. 1923-1938 yılları arasında kredi de en büyük sorun vade ve yüksek faiz oranları olmuştur. Faiz oranları bölgeden bölgeye hatta şehirden şehire değişim göstermiştir. İstanbul'da en düşük faiz oranı %8 iken Erzurum'da bu oran %20'lere çıkmıştır. Ayrıca, sanayi kredisi alamayan veya bulamayan sanayici kısa vadeli ve düşük faizli ticari kredi kullanmak zorunda kalmıştır. Sanayiciler, bu ticari krediyi işletmesini geliştirmek için değil, işletmesinin kırtasiye giderleri için kullanmışlardır.

Yerli Türk bankalarının artan sayıları 1923-1938 yılları arasında mudilerde ve bankaların sermayelerinde bir artış meydana getirmiştir. Zamanla Türk bankacılık sistemi gelişerek 1924 yılında 25.113.216 TL olan kredi hacmi 1938 yılında 200.186.427 TL'ye çıkmıştır. Ancak bunun sanayiye etkisi düşük olmuştur.

Türkiye'nin özel sektör eliyle sanayileşemeyeceği düşüncesi 1929 Dünya ekonomik kriziyle ortaya çıkmıştır. Krizden çıkış yolları, İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor ve 1930 Ekonomik programıyla aşılacak istenmişse de bu rapor ve program sadece sorunu ortaya koymaktan öteye geçememiştir.

Türk hükümetinin gerek krizden çıkma gerekse de Türkiye'nin sanayileşmesini gerçekleştirecek sanayi planı yapması 1932 yılına kadar mümkün olamamıştır. Bunun en büyük nedeni ülkede sanayileşme hamlesini yapacak sermayenin olmayışıdır. Bu sermayeyi temin etmek amacıyla 1930-1931 yıllarında Türk hükümeti Amerikan sermaye çevreleriyle temasa geçmişler ve onlardan 50-100 milyon dolar civarında kredi talebinde bulunmuşlardır. Ancak gerek Dünya ekonomik krizi gerekse de Amerikalı Ermenilerin karşıt propagandaları bu girişimi sonuçsuz bırakmıştır.

Türkiye ihtiyaç duyduğu kredinin çok az bir kısmını ve teknik desteği İsmet İnönü'nün 1932 yılında Rusya'ya yaptığı gezide bulmuştur. Bu gezi sonrasında Rusya, Türkiye'ye faizsiz 16 milyon TL'lik ve 20 yıl geri ödemeli kredi vermeyi kabul etmiştir. Rusya gezisinden sonra İktisat Bakanı Mustafa Şeref Özkan, 3 yıllık sanayi planını hazırlamaya başlamışsa da plan, İktisat Bakanına karşı yapılan eleştirilerden dolayı tamamlanamamıştır.

Başbakan İsmet İnönü'nün Rusya gezisinde kararlaştırıldığı üzere, Prof. Orloff başkanlığında ki Rus uzmanlar Türkiye'ye gelerek kurulacak sanayi kolları üzerinde incelemelerde bulunmuşlardır. Rus uzmanlar yaptıkları incelemeler sonunda hazırladıkları raporu İktisat Vekiline sunarak Türkiye'den ayrılmışlardır. Bu rapor, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın temelini oluşturmuştur.

Türkiye’de 1923-1938 yılları arasında devlet eliyle sanayileşme hamlesinin iki önemli ismi vardır. İlki Celal Bayar, ikincisi de Sümerbank’tır. Celal Bayar, koyu devletçi politikalarıyla bilinen Mustafa Şeref Özkan’ın yerine İktisat Bakanı olmuştur. Celal Bayar, İş Bankası genel müdürlüğü sırasında yaptığı sanayi yatırımlarıyla özel sektör tarafından tanınan bir kişi olmuştur. Sümerbank, 20 milyon TL’lik sermaye ile kurulan o dönemki en güçlü devlet bankası olmuştur. Banka, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın da devlet tarafından kurulacak fabrikaların yapımı işini üstlenerek Türk sanayisinin kurulmasında ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Cumhuriyet tarihinin ilk büyük sanayileşme planı olmuştur. Planın ana amacı ithal ikamesi olup hammaddesi Türkiye’de bulunan ürünlerin yurt içinde üretilmesini hedeflemiştir. Böylece, Türkiye’nin dış ticaret açığına neden olan sanayi kollarında ithalatın azaltılması ya da tamamıyla bitirilmesi hedeflenmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile sanayileşme Anadolu’nun içlerine hatta köylerine kadar gitmiştir. Yeni fabrikalarla birlikte Anadolu’nun içlerinde spor merkezleri, kütüphane, tiyatro, alışveriş merkezleri, kreşler, lojmanlar, sağlık merkezleri, yüzme havuzları ve okullar kurulmuştur. Kurulan bu fabrikalar, aynı zamanda kültür ve eğitim merkezleri haline gelmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın büyük bir bölümünü Türkiye kendi imkânlarıyla gerçekleştirmiştir. Planla birlikte yetişecek personeller ileride özel sektörde dâhil olmak üzere Türkiye’nin sanayileşmesinde ve sanayi şirketlerinde önemli rol oynamışlardır. Planda, özel sektörün yapamadığı büyük fabrikalar yapılmıştır. Ancak özel sektöründe yatırım yapması engellenmemiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın başarılı olmasından sonra İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Bu planın uygulanması için Sümerbank örneğinde olduğu gibi Etibank kurulmuştur. Ancak II. Dünya savaşı nedeniyle plan gerçekleştirilememiş hatta savaş nedeniyle Türkiye’nin sanayileşmesi yavaşlamış hatta durma noktasına gelmiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

TBMM Arşivi

TEZLER

Elmacı, Mehmet Emin, "II. Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar", **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, İzmir, 2001.

Gözcü, Alev, "1930 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrasında Türkiye'de Ekonomik Politika Arayışları", **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, İzmir, 2012.

Yıldırım, Vehbi Emre, "Basında Havuz-Yavuz Davası", **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2005.

GAZETELER VE RESMİ YAYINLAR

Akşam

Cumhuriyet

Finacial Times

Hakimiyet-i Milliye

Milliyet

Ulus

Zaman

1927 Senesi Sanayi Tahriri Neticeleri, Başvekâlet Merkez İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, Ankara, 1928.

1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar, Ankara Sanayi Odası, Ankara, 2008.

Âli İktisat Meclisi, **Âli İktisat Meclisi Raporları**, No:8, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1932.

-----, **Türkiye'de Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkişaf Edebilir?**, No:12, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1933.

Asım Süreyya İloğlu, **Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bir Bakış**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1974.

Başvekalet İstatistik Genel Müdürlüğü, **İstatistik Yıllığı 1929**, Cilt:2, İstanbul, 1929.

-----, **İstatistik Yıllığı 1936/1937**, Cilt:9, İstanbul, 1937.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Sanayi İstatistikleri Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1939 Seneleri Faaliyeti**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1941.

Cumhuriyet Halk Fırkası, **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

-----, **CHF Nizamnamesi ve Programı**, TBMM Matbaası, Ankara, 1931.

Cumhuriyet Halk Partisi, **CHP Programı**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **Sanayi Sayımı 1927**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1969.

Ekonomi Bakanlığı, **Sınai Tesisat ve İşletme ve Vekâlet Teşkilatına İlaveler Hakkında Raporlar**, Ankara, 1935.

Etibank, Etibank, Ankara, 1949.

H. Avni, **1926-1927-1928 Seneleri Faaliyet ve Muamelatına Ait Umumi Rapor**, İTO, İstanbul, 1935.

İktisadi Program 1930, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1930.

İktisat Vekâleti, **Şeker Sanayimiz Hakkında Beynelmilel Şeker İstatistik Birliği Şefi Dr. Gustav Mikusch Tarafından Hazırlanan Rapor**, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1934.

İstanbul Milli Sanayi Birliği, **Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müessesat-ı Sanayiye Oktruva Resmine Tabimidir**, İstanbul, 1928.

İstanbul Ticaret Odası, **Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış**, İTO yay., İstanbul 1989.

-----, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Eylül 1923 – Mayıs 1926 Faaliyet ve Uygulamalarına Dair Genel Rapor**, Çev. Atilla Ulusoy , İTO, İstanbul, 2001.

-----, **Ticaret ve Sanayi Odasında Müteşekkil İstanbul İktisat Komisyonu Raporu**, Çev. Aynur Karayılmazlar, İstanbul, 2006.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, **1928 Senesi Kongresi Neşriyatından Milli Sanayimizin Himayesi Hakkında Kongre Sanayi Encümeni Raporu**, Cumhuriyet Matbaası, 1928.

-----, **1929 Kongrası Raporlarından Memleketimizde Sanayi Kredisi**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1929.

-----, **Türkiye'de 10 Yıl Cumhuriyetin Hayatı 1923-1933**, İstanbul Ticaret Odası Mecmuası Fevkalade Nüshası, 29 Ekim 1933.

-----, **1929 Senesi Kongra Talimatnamesi**, Marifet Matbaası, İstanbul, 1929.

-----, **1930 Oda Kongrası Kararları**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1930.

-----, **1932 Oda Kongresi Kararları**, Matbaacılık ve Neşriyat TAŞ, İstanbul, 1932.

-----, **1933 Oda Kongresi Rapor ve Kararları**, Matbaacılık ve Neşriyat, İstanbul, 1933.

-----, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1926 Senesi Kongresi**, Matba-ı Ebuzziya, İstanbul, 1926.

-----, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1928 Kongresi Mukarreratı**, İstanbul, 1928.

-----, **Milli Sanayi siyaseti ve Programı**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1931.

-----, **Sanayimizin Himayesi Esasları Hakkında Bazı Sanayi Erbabının Mütaleaları**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1933 Kongresi Neşriyatından, İstanbul, 1933.

Kanunlar Dergisi, Cilt:12, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Cilt:12, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Cilt:13, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Cilt:2, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Cilt:3, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Cilt:4, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Cilt:5, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Cilt:7, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Cilt:8, TBMM Matbaası, Ankara.

Kesebir, Şakir, **İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor**, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1930.

Nizamettin Bey, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Kongrasına Verilen Raporlardan Mükerrer Sanayia Doğru**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1929.

Örs, Feri Erkan Serçe, Mehmet Şakir Örs, **Yüzyıllar Köprüsü 19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi**, İzmir Ticaret Odası, İzmir, 2002.

Ravndal, G. Bie, **Turkey Commercial and Industrial Handbook**, United States Department Of Commerce, Washington, 1926.

Reşat, **Sanayimizin İnkişafında Ehemmiyetle Nazarı Dikkata Alınması İcabeden Noktalar**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1933 Kongresi Neşriyatından, İstanbul, 1933

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, **Türk Sanayiinin Dünü, Bugünü ve Yarını**, Ankara, 1983.

Sadri Enver, **Türkiye Madenciliği**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1933 Kongresi Raporlarında, İstanbul, 1933.

Sümerbank Holding A.Ş., Creative Yayıncılık, İstanbul, 1988.

Sümerbank, **Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları**, b.y.y, yy, t.y.

-----, **Sümerbank Capital:TL 200.000.000**, b.y.y,yy, t.y.,.

TBMM ZC, Devre:1, Cilt:18, İçtima:3, İnikat:1, Tarih:1.03.1338 (1922), TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Devre:1, Cilt:27, İçtima:3, İnikat: 187, Tarih:5.02.1339 (1923), TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

-----, Devre:2, Cilt:17, İçtima:2, İnikat:94, Tarih:5.04.1341 (1925), TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Devre:2, Cilt:18, İçtima: 2, İnikat:105, Tarih: 18.4.1341 (1925), TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Devre:2, Cilt:21, İçtima:3, İnikat:45, Tarih:25.01.1926, TBMM Matbaası, Ankara, 1977.

-----, Devre:2, Cilt:32, İçtima:4, İnikat:73, Tarih:28.05.1927, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Devre:2, Cilt:33, İçtima:IV, İnikat:82, Tarih:25.06.1927, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Devre:3, Cilt:11, İçtima:2, İnikat:65, Tarih:16.05.1929, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Devre:3, Cilt: 16, İçtima:3, İnikat:33, Tarih:20.02.1930, TBMM Matbaası, Ankara

-----, Devre:3, Cilt:21, İçtima:3, İnikat:84, Tarih:2.10.1930, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Devre:3, Cilt:12, İçtima:2, İnikat:74, Tarih:1.06.1929, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Devre:3, Cilt:12, İçtima:2, İnikat:71, Tarih:28.05.1929, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Devre:4, Cilt:9, İçtima:1, İnikat:77, Tarih:3.07.1932, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Devre:4, Cilt:9, İçtima:1, İnikat:80, Tarih:7.7.1932, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Devre:4, Cilt:16, İçtima:2, İnikat:5, Tarih:3.06.1933, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Devre:2, Cilt:32, İçtima: IV, İnikat:69, Tarih:19.05.1927, TBMM Matbaası, Ankara

-----, Devre:4, Cilt:3, İçtima: Fevkalade, İnikat:33, Tarih:21.07.1931, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Devre:4 Cilt:15 İçtima:2, İnikat:61, Tarih:28.05.1933, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Devre:4, Cilt:22, İçtima:3, İnikat: 50, Tarih:12.05.1934, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Devre:5, Cilt: 4, İçtima: F, İnikat:38, Tarih:14.06.1935, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Devre: 5, Cilt:26, İçtima:3, İnikat:74, Tarih:10.06.1938, TBMM Matbaası, Ankara.

-----, Devre: 5, Cilt:26, İçtima:3, İnikat:77, Tarih:17.06.1938, TBMM Matbaası, Ankara..

T.C. Merkez Bankası Bülteni, No:10 Kanunusani-Mart 1934.

-----, No:14 İkincikanun-Mart 1935.

-----, No:31 Nisan-Haziran 1939.

-----, No:15 Nisan-Haziran 1935.

-----, No:19 Nisan-Haziran 1936.

-----, No:23 Nisan-Haziran Ankara, 1937.

-----, No:27 Nisan-Haziran 1938

-----, No:16 Temmuz-Eylül 1935.

Türkiye Bankalar Birliği, **50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye’de Bankacılık Sistemi 1958-2007**, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul, 2008.

-----, **İktisat Ve Ticaret Ansiklopedisi**, C.1, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul, 1946.

-----, **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, Cilt:2, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul, 1946.

T.C. Resmi Gazete, 24 Mayıs 1934, Sayı:2709.

-----, 1 Mayıs 1930, Sayı:1485.

-----, 10 Haziran 1933, Sayı:2423.

-----, 10 Temmuz 1932, Sayı:2146.

-----, 10 Temmuz 1939, Sayı:4254.

-----, 11 Haziran 1933, Sayı:2424.

-----, 12 Ağustos 1929, Sayı:1265.

-----, 12 Ocak 1938, Sayı:3806.

-----, 13 Ağustos 1929, Sayı:1266.

-----, 14 Temmuz 1932, Sayı:2150.

-----, 18 Haziran 1942, Sayı:5135.

-----, 18 Mart 1941, Sayı:4761.

-----, 19 Haziran 1933, Sayı:2431.

-----, 19 Temmuz 1940, Sayı:4565.

-----, 22 Haziran 1935, Sayı:30353.

-----, 23 Ocak 1936, Sayı:3213.

-----, 24 Ocak 1940, Sayı:4415.

-----, 26 Haziran 1934, Sayı:2736.

-----, 26 Haziran 1935, Sayı:3038.

-----, 26 Kasım 1936, Sayı:3469.

-----, 27 Haziran 1933, Sayı:2438.

-----, 29 Mart 1926, Sayı:334.

-----, 4 Temmuz 1938, Sayı:3950.

Türkiye İş Bankası, **Nizamname-i Esasi**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1340.

Türkiye İş Bankası, **Türkiye İş Bankası On Yılı 1924-1934**, Devlet Matbaası, Ankara, 1934.

Ufuk Gülsoy, Bayram Nazır (Hazırlayan), **Türkiye’de Ticaretin Öncü Kuruluşu**

Dersaadet Ticaret Odası (1882-1923), İTO, İstanbul, 2009.

Yılmaz, Fikret (Yay. Hazırlayan), **İzmir Ticaret Odası Meclis Karar Defterleri I-II 1922-1930**, İzmir Ticaret Odası, İzmir, 2008.

Zeytinoğlu, Erol, Necia Pur (Yay, Hızr), **İstanbul Ticaret Odasının 100 Yılı (1882-1982)**, İTO yayınları, İstanbul, 1992.

KİTAPLAR

Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923**, TTK, Ankara, 1989.

-----, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933**, TTK, Ankara, 1972.

-----, **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, TTK, Ankara, 1989.

-----, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Ağaoğlu, Samet, **Küçük Sanat Meseleleri Türkiye'de ve Başka Yerlerde**, İstanbul, 1939.

Ahmet Şerif, **Mahsulat-ı Mahalliye İçin Tahmini Sanayi Projeleri**, Dersaadet Ahmet İhsan ve Şürekası, 1339 (1923).

Akalın, Güneri, **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, Maliye Bakanlığı, Ankara, 2008.

Akgüç, Öztin, **Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler**, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul, 1975.

Aksoy, Yaşar, **Kurtuluş Savaşı Işığında İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat 1923)**, İzmir İktisat Kongresi, İzmir, 1991.

Apak, Kemalettin, Cevdet Aydınelli ve Mehmet Akın, **Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri**, Selüloz Basımevi, İzmit, 1952.

Aralov, S. I., **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları**, Çev. Hasan Ali Ediz, Birey Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

Arar, İsmail, **Hükümet Programları 1920-1965**, Burçak yayınları, İstanbul, 1968.

Arı, Kemal, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Arıkan, Zeki, **İzmir Basımından Seçmeler 1923-1938**, Cilt II, I. Kitap, İBB yayınları, İzmir, 2008.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1919-1938, Cilt, I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1906-1938, Cilt, II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1918-1937, Cilt, III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991.

Atay, Falih Rıfki, **Çankaya**, Bateş Yayınları, İstanbul, 1984.

- Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1983.
- , **Türkiye'nin Düzeni Dün, Bugün, Yarın**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1968.
- Avni, Hüseyin, Halit Güteryüz, **Türkiye'de Sanayinin İnkışafı**, İstanbul, 1937.
- Aydemir, şevket Süreyya, **Cihan İktisadiyatında Türkiye**, Ankara, 1931.
- , **İkinci Adam**, Cilt:1, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1993.
- , **İnkılap Ve Kadro**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.
- , **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1967.
- , **Tek Adam**, Cilt. III, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1985.
- Baban, Cihat, **Politika Galerisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1970.
- Başar, Ahmet Hamdi, **Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi**, Cilt, 1, Murat Koraltürk (Yayına Hazırlayan), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Başar, Ahmet Hamdi, **İktisadi Devletçilik**, Cilt: I, İstanbul, 1931.
- Bayar, Turgut, **La Türkiye İş Bankası et L'économie de la Turquie**, Montreux, 1939.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt. III, Kısım IV, TTK yay., Ankara, 1991.
- Bila, Hikmet, **CHP 1919-1999**, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.
- Bilimer, Zühdü Sabit, **4 Milyonluk Dava**, Tan Matbaası, İstanbul, 1936.
- Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, İmge Yayınları, Ankara, 2009.
- , **Türkiye'de Devletçilik**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- Bostancı, M. Naci, **Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996.
- Bozdağ, İsmet, **Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar Çekişmeleri**, Kervan Yayınları, İstanbul, t.y.
- Buğra, Ayşe, **Devlet ve İşadamları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Bulutay, Tuncer, Yahya S. Tezel, Nuri Yıldırım, **Türkiye Milli Geliri (1923-1948) Tablolar**, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974.
- Celal Bayar'ın TBMM'de Yaptığı Kanun Tekliflerinin Esbabı Mucibeleri**, (Der. Özel şahingiray), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999.
- Cilov, Haluk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1962.
- Çavdar, Tevfik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, İmge yayınları, Ankara, 2003.

- , **Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)**, İmge Yayınları, Ankara, 1992.
- , **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, (Ed. Melek Düzgüneş), Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973.
- Derin, Haldun, **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul, 1940.
- Dervişoğlu, Fatih M., **Türkiye’nin Havacılık Efsanesi: Nuri Demirağ**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.
- Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, 14. Baskı, Ankara, 1997.
- Doktor Lütfi, **Türkiye Cumhuriyeti ve Siyaseti Milliyeye ve İktisadiye**, Matbaa-ı Milli, 1340 (1924).
- Effimianidis, Yorgaki, **Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye**, Cilt:I, Kaatçılık ve Matbaacılık AŞ, İstanbul, 1935.
- , **Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye**, Cilt:II, Kaatçılık ve Matbaacılık AŞ, İstanbul, 1936.
- Egesoy, Muzaffer, **Cumhuriyet Devrinde Vasıtalı Vergiler**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara, 1961.
- , **Cumhuriyet Devrinde Vasıtasız Vergiler**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara, 1961.
- Ekinci, Necdet, **Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- Ekonomi Bakanlığı, **Ekonomi Bakanlığının Parti Ekonomi Programına Göre Yaptığı İşler Hakkında Rapor**, Ekonomi Bakanlığı, Ankara, 1935.
- Eldem, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, TTK, Ankara, 1994.
- Emiroğlu, Cezmi, **Dünya İktisadi Buhranında Para ve Kredi Politikasının Tesirleri Hakkında**, Damga Matbaası, 1933.
- Esen, Oğuz, Ercan Enç, **İzmir İktisat Kongreleri ve Gelecek 10 Yıl**, İzmir İktisat Kongresi Yayınları, İzmir, 1992.
- Ferman, Cumhur, **Türkiye’de Sanayi Kredisi**, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, İstanbul, 1951.
- Goloğlu, Mahmut, **Milli Mücadele Tarihi - V 1923 Türkiye Cumhuriyeti**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006.
- , **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1931-1935**, Cilt:III, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006.

Grew, Joseph C., **Atatürk ve Yeni Türkiye**, Çev: Gülşen Ulutekin, Kamil Yüceoral, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2003.

Hamit Sadi, **İktisadi Türkiye Tabii, Beşeri ve Mevzii Coğrafya Tetkikleri**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1932.

Hergüner, Mustafa, **İzmir İktisat Kongresi İçin İstanbul'da Yapılan Çalışmalar**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2006.

Herslag, Z. Y., **Turkey The Challenge of Growth**, E.J. Brill, Netherlands, 1968.

-----, **Turkey An Economy In Transition**, Uitgeverij Van Keulen N.V, The Hague, (Netherlands), 1966.

Himmetoğlu, Hüsnü, **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları**, Cilt:I, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975.

Hines, Walker D., vd, **Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934**, Cilt:III, Köyöğretmeni, Ankara, 1936.

-----, **Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934**, Cilt:V, Köyöğretmeni, Ankara, 1936.

İhsan Abidin, **Şeker: Yetirmeden Bitirmeye Kadar Türkiye – Dış Memleketler**, İstanbul, 1934.

İlmen, Süreyya, **Sanayi Odası İçin Vaktile ne Kadar Çalışmıştım**, Muallim Fuad Gücüyener Yayınları, İstanbul, 1952.

-----, **Teşebbüslerim ve Reisliklerim**, Hilmi Kitapevi, İstanbul, 1949.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Cilt:2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

İpekçi, Abdi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004.

İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, **Türk Ekonomisinin 50 Yılı**, İstanbul, 1973.

İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923, İBB yayınları, İzmir, 2001.

Karabekir, Kazım, **Sanayi Projeleri –Ülkümüz Kuvvetli Bir Türkiye'dir-**, (Yayına Hazırlayan: Orhan Hülagü), Emre Yayınları, İstanbul, 2001.

Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1943.

Karakoyunlu, Yılmaz, **Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci**, Diyalog Yayınları, İstanbul, 1997.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Ankara**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

-----, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Kepenek, Yakup, **Gelişimi Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, ODTÜ yayınları, Ankara, 1983.

Keyder, Çağlar, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.

-----, **Türkiye’de Devlet Ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Kocabaşoğlu, Uygur ve diğerleri, **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

Koç, Vehbi, **Hayat Hikayem**, İstanbul, 1973.

Köksal, Bilge Aloba, A. Rasih İlkin, **Türkiye’de İktisadi Politikanın Gelişimi (1923-1973)**, Yapı Kredi Bankası, İstanbul, 1973.

Kuruç, Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1933-1935)**, Cilt: II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1993.

-----, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi yayınları, İstanbul, 1987.

Kutay, Cemal, **Celal Bayar**, Cilt:I, Kenan Matbaası, İstanbul, 1939.

-----, **Celal Bayar**, Cilt:II, Kenan Matbaası, İstanbul, 1939.

-----, **Celal Bayar**, Cilt:III, Kenan Matbaası, İstanbul, 1939.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Çev, Seha L. Meray, İkinci Takım, Cilt.II, YKY, Yayınları, İstanbul, 2001.

M. Hulusi, **Nereye Gidiyoruz**, Bilgi Matbaası, İzmir.

Mithat Şakir, **Milli İktisata Doğru**, Türk Ocakları Matbaası, Ankara, 1931.

Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.

Mümtaz Hasan, **Türkiye’de Sanayi Kredisi**, İstanbul, 1932.

Néré, Jacques, **1929 Krizi**, Çeviren, Vamık Toprak, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1980.

Ökçün, A. Gündüz, **İktisat Tarihi Yazıları**, Sermaye Piyasası Kurumu, Ankara, 1997.

-----, **Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir Haberler, Belgeler, Yorumlar**, (Yay. HZR.), 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1981.

-----, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, AÜSBF, Ankara, 1971.

Öreroğlu, Mert, **Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayiinin Kuruluşu ve Nazilli Basma Fabrikası**, Teknoed Yayınları, Ankara, 2004.

Özateşler, Mustafa, **Ekonomi Bilimi II Makro Ekonomi**, İzmir, 2013.

Özbek, Saim Emin, **Tasarruf Ekonomi İlminde Yeri Türkiye’de Tasarruf Hareketleri**, Ankara, 1937.

Özdemir, Biltekin, **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara, 2009.

Özeken, Ahmet Ali, **Türkiye Çimento Sanayi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1942.

Özyüksel, Murat, **Hicaz Demiryolu**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

Parasız, M. İlker, **Türkiye Ekonomisi: 1923’den Günümüze Türkiye’de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları**, Ezgi Yayınları, İstanbul, 1998.

Remzi Saka, **1927 Senesinde Anonim Say ve Sermaye**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1928.

-----, **Türkiye’de Sermaye ve Kredi Hareketi**, Tecelli Matbaası, İstanbul, 1933.

Remzi Saka, Hamit Tahsin, **Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi**, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1929.

-----, **Sermaye Hareketi**, Amedi Matbaası, İstanbul, 1930.

Rozaliyev, Y. N., **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri 1923-1960**, Çev. Azer Yaran, Onur Yay, Ankara, 1978.

Sav, Nizamettin Ali, **Sanayi İktisadı ve Türk Sanayi**, İzmit, 1950.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, 4. Baskı Burçak Yayınları, İstanbul, 1968.

Shaw, Stanford J, **From Empire to Republic**, Cilt. I, TTK, Ankara, 2000.

Sümerbank, **Sümerbank 11.7.1933-11.7.1943**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1943.

T. Ekrem, **İktisadi Buhran Hakkında Düşüncelerim ve Gördüğüm Çare**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932.

Tayanç, Tunç, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973.

Tekeli, İlhan, Selim İlkin, 1929 **Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Birey Yayınları, İstanbul, 2009.

-----, **Cumhuriyet'in Harcı, Köktenci Modernitenin Doğuşu**, C.1, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul, 2010.

-----, **Uygulamaya Geçerken Türkiye Devletçiliğinin Oluşumu**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.

Tezel, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1944.

Tokgöz, Erdinç, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)**, İmaj Yayınları, Ankara, 2001.

Toynbee, Arnold J., Kenneth P. Kirkwood, **Turkey, USA**, 1976.

Tökin, İsmail Hüsrev, **İktisadi ve İctimai Türkiye Rakamlarla Türkiye'de Sanayi**, Cilt: III, Ankara, 1946.

-----, **Rakamlarla Türkiye**, Cilt:2, Ankara, 1949.

Trask, Roger R, **The United States Response To Turkish Nationalism And Reform 1914-1939**, USA, 1971.

Tural, M. Akif, **Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987.

Tunalı Mustafa Ahmet, **Damping ve İktisadi Buhranlar Birinci Kısım**, Hilal Matbaası, İstanbul, 1931.

Türkdoğan, Orhan, **Sanayi Sosyolojisi Türkiye'nin Sanayileşmesi Dün-Bugün-Yarın**, Töre Devlet Yayınları, Ankara, 1981.

Türkiye İş Bankası, **İş Bankası 50 Yıl (1924-1974)**, b.y.y, 1974.

Us, Asım, **Gördüklerim/Duyduklarım Duygularım**, Kitapevi, İstanbul, 2012.

Ünal, Ahmet Necip, **Türkiye'de Ekonomik Yapı Değişmeleri 1923-1988**, TOBB, Ankara, 1989.

Weikers, Walter F., **Political Tutelage And Democracy In Turkey The Free Party And Its Aftermath**, E.J. Brill, Leiden, 1973.

Woods, Colonel H., **Report On Economic Conditions In Turkey**, London, 1928.

-----, **Report On Economic Conditions In Turkey**, London, 1936.

-----, **Report On The Economic and Commercial Conditions In Turkey**, Stationery Office, London, 1925.

Yaşa, Memduh, **İktisadi Meselelerimiz**, Nurettin Uyca Matbaası, İstanbul, 1966.

Yenal, Oktay, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, Homer Kitapevi, İstanbul, 2003.

Yeni Asır, **Türkiye Cumhuriyeti 60 Yılda Nereden Nereye Geldi 29 Ekim 1923-29 Ekim 1983**, Yeni Asır, İzmir, 1983.

Yerasimos, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Cilt:II Çev. Babür Kuzucu, , İstanbul, 1992.

-----, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Çev. Babür Kuzucu, Belge Yayınları, Cilt, III, İstanbul, 1992.

Zarakolu, Avni, **Atatürk Döneminde Ülkemizde İzlenen Ekonomi Politikası**, TOBB, Ankara, 1981.

-----, **Cumhuriyetimizin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık**, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul, 1973.

Ziya Lütfi, **İzmir Mıntakası Ticaret ve İktisadiyatı**, İzmir, t.y.

MAKALE

“Rakamların Anlattığı Sanayi”, **Kadro**, Sayı:27, Yıl: Mart 1934, Cilt:3, (Yayına Hazırlayan, Cem Alpar), İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1980.

“Ve Şehirlerin Kaderi, Bir gün Ansızın Değişmiş Olur...”, **Çarklardan Chiplere**, Oya Baydar (Editör), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

Ağaoğlu, Samet, “Türkiye’de Endüstri”, **Ülkü**, C.3, 1 Ocak 1942, Sayı:27.

Aral, Namık Zeki, “1942 Sonunda Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt:5, Sayı:1-4, Yıl:1945.

Atay, Falih Rıfkı, “Review of Events and Trends Before and After the Turkish Revolution”, **Financial Times**, 1 Februray 1937.

Aydemir, Şevket Süreyya, “Sosyal Milliyetçiliğin Zaferi”, **Kadro**, Sayı:35-36, Yıl: Aralık-Ocak 1934-1935, Cilt:3, (Yayına Hazırlayan: Cem Alpar), İktisadi Ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1980.

Baydar, Oya (Derl.) “1920’lerin Bir Müteşebbisi Mollazade Nuri Şeker”, **75 Yılda Çarkları Döndürenler**, (Ed. Oya Baydar, Gülay Dinçel), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

Belge, Burhan, “Etibank”, **Ulus** 18 Haziran 1935.

Boratav, Korkut, “Açık Ekonomi Koşullarında Yeniden İnşa: 1923.1929”, **75 Yılda Çarklardan Chiplere**, (Ed. Oya Baydar), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999

-----, “Kemalist Economic Policies an Etatism”, **Atatürk: Founder of a Modern State** (Ed. Aykut Kazancıgil, Ergun Özbudun), C. Hurst, London, 1981

Burhan Asaf, “Emtia Kredileri ve Türk’ün Alınları”, **Kadro**, Sayı:5, Mayıs 1932, Cilt:1 (Yayına Hazırlayan, Cem Alpar,İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1979.

Cillov, Haluk, “Türkiye’de Sanayi Sayımları”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, 1952, Cilt:13, Sayı: 1-4, Ekim 1951 – Temmuz 1952

Çelenk, Ayduk, “Türkiye Çimento Sanayiinin Cumhuriyet Dönemindeki Gelişmesi”, **Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayiinin Gelişmesi Sempozyumu 23-26 Kasım 1981**, İTÜ Yayınları, İstanbul 1981.

Eldem, Vedat, “Milli Gelir”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt:9, Sayı:1-4, Yıl:1947.

Engin, Aydın, “Bir Şeker Hikâyesi: Alpullu Şeker Fabrikası” **75 Yılda Çarklardan Chiplere**, Oya Baydar (Ed), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

Gevgilili, Ali, “İktisat Kongresi Ellinci Yılında”, **Milliyet**, 22 Şubat 1973.

Gürsoy, Bedri, “Türkiye’de Sanayileşme ve Kamusal Kredi”, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye’de Sanayileşme ve Sorunları Semineri Ankara 28-31 Ocak 1974**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1975.

Hamitoğulları, Beşir, “Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi**, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1982.

İlkin, Akın, “Türkiye’de Sanayi Politikası (1923-1973)”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 30, Sayı: 1-4, 1970.

-----, “Türkiye’de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi”, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler Tartışmalar 8-10 Haziran 1973**, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1973.

İnönü, İsmet, “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, **Kadro**, Sayı:22, Ekim 1933, Kadro 1933, Cilt:II, (Yayına Hazırlayan, Cem Alpar) İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1979.

İnsel, Ahmet, “Devletçiliğin Anatomisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:II, İletişim Yayınları, İstanbul, t.y,

İsmail Hüsrev, “Türkiye’de Milli Sermaye Hareketi”, **Kadro**, Sayı:10, Aralık 1932, Cilt:1, (Yayına Hazırlayan, Cem Alpar), İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1979.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası (1. Sayısı 1923), Çev. Zekeriya Kurşun, İTO, İstanbul, 2008.

Kazgan, Haydar, “Cumhuriyet Döneminde Türk İmalat Sanayi”, **Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayiinin Gelişmesi Sempozyumu 23-26 Kasım 1981**, İTÜ Yayınları, İstanbul, 1981.

-----, “Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşundan Bu Yana Türkiye’de Anonim ve Limited Şirketler”, **Cumhuriyet’in 50’inci Yılında Sanayileşme ve Sorunları Semineri Ankara 28-31 Ocak 1974**, AÜSBF yayınları, Ankara, 1975.

Kerwin, Robert W., “Private Enterprise In Turkish Industrial Development”, **Middle East Journal**, Volume:5, Issue:1, Year: 1951.

Kongar, Emre, “Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları”, **Atatürk Dönemi Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu 14-16 Ocak 1977 İstanbul**, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği, İstanbul, 1977.

Koraltürk, Murat, “Âli İktisat Meclisi”, **Ekonomik Yaklaşım, Sayı:23, Cilt:7, Yıl:1996.**

-----, “Mübadelenin İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Rapor”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, Cilt.II, Sayı:6-7, Yıl:1996-1997.**

Korum, Uğur, “1923-1929 Döneminde Türkiye’de Sanayi ve Sanayi Politikaları”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1982.**

M. Şevki, “Sanayide Norm ve Kalite Meselesi”, Kadro, Sayı:32, Yıl: Ağustos 1934, Cilt:3, (Yayına Hazırlayan, Cem Alpar), İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1980.

Manisalı, Erol, “Cumhuriyet’in Atatürk Döneminde Sanayileşme Politikası ve Sanayide Gelişmeler”, **Uluslararası Atatürk Konferansı 10-11 Kasım 1980, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1980.**

Mccarthy, Justin, “Population Change And the Creation of the Turkish Republic”, **Uluslararası Konferans Atatürkçülük ve Modern Türkiye Ankara 22-23 Ekim 1998, AÜSBF, Ankara, 1999.**

Okyar, Osman, “Development Background of the Turkish Economy, 1923-1973”, **International Journal of Middle East Studies, Volume: 10, Issue: 3, Year: 1979.**

Okyar, Osman, “The Concept Of Étatism”, **The Economic Journal, Vol:75, Issue: 297, Year: March 1965.**

Okyar, Osman, “The Mixed Economy In Turkey 1930-1975”, **Turkey’s and Other Countries’ Experience With the Mixed Economy, (Ed. Mükerrerrem Hiç), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.**

Ökçün, Gündüz, “Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, 1913”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:30, Sayı:1, Yıl:1972.**

Özeken, Ahmet Ali, “Türkiye Çimento Sanayii Politikası”, **İktisat Fakültesi Mecmuası, Sayı:2, Yıl:1940-1941.**

-----, “Türkiye Çimento Sanayiinin İktisadi ve Mali Bünyesi”, **İktisat Fakültesi Mecmuası, Sayı:1, Yıl:1939.**

Özgün, Cihan, “Osmanlı Devleti’nde Teknik Bir Yenilik: Skafander Makinesi”, **Turkish Studies, Volume:8, Issue: 7, Summer 2013, s.429-457.**

Pamuk, Şevket, “Dünya İktisadi Bunalımı ve 1930’lara Yeniden Bakış”, **Bilanço 1923-1938: Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi, 10-12 Aralık Ankara, Cilt:II, (Editör: Zeynep Bona), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.**

- Sadık, Necmettin, "Muvaffak Olan Bir Teşebbüs", **Akşam 3 Mayıs 1930**.
- Sadık, Necmettin, "Sanayii Devletin Yapması Niçin Zaruridir ?", **Akşam**, 9 Ocak 1934.
- Sadık, Necmettin, "Yeni Bir İktisadi Siyaset", **Akşam**, 19 Ocak 1934.
- Sarç, Ömer Celal, "Economic Policy Of The New Turkey", **The Middle East Journal**, Volume:2, Issue:4, Year: October, 1948.
- Serin, Necdet, "Industrialization Policy of Turkey Since 1923", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt.II, Sayı:20.
- Shaw, Stanford J., "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914" **International Journal of Middle East Studies**, 9/3 October 1978.
- Silier, Oya, "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığı Genel Görünümü", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar**, (Ed. Osman Okyar), Hacettepe Ün. Yayınları, Ankara, 1975.
- Sönmez, Mustafa, "75 Yılın Sanayileşme Politikaları", **75 Yılda Çarklardan Chiplere**, (Ed. Oya Baydar), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı yayınları, İstanbul, 1999.
- Tezel, Yahya S., "1934 Sanayi Programı ve Türkiye'de İktisadi Devletçilik'in Tarihindeki Yeri", **Görüş**, TÜSİAD, Yıl: Kasım 1993, Sayı:12.
- Teziç, Erdoğan, "Atatürk Dönemi Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938", **Atatürk Dönemi Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu 14-16 Ocak 1977**, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği, İstanbul, 1977.
- Ticaret Vekaleti Mecmuası**, No.4, Kasım, Aralık 1924.
- Tuna, Orhan, "İstanbul Küçük Sanayiinin Sayıca Önemi", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, **Cilt: III, Sayı:3-4, Yıl: 1942**.
- Türk, İsmail, "Atatürk ve Türk Mali Sistemi", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**
- , "Cumhuriyet Döneminde Teşvik Tedbirleri ve Geleceği", **Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri Ankara 28-31 Ocak 1974**, AÜSBF yayınları, Ankara, 1975.
- Vedat Nedim, "Bizde Hususi Teşebbüsün Zaferi", **Kadro**, Sayı:13, Yıl: Ocak 1933, Cilt:2, (Yayına Hazırlayan, Cem Alpar), İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1982.
- , "Türk İktisadiyatının Erkanı Harbiye Dairesi: Âli İktisat Meclisi", **Kadro**, Sayı:14, Yıl: Şubat 1933, Cilt:2, (Yayına Hazırlayan, Cem Alpar), Gazi Üniversitesi Yay, Ankara, 1982.

Yayla, Nadir, "Ulaştırmada Karayolunun Yeri Ve Gelişimi", **Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayiinin Gelişmesi Sempozyumu 23-26 Kasım 1981**, İstanbul, 1981.

Yerasimos, Stefanos, "Tek Parti Dönemi", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, (Ed. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Tonak), Belge Yayınları, İstanbul, 1998.

Yıldırım, Vehbi Emre, "1933 Yılında Ali İktisat Mecilisinin Sanayi Raporu ve Sümerbank'ın Kurulması", **Turkish Studies**, Volume:9, Issue:7, Summer 2014, p.561-575.

Yılmaz, Harun, Ekrem Buhan, "Bodrumda Süngerciliğın Geçmişi ve Güncel Durumu" **Doğu Anadolu Bölgesi III. Su Ürünleri Sempozyumu**, 10-12 Haziran 1998 Erzurum.

Zamir, Meir, "Population Statistics of the Ottoman Empire in 1914 and 1919", **Middle Eastern Studies**, 17/1 January., 1981.

Zarakolu, Avni, "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1982.

İNTERNET KAYNAKLARI

Büyük Türkçe Sözlük, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts. (Erişim Tarihi: 28/12/2014).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Sodyum_hidroksit, (Erişim Tarihi 12/07/2014).

<http://www.taskomuru.gov.tr/index.php?page=sayfagoster&id=8> (Erişim Tarihi: 09/06/2013).

<http://www.iktisatsozlugu.com/nedir-2048-vasitasiz-vergiler-#.VB1b75BrNUQ> (Erişim Tarihi: 20/09/2014).

<http://www.iktisatsozlugu.com/nedir-2049-vasitasiz-vergiler-#.VB1c2pBrNUQ>, (Erişim Tarihi: 20/09/2014).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Maktu_vergi (Erişim Tarihi: 09/11/2014).

<http://www.bodrumdenizmuzesi.org/tarih%C3%A7e/suengercilik.aspx?lang=tr> (Erişim Tarihi: 28/10/2014).

http://bodto.org.tr/news_print.php?id=74440&lang=tr (Erişim Tarihi:28/10/2014).

<http://isparta.gov.tr/isparta.aspx?rid=39> (Erişim Tarihi:28/09/2014).

<http://www.boraks.gen.tr/boraks-nedir.html> (Erişim Tarihi: 29/10/2014).

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Krom> (Erişim Tarihi:28/10/2014)

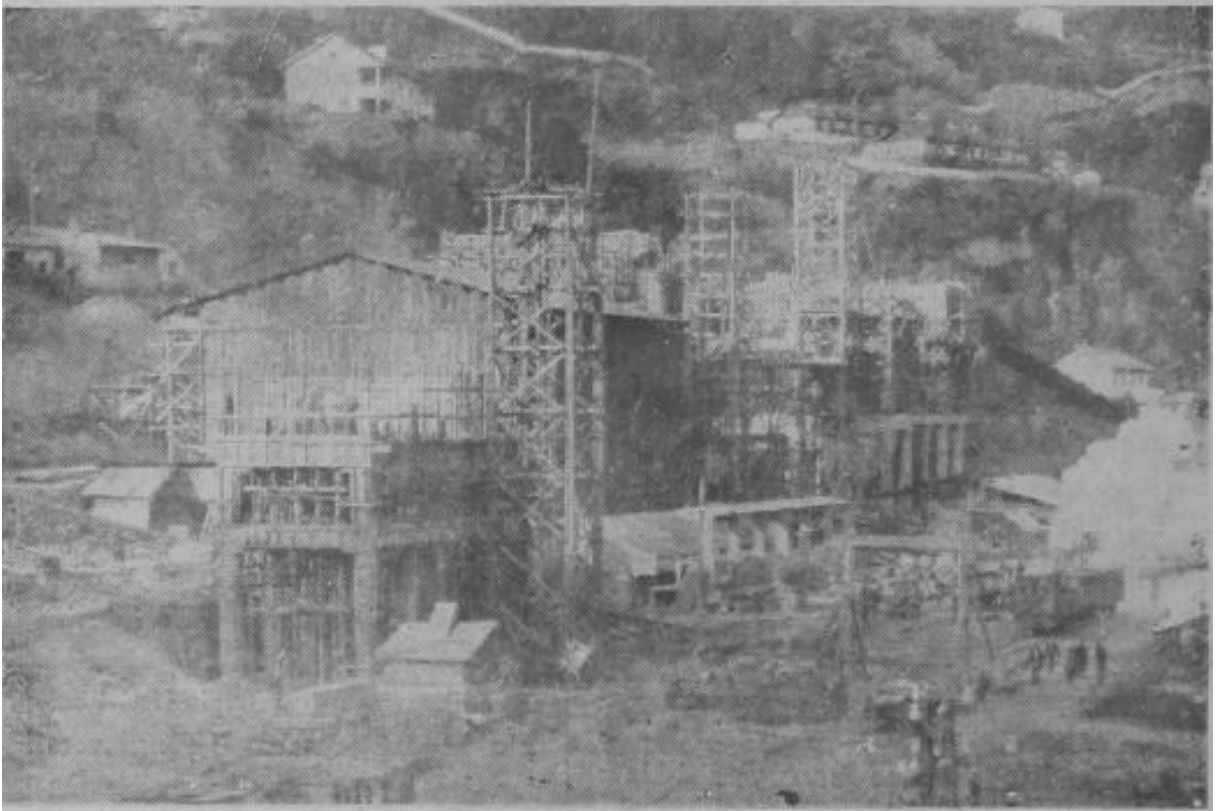
EKLER

Ek 1: Karabük Demir çelik fabrikası için Londra'da 29 Eylül 1936 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti temsilcileri ile Brassert Şirketi temsilcileri arasında antlaşma imzalanırken.

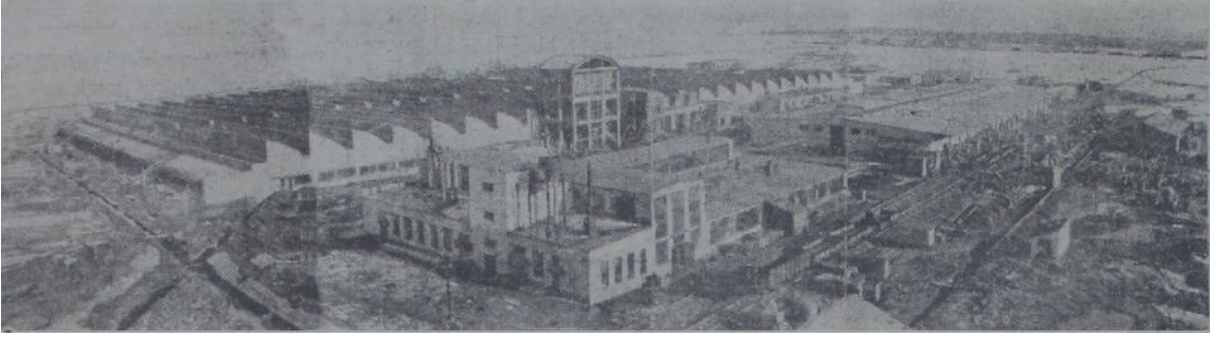
Kaynak Sümerbank, Demir ve Çelik Fabrikaları

Ek 2: Zonguldak Sümikok Fabrikası

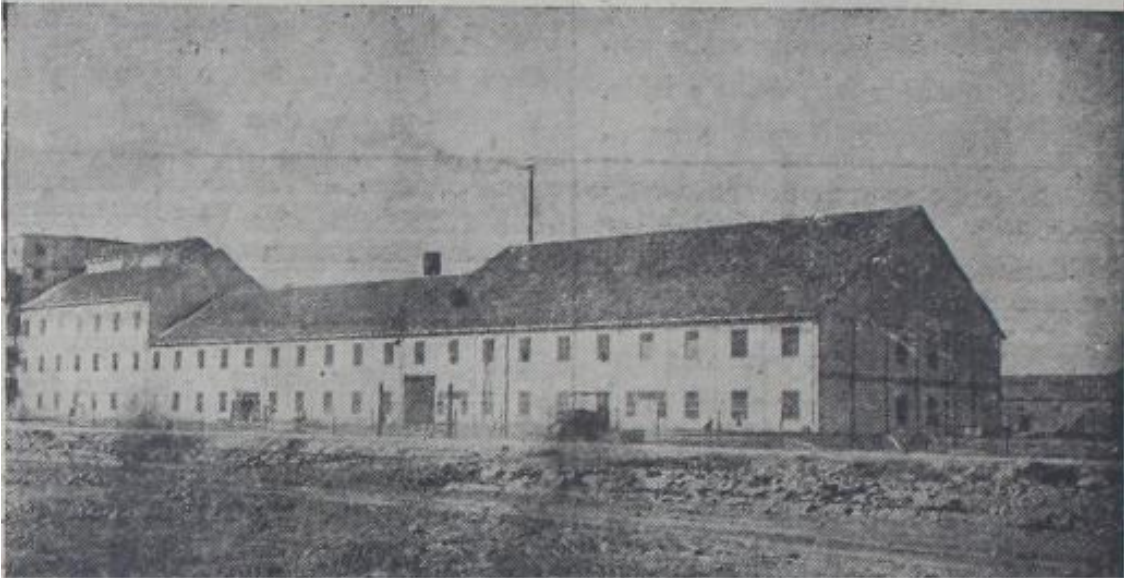
Kaynak: Ulus, 29 Haziran 1935

Ek 3: Kayseri Bez Fabrikası

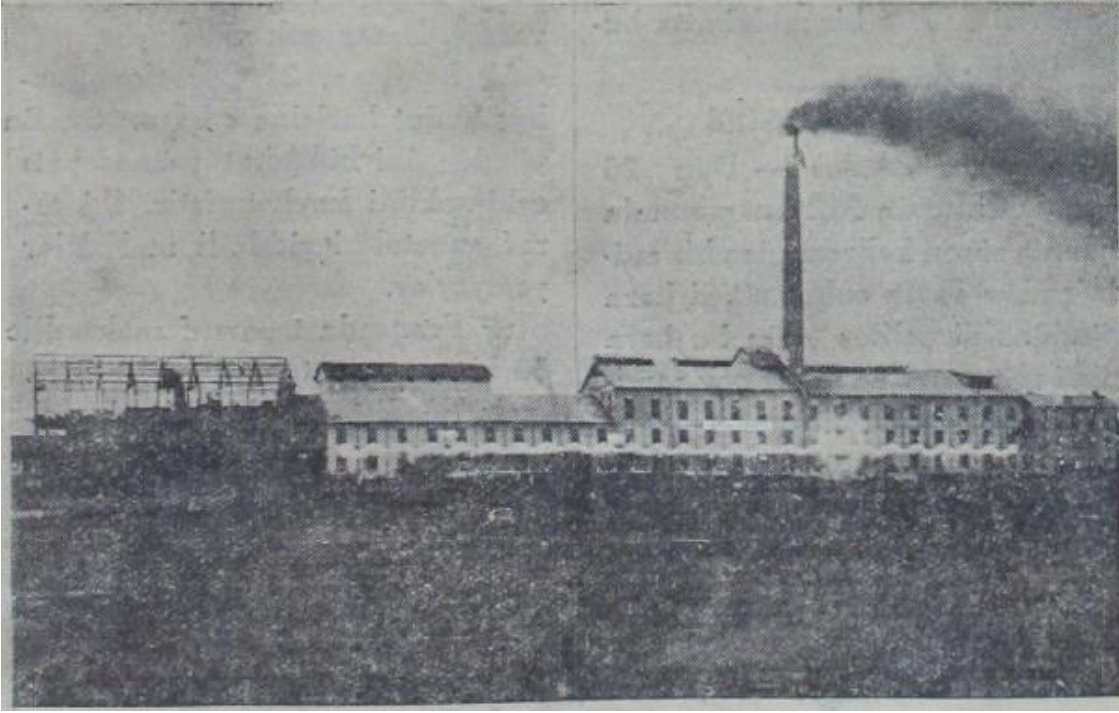
Kaynak: Ulus, 27 Haziran 1935

Ek 4: Eskişehir Şeker Fabrikası

Kaynak: Akşam, 6 Aralık 1933

Ek 5: Alpullu Şeker Fabrikası

Kaynak: Akşam, 29 Mart 1934

Ek 6: Turhal Şeker Fabrikası

Kaynak: <http://www.karasaban.net/ozellestirme-icin-seker-fabrikalarina-son-teklifler-verildi/>

Ek 6: Uşak Şeker Fabrikası

Kaynak:http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:U%C5%9Fak_%C5%9Eeker_Fabrikas%C4%B1_Kurulu%C5%9Fdaki_Resmi.JPG

Ek 7: İzmir İktisat Kongresine Katılan Gruplar

Çiftçi Grubu

Tüccar Grubu

İşçi Grubu

Sanayi Grubu

Kaynak: İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923, İBB YAY..